

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНИХ
І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. І.Ф. КУРАСА
НАН УКРАЇНИ

2016
1(81)

січень-лютий

Засновник: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України

Видасться: з 1997 р. — книжкова серія; з 26.10.2009 р. — періодичне наукове видання

Періодичність: 6 разів на рік

Свідectво про державну реєстрацію: Серія KB №15861-4333P від 26.10.2009 р.

Видання внесено до Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата політичних наук

(Наказ Міністерства освіти і науки України №747 від 13.07.2015 р.)

Головний редактор — *Рафальський О. О.* — доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України

Заступник головного редактора: *Майборода О. М.* — доктор історичних наук

Відповідальний секретар: *Перевезій В. О.* — кандидат історичних наук

Редакційна колегія:

Бевз Т. А. — доктор історичних наук

Бушанський В. В. — доктор політичних наук

Войналович В. А. — доктор політичних наук

Зеленько Г. І. — доктор політичних наук

Калакура О. Я. — доктор політичних наук

Кармазіна М. С. — доктор політичних наук

Котигоренко В. О. — доктор політичних наук

Кочубей Л. О. — доктор політичних наук

Кулик В. М. — доктор політичних наук

Михальченко М. І. — доктор філософських наук, член-кореспондент НАН України

Панчук М. І. — доктор історичних наук

Рудич Ф. М. — доктор філософських наук

Солдатенко В. Ф. — доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України

Шайгородський Ю. Ж. — доктор політичних наук

Шоповал Ю. І. — доктор історичних наук

Шевченко О. К. — доктор філософських наук

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
Протокол № 1 від 18 лютого 2016 р.*

ISSN 2524-0137

© Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016

ЗМІСТ

I. ВЛАДА І РЕЖИМИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МІСЦЕВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Кармазіна М. С. Політичний регіон: підстави формування та функціонування	4
Горбатюк М. В. Основні теоретико-методологічні підходи до вивчення влади на місцевому рівні	23
Бевз Т. А. Підстави формування, специфіка функціонування та особливості трансформації регіонального політичного режиму Дніпропетровська (1991–2016 рр.)	55
Зорич О. О. Регіональний політичний режим у Полтаві та області: історичні передумови становлення та ключові актори (перша половина 1990-х рр.)	77
Яремчук В. Д. Міський політичний режим у Львові: внутрішні і зовнішні чинники формування та еволюції	88
Ротар Н. Ю. Символічні ресурси чернівецького регіонального політичного режиму	110
Бевз Т. А. Місцеві вибори як засіб легітимації локального політичного режиму (на прикладі місцевих виборів 2010 та 2015 рр. у Дніпропетровську)	126

II. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Бевз Т. А. Ідентифікаційна матриця міської громади Одеси	150
Рябчук М. Ю. «Хохли», «малороси», «бандери»: стереотип українця у російській культурі та його політична інструменталізація	179
Василевська Т. Е. Ціннісні виміри вироблення публічної політики	194
Нападиста В. Г. Феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України	207

Андрощук І. М. Соціополітична зумовленість політичної структуризації партій і партійної системи в Чехії: від «Оксамитової революції» до сьогодення	222
Панчак-Бялоблоцька Н. В. Раціонально-логічна зумовленість та емпіричний досвід формування різних типів урядів у європейських парламентських демократіях	241
Зорич О.О. Сучасні тенденції розвитку політичної науки	262

Рецензії

Кочубей Л. О. Рецензія на книгу: Національна безпека України: кримський вектор: збірник документів і матеріалів (1917–2014 рр.): у 5 ч. / упорядники: Леонід Рябошапко, Ігор Вдовичин, Володимир Гринчак, Андрій Луцький, Ігор Томюк. – Львів: Ліга-Прес, 2015.....	281
--	-----

Відомості про авторів	286
------------------------------------	-----

І. ВЛАДА І РЕЖИМИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МІСЦЕВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Марія Кармазіна

ПОЛІТИЧНИЙ РЕГІОН: ПІДСТАВИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті проаналізовано практики політичного регіоналізму в Європі та в Україні; висвітлено специфіку регіональної політики в Україні.

Ключові слова: політичний регіон, політичний регіоналізм, регіональна політика.

Mariia Karmazina. Political region: bases of formation and functioning.

The article analyzes the practices of political regionalism in Europe and Ukraine and the specific regional policy in Ukraine.

Key words: political region, political regionalism, regional policy.

У 1960 р. у Нью-Йорку вийшла друком книга Вальтера Айседа «Методи регіонального аналізу: вступ до науки про регіони» [1]. Важко судити, що послужило підґрунтям авторського інтересу до регіонів, утім, однозначно можна стверджувати, що цей інтерес актуалізувався не лише для американців і не лише в теоретичній площині, а й у площині практичної політики: у 1951 р., зокрема, в Європі запрацювала Європейська рада муніципалітетів, згодом трансформована у Європейську раду муніципалітетів і регіонів*. У

---

* Нині (на березень 2016 р.) членом Council of European Municipalities and Regions (CEMR) є 41 країна, серед яких – такі 5 країн постсовєтського простору, як Естонія, Грузія, Латвія, Литва, Молдова і Україна, та 62 асоціації. Статут CEMR був прийнятий на сесії Політичного комітету в Севільї 23 жовтня 2006 р. Правила процедури – 5 грудня 2007 р. на сесії Політкомітету в Штутгарті. Мета CEMR – розбудова об'єднаної Європи на базі місцевого управління і демократії.

1957 р. – Європейська конференція місцевого самоуправління, яку у 1979 р. було перетворено на Постійну конференцію місцевих і регіональних влад Європи*.

Загалом, 1960–1970 рр. стали часом регіональної активності в Європі (свідченням чого були регіональні процеси у Німеччині, Франції, Великій Британії, Бельгії, Іспанії, Швейцарії) та інших частинах світу (Канаді, Новій Зеландії, США і СРСР**). Як і 1980-ті, що дозволило Е. Тофлеру констатувати, що «національна держава, ключове політичне утворення ери Другої Хвилі», здавлювалася, мов лещатами, згори та знизу, коли одна група сил прагнула «перенести політичну владу нижче від національних держав до субнаціональних регіонів та груп», а інші сили бажали перенести владу вище – від «держав до транснаціональних агенцій та організацій» [2, с. 277]. А на початку XXI століття ретроспективний погляд дозволив підсумувати: авторитет держави «розмивався з трьох напрямів: згори – інтернаціоналізацією; знизу – регіональними і локальними домаганнями; і з боку – розвитком ринкового і громадянського суспільства, послаблюючи його (авторитет держави. – М. К.) роль у господарському керівництві, соціальній солідарності, культурі й формуванні ідентичності, а також в інституційній структурі» [3, с. 81], що призвело до постання «нового регіоналізму», який мав дві особливості – він не обмежувався рамками національної держави та «стравлював» між собою регіони в конкурентній боротьбі [3, с. 81]. Ключовою підставою для конструювання регіонів (як соціального й політичного простору та систем дії) у Європі стала регіональна ідентичність [3, с. 92].

Наука про регіони почалася (судячи з книги В. Айседа) із уваги до аналізу соціально-економічної інформації. Утім, В. Айсед

Головні органи CEMR – Асамблея, Політичний комітет та Виконавче бюро. Генеральний секретар, офіс якого знаходиться в Парижі, – Frédéric Vallier. (Див. офіційний сайт Council of European Municipalities and Regions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ccre.org/en/article/introducing_cemr

* Див.: офіційний сайт The Congress of Local and Regional Authorities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/congress/default_en.asp

** Про що свідчив не тільки рух у Вірменії за возз'єднання, але й, приміром, оголошення у тбіліському аеропорту про виліт рейсу до Советського Союзу – до Москви.

зауважив, що дослідження регіону має передбачати не лише вивчення соціальних чи економічних чинників, але й політичних, до того ж – у їх взаємодії. Тобто *наука про регіони* – своєрідна *наука на перехресті*, яка має спиратися на міждисциплінарну методологію пізнання. Це по-своєму *гібридне знання*, що постає на стику багатьох наук – економіки, політики, політичної географії, геополітики, демографії, історії, соціології та багатьох інших.

У наступний час оптика дослідження регіональної проблематики мала різні рівні налаштування: аналізувалися не лише політичні регіони у межах федеративних державних організмів (як, приміром, у США), але й регіони, у межах яких функціонували кілька держав (наприклад, Європейський Союз). Критерії виділення регіону були найрізноманітнішими: виокремлювалися регіони як економічні, культурні, політичні «простори» чи «простори соціальної солідарності» [4].

Наприкінці ХХ століття практика *політичного регіоналізму* розширювалася і набирала нових форм, про що дозволяє твердити, наприклад, постання у 1985 р. Асамблеї регіонів Європи (АРЄ)*, прийняття Європейським парламентом «Хартії регіоналізму» (1988), а АРЄ – документа за назвою «Декларація Асамблеї європейських регіонів про регіоналізм в Європі» (прийнята 4 грудня 1996 р. на засідання Генеральної Асамблеї у м. Базелі).

«Декларація...» викликає інтерес з огляду на те, що в ній розкрито сутність поняття *регіон* (як політико-правової структури). Зокрема, у преамбулі зазначено, що:

– регіони «мають різні статути, які склалися під впливом історичного і культурного розвитку», а також – «конституційні принципи, що відображають територіальну організацію кожної держави», діють «в інституційних рамках їх країн, які мають федеральну структуру чи складаються із автономій чи місцевих політичних влад»;

– «регіони мають різне походження і функції, оскільки деякі з них здавна об'єднують громади, етнічні групи, навіть різні народи,

---

* Нині (у березні 2016 р.) повними членами Assembly of European Regions є регіони-представники 34 країн, у тому числі 6 таких постсовєтських, як Україна (міста Дніпропетровськ і Київ), Грузія, Молдова, Азербайджан, Вірменія, Росія. (Див.: офіційний сайт Assembly of European Regions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aer.eu/>)

тоді як інші були створені як адміністративні одиниці, які здійснюють повноваження, делеговані державою»;

– «через історичні, мовні, культурні, соціальні, економічні та географічні зв'язки народи все більше ототожнюють себе зі своїм регіоном, різноманіття яких є невичерпним»;

– «реалії в регіонах виправдовують їх участь в інститутах держави та їхню діяльність на міжнародній арені»;

– регіони – «необхідний елемент демократії, децентралізації і самовизначення, дають можливість населенню розглядати себе спільністю» [5].

Таким чином, базовими чинниками, які зумовлюють формування регіонів, є історичні, культурні, інституційні, які є відмінними у кожній державі. Регіони, з точки зору європейців, – елемент демократії, децентралізації, самовизначення. Вони виконують найрізноманітніші функції. Регіональне різноманіття – невичерпне. Регіони можуть брати участь як в інститутах держави (на субнаціональному рівні), так й бути суб'єктами міжнародної діяльності. Тобто, існування регіонів – норма.

Цією «Декларацією...» 1996 р. Європа засвідчила як відхід від сприйняття реалій континенту у площині центр–периферія на користь поліцентричної конфігурації європейського простору, так і перехід на новий щабель самоорганізації. Європа окреслила спробу руху від минулого до майбутнього, ставши «Європою регіонів».

Крім того, стаття 1 «Декларації...» («Регіон: визначення і поняття») важлива й тим, що формує своєрідне правове підґрунтя для виокремлення регіону, вказуючи, що регіон – державне територіальне утворення, яке відповідає рівню, котрий «передусє рівню держави, має певні політичні повноваження», «регіон визнаний в Конституції чи в законі»; функціє на основі закону, який «є частиною правової структури держави». Регіони держави «можуть мати різний статус в залежності від історичних, політичних, соціальних та культурних особливостей». Вони «виражають власну політичну ідентичність» тощо.

Вартої уваги є і стаття 3 вищезгаданої «Декларації...» – «Повноваження» і, особливо, «Додаток» до статті, у якому наводяться «приклади існуючих сфер компетенції регіонів». Згідно з останніми, до компетенції регіонів належать такі сфери, як регіональна

економічна політика; освоєння території, політика в галузі будівництва (у тому числі житлового); інфраструктура телекомунікацій і транспорту; «енергія й оточуюче середовище»; сільське господарство і рибальство; освіта всіх рівнів, університети і наукові дослідження; культура і ЗМІ; охорона здоров'я; туризм, відпочинок, спорт; поліція та громадська безпека.

Таким чином, наприкінці ХХ століття європейське співтовариство визначилося із ознаками, підставами, функціями і повноваженнями політичного регіону.

В Україні поняття *регіон* сьогодні – широковживане. Ним активно послуговуються, найперше, історики (ті, науковий пріоритет яких – історична регіоналістика), обґрунтовуючи, приміром, такий теоретичний конструкт, як *історико-географічний регіон*, котрий уможлиблює дослідження в історико-культурному контексті окремого «територіального соціуму», сприяє реконструюванню регіональних соціумів, що «існували в минулому», та «сприяє узгодженню різних методів ідентифікації соціопросторових утворень, пошуку відповідностей між історично-етнографічними та етнокультурними регіональними одиницями», а також «уточненню кордонів етнічних територій, врахуванню історично об'єктивної мінливості адміністративно-територіальних поділів і суб'єктивної мінливості регіональних означень у суспільній свідомості» [6]. Економісти виділяють регіони як деяку *територіально-господарську спільність*, що спеціалізується на виробництві певної продукції. Виокремлені «спільності» називають *економічними районами*. Показово, що їх межі в кордонах держави досить відмінні: до початку російсько-української війни (у 2014 р.) до, приміром, Донецького економічного району [7] входили дві області (Донецька і Луганська), до Північно-Східного – три (Харківська, Полтавська, Сумська), до Карпатського [8] – чотири (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька), а до Причорноморського – Автономна Республіка Крим та три області (Одеська, Миколаївська, Херсонська).

Поняття *регіон* операціоналізували етнографи (виокремлюючи такі історико-етнографічні регіони, як Центральньо-Східний, Південно-Західний та регіон українського Полісся [9]), статистики (оприлюднюючи, наприклад, статистичні збірники «Регіони України», «Валовий регіональний продукт», «Доходи та витрати населення

за регіонами України» і статистичний бюлетень «Регіональний людський розвиток» [10]) та ін.

Звертають на себе увагу два моменти. Перший. Якщо історики виокремлюють нині 4 історико-географічні регіони, етнографи – 3, то економісти говорять про 9 економічних районів в Україні, статистики – про 27, а це свідчить про те, що у ході виокремлення регіонів застосовуються відмінні критерії. Тобто *регіон* – сконструйований простір. Другий. Конотація поняття по-своєму поглиблюється через додавання до нього тих чи інших понять-уточнень – «депресивний», «кризовий», «інфарктний» регіон (коли, наприклад, йдеться про економічну стагнацію, несприятливу демографічну ситуацію чи падіння стандартів життя населення тощо).

Таким чином, Україна в історичному, географічному, економічному та інших сенсах – досить різноманітна (і ця різноманітність ретельно вивчається відповідними фахівцями). Безумовно, відмінною є вона і в політичному сенсі, про що дозволяє твердити низка явищ. Наприклад, – партійні вподобання електорату і, відповідно, результати парламентських, президентських чи місцевих виборів; специфіка регіональних політичних конфліктів; сепаратистський потенціал регіонів; регіональні міфи (політичні й політизовані) та інші особливості, що, в свою чергу, зумовлює потребу говорити про функціонування в Україні *політичних регіонів*, функціонування яких приводить до тих чи інших практичних наслідків.

У політичному дискурсі поняття *регіон* актуалізувалося спочатку на практиці. Так, за ініціативи голів обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів та згідно з Указом Президента України «Про Раду регіонів» (від 20 вересня 1994 р.) при Президентові як «консультативно-дорадчий орган» було створено Раду регіонів [11]. Таким чином, у політико-юридичній площині *регіоном України* проголошувалися області та міста, від імені яких виступали голови областей та представники міських рад народних депутатів. Крім того, ідея регіонів була сприйнята суспільством і стала підґрунтям для постанови нової політичної сили: у листопаді 1997 р. Мін'юстом України була зареєстрована Партія регіонального відродження України, що згодом трансформувалася у Партію регіонів, і через близько півтора десяти років значна кількість українців пов'язала саме з її діяльні-

стю війну, розпочату Росією проти України, та, відповідно, проблеми територіальної цілісності України.

Сфера компетенції *політичних регіонів* була чітко окреслена у «Положенні про Раду регіонів» (затверджене розпорядженням Президента у жовтні 1994 р.). Їх основними завданнями (які дещо уточнювалися впродовж 90-х рр.) проголошувалися такі:

- «обговорення актуальних питань економічного і соціального життя та вироблення на цій основі взаємоузгоджених пропозицій з урахуванням інтересів держави і регіонів»;

- «проведення консультацій щодо вдосконалення структурної побудови та функціонування системи органів виконавчої влади з метою вироблення відповідних пропозицій»;

- «обговорення проектів законодавчих актів, актів Президента України щодо проблем загальнодержавного значення та питань, що зачіпають інтереси регіонів, підготовка узгоджених пропозицій до цих документів»;

- «вироблення механізмів здійснення загальнодержавної соціально-економічної і гуманітарної політики, реалізації державних програм з цих питань, що враховували б специфіку регіонів» [12].

Упродовж 1990-х рр. відбулося уточнення і кола суб'єктів, які входили до складу Ради регіонів. Ними (згідно з Указом Президента України Л. Кучми від 12 лютого 1999 р.) були – «за посадою глава Адміністрації Президента України, Голова Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, голови обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також, за згодою, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, голови обласних та Севастопольської міської рад, керівники всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування» [13].

Наприкінці 2000 р. Рада регіонів була ліквідована, а натомість при Президентові «з метою підвищення ефективності здійснюваних заходів у сфері державного будівництва в Україні, забезпечення узгодженої співпраці органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, поєднання загальнодержавних та місцевих інтересів у вирішенні найважливіших питань суспільного розвитку» на чолі з Президентом України постала Національна рада з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів та місцевого

самоврядування (згідно з Указом Президента України від 13 грудня 2000 р.) [14]. Склад Ради був значно розширений. До неї увійшли «за посадою» «глава Адміністрації Президента України, секретар Ради національної безпеки і оборони України, Голова Вищого Арбітражного Суду України (за згодою), Генеральний Прокурор України, голова Правління Національного банку України (за згодою), голова Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування (за згодою), голова Комітету Верховної Ради України з питань економічної політики, управління народним господарством, власності та інвестицій (за згодою), міністр аграрної політики України, міністр внутрішніх справ України, міністр економіки України, міністр закордонних справ України, міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, міністр юстиції України, міністр праці та соціальної політики України, міністр фінансів України, голова Державної податкової адміністрації України, Голова Служби безпеки України, Голова Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, голови обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим (за згодою), голови обласних, Севастопольської міської рад (за згодою), міські голови обласних центрів (за згодою)» [14]. Таким чином, коло осіб, «відповідальних за регіони» було розширене.

Основними завданнями Ради проголошувався розгляд питань «загальнодержавного та регіонального значення, розроблення та внесення пропозицій щодо:

- стратегії забезпечення сталого розвитку та вдосконалення державного будівництва в Україні, узгодженого функціонування і взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, раціональної побудови їх системи, здійснення кадрової політики та кадрової роботи, державної регіональної політики;

- основних напрямів внутрішньої і зовнішньоекономічної політики України, пріоритетів збалансованого соціально-економічного розвитку держави в цілому та регіонів;

- розвитку ресурсного, економічного і науково-технічного потенціалу на загальнодержавному та регіональному рівнях;

– проєктів актів законодавства, загальнодержавних програм економічного, соціального, науково-технічного, культурного розвитку України;

– забезпечення дотримання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, що стосуються розвитку регіонів та місцевого самоврядування;

– ефективного функціонування фінансової та бюджетної систем держави у центрі та на місцях;

– інших питань, що мають важливе значення для вирішення суспільно-політичних та соціально-економічних проблем у державі» [14].

Аналіз документа дозволяє говорити, найперше, про те, що черговий, створений «при Президентові», орган, який міг «розглядати питання» і «вносити пропозиції», свідчив про подальше зміцнення президентської вертикалі влади, зокрема, у регіонах.

Характерно, що і В. Ющенком (після обрання на посаду Президента України) була створена «Національна рада з питань державного управління та місцевого самоврядування» як консультативно-дорадчий орган при Президентові [15]. Таким чином, з назви зник «регіональний маркер» (що було характерно для назв рад, які функціонували при Президенті України у попередній час). Утім, аналіз завдань Національної ради показав, що регіони не зникли з поля уваги Президента, оскільки, з-поміж іншого, основними завданнями органу проголошувалася розробка та внесення пропозицій щодо «визначення пріоритетів та механізмів реалізації державної політики у сфері державотворення, місцевого самоврядування та регіонального розвитку». Більше того, Указ Президента давав чіткі уявлення про кут зору Президента на державу і, відповідно, його плани: Національна рада мала спрямувати свої зусилля на комплексне проведення реформ у країні – адміністративної, адміністративно-територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування, на «розвиток громадянського суспільства, форм безпосередньої демократії, вдосконалення системи взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх асоціаціями та іншими об'єднаннями, громадськими організаціями, підприємницькими структурами»; «забезпечення прозорості

діяльності влади, залучення громадян, їх об'єднань до підготовки рішень загальнодержавного та місцевого значення, оцінки ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування». Серед завдань Нацради з'явилося важливе завдання, пов'язане із розробкою та внесенням пропозицій щодо «подолання диспропорцій у розвитку регіонів, сталого розвитку територій, стимулювання зміцнення їх економічного потенціалу та підвищення інвестиційної привабливості, удосконалення міжбюджетних відносин, зміцнення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування, удосконалення системи державних соціальних гарантій, адміністративних, управлінських та інших послуг населенню». Національна рада, як передбачалося документом, мала перейматися питаннями впровадження кращого вітчизняного та міжнародного досвіду з питань державного будівництва, місцевого самоврядування і регіонального розвитку» [15]. Вищезгадана Національна рада була ліквідована на початку 2008 р. Натомість, згідно з Указом Президента України від 21 лютого 2008 р., постала «Національна рада з питань взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [16]. Завдання новоствореної Нацради, по-перше, були менш амбітними і, по-друге, в тексті документа з'явився новий акцент, який у свій спосіб свідчив про напругу між Президентом і регіонами. Зокрема, основними завданнями Нацради став не просто розгляд і обговорення, але й «вироблення узгодженої позиції з питань загальнодержавного та регіонального значення». *Тобто було чітко окреслено рівні державних проблем – загальнодержавний і регіональний.* До проблем «загальнодержавного та регіонального значення» належали питання: а) вдосконалення «державного будівництва в Україні, реалізації державної регіональної політики із забезпечення розвитку регіонів, здійснення кадрової політики та кадрової роботи»; б) «основних напрямів внутрішньої політики України щодо залучення інвестицій для розвитку регіонів, реалізації пріоритетів збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та держави в цілому»; в) «розвитку ресурсного, економічного і науково-технічного потенціалу на загальнодержавному та регіональному рівнях»; г) «проектів актів законодавства, загальнодержавних програм економічного,

соціального, науково-технічного, культурного розвитку регіонів України»; д) «інших питань, що мають важливе значення для вирішення суспільно-політичних та соціально-економічних проблем регіонів та держави в цілому» [16].

Таким чином, документ початку 2008 р. окреслив не просто актуальну проблематику – необхідність узгодження загальнодержавної і регіональної політики в Україні, але й засвідчив по-своєму наявність своєрідної лінії розламу/протистояння між Президентом і регіонами. В. Ющенко як Президент уже не ставив на порядок денний питання адміністративної, адміністративно-територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування, питання розвитку громадянського суспільства і поглиблення процесів демократизації тощо.

Своєрідна «розгубленість Ющенка» наприкінці президентського терміну виявилася у тому, що створену «при ньому» згадану Нацраду своїм указом ліквідував не він сам (покидаючи президентську посаду), а обраний Президентом В. Янукович [17]. Подальшій дії В. Януковича свідчили, що, як і його попередники на президентській посаді, він не випускав з поля зору регіони, створивши у квітні 2010 р. замість ліквідованого органу «при Президентові України» інший – Раду регіонів [18].

Якою ж була мета цієї структури?

Мета – «забезпечення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у вирішенні питань реалізації державної регіональної політики, системного вдосконалення моделі місцевої влади, проведення адміністративно-територіальної реформи, подолання міжрегіональних диспропорцій, забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості» [18]. Тобто, наводилися ключові слова, в яких по-своєму акумулювалася мета, – взаємодія, державна регіональна політика, модель місцевої влади, адміністративно-територіальна реформа, міжрегіональні диспропорції, конкурентоспроможність, інвестиційна привабливість.

Указ мав ще одну цікаву особливість: Рада Міністрів АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації повинні були утворити «на чолі з Головою Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, головами відповідних місцевих державних адміністрацій як консультативно-дорадчі органи регіональні

ради з питань взаємодії місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування» [18].

У документі розлого були сформульовані основні завдання Ради регіонів:

1) вивчення суспільно-політичних процесів у державі, стану соціально-економічного розвитку регіонів, вироблення «узгодженої позиції щодо пріоритетів державної регіональної політики, напрямів, стратегії та механізмів забезпечення сталого розвитку регіонів, системних реформ у цій сфері»;

2) «сприяння взаємодії та активізації співпраці органів державної влади та органів місцевого самоврядування у вирішенні питань вдосконалення державного будівництва»;

3) «обговорення актуальних питань забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та вироблення механізмів подолання диспропорцій розвитку територій, ефективного використання економічного потенціалу регіонів...»;

4) «проведення консультацій щодо здійснення адміністративно-територіальної реформи, реформи місцевого самоврядування, вдосконалення механізму та процедури публічного адміністрування, реалізації регіональної кадрової політики»;

5) «аналіз законодавства України з питань регіонального розвитку, місцевого самоврядування, територіальної організації влади» та підготовка відповідних пропозицій, спрямованих на його вдосконалення;

6) «моніторинг стану виконання актів Президента України з питань регіонального розвитку та підготовка пропозицій щодо підвищення виконавської дисципліни»;

7) «розгляд проектів законодавчих актів з питань регіональної політики і державного будівництва, проектів загальнодержавних та інших державних цільових програм... та підготовка узгоджених пропозицій щодо врахування у таких проектах інтересів регіонів та специфіки розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць»;

8) «забезпечення вивчення громадської думки щодо президентських ініціатив, проектів найважливіших актів Президента України, законопроектів, що передбачаються для внесення Президентом України на розгляд Верховної Ради України, з питань регі-

онального розвитку, місцевого самоврядування, територіальної організації влади»;

9) «вивчення та узагальнення іноземного досвіду з питань державного будівництва, здійснення місцевого самоврядування, формування та реалізації регіональної політики» та ін. [18].

Таким чином, документ свідчив націленість Президента В. Януковича на розвиток регіонів: у 9 коротких пунктах у «основних завданнях Ради регіонів» словосполучення «розвиток регіонів»/«регіональний розвиток»/«розвиток територій» було одним із домінантних і вживалося 6 разів. При цьому в указі жодного разу не йшлося про децентралізацію і про демократизацію. Не згадувалося й про громадянське суспільство.

Рада регіонів припинила діяльність згідно із Указом Президента П. Порошенка від 2014 р. [19]. А за кілька місяців – у квітні 2015 р. – Президент видав Указ «Про Раду регіонального розвитку» [20]. Особливістю документа є те, що він написаний «у дусі Януковича» – у ньому не вживаються поняття демократизація, громадянське суспільство, транспарентність влади тощо.

На окрему увагу заслуговує «Концепція державної регіональної політики», затверджена 25 травня 2001 р. Президентом Л. Кучмою [21], найперше тому, що за останні 15 років вона:

– виявила свою неефективність (про що засвідчили щонайменше події в АРК та на Донбасі, починаючи з весни 2014 р.);

– упродовж 15 років до неї не вносилося жодної (!) поправки жодним із наступних (після Л. Кучми) українських Президентів;

– документ нині – чинний, що дозволяє говорити про неприпустиму слабкість державної регіональної політики. Він є одним із багатьох підтверджень Тофлерових слів про те, що «національним урядам дуже важко перебудувати свою політику. Замкнені в політичні та бюрократичні структури Другої Хвилі, вони виявляються неспроможними розглядати кожен регіон або місто, кожен суперечливий рух, релігійну, соціальну, статеву або етнічну групу окремо, не кажучи вже про ставлення до кожного громадянина як до особистості»; ті, хто ухвалює загальнонаціональні рішення, «як не знали, так і не знають місцевих потреб, які швидко змінюються» [2, с. 282].

У «Концепції...», що складається із кількох вступних абзаців та 4 розділів, відзначена диференціація в економічному розвитку ук-

раїнських регіонів, що, як акцентується, стала наслідком «різноманітних історичних, природно-географічних, економічних факторів, а також неоднакових темпів проведення реформ, змін у системі господарювання та структурі власності в регіонах України», нерозробленості «ефективних механізмів стримування та пом'якшення... дії» негативного процесу, несистемності державної політики, повільності ринкових реформ та ін. На такому тлі в документі наголошується «необхідність прискорення поступу України на шляху сталого розвитку, економічного зростання, поєднаного з активною соціальною політикою держави, демократизацією всіх складових суспільного життя, що потребує формування якісно нової державної регіональної політики».

У розділі 1 («Загальні положення») вказується, що головною метою державної регіональної політики «є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів», підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина, «поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування». Крім того, відзначено, що «державна регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку України» та ґрунтується на низці принципів, серед яких конституційність та законність; «забезпечення унітарності України та цілісності її території, включаючи єдність економічного простору на всій території держави, її грошово-кредитної, податкової, митної, бюджетної систем»; «поєднання процесів централізації та децентралізації влади» та ін.

Для досягнення головної мети державної регіональної політики передбачалося вирішення низки завдань переважно соціально-економічного, фінансового характеру тощо. *Впадає в очі, що «головна мета» не передбачала розв'язання суто політичних проблем у регіонах.*

Розділ 2-й присвячується питанню «Вдосконалення державного регулювання розвитку регіонів». Розділ 3-й має назву «Підвищення ролі та відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в соціально-економічному

розвитку регіонів». У ньому наголошується важливість «підвищення ролі та відповідальності місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, територіальних громад за розвиток регіонів». Як і необхідність «оптимізації територіальної організації державної влади та місцевого самоврядування», що мало «забезпечити підвищення ефективності управління процесами розвитку регіонів» та ін. У 4-му розділі виокремлювалися, власне, «Етапи реалізації Концепції». Їх було два. І, що показово, якщо перший (на якому в основному передбачалися розробка та запровадження в дію відповідних законів, формування мережі агентств регіонального розвитку, запровадження системи державної реєстрації земельних ділянок, іншого нерухомого майна і права власності на них, «удосконалення механізму контролю з боку територіальних громад за діяльністю органів місцевого самоврядування» та ін.) мав чіткі хронологічні межі – 2001–2003 рр., то межі другого етапу були визначені як «з 2003 року» (тобто без верхньої межі). Заходи, які передбачалися для проведення на цьому, 2-му, етапі мали виключно соціально-економічний, фінансовий характер.

Вищевикладене дозволяє твердити, що регіональна політика була вузькоспрямованою: у «Концепції...» порушувалися питання лише соціально-економічного, фінансового характеру, висвітлювалися деякі аспекти місцевого самоврядування, децентралізації тощо. «Концепція...», а також низка інших державних актів (Закони України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про основи містобудування», «Про власність» та ін.) були і є свідченням відсутності у державних діячів, політиків розуміння необхідності внесення до змісту регіональної політики такої важливої складової, якою є, власне, політична складова. Регіональна політика у попередній час не торкалася питань, пов'язаних із політичною сферою (щодо політичної свідомості і політичної культури, можливостей сепаратизму, антиукраїнських й антидержавних настроїв та рухів, виховання українського патріотизму тощо).

Питання регіонів порушувалося у Законі України «Про основи національної безпеки України» (у редакції від 07.08.2015 р.), зокрема,

у статті 7, де йдеться про загрози національним інтересам і національній безпеці України, містяться положення, в яких звертається увага на регіони: прямо вказується на потенційні загрози з їх боку – «прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою», «переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними» [22].

Якщо подивитися на здобутки *політичної регіоналістики* в Україні як напряму досліджень, то можна твердити, що він ще не склався, хоча є низка праць, присвячених аналізу тих чи інших політичних явищ на регіональному рівні. Аналіз цих праць [23–44] свідчить, що рефлексії у площині регіонів і регіоналізму тільки почалися, що увага до низки проблем лише спорадична. Як і розпочинається інституціоналізація політичної регіоналістики: у 2009 р. при Ужгородському національному університеті запрацював НДІ політичної регіоналістики [45–46], наслідком діяльності якого стало як видання серії «*Studia Regionalistica*» та інформаційно-аналітичного журналу «Регіоналістика» [47], так і співпраця із НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень, який функціонує у складі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича [48]. І цей інтерес до дослідження викликів з боку регіонів і регіоналізму, до вивчення регіональних дискурсів, еліт, кланів, бізнес-структур, стратегій, рухів, міфів, сподівань, аналізу регіонального відчуття простору і часу, реакцій регіонів на внутрішні/зовнішні загрози та ін. зростатиме.

---

1. Isard W. *Methods of Regional Analysis: an Introduction to Regional Science* [Електронний ресурс] / W. Isard. – Cambridge, Massachusetts: The M. I. T. Press, 1960. – 832 p. – Режим доступу: <http://www.economia.unam.mx/cedrus/descargas/Methodsofregionalanalysis.pdf>

2. Тофлер Е. Третья Хвиля / Е. Тофлер; [З англ. пер. А. Євса.] – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.

3. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе / Майкл Китинг // Логос. – 2003. – №6. – С. 67–116.

4. Китинг М. Новый регионализм [Електронний ресурс] / Майкл Китинг. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/number/n_11153

5. Declaration of the Assembly of European regions on regionalism in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euroregion.ru/files/eu/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%821.pdf>

6. Верменич Я.В. Історико-географічний регіон [Електронний ресурс] / Я.В. Верменич // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – 672 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Istoryko_geograf_region

7. Пузирьова М.А. Проблеми і перспективи розвитку Донецького регіону та його роль в економіці України [Електронний ресурс] / М.А. Пузирьова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_PRNT_2013/Economics/13_148395.doc.htm

8. Голей Ю.М. Проблеми та перспективи розвитку економіки Карпатського регіону [Електронний ресурс] / Ю.М. Голей, С.І. Керімова. – Режим доступу: http://confcontact.com/2013_03_15/10_Goley.htm

9. Макарчук С.А. Етнографія України [Електронний ресурс] / С.А. Макарчук. – Львів: Світ, 2004. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part5/502.htm

10. [Офіційний сайт Державної служби статистики України] Регіональна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

11. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Про Раду регіонів. Президент України; Указ від 20.09.1994 № 534/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/534/94>

12. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Про затвердження Положення про Раду регіонів. Президент України; Розпорядження, Положення від 04.10.1994 № 139/94-рп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/139/94-%D1%80%D0%BF>

13. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Питання Ради регіонів. Президент України; Указ від 12.02.1999 № 165/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/165/99>

14. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Про Національну Раду з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів та місцевого самоврядування. Президент України; Указ, Перелік від 13.12.2000 № 1331/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1331/2000>

15. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Про Національну раду з питань державного управління та місцевого самоврядування. Президент України; Указ від 26.04.2005 № 706/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/706/2005>

16. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Про Національну раду з питань взаємодії органів державної влади та органів місцевого само-

врядування. Президент України; Указ від 21.02.2008 № 149/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/149/2008>

17. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Про ліквідацію Національної ради з питань взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Президент України; Указ від 02.04.2010 № 486/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/486/2010>

18. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Про Раду регіонів. Президент України; Указ, Положення, Склад колегіального органу від 09.04.2010 № 533/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/533/2010>

19. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Про ліквідацію консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, утворених Президентом України. Президент України; Указ від 02.09.2014 № 701/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/701/2014>

20. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Про Раду регіонального розвитку. Президент України; Указ, Положення від 21.04.2015 № 224/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/224/2015>

21. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Про Концепцію державної регіональної політики. Президент України; Указ, Концепція від 25.05.2001 № 341/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>

22. [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Про основи національної безпеки України. Верховна Рада України; Закон від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

23. Барановський Ф. Регіональний вимір політичної культури / Ф. Барановський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 213–220.

24. Вакулова Т. Цивілізаційний вимір регіонів України / Т. Вакулова // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 332–341.

25. Гапоненко В. Підстави регіонального поділу в Україні / В. Гапоненко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 229–237.

26. Гордієнко М. Проблеми ідентифікації регіону як суб'єкта політичної діяльності / М. Гордієнко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 169–178.

27. Дяк С. Творення образу Львова як регіонального центру Західної України: радянський проект та його урбаністичне втілення / С. Дяк // Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник. – 2008. – Вип. 9–10. – С. 75–86.

28. Єрескова Т. Проблема формування національної ідентичності жителів Донеччини: регіональний вимір / Т. Єрескова // Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник. – 2008. – Вип. 9–10. – С. 87–90.

29. Жданов І. Регіональні прояви активності політичної свідомості на Сході і Заході України / І. Жданов // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 253–261.

30. Колодій А.Ф. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості / Антоніна Колодій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://political-studies.com/wp-content/uploads/2006/03/Agora3_Kolodii.pdf

31. Комаров Р. Герой та пам'ятник герою як фактори ідентичності: приклад Донецька / Р. Комаров // Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник. – 2008. – Вип. 9–10. – С. 91–99.

32. Лісничук О. Децентралізація: ідея завтрашнього дня? [Електронний ресурс] / Олесь Лісничук, Олександр Сушко. – Режим доступу: <http://www.fes.kiev.ua/Dokument/suschko-ua.pdf>

33. Маковський С.О. «Регіон», «регіоналізм», «регіоналізація» в європейському контексті: у пошуках оптимальної наукової дефініції / С.О. Маковський // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 118 (частина I). – 2014. – С. 35–53.

34. Міненкова П.В. Феномен політичного регіоналізму в контексті збалансування регіональних і державних інтересів [Електронний ресурс] / П.В. Міненкова. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Minenkova.pdf>

35. Міхеєва О. Регіональна ідентичність і політичний вибір (на прикладі Донецька) / О. Міхеєва // Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник. – 2008. – Вип. 9–10. – С. 108–114.

36. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст / Лариса Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.

37. Пантелейчук І. Сучасні підходи до побудови структурної моделі іміджу регіону / І. Пантелейчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 29–38.

38. Панченко Т. Політична регіоналістика в системі регіональних і політичних дисциплін: огляд концептуальних підходів / Т. Панченко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 47–56.

39. Перегуда Є. Актуальні проблеми структуризації регіонального політикуму / Є. Перегуда // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 101–107.

40. Розумюк В. Регіональний розкол України: реальність міфу / В. Розумюк // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 221–228.

41. Романова В. Перспективи трансформації політичних режимів українських регіонів [Електронний ресурс] / Валентина Романова. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page5757.html>

42. Ротар Н. Представництво регіональних інтересів в Україні: проблеми та перспективи / Н. Ротар // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 237–244.

43. Тарасенко О. Механізми лобіювання регіональних інтересів / О. Тарасенко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 245–252.

44. Токоуенко О. Дослідження регіональних політичних еліт: у пошуках теоретичного обґрунтування / О. Токоуенко, В. Пащенко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 108–116.

45. Ужгородський національний університет. НДІ політичної регіоналістики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/deps-ndi_regions

46. Токар М. Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики: інституційна біографія та діяльність за 2009–2013 роки: інформаційно-довідкове видання / М. Токар. – Ужгород, 2013. – 20 с.

47. Регіоналістика: інформаційно-аналітичний журнал / НДІ політичної регіоналістики УжНУ. – Ужгород, 2011. – Вип. 1. – 82 с.; Ужгород, 2011. – Вип. 2. – 94 с.

48. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / за ред. А. Круглашова і М. Токаря; [ред. колег.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; відп. за вип. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с.

Микола Горбатюк

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ВЛАДИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

У статті проаналізовано основні теорії (елітистичну, плюралістичну та міських політичних режимів) і методи (репутаційний, аналізу прийняття рішень, номінативний та ін.), що є ключовими при вивченні влади на місцевому рівні. Простежено їх еволюцію та визначено актуальні на цей час теоретичні та методологічні підходи. На основі огляду ключових досліджень визначено поняття «міський (локальний) політичний режим», проана-

лізовано його головні структурні елементи та особливості функціонування, здійснено типологізацію режимів.

Ключові слова: дослідження влади на місцевому рівні, міський (локальний) політичний режим, елітистична теорія, плюралістична теорія, теорія міських політичних режимів, модель суспільного вибору, «машини росту», репутаційний метод, метод аналізу прийняття рішень, номінативний метод.

Mykola Gorbatiuk. The Main Theoretical and Methodological Approaches to the Study of a Local Government. The article analyses the basic theories (the elitist theory, the pluralist theory, and the urban regime theory) and methods (the reputational method, the decision-making method, the nominative method, etc.), which are key in the study of a local government. The author traces their evolution and determines currently relevant theoretical and methodological approaches. Basing on the review of some key researches, he defines the notion of «the urban (local) political regime», analyses its main structural elements and functional specificity, and does the typology of regimes.

Key words: the local government study, the urban (local) political regime, the elitist theory, the pluralist theory, the urban political regime theory, the public choice model, the «growth machine», the reputational method, the decision-making method, the nominative method.

Процеси децентралізації і регіоналізації, що стали особливо актуальними в Україні останнім часом, підштовхують вітчизняну політологію до більш детального вивчення системи місцевої влади. Втім, дослідження влади на локальному рівні все ще перебувають на зародковому рівні і не виходять за межі стадії популяризації і адаптації. Про це свідчить перш за все відсутність емпіричних досліджень політичного процесу в конкретних містах (областях), а також відсутність монографій та поодинокість наукових публікацій та цю тему. У наявних наукових розвідках, зокрема статтях Я. Балановського [1], О. Мазур [2], В. Пашенка [3], С. Рибалки [4; 5] та ін., проаналізовано засади та основні здобутки досліджень структури влади на рівні міст в американській та європейській політології, зроблено перші спроби адаптувати західні вчення під українські реалії. У кандидатській дисертації П. Левчука дослідже-

но коаліції зростання як суб'єкт владних відносин в умовах локального політичного режиму [6].

Дослідження системи влади на локальному рівні в Україні ускладнюють декілька факторів. Перш за все це відсутність інтересу з боку держави до вивчення політичних режимів у містах чи на рівні області, а також нездатність (чи небажання) сектору реальної політики використовувати в інтересах держави уже наявні наукові результати. По-друге, дослідження вітчизняними вченими місцевої влади в Україні базуються на надмірному «теоретизуванні» і не мають під собою міцної основи результатів «польових досліджень», а тому не можуть відобразити реальної ситуації в Україні. По-третє, існує нагальна потреба у визначенні термінів, оскільки, наприклад, поняття «міський (локальний) політичний режим» (urban regime) у західній політологічній традиції трактується виключно як система міської (локальної) влади, яка має низку рис (наявність стійкої коаліції акторів, порядку денного (agenda), співпраця в межах коаліції і т.д.), визначених у теорії міських політичних режимів (urban regime theory) К. Стоуна. Тоді як в українській політології під цим терміном може розумітися будь-яка система місцевої влади як з наявністю, так і за відсутності перерахованих вище ознак.

Елітистична теорія (the Elitist Theory)

Це найбільш рання теорія, у межах якої досліджувалася влада на місцевому рівні. За твердженням елітистів (Райт Мілс, Флойд Хантер, Роберт і Хелен Лінд) суспільство поділяється на декілька страт. Верхній прошарок становлять представники економічної і фінансової еліти, які приймають ключові політичні рішення і відіграють керівну роль у міському управлінні, при цьому часто ігноруючи потреби інших груп населення. Нижче – середній клас, що складається з виборних посадових осіб (мерів, радників і т. п.), які опікуються повсякденними проблемами міста. На найнижчому рівні перебувають маси, прості громадяни, які мають обмежений вплив на місцеву владу.

У американській (і значною мірою у західноєвропейській) політології появи теоретичних вчень про місцеву владу передували значні за обсягом і тривалі у часі емпіричні дослідження. Вивчення влади на локальному рівні розпочалося у США у 20-ті роки XX ст. Першим і найбільш успішним було дослідження соціологів Роберта і Хелен

Лінд у місті Мансі, штат Індіана (Muncie, Indiana), результати якого відображені у двох монографіях «Мідлтаун» [7] та «Мідлтаун у перехідний період» [8]. Хронологічно дослідження охоплює 1890–1937 рр.; польова робота тривала у 1924–1925 та 1933–1936 рр.

Структура влади у місті не була основним предметом дослідження. Вчені поставили за мету «вивчити взаємопов'язані тенденції життя невеликого американського міста» шляхом аналізу шести головних видів людської діяльності: добування засобів до існування, облаштування побуту, навчання молоді, проведення вільного часу, участі у релігійному та громадському житті [7, р. 3–4]. Обране для дослідження місто Мансі мало бути зручним для вивчення завдяки своїй компактності і гомогенності та являти собою типово американське місто, що задовольняло такі параметри: «середній» тип клімату; високі темпи економічного зростання, що здатні викликати значні соціальні зміни; індустріальна культура і сучасний тип промислового виробництва; полііндустріальність (відсутність у місті домінуючого підприємства); наявність культурних закладів, які б збалансовували економічну активність; відсутність специфічних проблем; місто мало мати типово походження, населення 25–50 тис. осіб; бути самостійним (не бути містом-супутником), мати високий рівень гомогенності населення (незначна частка афроамериканців і вихідців з інших регіонів). Звідси і умовна назва міста – «Мідлтаун» (Середнє місто) [7, р. 8–9].

Оскільки дослідження проводили соціологи, вони використовували типові для цієї науки методи, зокрема, участь у місцевому житті, вивчення документів, збір статистичних даних, анкетування та інтерв'ю тощо. Структура обох монографій майже ідентична і містить розділи, у яких проаналізовано перераховані вище сфери діяльності містян. Відмінністю є лише те, що у другому дослідженні значну увагу приділено домінуванню бізнесу у місті.

Як уже зазначалося, влада не була головним об'єктом дослідження, а розглядалася разом з іншими найважливішими аспектами громадського життя. У праці «Мідлтаун» Лінди зосередили увагу лише на інституційному устрої політичної системи міста, охарактеризувавши при цьому деякі ознаки суспільного життя, що опосередковано стосувалися влади: 1) відзначили низьку політичну ак-

тивність жителів міста і падіння їх інтересу до виборів; 2) порівнюючи рівень групової солідарності робітничого класу і бізнес-класу, помітили, що робітники інертні, ізольовані і не схильні до співпраці, тоді як представники бізнесу відзначалися високим рівнем групової згуртованості; 3) виявили відмінності у доступі вищого і нижчого класу до інформації і те, що подача інформації у місцевій пресі здійснюється з урахуванням інтересів бізнес-класу [7, р. 415–495].

У книзі «Мідлтаун у перехідний період», у якій відобразилися результати досліджень, проведених Ліндами у Мансі у середині 30-х років XX ст., владні відносини посідають одне з головних місць. Учені виявили, що політика в місті контролюється бізнес-класом, у якому домінує одна сім'я (сім'я «Х»). Панування вищого класу досягається завдяки нерівномірному розподілу ресурсів та через слабкість та неорганізованість робітників. Ядром контролю з боку бізнес-класу за всіма сферами життя міста була сім'я «Х», якій він був зобов'язаний у підтриманні *status quo*. Основними факторами домінування сім'ї «Х» у Мідлтауні були їхні матеріальні ресурси, міцні позиції у банківському секторі, промисловості, торгівлі та наданні юридичних послуг. Сім'я мала вплив і на інші сфери життя міста: систему освіти (контролювала управління коледжем); молодіжні організації (контролювала чоловічий і жіночий союзи християнської молоді після передачі їм приміщень для гуртожитків), церкву (допомагала будувати і утримувати церкви), ЗМІ (володіла «Газетою Х»). Вплив бізнес-класу загалом і сім'ї «Х» зокрема на сферу міського управління здійснювався завдяки включеності їх представників у партійні структури як Республіканської, так і Демократичної партій та фінансування виборчих кампаній на всіх рівнях. Водночас «Х» не прагнули підпорядкувати собі політичні інститути і цілком вдовольнялися їх невторчанням у сферу бізнесу. Лінди наголошують на відсутності очевидних угод між мером і бізнес-класом. Вплив «Х» мав швидше неусвідомлений і неформальний характер, коли влада намагалася приймати рішення, враховуючи інтереси сім'ї [8, р. 72–97; 9].

У 1930–1940-х роках окремі аспекти функціонування міської влади вивчав Уільям Уорнер у Ньюберіпорті, Массачусетс, який випустив серію книг про «Янкі-сіті» [10–13]. У. Уорнер дійшов висновку,

що в місті домінують вищі класи разом з вищим середнім класом, які значно більше представлені в структурах влади, ніж населення в цілому. Зосередження контролю над політичною сферою в руках вищих класів було виявлене і в дослідженні Августа Холлінгсхеда в «Елмтауні» (Моріс, Іллінойс), присвяченому аналізу взаємозв'язку соціального статусу і різних форм політичної участі [14].

Вивчаючи владу на локальному рівні, соціологи більше уваги приділяли впливу різних соціальних чинників на формування владних відносин, фактично розглядаючи владу як змінну, залежну від соціальної структури суспільства. Тому підхід, який лежить в основі ранніх емпіричних досліджень влади в спільнотах, був названий *«стратифікаційною теорією влади»*. Суть її полягає в тому, що конфігурація владних відносин у спільноті визначається характером її стратифікації, поділу на певні класи і групи в ієрархічному порядку.

Систематизуючи основні положення цієї теорії, критик елітистичної теорії плюраліст Нельсон Полсбі виділив п'ять її основних постулатів:

1. Життям місцевої громади управляє вищий прошарок – еліта. До цієї панівної групи зазвичай зараховують людей із певним набором якостей (дохід, статус, престиж, рід занять, ступінь участі в соціальному житті і ін.), які обумовлюють їх домінування у спільноті.

2. Політичні та громадські лідери посідають підлегле становище щодо вищого класу, яке виявляється у меншому впливі на справи спільноти, порівняно з вищим класом, і часто змушені виконувати його волю.

3. На вершині владної піраміди знаходиться «правляча еліта», яка складається з представників вищого класу.

4. Владна еліта править у своїх власних інтересах.

5. Через що виникає природний конфлікт між верхніми і нижніми класами [15, р. 8–11; 16].

У 1953 р. була опублікована праця Флойда Хантера «Структура локальної влади» [17], поява якої започаткувала новий підхід до вивчення влади на локальному рівні, що згодом дістав назву *елітистичної теорії*. Праця Ф. Хантера кардинально відрізнялася від наявних праць: а) на відміну від праць попередників, де місцева влада вивчалася у контексті дослідження різних аспектів життя

міста, була повністю присвячена дослідженню влади і б) базувалася на окремій спеціально розробленій методиці.

Вивчаючи структуру влади в Атланті, Ф. Хантер застосував теорію владних еліт на мікрорівні. Маючи завдання відповісти на питання «Хто управляє містом?», «Яким чином здобувається влада і як її використовують?», «Якими є відносини між особами, наділеними владою, та рештою суспільства?», він намагався віднайти «реальних» носіїв влади, а не тих, хто займає очевидні офіційні позиції (посади). Дослідження Ф. Хантера ознаменували собою *поворот від дослідження формально-правових та інституційно-організаційних аспектів функціонування політичної системи до опису і пояснення політичного впливу різних соціальних груп і виявлення відповідних емпіричних закономірностей*.

Під владою вчений розумів «дії, які змінюють діяльність людей стосовно себе або органічних та неорганічних речей»; влада є відносно постійним і порівняно стабільним фактором соціальних відносин, який зумовлює вибір конкретних напрямів політики [17, р. 2–6]. Як підкреслював Ф. Хантер, влада зосереджена в людях – окремих індивідах і групах, а також у їх взаємовідносинах між собою, тому для пояснення структури і характеру влади перш за все необхідно виявити таких людей. Для цього він використав **репутаційний метод** (*the reputational method*), який дозволив виділити групу найбільш впливових осіб (правлячу еліту) у різних видах соціальних спільнот, опираючись на їх репутацію в очах експертів.

Дослідження влади на місцевому рівні з використанням репутаційного методу полягає в аналізі відповідей на два типи питань, спрямованих на визначення тих, хто має найбільший вплив у громаді. Питання можуть бути сформульовані таким чином:

«Репутаційне питання один»: *«Припустимо, що найважливіше завдання, яке стоїть перед громадою, вимагає прийняття рішення групою загальноновизнаних лідерів. Кого б ви вибрали для формування цієї групи?»*

«Репутаційне питання два» може бути по-різному сформульоване, але завжди ставиться з метою експліцитного (відкритого, розгорнутого) запиту імен тих, кого вважають найбільш впливовим і важливим у політиці на місцевому рівні:

1. *«Ми поспілкувалися з мешканцями одного населеного пункту. Вони дали нам список тих, кого вони вважають найбільш впливовими на рівні місцевих проблем. Ми б хотіли, щоб ви обдумали цей перелік для нас. Подумайте, кого б ви додали до цього списку».*

2. *«Вкажіть, будь ласка, декілька лідерів громади, хто, на вашу думку, зробив найбільший внесок на мікрорівні (перерахувати декілька головних змін, що відбулися за останнє десятиліття). Визначте основні джерела ефективного лідерства в спільноті».*

3. *«Кого ви вважаєте найбільш впливовою людиною, яка могла б визначити, які рішення слід приймати стосовно певних питань (перелік проблем додається). Серед усіх членів спільноти кого ви вважаєте найбільш впливовим?» [18, р. 5–6].*

Рональд Поверс пропонує таку **процедуру дослідження на основі репутаційного методу**:

1. *Визначення географічного ареалу (території, зони).*

Першим кроком у виявленні акторів влади є ідентифікація відповідного географічного ареалу, тобто релевантної території, де є умови для вирішення поставленого завдання. Зазвичай такою географічною одиницею є «громада», яка включає в себе місто і прилеглу сільську місцевість.

2. *Визначення кола досліджуваних питань.*

Відповідно до обраного географічного ареалу на наступному етапі необхідно окреслити проблематику дослідження. Прикладами проблемних питань можуть бути питання освіти, сільського господарства, розвитку промисловості, охорони здоров'я, соціального і економічного розвитку, міської реконструкції тощо. У будь-якому випадку потрібно визначити тих осіб, які найбільшою мірою впливають на розв'язання проблем громади.

3. *Вибір інформантів (спеціалістів).*

На цьому етапі визначається певна кількість інформантів для опитування стосовно того, кого вони вважають ключовими акторам на рівні громади. Інформантами можуть бути обрані банкіри, видавці, медпрацівники, секретарі торгових палат, представники місцевої влади тощо. Для опитування важливо відбирати тих респондентів, які завдяки роду своєї діяльності достатньо обізнані у певних сферах життя громади і можуть правильно обрати інформантів. Загалом, по-

трібно обирати інформантів з різних суспільних секторів (сфер), таких як бізнес, адміністрування, релігія, освіта, політика і т. п. Кількість опитаних має залежати від чисельності громади. Якщо у перебігу тих, кого можна вважати ключовими акторами, прізвища не повторюються після опитування запропонованої кількості респондентів, то потрібно провести додаткові опитування.

4. Опитування інформантів (спеціалістів).

Сформувавши групу інформантів, потрібно розробити підхід і запитання для опитування. Зазвичай потрібно: 1) повідомити про особу дослідника, 2) сформулювати мету опитування, 3) пояснити причини пошуку необхідної інформації, 4) повідомити про подальше використання отриманих даних. Слід гарантувати конфіденційність наданої респондентами інформації. Питання формулюється з метою визначення найбільш впливових акторів (не більше десяти), які мають вплив на справи громади у конкретній сфері (наприклад: «Які особи у вашій громаді мають найбільший вплив у ... сфері?»). Після опитування потрібно з'ясувати, до якої з названих груп належить сам інформант. Коло досліджуваних проблем варто обмежити до чотирьох або менше, включаючи сферу загальних справ громади. Перед проведенням опитування потрібно скласти власний список потенційних акторів влади, оскільки сам інтерв'юер теж належить до числа інформантів [19].

Дослідження Ф. Хантера складалося із декількох етапів. На першому етапі він підготував 4 списки, до яких увійшли 175 «лідерів» міської спільноти. Списки склалися на підставі формальних позицій, які ці люди займали в політиці, бізнесі, цивільних і громадських організаціях, та з урахуванням їх репутації з позицій тих, хто брав участь у підготовці цих списків (керівники відповідних політичних, економічних і громадських організацій). На другому етапі списки були надані шести експертам («суддям»), які мали ранжувати лідерів за здатністю управляти у різних сферах міського життя. «Судді» мали проживати у місті протягом тривалого часу, представляти різні соціальні групи і бути добре обізнаними у справах місцевої громади. Зрештою, із лідерів, на яких найчастіше вказували експерти, було укладено список із 40 найбільш впливових людей Атланти [17, р. 265]. Далі Ф. Хантер, використовуючи соціометричні методи, інтерв'ю та спостереження, виявив

формальні і неформальні взаємозв'язки між обраними особами та здійснив їх подальше ранжування відповідно до впливу в спільноті. Ці взаємозв'язки стали основою для його узагальнення про структуру влади міста і влади загалом [20, р. 452; 21, с. 101–102].

У результаті дослідження Ф. Хантер дійшов таких висновків: 1. Основні політичні питання у місті вирішуються чисельно незначною групою бізнес-еліти, яка підпорядковує собі політиків (із 40 представників владної еліти Атланти 23 були бізнесменами, фінансистами чи промисловцями, 6 – фахівцями, 5 – «leisure persons», 4 – представниками місцевої влади і 2 – представниками профспілок). 2. Політичні інститути відіграють головну роль у реалізації різних політик, але формулювання тих політик часто здійснюється ззовні, а представницька демократія є лише завісою для домінування економічних інтересів. Дослідження Р. Аггера [22], Е. Барта і В. Абу-Лабан [23], Д. Міллера [24; 25], Д. Річчі [26] та ін., що були проведені на основі репутаційного методу, дали аналогічні результати. Така структура влади дістала назву «елітистичної», а за Ф. Хантером закріпилося прізвисько «елітиста», хоч для нього, на відміну від В. Парето і Г. Моска, елітизм був лише констатацією існуючої реальності, а не нормою.

Іншою характерною особливістю елітистичної теорії Ф. Хантера є його твердження про те, що еліта є цілісною (унітарною) групою (доказом є емпірично зафіксована тенденція *членів елітної групи вибирати один одного як найбільш впливових лідерів міської спільноти*) і що вона домінує в усіх основних аспектах політичного життя. Ці два постулати були основними для несприйняття і активної критики концепції Ф. Хантера з боку плюралістів [17, р. 62–64, 72–73]. Останні відмітили в елітистичній теорії такі недоліки: репутація не завжди відображає реальний статус; вивчення політичних явищ на основі суб'єктивних оцінок неминуче посилює вплив персональних установок і переконань; якість результатів, отриманих за допомогою цього методу, буде залежати від того, що респонденти розуміють під владою і за якими параметрами вони її оцінюють [21, с. 109]. Були також зауваження, що виходили за межі методології. Так, Д. Річчі стверджує, що «неможливо» довести панування влади еліти в США, оскільки вона не є явною, що гру-

пи, описані Ф. Хантером, не пов'язані постійно між собою, а вступають у тимчасові відносини і угоди одна з одною [26]. Р. Даль стверджував, що політична еліта не є одночасно економічною і соціальною елітою; сфера кожної з еліт обмежена її компетенцією, причому взаємна конкуренція цих еліт змушує їх «чуйно реагувати на потреби виборців» [27].

Плюралістична теорія (the Pluralist Theory)

Після появи книги Ф. Хантера суперечки між прихильниками елітистичної і плюралістичної теорій влади ще більше загострилися. Плюралісти, які розглядали політику як *конфлікт груп інтересів у їх політичній боротьбі, де рішення приймаються на основі компромісу заради задоволення інтересів максимальної кількості груп*, і вважали, що *влада у суспільстві розподілена порівняно рівномірно*, не могли погодитись із твердженням елітистів про домінування у міських спільнотах економічної еліти, яка використовує владу у власних інтересах. Відкидаючи ідею, що демократія є фікцією, плюралісти стверджували, що міська влада є відкритою і демократичною, громадяни мають свободу волі і вибори є остаточною гарантією демократії. Крім того, вони вбачали у елітистичній теорії загрозу пануючій у західному світі плюралістичній демократії. Втім, незважаючи на жорстку критику плюралістів і низку недоліків, елітистична теорія тривалий час була домінуючою у вивченні влади на локальному рівні. Головною причиною, чому плюралісти, які оперували лише теоретичними умовиводами, не могли заперечити цю теорію, було те, що її постулати базувалися на даних, отриманих емпіричним шляхом на основі репутаційного методу.

Гідною відповіддю на праці Ф. Хантера і його послідовників була книга Роберта Даля «Хто править?» (1961) [28], у якій фактично було сформульовано ***плюралістичну теорію влади (теорію груп інтересів)***. Дослідження було проведено Р. Далем спільно з його аспірантами Нельсоном Полсбі і Раймоном Волфінджером у Нью-Хейвені, Коннектикут. Заявлене у заголовку книги ключове питання дослідження «Хто править?» мало на меті з'ясувати особливості функціонування демократичної системи у місті в умовах нерівномірного розподілу ресурсів [28, р. 3]. «Хто насправді управляє у політичній

системі, де майже кожна доросла людина може голосувати, але де знання, багатство, соціальний стан, доступ до посадових осіб, а також інші ресурси розподілені нерівномірно?», – запитував Р. Даль [28, р. 1].

Відповідь на це питання передбачала пошук відповідей на підпитання:

- а) чи накопичується (зростає) нерівність у доступі до ресурсів?
- б) як ухвалюються найважливіші рішення?
- в) хто має найбільший вплив на прийняття рішень?
- г) яке значення має найбільш поширений політичний засіб – право голосу (виборче право)?

е) структура влади є сталою чи може змінюватись? [28, р. 7–8].

Р. Даль розумів владу як асиметричні взаємовідносини, що включають актуальний або потенційний конфлікт між індивідами. Влада виникає в тих соціальних взаємодіях, де один із суб'єктів має здатність впливати на іншого, долаючи його опір. Учений стверджував, що влада – це такі відносини між соціальними одиницями, коли поведінка однієї або декількох одиниць (відповідальні одиниці) залежить за деяких обставин від поведінки інших одиниць (контролюючі одиниці) [29, р. 407]. Р. Даль розглядав політичну владу як здатність суб'єкта реалізовувати свою волю шляхом впливу на прийняття політичних рішень, а тому він і його колеги зосередилися на вивченні ролі різних груп інтересів у цьому процесі. Теорія еліт значну увагу акцентувала на характеристиках лідерів, їх походженні, процесах соціалізації і т. д., тоді як у плюралістичних інтерпретаціях влади на першому плані були аналіз ресурсів різних груп, їх вплив на реалізацію влади. Процес прийняття рішення як ключовий елемент у феномені влади становив об'єкт наукового дослідження.

Для дослідження влади у Нью-Хейвені було використано **метод аналізу прийняття рішень** (*the decision-making method*), в основі якого лежить виокремлення найважливіших інституційних сфер життя міської спільноти і розгляд сукупності політичних рішень, які характеризують розклад сил у цих сферах. Цей метод Дуглас Фокс поділив на два підтипи. У деяких дослідженнях використовують метод, дуже схожий на репутаційний, де тих, хто брав участь у прийнятті рішень, просять скласти перелік тих акторів, кого, на їхню думку, вони вважають найбільш впливовими у визначенні результатів рі-

шення. Цей тип аналізу прийняття рішення дістав назву **номіна- тивний метод** (*the nominational method*). В інших дослідженнях застосовується **метод аналізу конкретних випадків** (*the case study method*), який передбачає аналіз преси, офіційних документів, інтерв'ю експертів та учасників процесу ухвалення рішень. Цей метод застосовується для доповнення або заміни даних, отриманих за допомогою більш механічного номінаційного методу [18, р. 6].

Аналіз прийняття найважливіших рішень у Нью-Хейвені здійснювався у трьох важливих сферах міського життя: 1) висунення кандидатів (від партій) на політичні та адміністративні посади, 2) управління міським плануванням, 3) управління освітою. В результаті дослідження Р. Даль не виявив правлячої еліти – містом управляло декілька груп. Лідери кожної із досліджуваних сфер не були впливові у двох інших (лише 3 із 50 виявлених ним лідерів були впливовими в усіх трьох структурах – мер міста, його попередник і керівник міського планування). Крім того, ресурсів окремих політичних гравців було недостатньо, щоб чинити вплив на політичні процеси. З огляду на це актори були змушені створювати коаліції, щоб поєднати ресурси. Влада виявилася розподіленою серед великої кількості носіїв протилежних інтересів і жодна група не могла її монополізувати [28, р. 42–67].

Н. Полсбі виділяє у моделі плюралістичної структури влади у міській спільноті такі характерні риси:

1. Розосередження (дисперсія) влади між багатьма, а не кількома учасниками в процесі прийняття рішень.
2. Конкуренція чи конфлікт між політичними лідерами.
3. Спеціалізація лідерів відповідно до визначених проблемних областей.
4. Домовленості, а не ієрархічне прийняття рішень.
5. Вибори, в яких виборче право є основним фактором участі в ухваленні ключових рішень.
6. Вплив на прийняття рішення є відносно дисперсним і обмеженим [15, р. 154].

Таким чином, з плюралістичного погляду, не існує влади еліти. Є конкуренція за вплив серед організованих груп інтересів, причому немає жодної групи, здатної систематично домінувати

над іншими. Місцева політика є результатом складної калькуляції постійно мінливих коаліцій. Як наслідок, державна політика розглядається не як продукт корисливої правлячої еліти, а як результат конкуруючих цілей, інтересів і компромісів у плюралістичному суспільстві. З плюралістичної позиції, головна реальна небезпека полягає не стільки в тому, чи виникне правляча олігархія, а в тому, що ніхто не зможе ефективно управляти [30, р. 21]. Загальна критика плюралізму зводиться до того, що цей підхід недооцінює силу еліт і не враховує інтереси груп осіб, систематично виключених з політичного процесу (наприклад, бідні, расові/етнічні меншини і т.д.).

Суперечки між плюралістами і елітистами у другій половині 60-х років XX ст. зайшли у глухий кут. Учені поступово прийшли до висновку про багатоманітність патернів владних відносин у міській спільноті. Спостерігалася поступова переорієнтація на виявлення ступеня плюралістичності політичних процесів у спільнотах (визначення співвідношення по лінії «елітизм – плюралізм») та поступова відмова від екстраполяції отриманих результатів на інші міські спільноти (дослідження Р. Престуса (1964), Д. Міллера (1970) та ін.) [31, с. 100]. Ці процеси, що призвели до зміни проблематики емпіричного дослідження влади на місцевому рівні, дістали назву компаративної революції.

Першу і найбільш вдалу спробу поєднати елітистичні підходи Ф. Хантера і плюралістичні Р. Даля зробив Террі Кларк в опублікованій у 1967 р. статті «Влада і структура місцевої спільноти: хто править, коли і де?» [32]. У науковій літературі його концепція дістала назву *порівняльного методу*. Т. Кларк дійшов висновку, що різні міста істотно відрізняються між собою за 1) стилем політики і 2) моделями прийняття рішень. Він сформулював 34 гіпотези, що пояснюють ці відмінності, які можна об'єднати у 4 групи:

1. *Демографічні відносини* – більші міста більш схильні до плюралістичних моделей політики, що пояснюється: а) наявністю у більших містах значної кількості потенційних еліт, які співпрацюють у боротьбі за владу; б) у більших містах є велика кількість професійних політиків, що зменшує шанси зовнішніх акторів (наприклад, бізнесу) на домінування у місті; в) різномірність населення у великих

містах породжує появу великої кількості груп впливу, що діють у різних сферах міської політики.

2. *Економічні відносини* – формуванню плюралістичної моделі управління містом сприяють: а) диверсифікована структура міського господарства та б) сильні профспілки.

3. *Політично-правові відносини* – чим розвиненішими і міцнішими є політичні партії, тим більш децентралізованою є структура влади.

4. Формуванню плюралістичної моделі місцевої політики сприяє низка факторів *соціальних відносин* – а) розвиток неурядових організацій, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства; б) участь у партіях та організаціях сприяє інтерналізації норм, і це зменшує ймовірність силового розв'язання конфліктів; в) престиж соціальної (професійної) групи безпосередньо впливає на посідання нею високої позиції в структурі реальної влади [32].

Теорія міських політичних режимів (Urban Regime Theory)

Останнім часом все більш популярним теоретичним підходом до вивчення влади на локальному рівні стає ***теорія міських політичних режимів (the Urban Regime Theory)***. Прихильники цієї теорії вважають, що міська влада є непрямою і неформальною і реалізується через коаліції (режими), які виникають між владними інституціями і приватним сектором. Теоретики стверджують, що розуміння міського управління вимагає вивчення складу політичних коаліцій і способу розстановки їх членів. Влада пояснюється як «суспільне виробництво», тобто явище, що виникає, коли різні групи інтересів об'єднуються для досягнення загальних цілей. На думку російського дослідника В. Ледеяєва, із появою цієї теорії закінчилося протистояння між елітистичною та плюралістичною школами, вдалося подолати багато недоліків попередніх методів, а сама теорія почала використовуватися за межами США [33].

Першою концепцією теорії міських політичних режимів стала концепція міста як ***«машини росту» (the «growth machine»)***. Вона була сформульована Харвеем Молотчем наприкінці 60-х рр. XX ст., а основні її положення викладені автором у статті «Місто як машина росту: на шляху до політичної економії місця» (1976) [34]. Х. Молотч стверджував, що «політичною сутністю практично будь-якого

населеного пункту є зростання» [34, р. 309–310], а головним його джерелом є інвестиційна активність та розвиток ринку нерухомості.

Концепція «машин росту» була розвинена у монографії Джона Логана і Х. Молотча «Долі міста: політична економія місця» [35], які зробили спробу пояснити процес зростання міст з позицій політичної економії. На їхню думку, місцеві актори складають так звані коаліції зростання, метою яких є розвиток та розширення міста. Головну роль у коаліції відіграють власники землі та нерухомості, які намагаються забезпечити найбільш ефективно її використання. Зважаючи на те, що земля і нерухомість не може бути перенесена у інше місце, її власники намагаються притягнути у місто капітал. У коаліції зростання беруть участь й інші актори, які зацікавлені у максимізації прибутків від використання землі – місцеві політики, ріелтори, банкіри, фінансисти, власники великих підприємств. Слідом за ними йдуть ті, хто отримує опосередковані вигоди від зростання – місцеві ЗМІ, комунальні підприємства, заклади освіти та культури (університети, музеї, театри тощо) [35, р. 12–25]. Коаліція між капіталом і владою створює умови, які сприяють залученню інвестицій, розвитку ринку нерухомості, покращенню інфраструктури, збільшенню обсягів торгівлі та надання послуг.

Як стверджують Дж. Логан і Х. Молотч, у містах, влада яких турбується про розвиток, має панувати сприятливий бізнес-клімат. На економічну привабливість міста можуть впливати політики місцевого та загальнодержавного рівня, а також місцева адміністрація. До факторів, які сприяють залученню інвесторів, належать: зниження вартості робочої сили, податкові пільги, субсидії для деяких видів діяльності, розвиток туризму та сфери розваг. Наявність наукових, академічних, культурних та військових інституцій та закладів позитивно впливає на залучення до міста спеціалістів. Позитивно на створення коаліції зростання та розвиток міста впливає сформована місцева ідентичність, гордість жителів за своє місто та унікальність самого міста [35, р. 81–85].

Учасники коаліції «машин росту» переконані, що економічне зростання зазвичай сприяє збільшенню податкових надходжень, створенню робочих місць, накопиченню ресурсів для вирішення соціальних і житлових проблем тощо. Такої думки дотримуються і деякі

дослідники. Дж. Логан і Х. Молотч більш скептично оцінюють користь від зростання для мешканців міста, оскільки воно породжує конфлікт між «жителями, які використовують місто для задоволення основних життєвих потреб, та підприємцями, котрі прагнуть до фінансового прибутку, який зазвичай досягається за рахунок інтенсифікації використання власності» [35, р. 2]. Вигоди від режиму зазвичай отримують основні актори коаліції зростання за рахунок середнього і нижнього прошарків населення. «Машини росту» мають й інші негативні наслідки. Так, активізація житлового будівництва призводить до зниження податкових надходжень, економічне зростання не розв'язує соціальні проблеми, а лише сприяє розширенню їх масштабу, збільшується нерівномірність розвитку між окремими територіями та загострюються екологічні проблеми [35, р. 85–97].

Пауль Петерсон у своїй книзі «Обмеженість міста» («City Limits») [36] зробив спробу поєднати політекономічні і плюралістичні підходи до вивчення влади на локальному рівні у рамках *моделі суспільного вибору* (*the Public Choice Model*). На думку П. Петерсона, «міська політика – це обмежена політика» («city politics is limited politics») [36, р. 4], оскільки місцева влада не має у своєму розпорядженні макроекономічних інструментів і не може впливати на велику кількість аспектів життєдіяльності міста, особливо у соціальній сфері. З огляду на це головним завданням місцевої влади є забезпечення економічного зростання як запоруки «виживання». Така ситуація не залишає міській владі вибору: щоб перемогти у конкурентній боротьбі з іншими містами за притягнення якомога більшої кількості приватних інвестицій і найкращої робочої сили, вона змушена створювати максимально сприятливі економічні умови для бізнесу та комфортні умови проживання у місті для його мешканців.

Політичні програми мають бути вираженням інтересів міста у напрямі покращення економічного становища, соціального престижу чи політичної ваги міста або всього перерахованого вище разом. Пріоритетною основою для створення і діяльності коаліцій, за П. Петерсоном, є стратегія зростання. Вчений розглядає консенсус між бізнесом і публічною владою з приводу зростання як цілком природний, оскільки він сприяє досягненню загального блага та реалізації інтересів як бізнесу, так і громади міста в цілому [36, р. 147]. А субсидії та

переваги, надані місцевим корпораціям, на його думку, в кінцевому підсумку розподіляються між усіма членами громади [36, р. 23].

Вільям Домхофф вбачає у моделі суспільного вибору П. Петерсона застосування теорії вільного ринку до політики місцевого самоврядування – місцева влада ніби ринок, де політики ставляться до виборців так само, як виробники до покупців. «Voters, like consumers, are kings»¹ – резюмує він [37].

П. Петерсон виділяє три *арени міської політики* (*arenas of local policy*): *розвитку* (*developmental*), *перерозподілу* (*redistributive*) і *асигнування* (*allocational*). *Політика розвитку*, до якої належать будівництво транспортних на інших міських комунікацій, індустріальні парки, податки, фінансування програм розвитку тощо, покращує економічний статус спільноти порівняно з іншими громадами і переважно контролюється місцевою елітою. На думку П. Петерсона, міста можуть поліпшити своє економічне становище, порівняно з конкуруючими містами, шляхом створення потужних експортних галузей, які спеціалізуються на продажі унікальних товарів [36, р. 23]. *Політика перерозподілу* підтримує малозабезпечених і неблагополучних членів спільноти, але є несприятливою для розвитку. Прикладом є низькоприбуткове житлове будівництво, високі видатки на охорону здоров'я та соціальний захист. Міцна соціальна політика призводить до притоку бідних, виснаження місцевих ресурсів та зростання податків, що, врешті-решт, перешкоджає економічному зростанню міста. П. Петерсон відносить перерозподіл до «тих аспектів політики, які можуть мати негативні наслідки для місцевих економік» і через які поза увагою залишаються інші важливі питання. *Політика асигнування* є нейтральною і в плані розвитку, і в плані перерозподілу. Прикладом може бути утримання поліції та пожежної безпеки [31, с. 69–70; 36, р. 37–38].

Ключовим для розуміння *теорії міських політичних режимів* є робота Кларенса Стоуна «Режимна політика: правління в Атланті, 1946–1988» [38], у якій міські режими розглядаються як «неформальні механізми, за допомогою яких державні органи та приватні інтереси функціонують разом для того, щоб змогти прийняти і реа-

¹ Виборці як і споживачі – королі.

лізувати управлінські рішення» [38, р. 6]. За іншим визначенням К. Стоуна під міським режимом розуміється «неформальна, відносно стабільна група із доступом до інституційних ресурсів, які дозволяють їй мати стійку роль у прийнятті рішень» [38, р. 4]. Аналіз міських режимів зводиться до відповіді на питання, «як здійснюється управління місцевою громадою?» і «як визначаються пріоритети і вирішуються ключові завдання?». Ця теорія вивчає кооперацію між державним і приватним сектором і як ця кооперація зберігається в процесі соціальних змін, залучення нових акторів або потенційних невдач, зумовлених конфліктами чи байдужістю [38, р. 9].

Уперше визначення «міський режим» вжили Норман і Сьюзен Файнштейн ще у 1983 р., пояснюючи його як «коло впливових виборних посадових осіб і вищих адміністраторів в американському міському уряді», які формально відповідають за визначення місцевої політики і які є «чутливими до виборчих сил» [39, р. 256]. На думку Дж. П'єра, «теорія режиму пояснює взаємозв'язок між приватним капіталом і політичною владою і потенційну взаємодію між ними в усіх сферах життя міської громади. Крім того, ця теорія відображає відмінності між міською владою (government) (політичними структурами на місцевому рівні), з одного боку, і управлінням (governance) (процесом координації та управління міською громадою з метою досягнення спільно визначених цілей), з іншого» [40, р. 447–448]. За висловом Кейта Доудінга, теорія міських режимів є «гібридом політекономічних і плюралістичних підходів у політичній науці» [41, р. 7].

Міські режими *не є статичними* – вони формуються і переформовуються як групи, що мають різну мету, але ставлять перед собою завдання вибудувати такі механізми взаємодії, які сприятимуть досягненню усіх поставлених (іноді конкуруючих) цілей. У процесі взаємодії актори підлаштовуються один до одного, а деякі з них зазнають змін [38, р. 25].

К. Стоун звертає увагу на низку особливостей функціонування режиму. У його концепції головна увага приділяється «*владі для*» (*power to*), яку він розуміє як здатність до функціонування і реагування, на протигагу «*владі над*» (*power over*) – «соціальному контролю», що витікає із повноважень, які надає офіційна пози-

ція [38, р. 229]. Також К. Стоун виділяє «системну владу», закладену у структурних особливостях окремих груп (наприклад, контроль бізнесу над матеріальними ресурсами), і «коаліційну владу», яка полягає у здатності знаходити консенсусні рішення [38, р. 8–9].

Однією з ключових ознак режиму є *кооперація*, але кожен режим стикається з *проблемою колективних дій*, і завдання кожної правлячої коаліції полягає в узгодженні ресурсів з вимогами груп інтересів. Для коаліцій більш властивою є некооперація, а постійне її подолання внаслідок переговорів є ознакою успішного режиму [38, р. 9]. Процес прийняття рішень на місцевому рівні «формується через нерівномірний розподіл ресурсів у суспільстві» шляхом торгу, вмовлянь, примусу, переговорів між урядовими і неурядовими суб'єктами в «інтересах підтримки довіри і постійних відносин» [42, р. 22].

Відома низка факторів, які позитивно впливають на формування політичних режимів на локальному рівні. До них британські вчені П. Джон і Е. Коул відносять:

1. «Місцеву проекцію інтересів бізнесу» – якщо бізнес перебуває у власності жителів міста, це сприяє налагодженню співробітництва між публічним і громадським секторами.

2. Інтегрованість бізнесу, яка дозволить його представникам виступати від імені усього приватного сектору.

3. Розмір міста – поява і збереження режиму більш ймовірна у великих містах. У малих містах на перешкоді виникнення режиму може стати недостатність стимулів для кооперації заради досягнення спільних цілей, а у мегаполісах на заваді зазвичай стоїть відсутність достатньої колективної ідентичності, необхідної для об'єднання зусиль публічного і приватного секторів.

4. Тривала традиція політичного прагматизму і віри у міську політику. Позитивний досвід успішного партнерства надзвичайно важливий для створення атмосфери довіри між владою і бізнесом в умовах конфліктів.

5. Унікальність і своєрідність міста. «Політика винятковості» стимулює кооперацію акторів з метою збереження переваг над іншими містами чи ліквідації відставання від них [43, р. 388–389; 38, р. 185].

К. Стоун вказує на *чотири ключові елементи*, що лежать в основі функціонування режимів на муніципальному рівні:

1. **Порядок денний**, який чітко відображає комплекс наявних проблем.

2. **Правляча коаліція** з представників публічного і приватного сектору, яка формується навколо порядку денного.

3. **Ресурси членів правлячої коаліції**, необхідні для реалізації порядку денного.

4. **Схема співпраці**, за якою між членами правлячої коаліції розподіляються функції управління [44].

Одним із головних елементів міського режиму є політичний **порядок денний**. Алан ДіГаetano і Пауль Лоулес виділяють такі три його типи: *зростання* (*the progrowth policy agendas*), *соціальних реформ* (*the social reform policy agendas*) і *опіки* (*the caretaker policy agendas*). Порядок денний *зростання* орієнтований на економічний розвиток, який полягає, у першу чергу, у розвитку інфраструктури (транспорт, комунікації) та залученні приватних інвестицій. Міська коаліційна влада, для якої пріоритетним є *соціальні реформи*, ставить за мету подолання соціальної нерівності шляхом перерозподілу ресурсів від більш до менш забезпечених членів суспільства. На порядку денному часто стоять питання будівництва доступного житла, професійна освіта для бідних, створення нових робочих місць і соціальне забезпечення. «Опікунський» порядок денний зводиться до підтримки повсякденних служб, таких як поліція, пожежна безпека, вивезення сміття тощо [45, р. 550].

Поняття коаліції не зводиться до електоральної коаліції. К. Стоун наголошує, що **склад коаліції** зумовлений принципами американської політичної економії: контролем громадян над системою державного управління та приватним підприємництвом. З огляду на це у коаліціях зазвичай домінують представники публічної влади і бізнесу. Важливу роль також можуть відігравати партійні і профспілкові лідери, керівники громадських організацій, представники релігійних громад, етнічних груп тощо [38, р. 6–7]. Дещо згодом (у 2005 р.) К. Стоун наголошував, що ані бізнес, ані будь-яка інша група не є обов'язковим членом правлячої коаліції. Бізнес часто є партнером влади, але необхідність його участі і значення, яке він відіграє у коаліції, залежить від порядку денного і наявності альтернативних ресурсів, необхідних для його реалізації. Склад правлячої коаліції безпосередньо залежить від завдання, ви-

рішення якого стоїть перед нею [44, р. 313–315]. Геррі Стокер сформулював «залізний закон» теорії міських режимів, який полягає у тому, що «правляча коаліція має бути здатною об'єднати ресурси, необхідні для реалізації політичного порядку денного», а необхідна коаліція акторів визначається тим, яка проблема посідає у ньому ключове місце [46, р. 61].

Досліджуючи міські політичні режими, вчені фокусують увагу на орієнтації режиму, цілях і цінностях, які він підтримує і культивує, а також на кореляції між орієнтацією політичного режиму і показниками його ефективності і стабільності [47].

Норман і Сьюзен Файнштейн описують три типи успішних міських режимів, які функціонували в США після Другої світової війни. Вони припускають, що в період між 1950 і 1964 роками було безліч *директивних* режимів, коли місцеві політичні еліти контролювали основні питання планування і зростання в міських районах, працюючи в тісній співпраці з розробниками, але головним чином управляючи ними. На наступному етапі, з середини 1960-х до середини 1970-х років, функціонували *концесійні* режими. Під час цієї фази вплив бізнесу, як і раніше, був вирішальним у питаннях зростання, але багато соціальних ініціатив було запроваджено завдяки зростаючій системі групового тиску на місцевому, державному та федеральному рівні і значною мірою з ініціативи федерального уряду. На наступному етапі, який, на їхню думку, тривав із середини 1970-х до середини 1980-х років, типовими були режими *збереження*, які можна розглядати як посилення тиску бізнесу у відповідь на соціальні програми влади на всіх рівнях, що призвело до скорочення соціальних пільг, наданих на попередньому етапі. Вчені стверджували, що наступність режиму залежала від характеру політичної боротьби і ступеня фінансових обмежень [39].

Стефен Елкін визнає, що міські режими структуровані відповідно до відносин між ринковими силами і політичним контролем. Він припускає, що міська політика завжди формується під впливом трьох визначальних факторів: коаліції між державним і приватним сектором з метою розвитку, характеру виборчої політики і характеру бюрократичної політики [48, р. 18–35]. С. Елкін виділяє три типи режимів, які він чітко локалізує у часі і просторі: 1) *плюралістич-*

ний режим (Північний Схід і Середній Захід США в 1950-х – поч. 1960-х рр); 2) *федералістичний* (Північний Схід і Середній Захід США в сер. 1960-х – кін. 1970-х р.); 3) *підприємницький* (типовий для Південного Заходу США протягом усього післявоєнного періоду, який у 80–90-х рр. ХХ ст поширився по всій території США). За своїми сутнісними характеристиками типи режимів С. Елкіна подібні до режимів, виділених Файнштейнами – відповідно, директивного, концесійного і збереження [48, р. 36–60].

К. Стоун свою першу класифікацію типів міських режимів запропонував у 1987 р., щоб проілюструвати, що «правлячі коаліції розрізняються як за складом, так за політичною орієнтацією». Він розрізняв *корпоративні* (*corporate*), *прогресивні* (*progressive*) режими і режим *«опіки»* (*caretaker*). Головним завданням *корпоративної коаліції*, на думку К. Стоуна, є просування інтересів великого бізнесу. Мета *прогресивної коаліції* полягає в розширенні місцевих сфер послуг і захисту місцевого середнього і нижчого класу. Зусилля коаліції «опіки» спрямовані на збереження існуючої ситуації, сприятливої для малого бізнесу і населення, яке володіє приватною власністю [49, р. 270].

У своїй праці 1993 р. К. Стоун, виходячи із того, «що місцева політика формується під впливом трьох чинників: 1) складу правлячої коаліції, 2) характеру взаємин між членами правлячої коаліції і 3) ресурсів, які члени коаліції здатні залучити» [50, р. 2], вдосконалив власну типологію. Взявши за основу взаємозв'язок між ресурсами, наявними у членів коаліції, і характеру її політичної програми, він виділив 4 типи міських політичних режимів:

1) *Режими збереження* (*the maintenance regimes*; Г. Ледаєв влучно називає його режимом «підтримання статус-кво») – головне завдання полягає у консервації існуючої ситуації і опорі змінам.

2) *Режими розвитку* (*the development regimes*) – головне питання порядку денного – економічне зростання і накопичення ресурсів.

3) *Прогресивні режими середнього класу* (*the middle-class progressive regimes*) – орієнтовані на встановлення контролю за зростанням, який часто виявляється у захисті навколишнього середовища.

4) *Режими розширення можливостей для малозабезпечених* (*the lower-class opportunity expansion regimes*) – орієнтовані на

розширення можливостей бідних прошарків населення. Виникає рідко, оскільки вимагає масової мобілізації громадян, яка важко досягається в умовах ринкової економіки [37; 50, р. 2–12].

Синтезувавши усі ці підходи, К. Доудінг розробив типологізацію глобальних міських політичних режимів [41, р. 10], основні характеристики яких наведені у Таблиці 1:

Табл. 1.

Типи глобальних режимів

Директивний ^a або плюралістичний ^b	Домінує розвиток, контрольований політикою; ключову роль відіграють промисловість і житлове будівництво.
Концесійний ^a або федералістичний ^b	Домінує зростання, але добробут досягається за рахунок фінансування федеральним чи місцевим урядом.
Збереження ^a або елітистичний	Домінує бізнес, програми соціального забезпечення скорочені.
Підприємницький ^b або корпоративістський ^c	Об'єднані бізнес-еліти співпрацюють з сильними політичними лідерами, розвиваються сфера послуг і житлового будівництва, але не промисловість.
Гіперплюралістичний (відсутність режиму)	Ані бізнес, ані політики не мають достатньо сили, щоб контролювати міську політичну економію.

^a Норман і Сьюзен Файніштейн

^b С. Елкін

^c Х. Севитч і Дж. Томас [51]

Подібно до складу може варіюватися і структура коаліції, відрізнятиметься характер взаємовідносин між її членами. А. ДіГаetano і П. Лоулес виділяють **чотири типи міських правлячих структур**: клієнтелістську, корпоративістську, менеджерську та плюралістичну [45] (узагальнені дані щодо типів структур наведено у Таблиці 2).

Клієнтелізм може практикуватися на всіх рівнях, але найчастіше трапляється на локальному. Клієнтелістські структури управління базуються на влаштуванні персоналізованих, партикулярних, ієрархічних відносин між патронами і клієнтами. Головними його рисами є: нерівність суб'єктів, що вступають у зв'язок задля захисту своїх інтересів та задоволення потреб; надання двостороннім стосункам форми фаворитизму, патронажу, що зовні може видаватися як форма захисту; зв'язок між патроном та клієнтом на підставі особистих зобов'язань або общинної солідарності; використання патроном незаконних форм контролю за рухом ресурсів; недотримання громадянських прав і активна або пасивна протидія їх застосуванню; існування політичної культури залежності, коли широкий загал мовчить і все покриває. Клієнтелізм був найбільш характерним для американського міста у індустріальну епоху [45, р. 548].

Корпоративістські структури інституціалізують стратегічні, а не прагматичні способи взаємодії між урядовими та неурядовими організаціями, такими як бізнес-еліти та суспільні лідери. Актори більш схильні до прийняття рішень на основі консенсусу, внаслідок чого правлячі альянси отримують ексклюзивну можливість для реалізації власних економічних інтересів. Тип корпоративістської правлячої структури, коли бізнес-еліта та мери міст об'єднувались у коаліції для пришвидшеного розвитку ділового центру міста, характерний для США у післявоєнні роки. Державно-приватне партнерство між бізнесом та місцевою владою успішно формувалося, оскільки в разі успіху кожен з його учасників отримував економічні та політичні вигоди [45, р. 548–549].

Нове державне управління, в якому приватизація і надання державних послуг розглядаються як способи досягнення більшої ефективності роботи органів місцевого самоврядування та економії коштів, являє собою **менеджерську** форму управління. А в основі роботи керуючих структур лежать формальні, часто

бюрократичні відносини між чиновниками та приватним сектором. Управління просякнуте технократичною або ідеологічною логікою, в якому немає місця консенсусу або фаворитизму [45, р. 550].

Ядром **плюралістичної** правлячої структури є місцевий уряд, який розглядається як арена, де стикаються, взаємодіють і вирішуються приватні інтереси. Прийняття рішень відбувається більш відкрито і децентралізовано, порівняно з іншими типами правлячих структур; вирішення конфлікту часто відбувається через процес переговорів чи шляхом досягнення компромісу [45, р. 550].

Табл. 2

Типи міських правлячих структур [45, р. 549]

	Клієн- тська	Корпорати- вська	Менеджер- ська	Плюралі- стична
Відносини між державою і суспільством	Партикуляристичні, персоналізовані, бартерні	Домовленість еліт	Формальні, бюрократичні	Уряд є посередником для конкуруючих приватних інтересів
Якою управлінською логікою керуються?	Прагматизм	Консенсус	Технократична ефективність	Управління конфліктами
Ключові особи, які приймають рішення	Політики і «патрони»	Політики і місцеві лідери (еліти)	Державні службовці і політики	Політики і групи інтересів

Колектив авторів на чолі з К. Доудінгом за результатами дослідження місцевої влади у декількох районах Лондона спробував розбити концепцію режиму на його складові компоненти. Вони припускають, що **модель режиму має вісім ознак**, які можуть бути знайдені в тій чи іншій формі практично у будь-якій системі місцевої влади. Для того, щоб визначити конкретну коаліцію акто-

рів як режим, мають бути наявними всі або більшість з перерахованих нижче восьми ознак. До цих ознак належать: 1) чіткий політичний порядок денний, який 2) залишається актуальним упродовж тривалого часу; 3) підтримується коаліцією інтересів або кадрового складу не формально через інституційну структуру, а у формі широкої коаліції; 4) часто перетинає секторальні або інституціональні межі. Політичний порядок денний повинен також 5) зберегтися після зміни керівництва, кадрового складу чи політичного напрямку (що відображатиме наявність у коаліції певної ідеології або узгодженості фундаментальних цінностей); 6) бути здатним здійснити мобілізацію зовнішніх ресурсів; 7) асоціюватися із сильним або винятковим лідерством, здатним до підприємливого формування незвичайної коаліції і підпорядкувати її чіткій політичній програмі і 8), як правило, об'єднувати державні інститути і громадські організації шляхом створення партнерства (особливо в європейському контексті), нівелюючи розрив у приватно-державному секторі [52, р. 516].

Як твердить К. Доудінг, не всі з цих восьми ознак мають бути притаманними конкретній коаліції для того, щоб можна було позначити її поняттям «режим». Перші чотири ознаки мають ключове значення, оскільки вони дозволяють кваліфікувати коаліцію як режим, який має конкретну ціль. П'ятий елемент також є життєво важливим, якщо не визначальним, для місцевого режиму, оскільки демонструє сталість підходів коаліції до питань розвитку міста, незважаючи на зміну його керівництва, яке може мати відмінні від попереднього електоральну базу і політичні інтереси. Останні три елементи є швидше емпіричними закономірностями, ніж строго необхідними характеристиками режиму [41, р. 15].

Критики теорії режимів наголошують на тому, що у межах теорії не вдається узгодити дві складові її частини – політекономічну і плюралістичну, а саме – зростання ринкової економіки і забезпечення високого рівня життя для всіх громадян. С. Елкін і К. Стоун песимістично дивляться на те, що рівність може бути досягнута без шкоди для ринкової економіки [53, р. 2]. Теорія режимів не в змозі пояснити, як економічні тенденції впливають на міські режими, оскільки економічні коливання можуть мати істотний вплив на місцеві політичні процеси. Крім того, можливість досягнення де-

мократичних ідеалів та ліквідація нерівності у теорії режимів не підтверджуються теоретично або емпірично. Девід Амброзіо виділяє у теорії такі недоліки: надмірна увага приділяється питанням розвитку за рахунок інших питань; не враховуються фактори зовнішнього впливу на міста; порушено зв'язок між місцевими органами влади та ринком; не визнається першочерговою етнічна проблема, яка має значний вплив на міську політику [54].

Активне вивчення влади на місцевому (локальному) рівні триває з 30-х років XX ст.. Законодавцем моди у цьому науковому напрямку були і надалі залишаються США. Саме тут виникли і розвинулись три основні теорії – елітистична, плюралістична і міських політичних режимів, були розроблені і активно використовувалися репутаційний метод і метод аналізу прийняття рішень. Перші дві теорії були суто американським явищем і їх застосування за межами США практично не відбувалося. Теорія міських політичних режимів (а також дотичні до них теорія «машин росту» та модель суспільного вибору) активно застосовуються у світі (у тому числі у країнах Центрально-Східної Європи та у Росії) починаючи з 80-х років XX ст. і дотепер. Застосування цієї теорії вже дало можливість дослідити особливості структури та функціонування влади у містах, виявити і вивчити міські політичні режими у великій кількості країн Північної та Південної Америки, Південно-Східної Азії, Європи та Австралії. На жаль, в Україні дослідження влади на місцевому рівні (локальних (міських) політичних режимів), на основі означених вище теоретико-методологічних підходів, все ще перебуває на зародковому етапі. Власне, наша стаття є спробою популяризації і адаптації наукових напрацювань попередників у цій сфері.

---

1. Балановський Я.М. Теоретико-методологічний потенціал концепції міських політичних коаліцій (режимів) / Я.М. Балановський // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2009. – Вип. 19. – С. 268–274.

2. Мазур О. Теоретико-прикладні аспекти дослідження політичних режимів на локальному рівні / О. Мазур // Вісник СевНТУ. Серія : Політологія. – 2011. – № 123. – С. 101–109.

3. Пащенко В.І. Особливості дослідження структури влади в міських спільнотах в Україні / В.І. Пащенко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2015. – Вип. 2 (76). – С. 241–252.

4. Рибалка С.В. Регіональний політичний процес: параметри дослідження / С.В. Рибалка // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 63 (№ 8). – С. 601–605.

5. Рибалка С.В. Дослідження владних структур місцевого самоврядування: репутаційний та проблемний підходи / С.В. Рибалка // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 64 (№ 9). – С. 546–550.

6. Левчук П.М. Коаліції зростання як суб'єкт владних відносин в умовах локального політичного режиму: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси / П. М. Левчук ; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2014. – 20 с.

7. Lynd R.S. Middletown: A Study in Contemporary American Culture / Robert Staughton Lynd, Helen Merrell Lynd. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1929. – 560 p.

8. Lynd R.S. Middletown in Transition: A Study in Cultural Conflicts / Robert Staughton Lynd, Helen Merrell Lynd. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1937. – 622 p.

9. Ледяев В.Г. Эмпирические исследования власти в социальных общностях: первый опыт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.hse.ru/data/2010/05/10/1217316101/%D0%9B%D0%B5%D0%B4%D1%8F%D0%B5%D0%B2_%D0%92%D0%93_%D0%AD%D0%BC%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5%20%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F_2..doc.

10. Warner W.L. The Social Life of a Modern Community (Yankee City Series, Volume 1) / William Lloyd Warner, Paul S. Lunt. – New Haven: Yale University Press, 1941. – 460 p.

11. Warner W.L. The Status System of a Modern Community (Yankee City Series, Volume 2) / William Lloyd Warner, Paul S. Lunt. – New Haven: Yale University Press, 1942. – xx+246 pp.

12. Warner W.L. The Social Systems of American Ethnic Groups (Yankee City Series, Volume 3) / William Lloyd Warner, Leo Srole. – New Haven: Yale University Press, 1945. – xii+318 pp.

13. Warner W.L. The Social System of the Modern Factory, the Strike: a Social Analysis (Yankee City Series, Volume 4) / William Lloyd Warner, Josiah Orne Low. – New Haven: Yale University Press, 1947. – xvi+245 pp.

14. Hollingshead A.B. Elmtown's youth: the Impact of Social Classes on Adolescents / August B. Hollingshead. – New York, John Wiley & Sons; London, Chapman & Hall, 1949. – xi+480 pp.

15. Polsby N. Community Power and Political Theory: a Further Look at Problems of Evidence and Inference / Nelson W. Polsby; 2nd Enlarged edition. – New Haven: Yale University Press, 1980. – xxvi+245 pp.

16. Jennings M.K. Community Power and Political Theory. By Nelson W. Polsby (New Haven: Yale University Press, 1963. Pp. XIV, 144. \$5.00.) [Електронний ресурс] / M. Kent Jennings // The Journal of Politics. – Volume 26. – Issue 04 – November 1964. – P. 939–940. – Режим доступу: <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=6097428>

17. Hunter F. Community Power Structure: a Study of Decision Makers / Floyd Hunter. – Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1953. – xiv+297 pp.

18. Fox D.M. Methods within Methods: the Case of Community Power Studies [Електронний ресурс] / Douglas M. Fox // The Western Political Quarterly. – 1971. – Vol. 24, No. 1. – P. 5–11. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/446256>

19. Powers R.C. Identifying the Community Power Structure (North Central Regional Extension, No. 19; NCRS–5 Leadership Series, No. 2) [Електронний ресурс] / Ronald C. Powers. – Iowa State University of Science and Technology, Cooperative Extension Service, 1965. – 11 p. – Режим доступу: <http://www.soc.iastate.edu/extension/pub/comm/NCR19.pdf>. – Загл. с екрана.

20. Fisher S. Community-Power Studies: a Critique [Електронний ресурс] / Sethard Fisher // Social Research. – 1962. – Vol. 29, No 4. – P. 449–466. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/40969629>.

21. Ледяев В.Г. Социология власти: исследование Флойда Хантера / В.Г. Ледяев // Социологический журнал. – 2002. – № 1. – С. 96–114.

22. Agger R.E. Power Attributions in the Local Community: Theoretical and Research Considerations / Robert E Agger // Social Forces. – 1956. – Vols. 33–34. – P. 322–331.

23. Barth E., Abu-Laban B. Power Structure and the Negro Sub-Community / Ernest A.T. Barth, Baha Abu-Laban // American Sociological Review. – 1959. – No. 2. – P. 69–76.

24. Miller D.C. Decision-Making Cliques in Community Power Structure: A Comparative Study of an American and an English City / Delbert C. Miller // American Journal of Sociology. – 1953. – No. 2. – P. 299–310.

25. Miller D.C. Industry and Community-Power Structures: A Comparative Study of an American and an English City / Delbert C. Miller // American Sociological Review. – 1958. – Vol. 23. – No. 1. – P. 9–15.

26. Ricci D.M. Community Power and Democratic Theory. The Logic of Political Analysis / David M. Ricci. – New York, Random House, 1971. – x+244 p.

27. Ашин Г. К. Курс истории элитологии [Электронный ресурс] / Г.К. Ашин. – М.: МГИМО, 2003. – 302 с. – Режим доступа: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_198.html.
28. Dahl R. Who Governs? Democracy and Power in an American City / Robert Dahl. – New Haven: Yale University Press, 1961. – 355 p.
29. Dahl R. Power / Robert Dahl // International Encyclopedia of the Social Sciences, vol. 12. – New York: Macmillan and Free Press, 1968. – P. 405–415.
30. Whitt A.J. Urban Elites and Mass Transportation: the Dialectics of Power / Allen J. Whitt. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1982. – viii+231 p.
31. Ледаев В.Г. Социология власти. Теория и опыт эмпирического исследования власти в городских сообществах / В.Г. Ледаев. – М.: НИУ ВШЭ, 2012. – 472 с.
32. Clark T.N. Power and Community Structure: Who Governs, Where, and When? / Terry N. Clark // The Sociological Quarterly. – 1967. – Vol. 8. – № 3. – P. 32–51.
33. Ледаев В. Изучение власти в городских сообществах: Основные этапы и модели исследования [Электронный ресурс] / В. Ледаев // Неприкосновенный запас: Дебаты о политике и культуре. – 2010. – № 2 (70) (март–апрель). – С. 23–48. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2>.
34. Molotch H. The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place / Harvey Molotch // The American Journal of Sociology. – 1976. – Vol. 82. – No 2. – P. 309–332.
35. Logan J. Urban Fortunes: The Political Economy of Place / John Logan, Harvey Molotch. – Berkeley: University of California Press, 1987. – 376 pp.
36. Peterson P.E. City Limits / Paul E. Peterson. – Chicago: The University of Chicago Press, 1981. – xvi+268 p.
37. Domhoff G.W. The Shortcomings of Rival Urban Theories [Электронный ресурс] / George William Domhoff. – Режим доступа: http://www2.ucsc.edu/whorulesamerica/power/rival_urban_theories.html
38. Stone C.N. Regime Politics: Governing Atlanta, 1946–1988 / Clarence N. Stone. – Lawrence: University Press of Kansas, 1989. – 328 p.
39. Fainstein S. Regime Strategies, Communal Resistance and Economic Forces / Norman I. Fainstein, Susan S. Fainstein // Restructuring the City: the Political Economy of Urban Redevelopment / Norman I. Fainstein, Susan S. Fainstein, Richard C. Hill, Dennis Judd, Michael P. Smith (Eds.). – New York, Longman, 1983. – P. 245–281.
40. Pierre J. Comparative Urban Governance: Uncovering Complex Causalities / Jon Pierre // Urban Affairs Review. – 2005. – Vol. 40. – P. 446–462.
41. Dowding K. Explaining Urban Regimes / Keith Dowding // International Journal of Urban and Regional Research. – 2001. – Vol. 25. – Issue 1 (March). – P. 7–19.
42. Good K. Municipalities and Multiculturalism: the Politics of Immigration in Toronto and Vancouver / Kristin Good. – Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, 2009. – 352 p.

43. John P. Urban Regimes and Local Governance in Britain and France: Policy Adaptation and Coordination in Leeds and Lille / Peter John, Alistair Cole // *Urban Affairs Quarterly*. – 1998. – Vol. 33. – № 3. – P. 382–404.

44. Stone C. Looking Back to Look Forward. Reflections on Urban Regime Analysis / Clarence Stone // *Urban Affairs Review*. – 2005. – Vol. 40. – No. 3. – P. 309–341.

45. DiGaetano A. Urban Governance and Industrial Decline Governing Structures and Policy Agendas in Birmingham and Sheffield, England, and Detroit, Michigan, 1980–1997 / Alan DiGaetano, Paul Lawless // *Urban Affairs Review*. – 1999. – Vol. 34. – No. 4 (March). – P. 546–577.

46. Stoker G. Regime Theory and Urban Politics/ Gerry Stoker // *Theories of Urban Politics* / edited by David Judge, Gerry Stoker and Harold Wolman. – London: Sage Publications, 1995. – P. 54–71.

47. Ледаев В.Г. Социология власти: теория городских политических режимов [Электронный ресурс] / В.Г. Ледаев // Социологический журнал. – 2006. – № 3–4. – С. 46–68. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2008/1741>.

48. Elkin S.L. City and Regime in the American Republic / Stephen L. Elkin. – Chicago: University of Chicago Press. – 1987. – xi+220 p.

49. The Politics of Urban Development / Stone C., Heywood S., eds. – Lawrence: University Press of Kansas, 1987. – 312 p.

50. Stone C. Urban Regimes and the Capacity to Govern: a Political Economy Approach [Электронный ресурс] / Clarence Stone // *Journal of Urban Affairs*. – 1993. – Vol. 15. – Issue 1 (March). – P. 1–28. – Режим доступа: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9906.1993.tb00300.x/abstract>

51. Savitch H. Conclusion: End of the Millennium Big City Politics / H.V. Savitch, John Clayton Thomas // *Big city politics in transitions* / Ed. by H. Savitch, J. Thomas. – Newbury Park–London–New Dehli: Sage Publication, 1991. – P. 235–251.

52. Dowding K. Regime Politics in London Local Government / Keith Dowding, Patrick Dunleavy, Desmond King, Helen Margetts, Yvonne Rydin // *Urban Affairs Review*. – 1999. – Vol. 34. – No. 4 (March). – 515–545.

53. Davies J.S. Urban Regime Theory: A Normative-Empirical Critique [Электронный ресурс] / Jonathan Davies // *Journal of Urban Affairs*. – 2002. – Vol. 24. – No. 1. – P. 1–17. – Режим доступа: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-9906.00111/abstract>

54. Imbroscio D. Reformulating Urban Regime Theory: The Division of Labor Between State and Market Reconsidered [Электронный ресурс] / David Imbroscio // *Journal of Urban Affairs*. – 1998. – Vol. 20. – No. 3 (October). – P. 233–248. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/229701752_Reformulating_Urban_Regime_Theory_The_Division_of_Labor_between_State_and_Market_Reconsidered

ПІДСТАВИ ФОРМУВАННЯ, СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА (1991–2016 рр.)

У статті здійснена спроба дослідити підстави формування, специфіку функціонування та особливості трансформації регіонального політичного режиму міста Дніпропетровська. Проаналізовані особливості злиття влади та бізнесу у формуванні основних політичних акторів.

Ключові слова: *регіональний політичний режим, місто Дніпропетровськ, політичні актори.*

Tetiana Bevz. Reasons formation, the specifics of the operation and features of the transformation of the regional political regime Dnipropetrovsk (1991–2016). *The article is an attempt to explore the grounds formation, specific performance and features of the transformation of the regional political regime of the city of Dnipropetrovsk. Peculiarities merger of government and business in the formation of the main political actors.*

Key words: *regional political regime, the city of Dnipropetrovsk, political actors.*

У сучасних закордонних дослідженнях локальних політичних режимів акцентується увага на змінах у характері розподілу влади, стратегіях, цілях і способах взаємодії акторів, даючи підстави пояснювати результати міського управління та розвитку з позицій не тільки економіки і менеджменту, а й політики. Тому, говорячи про теорію локальних режимів, доцільніше використовувати категорії «концепція» чи «модель», а не теорія, оскільки вона має обмежену здатність пояснювати або передбачати варіації у формуванні режиму, його обслуговуванні або зміні [1, с.515–545] (Dowding (1999)). Деякі з модифікацій, які були запропоновані, намагаються інтегрувати інші аспекти в аналіз режиму для пояснення та передбачення. Накопичення і порівняння випадків є ще одним способом

розширення пояснювальної бази. Наприклад, поняття міський режим не пояснює зміни режиму, а аналіз крос-випадків показує формування режиму і зміни, пов'язані з демографічними зрушеннями, реструктуризацією економіки, політики державних грантів, особливо у випадку прогресивних або соціальних реформ.

Основна ідея локального політичного режиму К. Стоуна базується на «бажанні до кооперації» і визначенні «режиму» як домовленості між публічними акторами (муніципальна влада) та приватними/економічними акторами, оскільки кожна з груп зацікавлена у ресурсах (інституційні/матеріальні), що перебувають у контрагента. Утворення «режиму» не є обов'язковим і може бути заблокованим акторами. Досліджуючи структури влади у кожному конкретному місті, залежно від наявності та характеру кооперації, можна говорити про: утворення/блокування міського політичного режиму як наслідок процесу кооперації; про широту режиму (кількість та різноманітність учасників кооперації); про ефективність міського політичного режиму (наслідки його існування для міста). Питання про те, як у межах міського управління здійснюється *політична влада*, виробляється і реалізується той чи інший *політичний курс*, хто виграє, а хто програє від його реалізації, а також які цілі, механізми та наслідки *політико-економічного управління* на місцевому рівні, визначають локальний політичний режим.

Для аналізу локального (міського) політичного режиму обираємо місто Дніпропетровськ, яке територіально належить до Центрального Придніпров'я (Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Запоріжжя) – «серце цього регіону, осердя економічного та людського потенціалу» [2]. Іншим важливим аргументом для вибору міста є й той факт, що, починаючи з другої половини ХХ ст., більшість перших осіб держави (включаючи СРСР), а згодом і президентів, і прем'єр-міністрів, відомих державних діячів та політиків були вихідцями з Дніпропетровська, що є свідченням орієнтації політичної еліти на загальнонаціональні масштаби, а не лише на місцеві.

Про «феномен Дніпропетровщини», явище «лазаренківщини», окремі деталі сходження олігархів з дніпропетровським корінням голова Дніпропетровської обласної ради партії «Всеукраїнське об'єднання лівих «Справедливість» В. Березка написав у книгах «Ех, Мороз, Мороз» та «Десять років після розпаду».

Довідник «Політична еліта Дніпропетровщини» (2001) містить сорок біографій політичних та громадських діячів Дніпропетровської області з детальною інформацією про службову кар'єру, громадсько-політичну діяльність, членство у політичних та громадських організаціях, позиції цих діячів щодо загальнодержавних та регіональних проблем та бачення їх розв'язання. Щоправда, автори-упорядники довідника не прописали критерії, за якими були відібрані представники еліти. Доречним було б акцентувати увагу на походженні еліти (місцева чи приїжджа), типові кар'єрні траєкторії (чи представники еліти надають перевагу кар'єрному зростанню в регіоні, чи прагнуть переїхати до Києва) та наявність практики лобювання місцевих інтересів (не лише гроші, але й певні права, спеціальні статуси)*. Та про це не йдеться. Недостатньо зрозумілим був і принцип відбору персоналій, яких умовно поділили на: *керівники Дніпропетровської обласної державної адміністрації та Дніпропетровської обласної ради* (М. Швець, Е. Дубінін); *керівники міських рад Дніпропетровської області*: І. Куліченко, О. Левітін, В. Літвіщенко, Ю. Любоненко, І. Метелиця, С. Старун, Ю. Трубочанінов, Е. Ханіс, В. Швець); *керівники Дніпропетровських обласних організацій політичних партій України*: М. Абраїмов (Ліберальна партія України (о)); В. Березка (Всеукраїнське об'єднання лівих «Справедливість»); В. Войченко (Ліберальна партія України); О. Категоренко (Партія «Демократичний союз»); С. Конєв (Народний Рух України); П. Кравченко (Народно-демократична партія); А. Пашенко (Демократична партія України); І. Скажутін (Соціал-демократична партія України (о)); В. Хазан (Партія зелених України); П. Хобот (Партія «Молода Україна»); *голови громадських організацій Дніпропетровської області*: С. Бичков (Благодійний фонд «Духовне відродження»); О. Катан («Жінки XXI віку»); Г. Півняк («Злагода»); С. Северенчук («Нова Україна»); *народні депутати України від Дніпропетровської області*: (В. Альохін, Г. Балашов, А. Білик, В. Гуров, О. Жир, В. Мартиновський, В. Пінчук, В. Пустовойтов,

---

* Про ці критерії йдеться: Пресняков І. Стратегії регіональних політичних еліт в Україні / Іван Пресняков, Валентина Романова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page407.html>–

О. Рябченко, С. Сафронов, С. Тігіпко, Л. Трофіменко, О. Черничко, С. Чукмасов, В. Штепа) [3]. Наведені прізвища, за винятком кількох осіб, упродовж наступних п'ятнадцяти років не проявили себе ні на рівні держави, ні на рівні міста, як засвідчив подальший аналіз.

Водночас у передмові до довідника «Політична еліта Дніпропетровщини» (2001) зазначалося, що «функціонування елітного політичного угруповання Дніпропетровського регіону залишається ... закритим для широкого загалу громадськості» [3, с. 4]. Ще більш закритим воно є на сьогодні.

Проте особливість Дніпропетровська визначається «не стільки історично, скільки тим, що влада тамтешня, на відміну ... від донецької, діє. ... вони це роблять навіть у супереччю тому, чого від них хоче київський уряд» [4]. «Дніпропетровськ надто сильно змінюється зараз. Він був налаштований на мімікрію. Там ніколи не існувало свідомої політики формування якогось певного образу міста чи області. Сьогодні це кристалізується» [4].

Окреслюючи образ Дніпропетровська, зазначимо, що «Дніпропетровськ – дуже своєрідне місто з погляду політичної боротьби. Це батьківщина української влади і наша Генуя, місто купців і гільдій» [5]; а з іншого боку – «провінційність, яка притаманна навіть Дніпропетровську – місту, що мало могутній політичний клан за часів СРСР на чолі з генсеком Брежнєвим, дало Україні другого Президента Леоніда Кучму, найвідомішого хабарника Павла Лазаренка, двічі Прем'єр-міністра Юлію Тимошенко» [2]; «Дніпропетровськ – наша демократія, тільки дуже специфічна. За рівні права та можливості для самих себе в цьому мегаполісі борються кілька сімейно-бізнесових кланів. Дніпропетровщина – регіон досить специфічний» [5]; «Дніпропетровськ – складне місто. Столиця групи «Приват», батьківщина Тимошенко, політична вотчина Тігіпка, Кучми» [5]; «Дніпропетровськ, як і Донецьк, тривалий час претендував на статус політичної столиці України» [6]; «Дніпропетровськ першим утвердив свою гегемонію в Україні» [6].

Не менш контрастною є й якісна характеристика Дніпропетровська: «Дніпропетровськ – постачав «оборонку» й до 1987 року був «закритим містом» [7]; «Дніпропетровськ усі роки незалежності продовжував зберігати скорчену позу радянського «закритого міста» – міста, пригнобленого й запечатаного, як чавунною лядою,

державним терором» [7]; «у нас одна з найгірших транспортних систем в Україні; дуже корумповані держструктури; погана екологія; багато пасивного робочого класу» [8]; «корупційність чиновників, доведена до абсолюту» [8]; «екс-Дніпропетровськ – це місто вільних людей. Вільних духом, вільних від малоросійської закомплексованості й «моєї хати скраю», від імперсько-російського кретинізму й провінційного жлобства, від безвідповідальності місцевого чиновництва і щоденної корупції та бідності» [19] і, нарешті, «саме Дніпропетровськ стане ключовим плацдармом, де на місцевих виборах з'ясується, чи переміг все ж таки Майдан, чи вкотре – контрреволюція» [10]; «місто на Дніпрі несподівано для багатьох у країні стало справжнім форпостом опору «руському міру»» [9].

Ідентифікуючи жителів міста, зазначають: «дніпропетровці дуже самодостатні, і їм не треба щось комусь доводити. Ми спокійно ставимосся до історії, до національних, мовних, релігійних, політичних відмінностей. Ми різні, але не суперечимо одне одному. Це не конфронтаційні відмінності, а синергетичні, ті, які дають можливості. Ми татароукраїнці, євреєукраїнці, росіяноукраїнці» [4]; «дніпропетровці стали на захист своєї країни. Вони відправили на війну багатьох своїх дітей, прийняли на лікування безліч поранених, сповна відчувши на собі смерть і кров» [9]. І разом з тим – характерна «відсутність консолідації містян у розв'язанні актуальних проблем сьогодення» [9].

Суперечності ідентичностей, чи, швидше, розрізнення громад, існують «за ступенем проукраїнськості». На запитання, яким є типовий українець, у Дніпропетровську відповідали: «такий, як ми», тобто типовий українець, на думку жителів міста, – це типовий дніпропетровець, а дніпропетровець – українець. Водночас «типовий росіянин» для них агресор і чужий [4]. Небайдужість і громадянська активність вагомої частини дніпропетровців стали основою для народження сучасного й у цілому позитивного міфу про місто на Дніпрі як надійний осередок рішучих патріотів України, одностайно готових до жертвовної оборони Вітчизни [9].

Останні публікації у пресі і на різноманітних Інтернет-ресурсах інтригують назвами, які спонукають до розгляду локального політичного режиму Дніпропетровська: «Гра престолів» по-дніпропетровськи» (О. Полякова, К. Кот і Ю. Крат); «Сусідські війни.

Чому дніпропетровські програли донецьким і чи є шанси відігратися сьогодні» (Д. Казанський); «Дніпропетровськ: регіональна еліта, з якою рахуються» (А. Хом'як); «Битва за Дніпро. Чому вибори в Дніпропетровську можуть стати скандальнішими, ніж вибори в Чернігові?» (В. Огієнко); «Есть такая профессия – революцией торговать» (Д. Журавлев); «Генерали дніпропетровських маршрутів» (А. Філіппов); «Днепропетровский депутат от «Батькивщины» был замечен в рейдерстве»; «Атака кланов. Предвыборный репортаж из Днепропетровска» (С. Висоцький); «В Днепропетровске землю воруют покруче Киева» та ціла низка інших.

Базуючись на широкій джерельній базі (сайти Дніпропетровської міської (<http://dniprorada.gov.ua/>) та обласної (<http://www.adm.dp.ua/>) ради, міський сайт gorod.dp.ua (<http://gorod.dp.ua/index.php?language=ua>), сайт Дніпропетровська (<http://www.056.ua/>) та ін., періодичні видання), залучаючи наявні наукові дослідження та публіцистичні статті, ставимо за мету дослідити підстави формування, специфіку функціонування та особливості трансформації регіонального політичного режиму Дніпропетровська (1991–2016).

З проголошенням незалежності у 1991 р. Україна отримала нову парадигму владних стосунків, частково змінилися політичні актори й інститути влади. Цьому сприяли процеси поступового переходу до ринкових відносин, приватизації, перебудови правової системи. Відбувалася зміна та трансформація політичного режиму на рівні країни, однак не акцентувалася увага на формальних та неформальних інститутах влади на рівні міст.

Формування інституційного дизайну політичного простору регіональних суб'єктів Дніпропетровська відбувалося під впливом: 1) «радянської спадщини» (Дніпропетровська область мала класичні для України радянські традиції формування), що включала, крім формальних інститутів, набір неформальних норм, які поступово склалися за час функціонування партійно-радянської політичної еліти і відігравали значну роль у взаєминах між окремими угрупованнями; 2) здійсненого з центру, імпорту формальних демократичних інститутів: невтручання держави в приватне підприємництво, можливість створювати незалежні від держави громадські та громадсько-політичні організації, формування регіональних органів державної влади за допомогою конкурентних виборів, поділу влади і т.д.

Дніпропетровський клан сформувався завдяки матеріальній базі регіону. На базі оборонного комплексу, підприємств металургійного комплексу, вугільної промисловості та аграрного сектору складалася дніпропетровська еліта [11]. Бізнес – публічні політики – бюрократія – силові структури відтворювалися на місцевому рівні у вигляді місцевих кланів, які групувалися довкола місцевих центрів влади. Японський дослідник К. Мацузато назвав ці групи «мезоелітами» [12]. Усі найбільші клани чи мезоеліти виникали як регіональні групи інтересу/впливу і згодом поширювали свій бізнес і вплив у масштабах усієї країни. Важливу роль відігравали умови формування, функціонування і розвитку фінансово-промислових груп (далі – ФПГ). У 1990 р. у Дніпропетровську була створена група «Інтерпайп», яку очолив молодий кандидат технічних наук В. Пінчук. Альянс «комсомольських активів» і грошей, зароблених на торгівлі побутовою технікою, сприяв створенню дніпропетровської групи «Приват»* (І. Коломойський, Г. Боголюбов, О. Мартинов) у 1991–1992 рр. Упродовж 1991–1995 рр. діяла Корпорація «Український Бензин», яка у 1995 р. змінила назву на «Єдині енергетичні системи України» і стала потужною групою під керівництвом Ю. Тимошенко. У середині 1990-х рр. В. Пінчук був пов'язаний із П. Лазаренком, як і група «Приват», яка також користувалася його підтримкою. Упродовж 1994–1999 р. у Дніпропетровській області абсолютно домінувала одна ФПГ – група П. Лазаренка (голова Дніпропетровської обласної державної адміністрації та Прем'єр-міністр України у 1996–1997 рр.), яка охоплювала усі виробничі сфери і усі базові галузі Дніпропетровщини [13]. Поєднання політичної влади та бізнесу сприяло формуванню дніпропетровського клану під протекторатом П. Лазаренка і утвердженню «боротьби без правил». Особливої конкуренції діяльність ФПГ «Інтерпайпу» і «Привату» у той час йому не становили. Проте політика П. Лазаренка негативно відбилася на позиціях дніпропетровської еліти і на взаєминах всередині неї і призвела до розколу ділової та політичної верхівки регіону упродовж 1998 р. та

---

* Назва «група «Приват»» є певною мірою журналістською метафорою, адже юридично як така вона не зареєстрована.

першої половини 1999 р. [13]. Розпочалося протистояння у середовищі дніпропетровської еліти, насамперед, серед олігархів між прихильниками Президента (Л. Кучми) і прихильниками Прем'єр-міністра України (П. Лазаренка).

Ситуацію у місті змінило призначення М. Щвеця у квітні 1999 р. головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації, яке сприяло консолідації чиновників, оскільки для одних він був – «людиною Президента», для інших – міським головою Дніпропетровська, якого на виборах підтримував П. Лазаренко. Не будучи патріотом дніпропетровських ФПГ, а гасло «Дніпропетровщина – для дніпропетровців» не належав до його життєвих принципів, М. Щвець забезпечив собі «рівновіддаленість» і «рівнонаближеність» до всіх олігархів і – у підсумку – своє політичне довголіття [13].

Після звільнення П. Лазаренка 2 липня 1997 р. з посади голови уряду та розгрому «СЕСУ» утвердилися дві масштабні фінансово-промислові групи – корпорація «Інтерпайп» та група «Приват». Зміцнення групи «Приват» пояснювалося її «аполітичністю» та неформальними зв'язками у вищих ешелонах влади (колишній голова правління «Приватбанку» С. Тігіпко у 1997–1999 рр. був віцепрем'єр-міністром).

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. власника «Інтерпайпу» поєднали родинні зв'язки із Президентом України Л. Кучмою. Компанія активно розширювалася*. Корпорація «Інтерпайп» мала політичний протекторат в особі Президента України Л. Кучми і користувалася преференціями у «великій» приватизації та при доступі до податкових пільг [14]. Політичним лобі групи стала По-

---

* На початку 2000-х рр. «Інтерпайп» включала у себе 6 із 7 найбільших трубних заводів України, унікальний Нікопольський завод феросплавів, шість цукрових заводів, акціонерний банк «Кредит-Дніпро», «Укрсоцбанк», страхову компанію «Оранта». До її складу як акціонери входили десять заводів важкої промисловості (що називалися «акціонерними товариствами»), три ремонтні підприємства і дві фірми, що спеціалізувалися на високих технологіях. «Інтерпайп» контролював частину курортно-рекреаційного бізнесу на Кримському півострові, володів загальнонаціональними телеканалами «Новий», ICTV, СТБ, одним регіональним (у Дніпропетровську), а також однією з найтиражніших масових газет «Факти и комментарии». (Хто й чим володіє в Україні. 17.07.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2003/07/17/2994698>)

літична партія «Трудова Україна», яка створила одну з найпотужніших фракцій у Верховній Раді України 1998–2002 рр.

«Група «Приват» на початку 2000-х рр. мала один із найбільших українських банків – «Приватбанк» (з його філіями «Моском-Приватбанк» у Москві і «Приватінвест» та мережею у понад 2,3 тис. філій в Україні), нафтопереробні підприємства у Хмельницькому, дев'ять підприємств із переробки і транспортування нафтопродуктів, зокрема «Укрнафта», сімсот бензозаправок по всій Україні, п'ять гірничих і гірничо-збагачувальних комбінатів, одне з найбільших вугледобувних підприємств, п'ять хлібозаводів, одну будівельну фірму і вісім офшорних компаній [15]. У 2004 р. група придбала акції феросплавних заводів у Румунії та Польщі [15], а у 2005 р. здобула контроль над п'ятьма обласними енергетичними компаніями. Група «Приват», на відміну від інших кланів, демонструвала свою аполітичність, що не заважало лобіювати свої інтереси через власних депутатів у парламенті й «неформальні зв'язки» в урядах [14].

Оцінюючи впливовість ФПГ на здійснення влади у місті та формування політичного курсу, зазначимо, що «еліти ніколи не вміли об'єднуватися для досягнення спільної мети .... лідери ФПГ, маючи не менше, а часом навіть більше засобів для експансії, ніколи не користувалися цією можливістю. Натомість тонули у власних розборках і стабільно програвали своїм конкурентам на державному рівні» [2].

Щоб зрозуміти економічний потенціал міста, власниками якого стали ФПГ, важливо окреслити результати міського управління та розвитку з позицій економіки і менеджменту. Місто сформувалося насамперед як центр базових галузей важкої промисловості – гірничодобувної, металургійної, хімічної. Структура промислового комплексу міста також включала машинобудування, енергетику, харчову та переробну, легку, деревообробну і паперову, виробництво будіндустрії [16]. Основу промислового потенціалу становлять гірничорудна (ГОКи Кривого Рогу, Марганцю й Орджонікідзе), металургійна (меткомбінати і коксохіми Дніпропетровська, Кривого Рогу і Дніпродзержинська), енергетична (Павлоградвугілля), трубна (трубні заводи Дніпропетровська, Новомосковська і Нікополя), хімічна (Дніпроазот, Придніпровський і Павлоградський

хімзаводи) галузі. Частка Дніпропетровської області у всеукраїнських обсягах реалізації промислової продукції за 2014 р. збільшилася, незважаючи на інфляційні процеси, і становила 22,5% [17]. Індекс промислової продукції у Дніпропетровській області за січень–лютий 2015 р. – 91,1% [17]. Це майже на 14% вище, ніж у середньому в Україні.

У зв'язку з російсько-українською війною Дніпропетровська область опинилася в епіцентрі уваги інвесторів і займає перше місце серед регіонів України за обсягами залучених іноземних капіталів. На початок 2015 р. інвестиції становили майже 8 млрд дол., які надійшли з 62 країн світу. Основним інвестором виступала Німеччина (4394,1 млн дол.) [17].

У Дніпропетровській області зареєстровано майже 507 тис. суб'єктів господарювання, що є третім показником в Україні (після Києва та Донецької області). За окремими показниками щодо кількості зареєстрованих фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб регіон посідає друге місце в Україні. Тут зареєстровано 389,7 тис. Фізичних осіб-підприємців та 117,2 тис. юридичних осіб [18]. Упродовж квітня–грудня 2014 р. 240 суб'єктів господарювання зі Східного регіону змінили місце ведення власного бізнесу, обравши Дніпропетровську область [18]. Регіон займав друге місце після Києва за цим показником і істотно випереджав Харківську та Запорізьку області. Дніпропетровщина стала одним із перших регіонів України, де був відпрацьований механізм роботи з переселенцями.

Перелік основних політичних акторів був би неповним без найвпливовіших політичних партій регіону. Впродовж 1993–1996 р. в області було зареєстровано 15 парторганізацій, напередодні ж парламентських виборів –1998 р. їх стало 27, станом на 1 січня 2001 р. тут було представлено 52 партії, а у червні 2003 р. чисельність політичних партій досягла 99. До найвпливовіших належали Народно-демократична партія (33 тис. членів), Соціал-демократична партія України (о) (17 тис. членів), Комуністична партія України (6,5 тис. членів), ВО «Батьківщина» (4,7 тис.), Соціалістична партія України (2 тис.), Партія «Реформи і порядок» (700), Українська народна партія (500). Хоча діяльність Політичної партії «Трудова Україна», Партії промисловців і підприємців України, ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, Аграрної партії України, Демо-

кратичного союзу була не такою активною, як у попередньої групи, все ж Політична партія «Трудова Україна», яка мала підтримку з боку бізнес-групи «Інтерпайп» В. Пінчука, мала вагомий вплив у регіоні [19]. Станом на 2007 р. у місті було зареєстровано уже 103 політичні партії, 1148 громадських організацій і 23 національно-культурних товариств. Здійснювали роботу 196 релігійних громад 29 конфесій. Більшість суспільних, політичних і професійних організацій активно співпрацювали з міською владою.

Відповідно до зареєстрованих статутів в області діють 1365 релігійних організацій. Релігійні організації Дніпропетровської області мають конфесійну різноманітність і представлені понад 40 віросповіданнями, релігійними рухами та течіями [20]. Церква є чи не єдиною силою, яка об'єднує народ, неприпустимо її використовувати в підтримку будь-якої конкретної політичної сили та втручатися у політичну боротьбу. Представники Дніпропетровської єпархії закликали всі політичні сили не намагатися залучати Церкву в політичні процеси, оскільки всі громадяни України однаково цінні для Церкви і вона молиться за кожного з них. Церква – поза політикою! [20].

Цитуючи звернення Собору єпископів Української Православної Церкви від 21 грудня 2007 р., представники УПЦ нагадали про принципову позицію Церкви щодо взаємин з державою: «На жаль, інколи серед вірних нашої Церкви християнська любов поступається місцем нетерпимості на політичному ґрунті. Відомо, що розкол в українському Православ'ї був значною мірою спричинений втручанням політичних сил. Політична доцільність інколи керує і тими, хто знаходиться в межах Української Православної Церкви і навіть намагається виступати від її імені. ... застерігаємо від політиканства ... політика нас розділяє, а Христос Спаситель і Його Свята Церква – об'єднує ... Українська Православна Церква – поза політикою. ... Церква надає можливість усім ... дотримуватися різних політичних поглядів, але при цьому не може допустити, щоб політичні гасла вносилися в церковне середовище» [21]. Політики найчастіше намагалися використовувати Церкву під час виборчих кампаній.

Упродовж першого десятиліття незалежності на виборах у Дніпропетровську перемогали комуністи, починаючи з виборів 2004 р. – ПАРТІЯ РЕГІОНІВ. Події 2004 р. сприяли тому, що місто поступово дрейфувало в помаранчевий табір. Однак уже на виборах 2006 р. ПАРТІЯ РЕГІОНІВ здобула 45 депутатських мандатів з 120, що дозволило їй стати ядром коаліції у Дніпропетровській міській раді. Через чотири роки, у 2010 р., регіонали здобули більшість у міській раді, без залучення союзників (78 мандатів зі 120). До них долучилися члени Політичної партії «Сильна Україна», склавши фракцію з 89 осіб. Завдяки стійкій більшості команда від практики домовленостей між місцевими елітами перейшла до силових методів діяльності [22]. На виборах 2012 р. опозиція спромоглася перемогти в центральній частині міста серед освіченіших та багатих дніпропетровців, хоча на окраїнах, де сконцентрована більшість населення, перемогу здобув провладний блок. Політичні уподобання міста та області змінювалися. Якщо, наприклад, у 2004–2010-му співвідношення «російсько-радянських» та «українсько-європейських» виборців було 60:30, то у 2012-му – 55:38, а 2014-й символізував перехід більшості до українських сил – 33:60 [23].

З кінця 1990-х рр. очільники міста і області намагалися залучити до співпраці політиків – вихідців з Дніпропетровська. За ініціативи голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації М. Швеця активно налагоджувалася співпраця з народними депутатами України, обраними від Дніпропетровської області. На зустрічах обговорювалися питання про низькі показники бюджету області, які були закладені урядом. Депутатам було запропоновано лобіювати подібні питання, не забуваючи, що всі вони вихідці з Дніпропетровської області [24]. У листопаді 2000 р. голова Дніпропетровської обласної державної адміністрації М. Швець і народний депутат України Г. Балашов проголосили про створення у Києві дніпропетровського представництва, метою якого мало стати лобіювання інтересів дніпропетровських бізнесменів у столиці. Г. Балашов також став координатором із взаємодії місцевих органів влади з представниками Дніпропетровщини в парламенті [25]. Голова обласної ради Е. Дубінін неодноразово заявляв про налагодження конструктивної роботи з Верховною Радою України щодо розв’язання нагальних проблем області [26]. Про це йшлося й у статті «Парламент – ре-

гионы: на своей волне. Необходимы эффективные механизмы отзывает народных депутатов»: «За останні більш ніж два роки обласна рада направила до парламенту понад 50 документів, включаючи проекти законів про вдосконалення місцевого самоврядування. Якби не предметна і повсякденна допомога заступників Голови ВР, секретаріату ВР, то вони б безповоротно «канули в лету» в комітетах і фракціях. Але ось що дивно: обранці від області проявили до цих документів, в яких втілювалися задуми і побажання органів місцевого самоврядування, політичного активу області, який підтримував їх на попередніх виборах, дивну байдужість» [27].

Народний депутат України О. Рябченко* виступав за розширення повноважень регіону і вважав, що надання регіонам більших прав є запорукою економічного зростання [28]. Тому під час прийняття бюджету О. Рябченко піддав критиці деякі його положення щодо фінансування регіонів: «Між бюджетом–2000 і ... 2000–бюджетом. Від першого до другого читання Дніпропетровська область втрачає 66 мільйонів, Донецька – 93 мільйони гривень, а всі інші ... Теж втрачають. Крім Києва і Криму» [29]. «Немає нічого гіршого, ніж говорити про підвищення ролі регіонів і в той же час обмежувати їх у коштах» [30].

У свою чергу, на Дніпропетровщині усі ініціативи Президента підтримувалися. Показники виборчої активності під час президентських виборів та референдуму були найбільш високими. Так, за офіційними результатами, участь у референдумі 2000 р. взяли 87% виборців [31], а у виборах Президента у першому турі виборів – 73,3%. Високою була і оцінка діяльності Дніпропетровської обласної державної адміністрації, яка довела вміння «концентрувати свої сили і засоби в потрібний час і в потрібному місці» [32].

Позитивним моментом у період діяльності голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації М. Швеця та голови Дніпропетровської обласної ради Е. Дубініна була відсутність

---

* На парламентських виборах 1998 року О. Рябченко балотувався до Верховної Ради України III скликання у виборчому окрузі №25 Дніпропетровської області, де здобув перемогу. Його підтримав 23,1% з 58,7% виборців, що взяли участь у голосуванні. Також О. Рябченко висувався кандидатом у народні депутати України від Всеукраїнського об'єднання «Громада» (№ 43 у списку).

будь-яких розходжень між обласною державною адміністрацією та обласною радою навіть у таких питаннях, як власність. Е. Дубінін спільно з М. Швецем брав участь у підписанні договорів про співпрацю із Запорізькою та Донецькою областями. Вирішення багатьох економічних проблем в області Е. Дубінін вбачав насамперед у створенні сильного регіону, який сам буде розв'язувати свої економічні проблеми без постійного втручання центральних органів влади. Україну Е. Дубінін бачив як федеративну державу, яка буде складатися з декількох сильних і достатньо самостійних земель [33]. Наступником Е. Дубініна стала Г. Булавка, яка була головою Дніпропетровської обласної ради упродовж 2002–2004 рр., працювала заступником голови керівника апарату Дніпропетровської обласної державної адміністрації. Пізніше стала членом партії ВО «Батьківщина» [34].

Особливістю Дніпропетровська було те, що політичні актори були відносно незмінними і перебували на державних посадах упродовж тривалого часу. Першим міським головою внаслідок прямих виборів став М. Швець, який перебував на посаді упродовж двох термінів з 1994 по 1999 р. Позапартійний, маневрував між інтересами великих бізнес-груп [13]. За його ініціативи почалося будівництво Південного моста в Дніпропетровську*. Був обраний головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації. І. Куліченко перебував на посаді міського голови з 1999 по 2014 р., що було рекордом. Офіційно підтримувався на виборах ВО «Батьківщина» і СПУ. Якщо у 2006 р. обирався за підтримки ВО «Батьківщина», то у 2010 р., ставши членом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, обирався від неї. Однак уже у 2014 р. «мер усіх дніпрян», який завжди був «за народ», а симбіоз загальної впізнаваності й імідж «міцного господарника» дозволили йому сховатися від можливих питань прокуратури за стінами Верховної Ради України, – отримав мандат у 28-му одномандатному мажоритарному окрузі Дніпропетровська уже від Блоку Петра Порошенка «Солідарність» [10]. Підтримував хороші стосунки з бізнес-елітою міста – І. Коломойським і В. Пінчуком [35].

---

*Введення його в експлуатацію істотно знизило навантаження на інші міські мости, звільнило від транзитного транспорту центральну частину міста і забезпечило вигідне транспортне сполучення з житловим масивом Придніпровськ.

Презентуючи програму розвитку Дніпропетровська до 2010 р., І. Куліченко у листопаді 1999 р. зазначив, що «... передбачено домогтися в місті настільки зрілої демократії, щоб наші люди – члени територіальних і квартальних комітетів за місцем проживання – безпосередньо брали участь в управлінні містом» [36]. Втілення програми розпочалося у листопаді 1999 р., коли між міським виконавчим комітетом та радою ректорів дніпропетровських вузів в особі І. Куліченка та Г. Півняка була підписана угода «Про об'єднання зусиль сторін у галузі підготовки кваліфікованих кадрів, розвитку молодіжної політики, міжнародної діяльності, соціального захисту студентів, студентських сімей та викладачів» у напрямках створення студентської мерії. Студентський мер мав стати членом Дніпропетровського міськвиконкому і через нього мала здійснюватися молодіжна політика [37]. У червні 2001 р. ця обіцянка була виконана.

З початку 2010 р. І. Куліченко став маловпливовою людиною у структурі міської влади Дніпропетровська. Перед виборами 2010 р. представники ПАРТІЇ РЕГІОНІВ поставили чинного на той момент мера перед вибором: або припинити свою показову безпартійність і залишитися мером, або мером стане інша, партійна людина. Проте урочисте вручення партійного квитка не забезпечило І. Куліченку жодних інструментів впливу – відразу після виборів безпосереднє керівництво (адміністративне й партійне водночас) поставило до міського голови секретаря в особі М. Романенка, який був власником впливової юридичної компанії Регіональна правова група (РПГ), та потенційного наступника в особі «другого першого заступника» І. Циркіна [38]. За три роки роботи на посаді секретаря міської ради М. Романенко привчив місцеву «блакитну» більшість «ходити строем і голосувати проекти рішень пачками, не особливо замислюючись над їхнім змістом. Особистий рекорд ведення сесії секретар міськради поставив восени 2012 р., коли більше п'яти десятків організаційних і фінансових питань, а також добра сотня земельних були прийняті за 26 хвилин» [38]. Найважливішими позитивними рисами міської влади жителі вважали: професіоналізм і неполітизованість.

Резонансні події 2007–2008 рр. у Дніпропетровську: пожежа в обласному управлінні земельних ресурсів, яку називали навмисним підпалом; підлив катера відомого бізнесмена; незрозуміла для

громадськості ситуація з вибухо-технічною експертизою на місці трагедії 13 жовтня 2007 р. на вул. Мандриківській; довготривалий процес над «дніпропетровськими маніяками», трагічна загибель прокурора області В. Шуби викликали недовіру серед громадськості. Навмисна публічність та цинічність цих злочинів наводить на думку про їх заплановано-демонстративний характер, намагання показати, «хто є владою у місті та області» [39]. Переважними настроями населення регіону упродовж 2008 р. стала зневіра, песимізм та апатія щодо дій органів влади всіх рівнів. Про це свідчать результати моніторингу регіональних ЗМІ, де критика влади здебільшого не супроводжувалася вимогами дій, а швидше була констатацією її неспроможності. За результатами різних соціологічних опитувань можна констатувати, що рейтинги всіх провідних політичних сил зазнали втрат. При цьому позиція «не довіряю нікому» або «не можу визначитися» стає провідною (до 30 % за різними опитуваннями). Спостерігалось зростання латентної підтримки політичних сил, що асоціювалося у населення з поняттям патріотизму, націоналізму, рішучості, антикорупційності тощо. Зросла активність партій лівого спрямування – Комуністичної партії України та Соціалістичної партії України, що проявлялося в організації масових заходів, збору підписів під популістськими зверненнями, розповсюдженні серед мешканців Дніпропетровська провокаційних листівок антинатовського спрямування [39].

Більшість респондентів Дніпропетровська* вважали, що для їхнього міста найбільш гострими були проблеми житлово-комунального господарства (72%), корупція та непрозорість міської політики (63%), вартість комунальних послуг (58%) і стан доріг та транспорту (52%) [40]. Також більшість дніпропетровських громадян схилилися до думки, що за незадовільний стан міського розвитку несе відповідальність керівництво міста (52%), діючий (11%) та минулий національний (13%) уряд [40].

Найбільш помітною у 2010 р. для городян стала політична діяльність З. Краснова – 29%, І. Циркіна – 21%, О. Вілкула – 13%, І. Куліченка – 11%, С. Олійника – 5% [40]. Перших трьох перерахованих по-

---

* Дослідження проводилося в період з 5 по 12 жовтня 2010 р. (Дніпропетровськ, на базі Дніпропетровського НКП ХСЄІ).

літиків жителі Дніпропетровська вважали певною мірою «відкриттям» політичного сезону: І. Циркін – 26%, З. Краснов – 23%, О. Вілкул – 14%, однак діяльність оцінювалася практично таким самим відсотком громадян, як «частково не виправдовуючих надій» [40].

Рівень довіри до діяльності дніпропетровських політиків такий: І. Циркін – 22%, О. Вілкул – 17%, З. Краснов – 15%, І. Куліченко – 11%, С. Олійник – 8%, А. Павелко – 3%, І. Ступак – 2%, В. Шилова – 1%, А. Денисенко – 1% [40]. Зіставляючи рівень довіри з розподілом відповідей «у повному обсязі довіряю» і «частково не довіряю», можна дійти висновку, що І. Ступак, В. Шилова, І. Куліченко мали високий антирейтинг, тобто громадську думку городян досить поляризовано в оцінці їх діяльності [40]. 64% опитаних вважали, що для міста необхідний насамперед порядок. На наступних місцях у напрямі зниження важливості перебувають такі категорії, як «перспективи розвитку», «демократія», «свобода». Основну низку місцевих політиків досліджували щодо асоціацій респондентів з виділеними значущими цінностями. «Порядок» у Дніпропетровську більшою мірою асоціювався з: З. Красновим – 25%, І. Циркіним – 18% і О. Вілкулом – 13% [40].

Жителі Дніпропетровська, оцінюючи здатність ефективно розв'язувати проблеми міста, виділяли таких політиків: І. Циркін – 22%, О. Вілкул – 19%, З. Краснов – 16%, І. Куліченко – 9%. С. Олійник – 7%, А. Денисенко, А. Павелко – по 5%, В. Шилова – 3%, І. Ступак – 2% [40]. При цьому, 8% населення впевнені, що ніхто з названого списку не здатний ефективно розв'язувати міські проблеми.

Думки жителів міста щодо потенціалу зростання місцевих еліт і їх здатності вийти на національний рівень розподіляються таким чином: І. Циркін – 23%, О. Вілкул – 15%, З. Краснов – 13%, В. Шилова – 10%, І. Куліченко – 7% [40]. При цьому певна частина респондентів дотримувалася думки, що деякі з них здатні відродити вплив регіону на соціально-політичне життя країни в цілому. Щодо І. Циркіна так вважало 24% жителів Дніпропетровська, З. Краснова – 21%, С. Олійника – 9%, О. Вілкула – 7%, А. Денисенка – 6%, А. Павелка – 4% [40]. 5% респондентів вважали, що ніхто із запропонованого списку не мав такого потенціалу, а більше 15% називали інших представників дніпропетровського регіону [40].

Найбільш активну участь у подіях січня–лютого 2014 р. брали координатори Євромайдану у Дніпропетровську В. Романенко, І. Маркевич та ін., громадські організації «Народна воля Дніпра», громадська жіноча ініціатива «Сестринська сотня», ВО «Свобода» та ін. Фракція ВО «Батьківщина» Дніпропетровської міської ради не брала участі у засіданні 24 січня 2014 р., на якому було ухвалено рішення «Про звернення депутатів Дніпропетровської міської ради VI скликання» щодо підтримки дій колишньої злочинної влади [41]. 18 лютого 2014 р. представники політичних партій, громадських організацій та активісти Дніпропетровського Євромайдану (координатор – В. Романенко) на робочому засіданні створили Народну раду територіальної громади Дніпропетровська, яка працювала за юридичним напрямом, у сфері ЖКГ та контролю за використанням бюджетних коштів тощо. Для охорони громадського порядку у місті було створено загони самооборони, які здійснювали спільні чергування разом з працівниками міліції [42].

2 березня 2014 р. в Дніпропетровську було створено Національний штаб захисту регіону, який очолив керівник дніпропетровського осередку руху «Правий Сектор» А. Денисенко. До штабу увійшли громадські та політичні сили області – «Правий Сектор», «Сестринська сотня», ВО «Свобода», Політична партія «УДАР», ВО «Батьківщина» та інші організації, що виступили на підтримку Євромайдану [42]. Однак «представники громадянського суспільства так і не змогли конвертувати свій громадянський вплив у політичний» [43].

Слушність висновку Міжнародного центру перспективних досліджень щодо того, що «нова влада почала будувати свою вертикаль влади за допомогою старих кадрів В. Януковича, які знають систему та контролюють ситуацію в регіонах» [43], не викликає жодних сумнівів. Адже станом на березень 2014 р. у Дніпропетровській області абсолютна більшість керівників органів місцевої влади залишалася чинними членами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та не поспішали змінювати свою партійну належність. Серед них – 22 голови районних державних адміністрацій; 22 голови районних рад; 7 голів та 4 виконувачі обов'язки голів міст обласного підпорядкування, 13 секретарів рад міст обласного підпорядкування. Членом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ залишався і голова ради Дніпропетровської області Є. Удод, який 24 лю-

того 2014 р. написав заяву про складання своїх повноважень, а на наступний день її відкликав [42]. У березні 2014 р. головою державної адміністрації Дніпропетровської області було призначено бізнесмена, уродженця Дніпропетровська І. Коломойського.

12 березня 2014 р. на 49-й сесії Дніпропетровської міської ради було утворено 3 нові депутатські групи. Найбільшим депутатським об'єднанням із 57 депутатів стала група Народна довіра – «Наше місто», до якої увійшли представники фракцій «Демократи», ВО «Батьківщина» та позафракційні. Керівником групи обрано Е. Багдасаряна (ВО «Батьківщина»), заступником голови – К. Примакова («Демократи»). До «Єдиного Дніпропетровська» увійшло 10 депутатів, групу очолив В. Гетьман (ВО «Батьківщина»). Групу «Дніпро», до якої увійшли переважно члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (33 особи), очолив О. Батюков [44].

На початку 2014 р. вираження сепаратистських настроїв спостерігалось у певній частини населення Дніпропетровська. 9 березня 2014 р. близько двох сотень мітингувальників вимагали проведення референдуму щодо питання приєднання України до Російської Федерації.

Після Революції Гідності структура власності бізнес-груп не змінилася. Основні власники фінансових активів Р. Ахметов, І. Коломойський та В. Пінчук продовжували контролювати найбільші виробничі ресурси в різних сферах господарства [42].

У березні 2015 р. головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації було призначено уродженця Дніпропетровська В. Резніченка, а його заступниками залишилися колишні функціонери з часів В. Януковича О. Кужман та А. Тимчук, остання відповідала за організацію виборчих кампаній. Новообраний міський голова Дніпропетровська – Б. Філатов – призначив своїм заступником С. Єпіфанцеву, яка входила до Політичної Партії «Опозиційний блок» (основний конкурент ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «УКРОП» на виборах). Також в «Опозиційному блоці» з'явилося 9 перебіжчиків, які голосували синхронно з «УКРОПом». Новий міський голова Б. Філатов публічно захищав радянську назву міста, аргументуючи свою позицію повагою до мас, мовляв, більшість за цю назву, а більшість треба поважати [9].

Акцентуючи увагу на тому, що локальні політичні режими у обласних центрах України мають суттєві відмінності та специфічні особливості, можна виокремити певні тенденції, які характерні для низки міст: по-перше, незмінність очільників міської влади упродовж років; по-друге, конфігурація акторів режиму: тих, хто реально володіє владними ресурсами – представники бізнесу чи представники влади – і здійснює політико-економічне управління містом (у цьому кожне місто є надто специфічним); по-третє, внаслідок виборчої кампанії 2010 р. керівники міст та переважна кількість депутатського корпусу обласної та міської ради, як правило, належали до однієї партії – ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (доречно зазначити, що винятком не були і представники інших рівнів місцевої влади). Так, на початок 2014 р. у Дніпропетровській області понад 90% голів сільських, селищних та міських рад були членами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ); по-четверте, у останні роки керівники міст, йдучи на вибори чи уже керуючи містом, намагалися створити для своєї підтримки політичну силу, спочатку як громадську організацію, яка перетворювалася у політичну партію; по-п'яте, основним чинником впливу та формування стратегії політичних акторів у Дніпропетровську є не формальна партійність, а пов'язаність із великим бізнесом або бажання втриматися при владі, а іноді обидва фактори. Хоча реальна політика локальних політичних режимів, безумовно, не обмежується лише цими тенденціями.

---

1. Dowding K.P. Regime Politics in London Local Government / Dowding K.P. Dunleavy D. King H. Margetts and Y. Rydin // Urban Affairs Review. – 1999. – № 34 (4) (4). – P. 515–545.

2. Буткевич Б. Контр-Донбас. Чим пояснити різні електоральні симпатії в межах одного макрорегіону. 10.10.2015 / Б. Буткевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/147670>

3. Політична еліта Дніпропетровщини: (Довідник): Інформація станом на 1 травня 2001 р. / уклали: Шаройкіна Є.А., Бородін Є.І., Довгаль С.А., Гаврюшин О.І., Колохіна А.С. – Дніпропетровськ: надруковано в типографії ТОВ «Призма», 2001.– 140 с.

4. Бугай О. Дніпропетровщина. Прагматична область / О. Бугай [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/109391>

5. Высоцкий С. Атака кланов. Предвыборный репортаж из Днепропетровска. 15.10.10 / С.Высоцкий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://focus.ua/country/149472/>

6. Казанський Д. Сусідські війни. Чому дніпропетровські програли донецьким і чи є шанси відігратися сьогодні? / Д. Казанський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/147621>

7. Оксана Забужко: Good bye, Petrovski! або Розпечатування «закритого міста» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/%D0%BE%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%83%D0%B6%D0%BA%D0%BE-good-bye-petrovski-%D0%B0%D0%B1%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B0/a-19026785>

8. Хозін Д. Дніпропетровськ – місто твоїх можливостей. 30.12.2013 / Д. Хозін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dniprograd.org/blogs/195>

9. Архирейський Д. Місто здобутої волі. Кожне місто крім імені повинне мати свій міф, ґрунтований на його історії та характері. 15.12.2015 / Д. Архирейський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/153566>

10. Желдак Т. Дніпропетровськ: вибори міського голови, як танці навколо порожнього крісла. 05.08.2015 / Т. Желдак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/2015/08/05/statija/polityka/dnipropetrovsk-vybory-miskoho-holovy-yak-tanczi-navkolo-porozhnoho-krisla>

11. Хомяк А. Дніпропетровськ: регіональна еліта, з якою рахуються / А. Хомяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antikor.com.ua/articles/87483-dnipropetrovskj_regionaljna_elita_z_jakoju_rahujutjsja

12. Matsuzato K. All Kuchma's Men: The Reshuffling of Ukrainian Governors and the Presidential Election of 1999 / K. Matsuzato // *Post-Soviet Geography and Economics*. – 2001. – Vol. 42. – № 6. – Р. 421.

13. «Харківських», «донецьких» і «дніпропетровських» помирять тільки президентські вибори? 28.07.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2003/07/28/2994814/>

14. Касьянов Г. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія / Г. Касьянов // *Український історичний журнал*. – 2009. – №1. – С.169.

15. Секрети групи «Приват» – місця старту кар'єри Тігіпка. 03.08.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2004/08/3/3001613/16>. Дніпропетровська міська рада: офіційний Інтернет-портал. Про місто. Місто Дніпропетровськ. 24.12.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dniprorada.gov.ua/misto-dnipropetrovsk>

17. Минаева В. Украина в регионах: Днепропетровская область набирает обороты / В. Минаева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua/statji/ukraina-v-regionah-dnepropetrovskaya-oblast-nabiraet-oboroty-214281.html>

18. Мінаєва В. Україна в регіонах: Як Дніпропетровськ справляється з безробіттям і переселенцями / В. Мінаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/statji/ukraina-v-rehionakh-yak-dnipropetrovsk-spravliaietsia-z-bezrobittiam-i-pereselentsiamy-217507.html>

19. Дніпропетровська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.referatcentral.org.ua/placement_productive_forces_load.php?id=531&startext=3

20. Паспорт області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://adm.dp.ua/OBLADM/obldp.nsf/index/FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/\\$File/%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8.pdf](http://adm.dp.ua/OBLADM/obldp.nsf/index/FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/$File/%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8.pdf)

21. Дніпропетровська єпархія закликає всі політичні сили: «Не намагайтеся вмішувати Церкву в політичні процеси» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.church.ua/2015/10/20/dnipropetrovsk-jeparxiya-zaklikaje-vsi-politichni-sili-ne-namagajtesya-vmishuvati-cerkvu-v-politichni-procesi/>

22. Между каплями сине-зелёного дождя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/109984>

23. Репан О. Скидаючи чуже вбрання. Радянізований і зрусифікований колись регіон повертає собі українське обличчя. Багатонаціональність лише сприяє цьому. 10.10.2015 / О. Репан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/147684>

24. Наше місто. – 1999. – 19 травня.

25. Вісті Придніпров'я. – 2000. – 28 листопада.

26. ПІК. – 2000. – 04 липня.

27. День. – 2000. – 22 листопада.

28. Дніпр вечірний – 2000. – 14 апреля.

29. Вести Приднепровья. – 2000. – 28 января.

30. Зоря. – 2000. – 15 лютого.

31. Дніпр вечірний. – 2000. – 18 апреля.

32. Дніпр вечірний. – 1999. – 10 ноября.

33. Собор. – 1998. – 18 червня.

34. Булавка Г.І. Вікі чиновника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://chynovnyky.wikiua.org/index.php/%D0%91%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87](http://chynovnyky.wikiua.org/index.php/%D0%91%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0_%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%86%D0%BB%D0%BB%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0)

35. Куліченко І.І. «Досє» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dosye.info/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

36. Наше місто. – 1999. – 10 листопада.

37. Дніпр вечірний. – 1999. – 24 ноября.

38. Валах О. Родина Вілкулів вирощуватиме свого мера для Дніпропетровська / О. Валах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dniprograd.org/2013/04/29/rodina-vilkuliv-viroshchuvatime-svogo-mera-dlya-dnipropetrovska_3060#sthash.yOiOSyqe.dpuf

39. Кузнецов А. Суспільно-політична ситуація в Дніпропетровському регіоні (жовтень–грудень 2008 р.) /А. Кузнецов, В. Романов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/32.htm>

40. Социсследование: Оценки местной политики жителями Харькова и Днепропетровска в сравнительной перспективе. 22.10.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/58153>

41. Звіт про роботу депутатської фракції партії ВО «Батьківщина» у Дніпропетровській міській раді за період 2010–2015 рр. 13.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/25383>

42. Політична карта Дніпропетровської області. Інформація станом на 10 березня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oporad.org/poltichna-karta-dnpropetrovsko-oblast2.html>

43. Боротьба за Дніпропетровськ, Одесу і Харків // Inside Ukraine. – 2015. – 10 липня. – № 49. – С.9.

44. У міській раді створено три депутатські групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dniprorada.gov.ua/u-miskij-radi-stvoreno-tri-deputatski-grupi>

Оксана Зорич

РЕГІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ У ПОЛТАВІ ТА ОБЛАСТІ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА КЛЮЧОВІ АКТОРИ (ПЕРША ПОЛОВИНА 1990-х рр.)

Стаття присвячена аналізу регіонального політичного режиму, що сформувався у пострадянський період у м. Полтаві та області. Виявлено, що внаслідок формування у регіоні на початку 1990-х рр. коаліційного режиму політичної та економічної еліт населення Полтавщини не отримало достатніх важелів впливу на процеси вироблення та впровадження політичних рішень на ло-

кальному рівні, що стало фактором консервації радянських методів муніципального управління та чинником соціального виключення територіальних громад з процесу прийняття рішень щодо регіонального розвитку.

Ключові слова: регіональний політичний режим, влада, муніципальне управління.

Oksana Zorych. The political regime in Poltava and Poltava region: historical background and key actors (first half of the 1990s). The article analyzes the regional political regime that emerged in the post-soviet period in Poltava and Poltava region. It is stressed that due to the formation of the coalition regime of political and economic elites in the early 1990s, citizens of Poltava region had not received a sufficient leverage on the processes of formulation and implementation of policy decisions at the local level. These were the factors of the preservation of soviet governmental style and social exclusion of local communities from decision-making processes that concerned regional development.

Key words: regional political regime, government, municipal management.

Дослідження регіональних політичних режимів є актуальним питанням сучасної політичної науки і практики. Їх становлення та розвиток є важливим елементом вивчення процесів демократичної трансформації українського суспільства та диференціації його політичного простору. Регіональний політичний режим як спосіб організації влади у територіальних громадах є важливим інструментом доступу до множини ресурсів локальних спільнот – політичних, економічних, культурних тощо. Саме тому регіональний політичний режим, зокрема формування в його межах сталих коаліцій акторів, що стимулюють локальний розвиток або ж його стримують, перебуває у епіцентрі уваги різноманітних груп інтересів як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Історичні передумови, що зумовлюють інтегрованість різноманітних акторів у єдину регіональну спільноту, здобувають роль визначального фактора для прогнозованості політичної поведінки та в окремих випадках – підконтрольності територіальних громад регіональному або ж загальнодержавному Центру.

В умовах сучасного військового конфлікту на Донбасі Полтава та територія, що перебувають в її підпорядкуванні, набувають нового геополітичного значення, коли відбувається зміщення їх географічного статусу – Полтавська область в умовах 2016 р. є не стільки центральною, скільки східною областю з-поміж територій, підконтрольних Україні. Це посилює увагу до ресурсного потенціалу територіальних громад з боку політичних та економічних груп впливу з Донбасу, які шукають для себе нові можливості для самореалізації. Саме тому врахування історичного досвіду формування та самовідтворення регіонального політичного режиму у м. Полтаві та області є важливим механізмом протидії антидемократичним процесам централізації влади у загальнодержавному масштабі.

Полтавська область має два провідні іміджі, що відображають сукупність усталених уявлень про неї як самобутню територіальну одиницю у складі сучасної України та визначають топові меседжі у самопозиціонуванні територіальних громад області. Так, низка дослідників оперує ідеалізованими образами сприйняття Полтавщини як «духовної скарбниці» [1], «селітрової держави» [2, с.115], «українських Афін» [3; 4] – це т.зв. «позитивний» канал ідентифікації, через який Полтавщину асоціюють із її славетним минулим та сучасністю. Інші автори фокусують увагу на деміфологізованих іміджах Полтавщини як осередку «денаціоналізованих інтернаціоналістів з москвоцентричною картиною світу» [5], одного з центрів «червоного поясу» України [6] – це т. зв. «негативний» канал ідентифікації, що характеризує Полтавщину як регіон, де зберігаються стійкі великодержавні стереотипи мислення.

У радянський період історії Полтава, як і низка інших населених пунктів області, позиціонувалась як місто «комуністичної праці і побуту» (відповідне трактування, наприклад, було закріплено міськкомом КПУ Полтави у 1962 р. [7, с.217]). Через ідеологічний диктат вищого партійного керівництва у області пропагувалася та насаджувалася ідентичність «радянської людини» з інтернаціональним минулим та «світлим комуністичним майбутнім». Політичні механізми, які були використані з метою укорінення вищезазначених ідеологем та консервації владної вертикалі, були спрямовані на мінімізацію виявів проукраїнського патріотизму, тотальну русифі-

кацію та здійснення репресій проти «інакомислячих». Так, у 1970-х роках КДБ на території області активно збирало дані про «українського буржуазного інтернаціоналіста» Є. Сверстюка та його однодумців, партійні органи блокували відзначення річниці музею І. Котляревського у Полтаві під титулом «Такіе музеи нам не нужны», а також проводили активну пропагандистську роботу з популяризації «економічного базису» в житті суспільства, виконання норм п'ятирічних планів на фоні численних мітингів, демонстрацій, парадів з офіційно визначених нагод. Регіональний політичний режим на Полтавщині у цей період формувався під впливом історичного конструкту належності до єдиного «радянського народу» з уніфікованими центральною владою цінностями – героїзму у праці, жертвовності у боротьбі за перемогу комунізму, культивування спільності історії та культури «братніх народів». Ключовим актором у системі регіонального управління був партійний Центр, що діяв на запобігання виявам громадської непокорі та вільнодумства.

У 1990-х рр. Полтавщина стала одним із епіцентрів громадського протесту, тим самим актуалізувавши у регіональному просторі нового актора – національно свідоме населення регіону: антикомуністичні настрої серед мешканців області знайшли свій вияв, зокрема, у зборі підписів про відродження національної символіки, вшануванні пам'яті невинно убієнних у Полтавській битві, публічних голодуваннях на підтримку київських студентів, піднятті національного прапора біля пам'ятника І. Котляревському та в залі міської ради Полтави, публічних дискусіях щодо історичної ролі С. Петлюри тощо. У такий спосіб на початку 1990-х рр. у Полтаві та області відбувалася зміна суспільно-значимих орієнтирів політичного розвитку, що, зокрема, розширило коло ключових акторів, що здобули важелі впливу на формування регіонального політичного режиму та розподілу влади на місцях. Образ «світлого комуністичного майбутнього» став уособленням «Іншості» – архаїчної та скомпрометованої партійною верхівкою.

Номенклатурні працівники швидко реагували на такі суспільні настрої та позбувалися партійних квитків як ідентитету свого зв'язку із Радянським Союзом: так, наприклад, лише за перше півріччя 1991 р. з міської партійної організації Полтави було виключено та вибуло 2090 чоловік, у тому числі добровільно – 1564 [7, с. 228]. Цей

формальний перехід від радянського до «проукраїнського» табору виявився достатнім, щоб здобути лояльність територіальних громад області. Такі пошуки аутентичного «Я» стали уособленням усієї України, що переживала час становлення як незалежної суверенної держави та утвердження партійної системи демократичного типу.

Від моменту здобуття Україною незалежності у 1991 р. значна частина номенклатурних працівників у місті та області фактично не втратила своїх статусних позицій у політичному полі. Так, наприклад, «останній» перший секретар Полтавського обласного комітету КПУ О. М'якота (квітень 1988 р. – серпень 1991 р.) став першим головою Полтавської обласної ради (квітень 1990 р. – січень 1991 р.), якийсь час суміщаючи ці посади. Його політичним спадкоємцем, який наслідував посади О. М'якоти, був І. Гопей – спочатку він змінив О. М'якоту на посаді голови Полтавського обласного виконавчого комітету (квітень 1988 р. – квітень 1992 р.), а згодом «унаслідував» крісло голови Полтавської обласної ради (січень 1991 р. – червень 1994 р.), також виступаючи у ролі сумісника двох посад у області. Така своєрідна політична монополія колишньої номенклатурної верхівки була доповнена незмінністю особи Представника Президента у Полтавській області – М. Залудяк обіймав цю посаду з березня 1992 р. до червня 1998 р. (з червня 1994 р. уже у статусі голови Полтавської обласної державної адміністрації, у 1994–1998 рр. він же – голова Полтавської обласної ради). Таким чином, на початку 1990-х рр. основною характеристикою регіонального політичного режиму у області була тенденція до підтримки status quo у доступі до владних ресурсів регіону. Також активізувалися процеси конвертування владних повноважень у економічні капітали із подальшим зрощенням бізнесу та державного апарату. Так, вищезгаданий М. Залудяк працював заступником керівника Полтавського обласного відділення Промінвестбанку. У такий спосіб процеси демократизації на Полтавщині у першій половині 1990-х рр. створили передумови для зрощення політичних та економічних капіталів та формування домінуючої статусної групи регіональної еліти, що фактично заблокувала можливості для реальних демократичних трансформацій у регіоні. Регіональна еліта області зберегла «зов-

нішню» орієнтацію на політичний Центр у Києві, фактично не змінивши радянську модель муніципального управління.

Частково причиною цьому були особливості соціально-економічного розвитку Полтави та області. Згідно з даними перепису населення 1989 р., на території Полтавської області проживало понад 95 національностей та народностей. Серед них українців – 1 млн 536,6 тис. чоловік, або 87,9 % усього населення. Частка російськомовного населення становила 12,1 %, українську мову як рідну визнавали 85,9% мешканців області, російську – 13,2 % [8, с. 1]. Значної російської акультурації населення Полтави не спостерігалось. Разом із тим, на тлі високої гомогенності з 1989 р. на території Полтавської області посилювалася тенденція до старіння населення. За даними Державної служби статистики, середній вік по області у 1989 р. становив 36,5 років, 1995 р. – 37,2 років [9]. Водночас спостерігалися негативні явища у прирості населення. Так, якщо у 1990 р. народжуваність становила 657202, то у 1995 р. – 492861 осіб [10]. Крім цього, на початку 1990-х рр. у області зменшилася кількість сільських населених пунктів. Так, якщо у 1989 р. їх було 1874, то станом на січень 1994 р. – 1860. Через зменшення кількості населення зникло 14 сіл та хуторів. Станом на січень 1994 р. у області налічувалося 18 населених пунктів, які втратили людей, 40 сіл мали по 5 мешканців і менше [11, с. 295]. Таким чином, природне та міграційне скорочення населення Полтави та області, негативні тенденції в заселеності регіону, зниження рівня матеріального та фінансового забезпечення мешканців Полтавщини сприяли зростанню темпів «відторгнення» територіальних громад від політичного життя та посиленню абсентеїстських та ретроградних настроїв, які підживлювалися кризовими явищами у економічному житті Полтавщини.

Починаючи з 1990-х рр. базовим фактором соціальної стратифікації у полтавській області був доступ до фінансово-промислових ресурсів. Саме вони мали визначальну роль як для формування соціальної структури області, так і для інтенсифікації процесів соціальної мобільності, зокрема, значного відтоку інтелектуального капіталу за кордон на початку – в середині 1990-х рр. та формування нової статусної групи акторів – підприємців, що здобули доступ до «соціальних ліфтів» (від початку 1990-х років і до сьогодні перші три позиції зайнятості населення Полтавської області за видами

економічної діяльності займають сільське господарство, промисловість, оптова та роздрібна торгівля). Економічний потенціал Полтави та області був привабливим передовсім для представників аграрної промисловості (понад 75% земель в області – це сільськогосподарські угіддя), а також для нафтогазових керманічів (на території області є природні запаси нафти, газу та газового конденсату).

На початку 1990-х стрімко зростала політизованість керівників різноманітних підприємств області – депутатами міських рад ставали «червоні директори», зокрема, таких підприємств, як Полтавський турбомеханічний завод, виробниче об'єднання «Лтава», завод газорозріджуваних ламп тощо. Формуванню сталого політичного режиму в м. Полтаві та області на початку 1990-х рр. сприяла традиція політичного спадкоємництва та відсутність ротації владних еліт. Позиції найбільш впливових акторів регіональної політики закріпили за собою колишні номенклатурні працівники, що забезпечило самовідтворення регіонального політичного режиму у форматі перепризначення або ж багаторазового переобрання управлінців регіонального масштабу. Так, наприклад, А. Кукоба – унікальний для новочасної України міський голова Полтави, який п'ять разів (у 1990, 1994, 1998, 2002, 2006 рр.) був обраний головою міської ради, встановивши рекорд України за безперервністю владних повноважень.

Національне піднесення та згуртування антикомуністичних сил у Полтаві та області, що відбулося наприкінці 1980-х рр., засвідчили результати референдуму на підтвердження Акту про незалежність України: його підтримали 94,9 % жителів області, всього у референдумі по області взяло участь 91,9 % виборців. Проте у власних електоральних симпатіях мешканці Полтавщини залишилися на консервативних позиціях, виявивши стійкі sentimenti до представника «радянської школи» державних управлінців: так, на виборах Президента 1991 р. у Полтавській області переміг Л. Кравчук, за нього проголосували 75 % виборців, за В. Чорновола – 13,6 % [12, с. 1]. Регіональний політичний режим у Полтаві та області на початку 1990-х рр. усталювався під впливом фахових політтехнологічних інструментів, а саме: численних спекуляцій довкола теми невизначеного майбутнього України. Образ колективного «Ми» української нації, її політичних орієнтирів був надзвичайно

розмитим, тож необхідними ставали чіткі меседжі щодо основних національних, об'єднавчих ідей. Прикметно, що у виборчій агітації у цьому контексті перевагу не було надано позитивним каналам ідентифікації, а переважно застосовувалися негативні образи – загрози та економічного занепаду України, небезпеки для кожної родини, якщо вибір не буде здійснено на користь одного з кандидатів.

1994 р. увійшов в історію як рік подвійних виборів в Україні – президентських та парламентських. Загальнонаціональними лідерами та одночасно ідейно-політичними конкурентами на перших парламентських виборах були дві провідні політичні партії – Комуністична партія України та Народний Рух України. Безпосередньо перед першим туром виборів представники національно-демократичних сил Полтавщини не змогли узгодити власні дії та зробити ставку на спільних кандидатів. Показовим тут є приклад Полтави: серед лідерів першого туру виборів тут були представник КПУ, а також УНА-УНСО. За підсумками другого туру у всіх трьох виборчих округах Полтави перемогу здобули позапартійні кандидати – В. Білоус (військовослужбовець), В. Головка (військовослужбовець), В. Носов (інженер-конструктор) [13, с. 130]. Симптоматично, що двоє з трьох переможців були представниками державного апарату – В. Білоус обіймав посаду уповноваженого Комітету з питань соціального захисту військовослужбовців при Кабінеті Міністрів України в Полтавській області, а В. Носов був народним депутатом України, членом комісії Верховної Ради України з питань законодавства та законності. Результати голосування на парламентських виборах 1994 р. підтвердили: по-перше, посилення позицій групи колишніх номенклатурних працівників у області, які після 1991 р. утримували свій позапартійний статус як певне політичне алібі; по-друге, фіаско націонал-демократичних сил, які не змогли подолати внутрішні суперечності та не створили потужного опозиційного середовища для боротьби за політичне лідерство; по-третє, стійкі sentimenti мешканців Полтавщини до військовослужбовців, які мали високі статусні позиції у соціальному полі Полтави та довіру інших територіальних громад області.

За підсумками президентських виборів 1994 р. електоральний портрет виборця Полтавщини набув більш чітких рис, а саме: стійкими залишились орієнтації на постать лідера, безвідносно до його

партійного минулого – перемогу у області здобув представник «червоних директорів» Л. Кучма із результатом 59,16 % проти Л. Кравчука із підтримкою 37,44 % [13, с.180]. Цей специфічний феномен «безпам'ятства» був зумовлений, зокрема, відсутністю сильного опозиційного кандидата, вільного від радянських штампів та кліше у практиках здійснення державного управління. Найвищу електоральну підтримку здобув ідентифікаційний маркер добробуту та економічних реформ, питання культурного відродження нації лишилося на маргінесах уваги широких кіл громадськості. Таким чином сформувалася провідна лінія розламу між політичними орієнтирами мешканців Полтавщини – від націотворчого підйому у 1990–1991 рр. до лояльності та конформізму щодо постатей, які його уособлювали, у середині 1990-х рр.

Місцеві органи державної влади у області, як і у всій Україні, на початку 1990-х рр. були реформовані через прийняття Закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 р., що був покликаний втілити принцип розподілу влади на місцях та регулював правовідносини у цій сфері аж до 1997 р. Зазначений нормативно-правовий акт визначив поняття регіонального самоврядування в Україні як територіальну самоорганізацію громадян для вирішення безпосередньо або через органи, які вони утворюють, питання місцевого життя. Місцеве та регіональне самоврядування, згідно із зазначеним Законом, здійснювалося, зокрема, на принципах: народовладдя, гласності і врахування громадської думки, взаємодії органів місцевого та регіонального самоврядування з трудовими колективами, громадськими організаціями і рухами, оптимальної децентралізації тощо [14]. Однак де-факто у Полтавській області, як і у всій Україні, тривала боротьба за побудову владної вертикалі. Частковим законодавчим закріпленням цієї тенденції було прийняття 5 березня 1992 р. Закону «Про Представника Президента України», що сформував систему виконавчої влади на місцях паралельно із функціонуючими органами місцевого самоврядування та ліквідував обласні виконавчі комітети. Так, зазначеним вище Законом Представнику Президента України надавалися повноваження контролю органів місцевого і регіонального самоврядування з питань додержання Конституції і законів України, указів Президента України, інших актів законодавчої та виконавчої влади [15]. У 1993 р. до

Закону «Про Представника Президента» було внесено зміни, а у 1994 р. Закон «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» взагалі скасував посаду Представника Президента в областях. Незрілість правової системи та громадянського суспільства стали одними із чинників стрімкого поширення неформальних практик та формування «замкненої» коаліції між політичною та бізнес-елітами області. Це, фактично, паралізувало політичну конкуренцію та загальмувало розвиток демократичних політичних процедур у регіоні.

Реконструкція основних історичних передумов для утвердження регіонального політичного режиму у м. Полтаві та області на початку 1990-х рр. засвідчила: 1) ретроградність політичної волі «оновленої» управлінської еліти області, що була сформована з колишніх «червоних директорів» та представників радянського номенклатурного апарату; 2) аморфність громадськості регіону, яка, поставши перед економічними реаліями початку 1990-х років, була вимушена піклуватися передовсім про виживання і так і не здобула реальних важелів впливу на політичний процес у області; 3) деструктивний вплив нової статусної групи підприємців, яка не стільки сприяла економічному зростанню регіону, скільки закладала підвалини для режиму підтримки статус-кво, здійснення централізованого регіонального управління та укріплення загальнодержавної вертикалі влади із гарантуванням лояльності регіональної еліти до центру і навпаки. Місцеві органи влади залишилися вертикально інтегровані у систему державного управління, незважаючи на формальне утвердження демократичних цінностей місцевого самоврядування та декларування ринкових реформ. Загалом «ширмовий» характер демократизації в області не став каталізатором для успішного партнерства між представниками політичної влади, бізнесу та громадськості.

Таким чином, утвердження регіонального політичного режиму у м. Полтаві та області у першій половині 1990-х рр. відбулося у декілька етапів: 1) період мутації радянського режиму у нових історичних реаліях утвердження української незалежності; 2) перехід до нового «контрольованого» режиму в умовах необхідності утворення сталих коаліцій, однією зі стійких конфігурацій акторів стало зрощення політичної та економічної еліт регіону на початку 1990-х років;

3) монополізація владних повноважень політичними та бізнес-елітами на тлі маргіналізації зародків громадянського суспільства.

---

1. Губачов В.П. Методи, інструменти створення та просування бренду території (на прикладі м. Полтава) [Електронний ресурс] / В.П. Губачов, Ю.О. Жук. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20110531/ek8_gubachov.htm

2. Кушнір Л. Історико-географічні особливості розвитку господарського комплексу полтавського регіону / Людмила Кушнір, Сергій Шевчук // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – Вип. 7(2). – С.115–120.

3. Десятерик Д.Смачний та сильний матриархат [Електронний ресурс] / Дмитро Десятерик // Газета «День». – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/marshrut-no1/smachniy-ta-silniy-matriarhat>

4. Криворучко С. Українські Афіни. Саме так називають Полтаву, якій виповнилося 1102 роки [Електронний ресурс] / Світлана Криворучко // Газета «Хрещатик». – Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/4561/art/36.html>

5. Шебеліст С. Пам'ять і пам'ятники: Полтава без Мазепи і Петлюри [Електронний ресурс] / Сергій Шебеліст. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/pamyat-i-pamyatniki-poltava-bez-mazepi-i-petlyuri.html>

6. Власюк О. Партийна структуризація місцевої влади: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку [Електронний ресурс] / О. Власюк, Н. Прозорова, Д. Яковлев. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/2004_html/004b.htm

7. Полтава. Історичний нарис. – Полтава: Полтавський літератор, 1999. – 280 с.

8. Скільки нас і які ми? // Полтавський вісник. – 1991. – № 42 (48). – 18–24 жовтня. – С. 1.

9. Середній вік населення (років) у Полтавській області // Демографічний паспорт – Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport.files/pasport/00/00_02_04.ht

10. Народжуваність (за рік) у Полтавській області // Демографічний паспорт – Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.Ukrccensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport.files/pasport/00/00_03_01.htm

11. Логвин М. Стан ринку праці та демографічної ситуації в Полтавській області / М. Логвин // Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми / зб. наук. пр. За мат-лами допов. міжн. наук.-практ. конф. (Львів, 21–23 травня 1998 р.). В трьох ч. / НАН України, Ін-т регіональних досліджень. Відп. ред. М.І. Долішній. – Львів: ІРД НАНУ, 1998. (Ч. II). – С. 292–297.

12. Наш вибір // Полтавський вісник. – 1991. – № 49 (55). – 6–12 грудня. – С. 1.

13. Вибори в Україні 1994 року / Міжнародна фундація виборчих систем. 2-ге вид., доп. – К.: IFES, 1995. – 232 с.

14. Закон Української РСР від 7 грудня 1990 р. № 533-12 «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/533-12>

15. Закон України від 5 березня 1992 р. № 2167-12 «Про Представника Президента України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/2167-12>

В'ячеслав Яремчук

МІСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ У ЛЬВОВІ: ВНУТРІШНІ І ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ

Аналізується феномен міського політичного режиму у Львові, внутрішні та зовнішні чинники його формування, перспективи подальшої еволюції.

Ключові слова: *регіональний/локальний політичний режим, львівський міський політичний режим, сучасний політичний процес в Україні.*

Vjacheslav Yaremchuk. Municipal political mode in Lviv: internal and external factors of forming and evolution.

The phenomenon of the municipal political mode is analysed in Lviv, internal and external factors of his forming, prospect of further evolution.

Key words: *the regional/local political mode, Lviv municipal political mode, modern political process, is in Ukraine.*

Проблеми трансформаційного періоду, що нині переживає Україна, актуалізують увагу до фахового розгляду функціонування політичного режиму, виявлення причин його недосконалості та неефективності як на центральному, так і регіональному/локальному рівнях. Актуальність останнього полягає у тому, що регіональні, локальні, міські політичні режими, які, по суті, є первинною складовою загальної «мозаїки» політичного режиму в Україні і за певних обставин можуть відігравати значну роль у формуванні і проведенні політичної лінії в країні, лише в останнє десятиріччя потрапили до сфери інтересу українських дослідників. У зв'язку з

чим актуальною видається необхідність дослідження *міського політичного режиму* на прикладі Львова – адміністративного центру Львівської області. Наукова і політична вага проблеми визначається помітною роллю, яку відігравав Львів у політичних процесах незалежної України, його потужний потенціал, що перетворив місто в один з провідних проєвропейських лобістів країни («місто зустрічі Заходу і Сходу» [1]; З. Бжезинський).

Зазначене визначило мету статті, яка полягає у з'ясуванні змісту поняття *міський політичний режим* щодо України, аналіз чинників, які впливали на його формування та еволюцію. У дослідженні проблеми *міський політичний режим* для вітчизняних науковців базовими стали напрацювання американських учених другої половини ХХ ст., які стосувалися розробки теоретичних і практичних питань функціонування політичних інститутів і процесів на локальному рівні, передусім такі самодостатній одиниці політичних відносин, як місто. Початок накопиченню емпіричної бази, напрацювання спеціальної методології з проблеми поклала концепція *міського політичного режиму* К. Стоуна (США), ядром якої є «коаліція акторів», що безпосередньо здійснює політичне управління (її різновиди – «коаліція сервісу», «коаліція зростання», «прогресивна коаліція» та ін.). Про вагу згаданої концепції свідчили наступні розробки з проблеми міських політичних режимів, які проводилися в країнах Західної Європи, що значно поглибили підходи і напрями досліджень.

На початку ХХІ ст. відповідні дослідження, які базувалися на методологічних прийомах американської та європейської наукових шкіл, місцевій соціологічній емпіричній базі почали заявлятися в Україні. Зазначимо, що різні аспекти функціонування міського політичного режиму знайшли відображення в зальних роботах у сфері «Державного управління», зокрема, що стосувалося теоретичних та організаційно-функціональних засад політичного управління містом, взаємодії політичного керівництва і державного управління, особливостей функціонування виконавчої влади (С. Саханенко, В. Токовенко, О. Кордун, К. Ващенко, Р. Павленко), політичного лідерства та управлінської еліти (С. Біленко, Ф. Кириленко, Г. Касьянов, М. Михальченко, С. Наумкін, А. Пахарєв, В. Ребало, В. Фесенко, Л. Шкляр).

Дослідження політичного режиму на міському рівні в Україні ще не набули системного характеру й, за визначенням науковців, вони перебувають на етапі популяризації та адаптації [2, с.243, 244], пошуків виважених наукових підходів та методологічного інструментарію, опрацювання емпіричної бази. Серед небагатьох робіт з означеної проблеми варто виділити роботи (переважно теоретичного плану), які стосувалися застосування в українських умовах американо-європейських методологічних підходів (В. Барановський, М. Лендшел, О. Мазур). Роботи П. Левчука, В. Пашенка, С. Рибалки стали першими спробами дослідження міського режиму в теоретико-прикладному вимірі. Щодо Львова, то дотичні до міського політичного режиму проблеми (аналіз суспільно-політичного життя, багатопартійності, політичної участі тощо) досліджувалися як політологами (Т. Возняк, А. Романюк, Ю. Шведа), так і істориками, соціологами. Передусім, це стосувалося українсько-американського проекту «Львів–Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій соціальних лояльностей» (2007 р.).

До останнього часу базовим, а у багатьох випадках шаблонним для українських науковців залишається використання напрацьованих з проблеми, здійснених упродовж останнього десятиріччя в РФ (зокрема, таких авторів, як В. Ледяєв, В. Гельман, С. Риженков та ін.), де головна увага була прикута до проблеми *регіонального політичного режиму*. Це пов'язувалося не лише зі специфікою адміністративно-територіального устрою РФ, але й з політичним чинником – тенденцією зміцнення виконавчої вертикалі, явищами регіонального патерналізму, персоніфікацією місцевої влади інститутом губернаторів, що нівелювало проблему *міського політичного режиму* *.

---

* Це зазначала і низка досліджень, що стосувалися аналізу політичного режиму на міському рівні, зокрема, у Пензі, Ульяновську, результати яких вказували на прагнення центральної влади, в тому числі і через залучення адміністративних засобів, до посилення впливу і контролю над місцевими політичними процесами, що разом з поширеними явищами корумпованості органів місцевої влади стримувало/пригнічувало базові процеси розвитку політичного життя на низовому рівні (Див.: Борисова Н. Пермь: локальный режим в крупном российском городе. «Советское наследие» и зарождение локального режима / Н. Борисова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/bo9.html> ;

Під терміном *міський політичний режим* ми розуміємо такий, якому притаманна чітко виражена певна специфіка політичного життя (політичного клімату), що поєднує у собі способи і механізми формування та розподілу політичної влади, сукупність засобів, за допомогою яких правлячою місцевою соціальною групою (елітою) здійснюється політична і економічна влада на території міста. Ідентифікуючу особливість *міському політичному режиму* надає сукупність різноманітних політико-владних відносин, характер взаємозв'язків суб'єктів політичного процесу, до яких належать стосунки між державою, громадянами, органами місцевого самоврядування, правлячими елітними групами, опозицією, політичними партіями, групами тиску тощо.

Найбільш продуктивним у дослідженні феномену *міського політичного режиму* є поєднання юридичного та соціологічного підходів, що передбачає вивчення взаємодії формальних норм, державних інститутів, а також реальних засобів здійснення політичної влади на місцях. Аналіз сучасного політичного життя дає підстави стверджувати про функціонування в Україні міських політичних режимів, які цілковито детерміновані від існуючого політичного режиму, є його місцевими (особливими) проявами й відрізняються між собою головним чином способами функціонування інститутів влади, на що накладають відбиток місцеві чинники (рівень політичної культури та історико-культурні традиції регіону, стан соціально-економічного розвитку, наявність харизматичних регіональних політичних лідерів, конфігурація місцевої партійної системи, рівень внутрішньої автономії по лінії відносин «центр–регіон»).

Реалії політичного життя України, нормативно-правова база дають підстави для твердження, що істотну роль у формуванні і функціонуванні міського політичного режиму на рівні обласного центру, перерозподілу владних повноважень (що може містити місце для конфліктну, впливати на коаліційну конфігурацію) відіграють, окрім міської громади, передусім три інституції – міська рада,

---

Ульяновський регіональний патерналізм і природа локального політичного режиму у 1990-ті рр. // О.В. Шиняєва, І.Г. Гоношин. Громадянське суспільство в Росії: стан, тенденції, перспективи, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pid.atwebpages.com/grajdanskaya-passivnost-rossiyan-22610.html>).

обласна рада, а також обласна державна адміністрація (далі – ОДА). Безпосередню роль у здійсненні *міського політичного режиму* відіграють органи місцевого самоврядування – міська та обласна ради (остання представляє спільні інтереси територіальної громади обласного центру й усіх інших у межах області) – представницькі органи, наділені відповідними повноваженнями, правовою, організаційною і фінансовою автономією, що дають можливість міській громаді вирішувати в межах Конституції і законів України* питання місцевого значення, поєднувати загальнодержавні та місцеві інтереси, забезпечувати участь громадян у процесі прийняття політичних рішень, здійснювати контроль за їхнім виконанням.

У свою чергу, саме особливість функціонування обласної ради відкриває канал для зовнішніх впливів у перебіг життя громади обласного центру. Зокрема, це полягає у процедурних питаннях, пов'язаних з тим, що голова обласної ради (на відміну від мера) згідно з чинним законодавством обирається складом депутатів обласної ради, що, як показує практика, далеко не завжди відображає суспільні настрої регіону, але залежить від «розкладу» політичних сил у представницькому органі, їхніх зв'язків з центральною владою та партійними офісами. Починаючи з 1992 р.** відбулося істотне звуження повноважень цього представницького органу, коли діяльність його виконавчих органів була делегована до ОДА (на чолі з представником Президента України, згодом – головою ОДА). В процесі посилення вертикалі влади відбулася зміна й практики призначення Президентом України свого представника. Якщо від початку (1992 р.) він призначався на посаду Президентом України у погодженні його кандидатури обласними радами, то у добу президентства Л. Кучми в цьому потреба відпала, що перетворило інститут «губернаторства» на інструмент впливу на регіональному рівні.

---

* Окрім вітчизняного законодавства, яке проходило відповідну еволюцію (зокрема, Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» (1990, 1992 рр.), Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), Хартія українських міст (1997 р.), був використаний і європейський досвід (Європейська хартія місцевого самоврядування (1985 р.), Європейська Хартія міст (1992 р.) та ін.).

** Закон України «Про Представника Президента України», 1992 р.; Закон України «Про місцеві державні адміністрації», 1999 р.

Враховуючи, що головне завдання «місцевої державної адміністрації» (у даному разі – Львівської ОДА), відповідальної «за стан економічного і соціального розвитку» підзвітної території, окрім формального «сприяння», полягало у здійсненні *контролю* над органами місцевого самоврядування, а у разі необхідності – *спрямування* їхньої діяльності (відповідно до вимог Конституції України, указів Президента), це в умовах затягнутого в Україні «демократичного транзиту», появи авторитарних тенденцій створювало поле щодо зіткнення інтересів, суспільного напруження. Згадати хоча б В. Чорновола, який у 1992 р., у період формування президентської вертикалі, з політичних мотивів відмовився змінити статус голови Львівської обласної ради на Представника Президента України й подав у відставку, зосередившись на політичній діяльності у Верховній Раді України і Народному Русі України.

Формуванню локального політичного режиму у Львові сприяв процес децентралізації влади, який, базуючись на Конституції України 1996 р., Європейській хартії місцевого самоврядування (ратифікованій Україною у 1997 р.), низці базових нормативно-правових актів, відбувався доволі суперечливо, інколи прямуючи у зворотному напрямі – централізації повноважень вертикалі органів виконавчої влади. Передусім, це стосувалося інституту *Представників Президента України* (з 1992 р.) та *обласної держадміністрації* (з 1995 р.), очільники яких хоча і були переважно вихідцями з Західної України, за висновком політичних експертів, що вкладалося у практику функціонування політичної влади, були «розмінною картою у певній колоді, яка грається в Києві» [3], провідниками впливів останнього*. Бажаючи тримати «руку на пульсі», центральна політична влада України намагалася своїми кадровими призначеннями не створювати конфліктної ситуації у відносинах «центр-регіон», а використовувати місцевий політичний ресурс для зміцнення політичного режиму в країні в цілому. Наприклад, першим головою Львівської ОДА (1995 р.) було призначено відомого місцевого політика, носія високого соціального статусу (голову Львівської обласної ради) М. Гориня, якого згодом змінили менш «яскраві» особистості – переважно чиновники-технократи.

---

* Упродовж 1995–2013 рр. на посаду голови Львівської ОДА було 13 призначень, що свідчило про напругу у взаєминах офіційного Києва і регіону.

Особливої гостроти відносини між Львовом і центральною владою досягли в період президентства В. Януковича, коли після місцевих виборів 2010 р. органи місцевого самоврядування – міська рада та облрада – перебували під впливом радикальної опозиції*. Через це з наміром посилення контролю над суспільно-політичними процесами в регіоні новообраний Президент невдовзі після своєї інавгурації звільнив висуванця свого політичного опонента В. Ющенка голову Львівської ОДА М. Кмітя (успішного менеджера-бізнесмена, не пов'язаного з певною політичною силою, що дозволило йому надійно займати верхні позиції в регіональному рейтингу ТОП–100) на «політичну особу» – В. Горбала (член Політради ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, народний депутат України). Однак уже через півроку (після кількох разового висловлення недовіри з боку Львівської обласної ради) В. Янукович був вимушений звільнити його з посади. Політичне протистояння в регіоні не вдалося заспокоїти і його наступникам – генерал-лейтенанту МВС М. Цимбалюку (2010–2011 рр.), звільненому за формальним обґрунтуванням «провалу» у розвитку соціально-економічного життя регіону, та екс-гендиректору «Укрзалізниці» М. Костюку (2011–2013 рр.). Як коментував ці призначення В. Фесенко, вони мали мало шансів на успіх, адже ставленикам офіційного Києва доводилося працювати «у ворожому середовищі», що наперед підривало ефективність їхньої роботи [4].

У цей час конфліктність у відносинах «центр»–«регіон» була посилена і відповідним бюджетним тиском. Так, інерція високого рівня капітальних інвестицій Львівський регіон у 2011 р. (120% порівняно з 2010 р.) змінилася суттєвим падінням у 2012 і 2013 рр. (87% і 81% до попереднього року, відповідно) [5, с.186]. Вже у 2011 р. відбулося зменшення рівня інвестування установ державного управління області (на 44 %), фінансових організацій (на 37%), готельного і ресторанного бізнесу (на 31 %), підприємств транспорту і зв'язку (25%), промисловості (4%). Спад інвестування відбувся і у сфері культури та спорту (17%), освіти (15%) [6]. Останні гарячкові кроки В. Януковича

---

* Львівську обласну раду у 2010 р. очолив О. Панькевич, якого у 2012 р. змінив П. Колодій (обидва від ВО «Свобода»). Останній в період наростання політичної кризи наприкінці 2013 р. очолив обласний Координаційний штаб Євромайдану.

щодо втримання контролю над регіоном у 2013 р. – на початку 2014 р., коли Львівську ОДА очолювали представники силових відомств (екс-генеральний прокурор України В. Шемчук, генерал-майор МВС О. Сало), лише посилили рівень протистояння між місцевими політичними силами, міською громадою і столичною владою. Подібне відбулося і після Революції Гідності, коли Львівську ОДА на початку 2014 р. на кілька місяців очолила одна з провідних політиків регіону – І. Сех (голова Львівської обласної організації ВО «Свобода»), яку змінили ставленики офіційного Києва, що мало сприяти нейтралізації впливів ВО «Свобода», посилити позиції політичних сил, пов'язаних з Президентом П. Порошенком [7].

Підвалини сучасного міського політичного режиму у Львові були закладені в останні роки існування СРСР у 90-х рр. XX ст., що пов'язувалося з давньою традицією міського самоврядування на українських землях. Значну роль у формуванні нових (наближених до європейських) стандартів владних відносин на рівні міської громади, суспільного клімату, відігравав чинник тривалого перебування міста (до 1939 р.) у складі інших держав, особливо Австрії (Австро-Угорщини), за доби якої у другій половині XIX – початку XX ст. Українство в умовах «наздоганяючої модернізації» вперше за останні століття бездержавного існування (так звана «австрійська цивілізаційна місія» [8]) було, хоча і в обмеженій формі, залучене як суб'єкт до політичних процесів, парламентаризму, чого, як відомо, були позбавлені підросійські українці Наддніпрянської України.

Стрімкий розвиток у регіоні національного відродження, актуалізація проблем вітчизняної історії, захист прав української мови, розгортання мережі громадських політизованих організацій, зокрема, Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, історико-просвітнього товариства «Меморіал», нарешті, Народного Руху України за перебудову (НРУ) прискорили процеси руйнування комуністичної монополії у суспільно-політичному просторі, робили перші кроки у становленні самоорганізації суспільства, його локальних громад. Зважаючи на те, що значна частина осередків новоутворених громадських організацій, які займали опозиційне щодо чинної влади становище, перебували у Львові, їхню активність і радикальність дій (від просвітньої роботи до політичних акцій), це перетворювало обласний центр на один з головних осередків новітнього політичного життя, який ро-

бив істотний вплив на перебіг і спрямування суспільно-політичних «пізньоперебудовчих» процесів усієї України [9, с. 927], а після успіху демократичних сил на виборах до Верховної Ради УРСР у 1990 р. – в один з базових регіонів національно-визвольного руху у боротьбі за незалежність та перших кроків утвердження суверенної України.

Зазначимо, що, незважаючи на «делегування» зі львівського середовища до офіційного Києва у 90-х рр. ХХ ст. плеяди відомих політичних діячів (головним чином як «національно-демократичної контреліти»), серед них В. Чорновола, І. Юхновського, М. і Б. Горинів та ін., у наступний період через брак відповідних ресурсів та практику функціонування ієрархії влади в Україні Львівщина була вилучена з «великої політики»*, будучи цілковито заміщена новими політичними гравцями, пов'язаними з фінансово-промисловими групами (політичними кланами – «донецьким», «дніпропетровським», менш відомими – «харківським», «одеським», «кримським» [10]). Щодо «львівського клану», що проглядався через присутність вихідців з обласного центру в уряді України, а також в нафто-газовій галузі, то він через незначні ресурси був помітним на загальнонаціональному рівні лише у першому десятиріччі незалежності України [11]. Перетворившись на суто регіональний чинник, у подальшому Львівщина (що уособлювалося передусім з діями міської та обласної рад, політичними партіями) проявляла себе у політичному житті України здебільшого під час виборчих перегонів, особливо в умовах «помаранчевої революції» та Революції Гідності, виступаючи активною силою на боці опозиційних щодо центральної влади сил країни.

Початок формалізації нової конфігурації політичних сил у Львові, як і у всій країні, поклали місцеві вибори (березень 1990 р.), які відбувалися в умовах нового виборчого законодавства, що дозво-

---

* Малопомітним на загальнонаціональному рівні виявився і досвід функціонування *міського політичного режиму* у Львові, зокрема (окрім відомих ініціатив щодо відродження національних святинь, українських державних символів і традицій), перших кроків зі здійснення адміністративної, земельної, житлової реформ, до яких приєдналися Тернопільська і Івано-Франківська області. Не набула продовження і така ініціатива, як створення Галицької асамблеї – спільних сесій Львівської, Тернопільської та Івано-Франківських обласних рад (1991 р.).

лило вийти на політичну арену новим політичним акторам. Демократичні вибори, зламавши монополію КПРС–КПУ на владу, значно зменшили частку у депутатському корпусі представництва від «блоку комуністів і безпартійних» (партійних і державних функціонерів, керівників державних установ та підприємств, робітників, селян, інженерів тощо), коли їх істотно «потіснили», конвертувавши *репутаційний потенціал* у політичний ресурс, носії соціального і культурного капіталу – колишні дисиденти, громадські діячі, викладачі та науковці. У свою чергу, наприкінці ХХ ст., враховуючи об'єктивні закономірності, їх замінили представники сфери бізнесу, які стали «головними гравцями» в політичному житті міста. Цьому сприяв як початок економічного підйому в країні, так і перетворення Львова на одного з успішних центрів господарського життя, головного – у Західній Україні [12], що створювало умови для формування у місті *коаліції зростання*, її основних суб'єктів.

Наприклад, у складі Львівської міської ради, обраної у 2010 р., найбільший відсоток становили «керівники підприємств» – 39% (цей показник майже удвічі вищий, ніж у міськраді Рівного, але й майже удвічі нижчий від Донецька). Другу позицію становили «приватні підприємці» – 18%, третю – з показником 14% (найвищий показник в Україні) посідали «викладачі» та «вчителі». В свою чергу, таке «перевантаження» ради представниками бізнес-середовища створювало потенційну загрозу щодо посилення ваги лобістів, рівня корупційних ризиків [13].

Подібно до складу Львівської обласної ради народних депутатів «першого демократичного скликання» (1990–1994 рр.), в якій опоненти КПУ становили близько 2/3 депутатського корпусу, а з п'яти районів Львова до представницького органу не потрапив жодний комуніст [14], Львівська міська рада зразка 1990 р. уособлювала себе як інституція, в якій здійснився перехід влади в «народні руки». В оприлюдненій декларації ради під ейфорією боротьби проти КПУ та відсутності альтернативних політичних партій наголошувалося на неприпустимості будь-якого втручання партій та інших організацій у діяльність органу самоврядування [15]. Однак ця ситуація змінилася в умовах становлення національної багатопартійності,

коли депутатський корпус міста, традиційно для Західної України, формувався переважно політичними партіями національно-демократичного спрямування.

До честі депутатів міської ради варто наголосити, що вони одними з перших у країні вже у квітні 1990 р. ухвалили рішення про використання у Львові Українського Національного прапора нарівні з існуючими державними прапорами. На будинку Львівської ратуші під звуки гімну «Ще не вмерла Україна» був урочисто піднятий синьо-жовтий прапор (подібні процедури були застосовані й щодо до роботи Львівської обласної ради). Сесія міськради у своєму рішенні звернулася до Верховної Ради УРСР з пропозицією розглянути питання про визнання статусу і порядку використання української національної символіки (прапор, герб, гімн). Тоді ж (травень 1990 р.), що стало відповідним каталізатором для інших громад України, Львівська міська рада народних депутатів ухвалила рішення «Про Герб міста Львова», згідно з яким замість радянської символіки (1967 р.) місту був повернутий старовинний геральдичний герб, який символізував українську національну державницьку традицію, починаючи з Галицько-Волинського князівства – складової Київської Русі.

Разом з тим, окрім політичних питань, пов'язаних головним чином з процесами декомунізації, з тиском на офіційний Київ у здобутті реальної незалежності України, основну вагу міськрада присвячувала нагальним проблемам міської громади, серед них – впровадження елементів ринкової економіки, сприяння розвитку акціонерного і приватного виробництва, формування системи комунальної власності міста, гармонізації суспільних відносин, забезпечення соціального захисту населення в умовах наростаючої економічної кризи.

Значну роль у формуванні дизайну міського політичного режиму у Львові відігравав *персоніфікований чинник*, зокрема, лідерів на рівні міської ради. Так, певним відображенням трансформаційної епохи, пов'язаної з демократизацією суспільно-політичного життя, формуванням засад ринкової економіки, були перші мери міста – активіст національного відродження, кандидат наук В. Шпіцер (1990–1994 рр.), його наступники – спеціалісти у галузі державного

управління і самоврядування (В. Куйбіда), науки і техніки (Л. Буняк). Починаючи з 2006 р. і по нинішній час мером Львова є А. Садовий, який переміг у трьох виборчих кампаніях (2006 р., 2010 р., 2015 р.), впевнено конкуруючи як з місцевими кандидатами на посаду мера, так і ставлениками офіційного Києва. Значною мірою успіх А. Садового, його підтримка з боку більшості міської громади були спричинені як його особистими якостями, вдалим використанням іміджу («ефективний менеджер», «інтелігент у третьому поколінні», «свій хлопець»), так і за рахунок міцних зв'язків з адміністративними та бізнес-структурами. Позиції останнього були посилені підтримкою з боку низки політичних партій національно-демократичного спрямування, вдалим місцевими проектами, втіленими за його ініціативи, починаючи від низки ЗМІ, громадських організацій (Інститут розвитку міста, об'єднання «Самопоміч»), політичної партії «Об'єднання «Самопоміч»».

Починаючи з першої каденції, А. Садовому вдалося підтвердити свій імідж досвідченого менеджера, ознайомленого з європейським досвідом щодо розв'язання соціально-економічних проблем міста, успішного політика, прибічника стратегії «політичних коаліцій» («я за конструктивну співпрацю, і якщо буде коаліція, щоб вона була зрозуміла населенню міста Львова», «що нам ділити? Нам треба Львів витягувати на новий щабель, а не витратити часу на з'ясування якихось відносин... ми покажемо всій державі приклад нормальної конструктивної роботи міського голови і депутатського корпусу», «людям потрібна стабільність. Вони хочуть нормального поступу – крок за кроком. Я не є прихильником жодних радикальних дій, а лише стабільної системної роботи») [16]). Вже у 2006 р. А. Садовий оприлюднив алгоритм успішного функціонування політичної коаліції, яка мала охоплювати як місто, так і регіон: в інституційному плані – у трикутнику «мер–голова обласної ради–очільник ОДА», у політичному – на базі співпраці блоків політичних партій «Наша Україна» та «Блок Юлії Тимошенко» (основи місцевого депутатського корпусу), до яких мали приєднатися інші політичні сили. З вуст мера звучали й амбітні заклики, які мали ще більше мобілізувати міську громаду та її лідерів (перетворення Львова на переговорний майданчик України з європейськими

країнами, позбавлення міста статусу «розумового додатка» Києва та ін.). Про успішність такої взаємодії вказували й соціологічні опитування, які у 2007 р. на тлі наростання невдоволення діяльністю органів влади все ж зафіксували найвищу оцінку діяльності основних політичних суб'єктів регіону – А. Садового (понад 50% голосів), очільника Львівської ОДА П. Олійника (35%), голови Львівської облради М. Сеника (30%) [17].

Наближене до реального уявлення про коло безпосередніх акторів, які визначали дизайн міського політичного режиму, давали різноманітні рейтинги («Топ–50», «Топ–100»), які проводилися у Львові за категоріями «політика», «влада», «бізнес», «культура», починаючи з першого десятиріччя ХХІ ст. (Інформагентство «МедіаСтар», журнал «RIA–Львів» та ін.). Не стало випадковістю, що у верхній частині цих рейтингів, які складалися з представників бізнесу, керівників державних установ, народних депутатів різних рівнів, були особи, які очолювали Львівську ОДА, обласну та міську ради, провідні політичні партії. Були визначені й «довгожителі» цих рейтингів, серед них – голова ВО «Свобода» О. Тягнибок, мер Львова А. Садовий, такі провідні бізнесмени, як П. Писарчук, Я. і Б. Дубневичі та ін. [18; 19].

Значною мірою саме завдяки А. Садовому у Львові знайшов втілення такий тип *міського політичного режиму*, який був спрямований на створення сприятливого клімату у взаєминах учасників коаліції, узгодження їхніх інтересів з міською громадою як на рівні формування «порядку денного», ухвалення рішень, так і контролю над їхнім виконанням. Значну роль у цьому відігравали й інституції, створені за громадської підтримки – «Інститут міста», «Рада конкурентоспроможності», метою яких було об'єднання зусиль громади, влади та бізнесу у вирішенні ключових питань стратегічного розвитку міста, у вивченні та впровадженні кращого міжнародного досвіду. Варто зазначити, що згадані здобутки Львова в галузі місцевого самоврядування знайшли належну оцінку з боку експертного середовища України. Так, згідно з результатами Громадського моніторингу, здійсненого наприкінці 2010 – початку 2011 рр. Громадянською мережею ОПОРА в аспекті відкритості та прозорості місцевої політики, забезпеченні роботи з пріоритетни-

ми напрямами розвитку місцевих громад у сфері соціально-економічного та гуманітарного розвитку, серед 15 успішних міст країни був згаданий і Львів. Виявлений у ньому рівень взаємодії міської ради та громадян вказував про намір учасників рухатися у напрямі «партисипативної демократії» (Participatory Democracy), що передбачало безпосереднє залучення громади до управління містом, тобто відхід від елітистського підходу до суспільного діалогу в сфері локальних політичних відносин [20]. Експертне ж опитування Міжнародного центру перспективних досліджень («Оцінка проведення реформ децентралізації», 2015 р.) залучало Львів до небагатьох міст країни (Київ, Чернівці, Дніпропетровськ), які претендували на роль найкращого осередку щодо втілення в ньому пілотного проекту з децентралізації [21].

Аналіз складу депутатів Львівської міської ради, починаючи з 1990 р., засвідчив і про значні зміни в середовищі місцевої правлячої еліти – головного політичного актора й генератора стратегії дій міського політичного режиму, на який накладали відбиток різноманітні чинники – трансформація політичної системи, істотна зміна соціально-економічних відносин у країні. Свою роль як відповідний каталізатор, механізм селекції політичної еліти відігравала виборча система, її зміна, через що процеси формування політичної еліти України збігалися з виборчими циклами – як загальнонаціональними, так і регіональними [22].

Гостра політична криза завершального етапу існування СРСР, її складова – загострення протистояння між комуністами та національно-демократичними силами, призвела до високого рівня ротації політичної еліти Львівщини. Так, у 1990 р. узагальнений показник зміни складу депутатського корпусу Львівщини (обласна рада, міська рада, районні ради) становив 84,8%, сягнувши піку у 1998 р. – 88 %. Щодо Львівської міської ради упродовж 1990–1998 рр. він був понад 80 %, що, окрім значної недовіри до органів представницької влади, вказувало про високий рівень напруги в середовищі львівської міської громади, відсутність рівноваги між різними політичними силами, а через це і досить динамічний процес зміни активних учасників міського політичного режиму. У 2002 р. наслідком певної стабілізації політичної і соціально-економічної ситуації в країні, що мало відображення і на

регіональному рівні, стала найменша ротація депутатського корпусу Львівської міської ради – 61 %. Натомість зміна виборчого законодавства у 2006 р. (на суто пропорційній основі) викликала нову хвилю активізації процесу формування регіональної еліти (оновлення складу міськради на 70% [23]), її партійного структурування, що, у свою чергу, також вносило корективи у дизайн місцевих політичних сил, методи і форми їхньої взаємодії. Прямим наслідком зміни виборчого законодавства, що структурувало суспільство навколо політичних партій (монопольних на той час суб'єктів виборчого процесу), стала стрімка політизація представницьких органів. Так, у Львівській міській ради упродовж 1990–2006 рр. відсоток партійного представництва серед депутатського корпусу, найвищий в області, відображаючи наростаючу конкуренцію, зріс практично від нуля у 1990 р. до 94,5% [23].

Значна ротація місцевої еліти на рівні міськради відбулася і під час місцевих виборів 31 жовтня 2010 р. Вона була викликана як зміною виборчого законодавства, що, на відміну від європейської практики, посилювала адміністрування виборчим процесом, так і значним суспільним напруженням, «протестною мобілізацією» місцевих суспільно-політичних сил, спрямованою на протидію намаганням Президента України В. Януковича щодо зміцнення президентської вертикалі, проникнення в Західний регіон країни провладних партій, передусім ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Як виявилось, і пересічні громадяни Львова та області в мажоритарних округах не бажали йти на вибори під прапорами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ («Будуємо нову країну» [24, с. 100, 101]), через що ця провладна партія наперед займала позицію виборчого аутсайдера.

Під дією цих чинників до складу Львівської міськради вперше увійшли представники 12 політичних партій – вдвічі більше від попереднього скликання. Безперечно, що це був позитивний фактор, який засвідчував про існуючий плюралізм політичних сил, який через персоніфікований склад депутатського корпусу дозволив бути представленими в органі місцевого самоврядування найбільш популярним політичним поглядам та інтересам мешканців міста. Вперше в історії Львівської міськради доби незалежності України абсолютну більшість мандатів (55 з 90) отримала опози-

ційна ВО «Свобода» (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ з 6 депутатськими мандатами виявилася цілковито нейтралізованою), що відкривало перед нею найкращі перспективи щодо втілення своїх програмних пріоритетів та передвиборчих обіцянок, а то й дострокового «оволодіння» мерським кріслом, враховуючи напружені стосунки з «неідеологічним» мером А. Садовим. Однак цього не сталося. Не в останню чергу, як пояснювали аналітики, це пов'язувалося з якісним складом фракції ВО «Свобода», як наслідок «збою» мажоритарної складової виборів – громадяни (на шкоду собі та місту в цілому) у своєму виборі більше надавали пріоритет партійній належності кандидатів, ніж їхнім особистими якостями, популярності у виборчому окрузі [25].

Загалом, результати виборів на Львівщині виявили слабку організаційну структуру політичних партій, їхню надмірну заикленість на загальнонаціональній виборчій кампанії, неготовність до артикуляції місцевих проблем громади. Через це масовий виборець голосував за політичні партії («бренди»), які вже тривалий час діяли в політичному просторі регіону, що стосувалося передусім ВО «Свобода» та політичних партій, належних до «помаранчевого» табору. Разом з тим, доволі однорідний склад міської та обласної ради (найчисельнішою в останній стала фракція ВО «Свобода» (41 мандат з 116), що дозволило її представнику О. Панькевичу стати головою облради), створював сприятливі умови для функціонування необхідної місту *коаліції зростання*, що і було продемонстровано у наступний час.

Чергова істотна селекція політичної еліти Львівщини відбулася під впливом перемоги Революції Гідності, високого рейтингу Президента України П. Порошенка, що дозволило на місцевих виборах 2015 р. очолити представницькі органи провладним силам. У першу чергу це стосувалося БПП «Солідарність», фракція якої в облradі стала найчисельнішою (23,8 % складу депутатського корпусу). Другу та третю позиції посіли найпопулярніші в регіоні партії – «Самопоміч» (14,5 %) та ВО «Свобода» (12,9%). Наслідком такого розкладу політичних сил, головним чином через політичне блокування БПП «Солідарність» та «Самопоміч», стало те, що обласну раду в умовах «безальтернативності» очолив висуванець від БПП «Солідарність»

О. Ганущин – «апаратник», наймолодший очільник облради за всі роки незалежності України, на той час регіональний політик, що давало підстави для твердження про поширення впливів на обласну раду з боку великого бізнесу, офіційного Києва.

Разом з тим, результати місцевих виборів 2015 р. виявили впливи нових настроїв у середовищі львівської міської громади, що у першу чергу пов'язувалося зі зростанням популярності політичної партії «Об'єднання «Самопоміч», її програмою, заявленим алгоритмом політичної діяльності, – відстоювання прав громадян на первинному рівні. Через це серед новообраних 64 депутатів міськради, що представляли сім політичних партій, відбулося зменшення представництва від виробничо-фінансової сфери міста всіх форм власності (близько 30% складу депутатів), натомість, окрім традиційно високого рівня серед депутатів освітян, у декілька разів зросло (порівняно з попередніми виборами) представництво від громадських організацій, лікарів (до 10%, відповідно) [26]. Варто відзначити, що з боку громадськості не викликала стурбованості наявність серед депутатського корпусу мільйонерів, натомість викликали підозру депутати, які, згідно з оприлюдненими офіційними даними, перебували «на межі бідності» [27].

У формуванні міського політичного режиму у Львові за останні двадцять років значну роль відігравав рівень суспільних відносин, поява феномену *локального активізму*, який, як форма колективних дій, первинної мобілізації у групах самодопомоги (волонтерського руху) набув в Україні значного поширення. Цей тип самоорганізованого, неформального колективного руху громадян, запозичений з суміжних європейських країн, передусім Польщі, був спрямований на розв'язання повсякденних проблем городян (створення цивілізованих умов для життя, праці і відпочинку в міському середовищі, втілення ініціатив з проблем збереження історично-архітектурної спадщини, протидія приватизації та комерціалізації публічного простору, збереження зелених зон), а також здійснення тиску на владу, висловлювання своєї позиції щодо негативних моментів у її функціонуванні, виявів корупції тощо. За своїм призначенням «локальний активізм» через акумулювання та ефективне відстоювання суспільних вимог перед місцевою вла-

дою, включаючи привернення суспільної уваги до значимих проблем міської громади, набув політичного характеру, перетворившись на чинник, який уможливив формування політичної суб'єктності, а в результаті отримав шанс на формування нового рівня суспільних відносин, втілення права громадян впливати на публічну політику [28].

Цьому сприяла близькість до країн Євросоюзу, налагоджена система прикордонного співробітництва, можливість отримання міжнародних грантів і фінансової допомоги (зокрема, у втіленні проекту «Громада в дії» (2012 р.), конкурсу «Зупинимо корупцію: громадська дія у Львівській області» (2015 р.) та ін.), спрямованих на здійснення силами локальних громад міста, громадських організацій низки соціальних проектів, налагодження ефективного діалогу мешканців з місцевою владою через залучення у процес планування та прийняття рішень [29].

Позитивним чином на зміцнення підвалин *коаліції зростання* у Львові, а також гармонізацію відносин між «центром» і «регіоном» вплинула зміна політичного клімату в країні після перемоги Революції Гідності, що створювало сприятливі умови для втілення низки програм, серед них обласної («Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 р.») та міської («Комплексна стратегія розвитку міста Львова 2012–2025 рр.»), до розробки яких були залучені як провідні учасники інституційного життя (міськрада, облрада, ОДА), так і громадський сектор. На посилення кооперації між учасниками міського політичного режиму були спрямовані як основні стратегічні гасла – «Львівщина – наш спільний дім, який ми разом будуємо для себе та наших нащадків», «Львівщина – активний провідник євроінтеграційного курсу України» [30, с.4, 44], так і визначення «ключових бар'єрів», які були на заваді втілення цих планів – «нестача свободи в прийнятті рішень на рівні міста», «корупція і бюрократія», «тіньова економіка» тощо [31]. Важливим було й те, що запропоновані програми розвитку Львова і області мали значний рівень інтегрованості зі загальнонаціональними програмами, законодавчою базою («Стратегія сталого розвитку «Україна–2020», «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року», Закону України «Про засади державної регіональ-

ної політики» (2015 р.), які враховували інтереси місцевої громади, пропонували до втілення новий алгоритм взаємодії між владою, бізнесом та громадянським суспільством, підтверджували проєвропейський вектор розвитку країни, що знаходило підтримку всіх політичних акторів Львова.

Загалом, є підстави стверджувати, що за роки незалежності України у Львові був цілком сформований самодостатній як явище *міський політичний режим*, який, незважаючи на конкуренцію його учасників (суб'єктів коаліції), розвивався як режим, що мав плюралістичні характеристики. Результати місцевих виборів у Львові (1990–2015 рр.), склад міської та обласної рад та їхніх керівних органів вказували на наявність (певне поєднання) двох провідних типів коаліцій – *розподільчої коаліції* (М. Олсон), пов'язаної з наміром суспільних груп щодо перерозподілу суспільного багатства і доходів, та *коаліції зростання* (К. Стоун), що характеризувалася тісною кооперацією міського самоврядування з виробничо-фінансовими сферами.

Аналіз *міського політичного режиму* Львова дозволяє зробити деякі попередні висновки, які можуть бути покладені в основу подальших досліджень, у тому числі, що стосуються порівняльного аналізу локальних політичних режимів у регіонах чи великих містах України:

а). формування та перспективи розвитку *міського політичного режиму* у Львові знаходилися у детермінованій залежності від загальних політичних і інституційних змін у країні, новітнього процесу адміністративно-політичної децентралізації України, а також успішного втілення проєвропейського вектора розвитку держави;

б). основні параметри і еволюція *міського політичного режиму* у Львові в умовах державної незалежності України були зумовлені не лише їхніми структурними характеристиками, але й неформальними (значною мірою латентними) практиками взаємодії/конкурентної боротьби впливових акторів суспільно-політичного життя;

в). дія об'єктивних передумов, посилені чинником активізації господарської діяльності, призвела до формування у Львові вже наприкінці ХХ ст. *міського політичного режиму*, в основі якого була *коаліція зростання*, що визначило істотну вагу бізнес-середовища у перебігу суспільно-політичного життя місцевої громади;

г). безпосередній вплив на становлення плюралістичного характеру *міського політичного режиму* у Львові здійснювали демократичні традиції суспільно-політичного життя, міського самоврядування, рівень політичної культури суспільства, процеси рекрутування політичної еліти та політичної соціалізації (включаючи «локальний активізм») громадян.

---

1. Бжезинський З. Україна і Польща в контексті європейської інтеграції / З. Бжезинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/panorama/brzez.htm>

2. Пащенко В. Особливості дослідження структури влади в міських спільнотах в Україні / В. Пащенко // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2015. – Випуск 2 (76). – С.241–252.

3. Призначення нового губернатора Львівщини не пов'язане із виборами 2015 року, тут вирішуються більш приземлені питання – Андрій Дуткевич // OSP-UA.info. – 2013. – 4 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osp-ua.info/interview/9826-priznachennja-novogo-gubernatora-lvivschini-ne-povjazane-iz-viborami-2015-roku-tut-virishuutsja-bils.html>

4. Нора Х. Костюк «більш своя людина» для влади, – політолог / Х. Нора // ZAXID.NET. – 2011. – 2 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?kostyuk_bilsh_svoya_lyudina_dlya_vladi_politolog&objectId=1240209

5. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державна служба статистики України / за ред. Осауленко О.Г. – К., 2014. – 533 с.

6. Інвестиції у Львівській області. Статистичний збірник. 2012 / Головна служба статистики України, Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lv.ukrstat.gov.ua/ukr/publ/2013/ZB062012Y13_1.pdf

7. Синютка Олег Михайлович. Досьє №38/292 // Who is who. Кто есть кто. – 2015. – 10 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://whoswhos.org/110045-sinyutka-oleg-mihaylovich-dose-38-292/>

8. Яремчук В. Фактор «Австрійської цивілізаційної місії» та українство / В. Яремчук // Україна дипломатична – 2011. Науковий щорічник. – Вип. 12. – К.: Держвидав «Преса України», 2011. – С. 955–965.

9. Україна: політична історія ХХ століття. ХХ – початок ХХІ ст. / ред-рада.: В.М. Литвин (голова) та ін., редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (спів-голови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.

10. Касьянов Г.В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія / Г.В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 160–180.

11. Правляча еліта сучасної України. Аналітична доповідь № 10 / Інститут соціології НАН України. – Київ, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/elit.pdf>

12. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року / Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.loda.gov.ua/upload/content/gallery/upload/2014/12/DSRR_2020_1__1418203746.pdf

13. Діяльність органів місцевого самоврядування, міських голів у 15 містах – висновки громадського моніторингу // Опора. – 2011. – 11 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/novyny/1167-vysnovky-gromadskogo-monitoryngu>

14. Десяті роковини першого демократичного скликання. Список депутатів обласної ради 1990–1994 рр. // Поступ. – 2000. – 27–28 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/000527/92_10_1.html

15. Когут І. Організація публічного врядування у Львові в радянську добу / І. Когут // Демократичне врядування. – 2008. – Вип. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik2/fail/Kogut.pdf

16. Котляр А. Андрій Садовий: «Любити треба грошима» / А. Котляр // ZN, UA. – 2006. – 7 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ARCHIVE/andriy_sadoviy_lyubiti_treba_groshima.html

17. Громадська думка населення Львівщини / підготувала Ю. Сокирка // Поступ. – 2007. – 8 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?tema=6&what=59289>

18. Журнал «RIA-Львів» представив рейтинг найвпливовіших людей Львова // Прес-Центр. – 2010. – 21 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://press-centre.com.ua/publ/zhurnal_ria_lviv_predstaviv_rejting_najvplivovishikh_ljudej_lvova/8-1-0-1035

19. Визначено 100 найвпливовіших осіб Львівщини // Galinfo. – 2012. – 20 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/vyznachenno_100_nayvplyvovishyh_osib_lvivshchyny_118162.html

20. Діяльність органів місцевого самоврядування, міських голів у 15 містах – висновки Громадського моніторингу // ОПОРА. – 2011. – 11 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/novyny/1167-vysnovky-gromadskogo-monitoryngu>

21. Результати експертного опитування на тему: «Оцінка проведення реформи децентралізації» // Міжнародний фонд Відродження, Міжнародний

Центр Перспективних Досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/ekspertneopituvannya.pdf>

22. Фесенко В. Вітчизняна політична еліта у контексті «проекту Україна» / В. Фесенко // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2006. – №45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/fesenko.htm>

23. Маркітанов В. Регіональна політична еліта Львівщини: тенденції розвитку / В. Маркітанов // Українська національна ідея: реальні та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/26_47.pdf

24. Місцеві вибори – 2010. Пульс країни / відп. редактори А. Когут, К. Сідаш. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. – 228 с.

25. Випуск №2. Аналіз результатів виборів до Львівської міської ради // Опора. Громадянська мережа. Львівське представництво. – 2010. – 8 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opora.lviv.ua/?p=1113>

26. Офіційні результати виборів у Львові: хто пройшов до міської ради // Твоє місто. – 2015. – 3 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tvoemisto.tv/news/ofitsiyni_rezultaty_vyboriv_u_lvovi_hto_proyushov_do_miskoi_rady_73990.html

27. Скіць І. Рейтинг найбагатших та найбідніших депутатів Львівської міської ради / І. Скіць // ZAXID.NET. – 2016. – 12 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?ne_mandatom_yedinim&objectId=1391546

28. Якобссон К. Мобілізація міських суспільних рухів у Центрально-Східній Європі / К. Якобссон // MISTOSITE. – 2015. – 29 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mistosite.org.ua/uk/articles/m%D1%96skanyzova-mob%D1%96l%D1%96zacz%D1%96ya-v-czentralno-sx%D1%96dn%D1%96j-yevrop%D1%96>

29. Ославська С. Вставай і дій: три програми для локальних активістів / С. Ославська // STUDWAY. – 2016. – 4 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studway.com.ua/tri-programi-dlya-activistiv/>

30. Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року / Львівська обласна державна адміністрація, Львівська обласна рада. – Львів, 2016. – 88 с.

31. Комплексна стратегія розвитку міста Львова 2012–2025 рр. / Львівська міська рада. – С.60–63 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/0/23349f49bc91ba52c225793400489747/\\$FILE/%D0%A1%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F2.pdf](http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/0/23349f49bc91ba52c225793400489747/$FILE/%D0%A1%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F2.pdf)

Наталія Ротар

СИМВОЛІЧНІ РЕСУРСИ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

У статті визначені особливості використання символічних ресурсів у межах чернівецького регіонального політичного режиму. На основі аналізу практики використання символічних ресурсів доведено, що функціонально вони застосовуються у площині ідентифікації/самоідентифікації режиму та у площині самопозиціонування в системі центр-периферійних відносин. Проте в смисловій структурі кожного з них закладені потенційні ризики функціонування режиму.

Ключові слова: *регіональний політичний режим, символічні ресурси режиму, Буковина, міжетнічна толерантність, європейскість.*

Nataliia Rotar. Symbolic resources Chernivtsi regional political regime.

The article defines the features of the use of symbolic resources within the Chernivtsi regional political regime. Based on the analysis of the use of symbolic resource it proved that functionally they are applied in the plane identification / identity in the plane mode and in self-positioning-system center peripheral relationship. However, a semantic structure of each potential mode of operation laid risks.

Keywords: *regional political regime, symbolic resources of regime, Bukovina, inter-ethnic tolerance, the European.*

Процеси децентралізації влади в Україні, які відбуваються сьогодні в її політичному просторі, актуалізують проблему, яка залишається за межами дискурсу реформи. Маємо на увазі, що будь-які спроби формування нової моделі співвідношення повноважень та відповідальності влади на місцевому рівні приречені на невдачу, якщо не буде змінено їх клановий характер. Одним з апробованих західними демократіями механізмів участі бізнес-структур у процесах регіональної та місцевої політики є політичні режими

локального чи регіонального рівнів, які сьогодні потребують предметного вивчення.

У політичній науці сформувалося достатньо варіативне методологічне поле дослідження символічних ресурсів політичних режимів. Зокрема, в рамках кратологічного підходу дискурс символічних ресурсів визначається як діяльність з виробництва та відтворення особливого різновиду владного ресурсу – символічного капіталу, який є продуктом стійкої системи комунікацій, що дозволяє відтворювати ситуацію взаємної довіри між її учасниками [1, р. 57]. Дискурс символічних ресурсів влади з позицій семіотичного підходу характеризується як динамічна активна знакова система, що формує спільне смислове поле у політичному комунікативному просторі [2, р. 73]. Формуючи смислове поле, публічний політичний дискурс фактично наповнює змістом ментальні структури у спільнотах різного масштабу відповідно до смислових установок та інтерпретацій, що домінують у посланнях комунікаторів. З позицій комунікативістського підходу, який науковим співтовариством визначається як синтетичний, дискурс символічних ресурсів політичної влади позиціонується як знаково-символічна діяльність, що здійснюється у публічному просторі, під час якої реалізуються функції формування символічного владного ресурсу та дизайну ментальних структур суспільної свідомості відповідно до комунікативних стратегій [3]. Саме останній підхід дослідження комунікативних практик є, на нашу думку, найбільш продуктивним у вивченні ролі офіційних дискурсів у формуванні символічних ресурсів політичних режимів в Україні на регіональному рівні. В сучасній політичній науці проблема символічних ресурсів політичних режимів різних рівнів не знайшла належного вивчення, за винятком окремих досліджень С. Стоуна, Б. Розамонда, Дж. Чекеля, В. Гельмана. Метою нашої статті є визначення особливостей сукупності символічних ресурсів чернівецького регіонального політичного режиму.

У політологічному дослідницькому просторі артикульованими є дві площини вимірювання та оцінки політичних режимів, які формуються і функціонують на іншому, ніж національний, рівні політичних відносин – локальному та регіональному. Актуальність чіткого розмежування локального та регіонального рівнів політики визначається для України її адміністративно-територіальним поді-

лом, який і після проведення реформи децентралізації влади передбачає збереження регіонального рівня. У визначенні суті локального (міського) політичного режиму більшість науковців схиляється до стоунівського розуміння цього явища. Методологічні принципи концепції локального політичного режиму С. Стоуна сформульовані в руслі політичної економії, яка заперечує як ідеї прихильників плюралістичної теорії демократії стосовно здатності локальної влади самостійно виробляти та здійснювати політику, так і ідеї структуралістів щодо можливості економічних суб'єктів домінувати у виробленні політичного курсу в локальних спільнотах. Позиція Стоуна є ближчою до «золотої середини» [4, р. 2]. Дослідник метафорично визначає локальний політичний режим як «організм», що зв'язує інститути влади з оточуючим її середовищем: це «неформальна, однак відносно стабільна група з доступом до інституціоналізованих ресурсів, які дозволяють йому регулярно виконувати визначені ролі в ухваленні рішень» [5, р. 4]. Отже, (1) коло суб'єктів локального політичного режиму визначається функціонуючими на рівні конкретної спільноти суб'єктами політичного, економічного та громадянського полів; (2) характер влади локального політичного режиму є спроможністю діяти, а не «владою над» іншими чи відносинами соціального контролю [5, р. 229]. Важливим в оцінці суті локального політичного режиму є й розуміння того, що він формується не в усіх локальних спільнотах, оскільки взаємодія на рівні співпраці між політичними та економічними суб'єктами локального рівня є бажаною, але не обов'язковою чи неминучою. Існування такої співпраці вказує на високу імовірність виникнення локального політичного режиму, однак для його ствердження та відтворення в політичному часі необхідними є консенсус між суб'єктами режиму, основою якого стає постійна взаємодія між ними та структурування економічних ресурсів.

Для оцінки сучасних політичних процесів в Україні особливо важливою є позиція науковця, яка вказує на можливість існування ефективного політичного режиму на локальному рівні в ситуації відсутності консенсусу з приводу політичних цінностей (відсутність консенсусу щодо цінностей не виключає внутрішньої динаміки політичної коаліції [6, р. 5]). Однак локальний політичний режим не може існувати та виконувати свої функції в ситуації відсутності

консенсусу щодо існуючої структури економічних ресурсів. Саме ресурси, які контролюються бізнесом, перетворюють економічних суб'єктів на ключових учасників у політичній коаліції [6, р. 7].

Визначення суті регіональних політичних режимів позначено більшим рівнем варіативності та наукових інтерпретацій, що, на нашу думку, пов'язано з різним функціональним навантаженням категорії «регіон» у політичному процесі різних держав. Так, у федеративних державах «регіон» є відображенням рівня суб'єктів федерації, які наділені чітко визначеними політичними повноваженнями та функціями в рамках політичного поля суб'єкта. Тож політичний режим на рівні регіону як суб'єкта федерації є фактично «обов'язковим» явищем. Натомість потенціал виникнення регіональних режимів в унітарних державах пов'язаний з низкою інших чинників, які потребують специфічного дослідницького інструментарію. Зокрема, пояснюючи, чому регіональні політичні режими в унітарних державах швидше виникають у рамках «історичних територій», збережених та відтворюваних соціальною пам'яттю не тільки як факт, а й на рівні соціальних практик, що знаходять відображення в політичних практиках населення регіону, або те, чому прикордонне розташування регіону в унітарній державі прискорює виникнення регіонального політичного режиму, можна використати, по-перше, дві принципові методологічні позиції С. Стоуна, розроблені для дослідження локальних політичних режимів. Зокрема, регіональний політичний режим, подібно до локального, формується не в усіх регіональних спільнотах, а для його ствердження та відтворення необхідними є консенсус між суб'єктами режиму щодо структурування економічних ресурсів. Так само, подібно до локального, регіональний політичний режим може існувати в ситуації відсутності консенсусу з приводу політичних цінностей, однак не може функціонувати за відсутності консенсусу щодо існуючої структури економічних ресурсів. По-друге, стосовно регіональних політичних режимів можуть бути використані окремі методологічні принципи вивчення політичних режимів національного рівня. Так, послуговуючись визначенням політичного режиму Г. О'Доннелла та Ф. Шміттєра, які розуміють політичний режим як сукупність явних і прихованих моделей, що визначають форми і канали доступу до провідних урядових посад,

характеристики акторів та стратегії, що використовуються ними [7], спрямовують дослідницький інтерес до вивчення сукупності ресурсів не окремих суб'єктів регіонального політичного режиму, а режиму в цілому. Одним з таких ресурсів є символічні ресурси, які можуть формуватися паралельно процесу утворення самого режиму або генеруватися на рівні суб'єктів уже функціонуючого регіонального режиму.

Символічні ресурси регіональних політичних режимів функціонально застосовуються самим режимом у площині ідентифікації/самоідентифікації режиму та у площині самопозиціонування в системі центр-периферійних відносин. Символічні ресурси, функціонально пов'язані з ідентифікацією, покликані консолідувати регіональну спільноту та легітимізувати політичні практики й взаємодію між основними суб'єктами режиму в масовій політичній свідомості. Символічні ресурси, які є відображенням зв'язку між регіональною спільнотою та національним політичним простором, формуються в процесі осмислення зв'язку між ними в історичному, культурному та політичному аспектах. Сформовані таким чином символічні ресурси регіональних політичних режимів дозволяють їм маркувати свої просторові межі, створювати певний образ та позиціонувати регіональний політичний режим у хронополітичному сенсі (минуле – теперішнє – майбутнє). У цьому контексті важливо відокремлювати регіональні політичні символи та символи локального політичного режиму, основна різниця між якими полягає в тому, що останні є більш динамічно утворюваними та більшою мірою зорієнтованими на встановлення емоційного зв'язку з теперішнім та майбутнім локальної спільноти, тоді як регіональні політичні символи однаковою мірою актуалізують минуле, теперішнє та майбутнє.

Чернівецький регіональний політичний режим у процесах самоідентифікації та самопозиціонування доволі активно використовує власні символічні ресурси, серед усього комплексу яких варто виокремити декілька найважливіших: історична назва Чернівецької області (Буковина); міжетнічна толерантність; європейськість регіону. Проте детальний аналіз цих символічних ресурсів вказує на їх суперечливий характер. Не йдеться про те, що вони не виконують функцій легітимації та ідентифікації регіонального політичного режиму, маємо на увазі те, що в смисловій структурі кожного з них закладені потенційні

ризики, що мають нівелюватися, стосовно них мають обиратися такі «стратегії зображення, обґрунтування та виправдання», які сприйматимуться як «специфічна політична реальність в сенсі її функціонального значення для політичної легітимації» [8, s. 88].

В офіційному паспорті Чернівецької області зафіксовано, що вона була утворена 7 серпня 1940 р. шляхом об'єднання північної частини Буковини і Хотинського повіту Бессарабії [9]. На офіційному сайті Хотинської РДА під офіційною назвою району та його гербом записано «Буковина» [10], а у паспорті Хотинського району Хотинщина взагалі не позиціонується як частина історичної Бессарабії [11], так само, як в офіційному регіональному дискурсі не вживається цей топонім. В офіційному дискурсі Чернівецька ОДА здебільшого послуговується історичною назвою більшої частини Чернівецької області – «Буковина», яке позиціонується як тотожне назві області та активно використовується в офіційних документах. За даними офіційного сайту Чернівецької ОДА у 2012–2016 рр. використання історичної назви більшої частини Чернівецької області в офіційній інформації становило 3432 рази. Наприклад, у тексті «Регіональної угоди між Чернівецькою обласною державною адміністрацією, Чернівецькою обласною радою, Федерацією роботодавців Чернівецької області та Чернівецькою обласною радою профспілок на 2011–2012 рр.» йдеться про необхідність участі підприємств та організацій у регіональних, всеукраїнських і національних, міжнародних презентаційно-виставкових заходах «з метою популяризації іміджу Буковини» [12]. Наголосимо, що в ситуаціях транскордонної взаємодії Чернівецька область здебільшого окреслюється географічно більш точною назвою «Північна Буковина»: «У ході перемовин обговорювалися питання покращення співпраці між Чернівецькою областю та Румунією щодо промоції туристичних можливостей Північної та Південної Буковини» [13]. Сила впливу символічного ресурсу «Буковина» підсилюється його активним використанням у соціальному просторі регіону, адже ця назва широко використовується в назвах періодичних видань («Буковина», «Буковинське віче», «Букінфо», «Букнюз»), торгових марок («Буковина продукт», «Буковинка»), спортивних клубів (футбольний клуб «Буковина»), закладів освіти (Буковинський медичний університет). Отже, Чернівецький регіональний політичний

режим, попри певні нюанси, ототожнює назви «Чернівецька область» та «Буковина», що дозволяє більш вільно оперувати іншими символічними ресурсами, насамперед пов'язаними з історичним минулим.

До потужних символічних ресурсів чернівецького регіонального політичного режиму належить концепт «міжетнічна толерантність». Традиційним для офіційного дискурсу є позиціонування Буковини як регіону, «де панує міжнаціональна толерантність та міжетнічна злагода» [14]. У комунікативному просторі цей символічний ресурс наділяється функціями вироблення і реалізації ефективної регіональної політики («широко відома буковинська толерантність дозволить нам й надалі знаходити компроміси і приймати ефективні рішення» [15]) та окреслення перспектив розвитку регіону («значний потенціал, працьовитість мешканців краю, притаманна їм толерантність і громадська злагода відкривають великі перспективи для Буковини» [16]). Джерела символізації міжетнічної толерантності лежать в історичній ретроспективі австро-угорського періоду, який позиціонується як ситуація «політичного компромісу (так званої «рівноваги протиріч») та добросусідства на побутовому рівні» [17, с. 6].

Сучасна міжетнічна толерантність відтворюється на рівні взаємодії 75 % українців, 12,5 % румунів, 7,3 % молдаван та 5,2 % представників інших національностей, що проживають на території Чернівецької області [18]. Характеризуючи румунську етнічну меншину в структурі адміністративного поділу Чернівецької області, зауважимо, що частка румунів як найбільшої етнічної меншини в області в адміністративному регіональному центрі (м. Чернівці) є незначною та становить 3,26 % від загальної кількості мешканців міста [19]. Румунська меншина сконцентрована у чотирьох районах області. По-перше, у Герцаївському районі частка румун та тих, що визнають румунську мову рідною, становить 92,22 %, причому в адміністративному центрі району – м. Герца чисельно румун менше, ніж в цілому по району – 68,98 % [19]. Принагідно зауважимо, що Герцаївський район був утворений у складі Чернівецької області 1 жовтня 1940 р., у 1962 р. – ліквідований, а його територія увійшла до складу Глибочького району [20]. У грудні 1991 р. Герцаївський район було відновлено в складі Чернівецької області відповідною постановою Верховної Ради України [21]. Специфікою району є те, що він єдиний

на території Чернівецької області, який не межує з сільськими адміністративними одиницями, що мають інший етнічний склад (на заході район межує з Глибоцьким районом; на півночі і північному сході вздовж р. Прут з Новоселицьким районом та м. Чернівці; на півдні – з Румунією) [20]. По-друге, у Глибоцькому районі частка румунів становить 40,10 %, однак у шести сільських радах етнічні румуни становлять понад 90 % населення (Багринівська, Волоківська, Йорданештська, Карапчівська, Купська, Синьовецька) [19]. Специфікою позначений етнічний склад у межах Опришенської сільради, в якій проживає 8,63 % румун, проте в с. Опришени – 94,93 %, а в с. Слобідка – 6,26 %. По-третє, у Новоселицькому районі проживає 9,3 % румунів, переважно в Боянівській (60,97 %) та Магальській (40,57 %) сільрадах; 54,70 % мешканців Новоселицького району позиціонують себе як молдавани [19]. Зауважимо, що специфікою Новоселицького району є поєднання моноетнічних українських та моноетнічних молдовських сіл. По-четверте, у Сторожинецькому районі проживає 35,40 % румунів, які сконцентровані у смт Красноільськ та 6 сільрадах (Верхньопетрівецька, Їжівська, Чудейська, Нижньопетрівецька, Ропчанська, Черешська), в яких кількісно румунська етнічна група становить від 71,25 % до 97,59 % [22; 23].

Концентрація румунської національної меншини в Герцаївському районі, населення якого не комунікує на рівні сільських громад з українськими за етнічним складом громадами, відображає потенційні ризики концепту «міжетнічна толерантність», оскільки, по-перше, така ситуація «консервує» етнічну структуру населення району та орієнтує на розвиток усього комплексу соціально-економічних (насамперед, торговельні контакти), побутових (шлюби), культурних зв'язків (фестивалі, навчання, інформаційний простір) з громадами сусідньої Румунії; по-друге, сприяє етнізації місцевого бізнесу, який подекуди набуває напівлегальних форм. Так, спроби перешкодити ввезенню автомобілів з іноземними номерами, їх реєстрації особами, що мають громадянство України та Румунії (автомобіль завозиться нерезидентом – за румунським паспортом, а його використання здійснюється тією самою особою, але вже у статусі резидента – за паспортом громадянина України), спровокували формування у румунській спільноті оцінок регіонального політичного режиму як антирумунського. Найбільш повно позиція

румунської громади сконцентрована у позиції очільника ГО «Патріотична громада Буковини» І. Жижиця, який на своїй сторінці у соціальній мережі написав: «Щурі тікають із тонучого корабля. Патріотично налаштовані правоохоронці повідомили, що голова облради Іван Мунтян, який вчора засудив нашу сьогоднішню акцію, поїхав у «термінове відрядження». Перший заступник губернатора Володимир Куліш намагався «злягти на лікарняний», вожді кулявлобів не відпустили. Тому довелося НАПИСАТИ ЗАЯВУ НА ЗВІЛЬНЕННЯ (враховуючи хворе серце – мудрий вчинок). Володимире Івановичу, румуни Буковини кажуть, що у даній ситуації цей «копняк під зад – це крок вперед». Губернатор бідкається, ще не готовий капітулювати – дождем!!! Начальник митниці Микола Салагор підготував на нашу акцію провокації. ... У зв'язку із вищеведеним, враховуючи, що із губернатором ми і так не збирались зустрічатись, пропоную учасникам акції із сільських районів прямувати прямо до КПП «Порубне», а тим, хто проживає у м. Чернівцях, – зібратися на Театральній площі і колоною автомобілів вирушити до митного пункту. Для правоохоронців додатково інформую – члени ГО «Патріотичної Громади Буковини» не збираються перекривати міжнародну трасу, у ГО «Автомайдану» можуть раптово зламатись одразу усі автомобілі. Шановні кулявлоби, на КПП «Порубне» по переді нас – буде ваша відставка, по заді – Румунія. Вибір за вами...» [24]. Тож регіональний політичний режим вимушений був реагувати на таке «нетолерантне» ставлення до румунської громади краю, обираючи між status quo в питанні завезення автомобілів та знищенням символічного ресурсу регіонального політичного режиму, відображеного у концепті «міжетнічної толерантності». Вибір був здійснений на користь збереження в структурі символічних ресурсів режиму концепту «міжетнічна толерантність».

Підтримка міжетнічної толерантності як символічного ресурсу чернівецького локального політичного режиму здійснюється на інституціональному рівні. По-перше, у структурі Чернівецької обласної державної адміністрації в структурі управління культури функціонує відділ з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігії з однією посадою головного спеціаліста в справах національностей (для прикладу, відділ планування, фінан-

сово-господарського забезпечення, бухгалтерського обліку цього ж управління передбачає 4 штатні одиниці) [25].

По-друге, Чернівецькою ОДА реалізується обласна «Програма підтримки національно-культурних товариств Чернівецької області та української діаспори на 2013–2015 роки» [26], метою якої є «взаємозбагачення культур етнічних громад області та оптимального співвідношення інтересів титульної нації та національних меншин, що сприятиме консолідації українського суспільства» [26]. На нашу думку, символізація міжетнічної толерантності призвела до того, що регіональний етнонаціональний простір розуміється і позиціонується в рамках цієї програми як однорідний. Однак, послуговуючись такими індикаторами, як актуалізація етнічності, громадянська ідентичність, індивідуальна соціальна мобільність, можна стверджувати, що в ньому існують достатньо чітко окреслені фрагменти (групи): (1) успішно інтегровані – характеризується стійкою українською громадянською ідентичністю, орієнтацією на індивідуальну соціальну мобільність без огляду на етнічну громаду та актуалізацією етнічності виключно в культурному просторі, тоді як політичний та соціально-економічний простір для цієї групи ототожнюється з українським простором у громадянському сенсі, не наполягає на публічному визнанні себе як представника національної меншини; (2) інтегровані – характеризується тим, що в ньому не заперечується українська громадянська ідентичність, її представники активно практикують етнокультурну ідентичність, вимагають від Української держави ставитися до них як до представників національних меншин, етнічність використовують як ресурс соціальної мобільності та, як правило, є найбільш активними учасниками національно-культурних товариств; (3) недостатньо інтегровані – характеризується недостатньою громадянською ідентичністю, коли етнічна ідентичність завжди превалює та є більш значимою, ніж громадянська; неактивним використанням етнічності як індивідуальної характеристики як на рівні політичної практики, так і на рівні політичних переконань; орієнтацією на мобільність в рамках етнічної громади; (4) неінтегровані – характеризується тим, що громадянська ідентичність серед належних до неї не визначена; сформованою реакцією на ситуативну/мобілізаційну актуалізацію етнічної ідентичності в усіх суспільних сферах; майже повним виключен-

ням з українського комунікативного простору, потенційною можливістю виховання «ізольованого покоління». Окреслена внутрішня структура простору етнонаціональних меншин Чернівецької області вказує на те, що смисли такого символічного ресурсу регіонального політичного режиму мають бути оновлені. На рівні регіональних програм, спрямованих на підтримку етнонаціональних меншин, має відбутися визначення цільових аудиторій на рівні румунської громади Чернівецької області, які потребують різного акцентування смислів міжетнічної толерантності.

По-третє, інструментом відтворення смислів символічного наповнення міжетнічної толерантності є спеціалізована консультативно-дорадча структура при Чернівецькій обласній державній адміністрації – Регіональна рада з питань етнонаціональної політики. Створена у 2006 р. з метою вироблення «пропозицій щодо сприяння формуванню та реалізації державної етнонаціональної політики в регіоні, спрямованої на збереження громадянської злагоди в суспільстві, гармонізації міжнаціональних відносин, консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин Чернівецької області» [27], до часу появи Указу Президента України від 2 квітня 2010 р. № 488/2010 «Про ліквідацію Ради з питань етнонаціональної політики» нею було проведено два засідання, а після його появи і так не дуже активна роботи ради була фактично припинена.

На нашу думку, інституціональні інструменти підтримки міжетнічної толерантності як символічного ресурсу чернівецького локального політичного режиму мають бути спрямовані на встановлення чіткого зв'язку між етнічною та громадянською ідентичністю. Найбільш показовим зрізом міжетнічної толерантності є рівень володіння державною мовою. З 472 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких 10 і більше випускників не перейшли поріг «склав /не склав», частка навчальних закладів Чернівецької області становила 15,18 % (Розраховано за: [28]), які компактно сконцентровані на територіях проживання етнонаціональних меншин. Такі результати вказують на те, що на території Чернівецької області поступово формується «ізольоване покоління», для якого громадянська ідентифікація з українською нацією в політичному

сенсі не інтерпретується як необхідність та цінність, а смисли між-етнічної толерантності спотворюються та стають незначимими. У дорослому житті це перетворюється на виключення з соціального, економічного, культурного та політичного простору, що існує поза громадою, та формування споживацького інтересу до економічних ресурсів регіонального політичного режиму та держави, які оцінюються меншиною як такі, що повинні забезпечувати функціонування етнонаціональної меншини. На нашу думку, необхідність підвищення якості викладання української мови як державної в середніх навчальних закладах, в яких навчання відбувається мовою національних меншин, повинно супроводжуватися інформацією про залежність між мовними навичками та соціальною і політичною спроможністю в рамках регіонального і державного просторів.

Сьогодні одним з найбільш динамічно утворюваних та живаних символів чернівецького регіонального політичного режиму є символи євроінтеграційного шерегу, які поширюються в регіональній політичній свідомості за допомогою низки ідеологем. По-перше, в офіційному медійному дискурсі наголошується, що регіон не тільки історично й географічно є європейським, він ментально – європейський, адже «протягом 143 років австрійської доби розвиток Чернівців і Буковини ... здійснювався ... з використанням кращого в Європі досвіду розбудови та облаштування багатонаціональної імперії Габсбургів. Цей підхід до створення на Буковині міні-моделі Європи був сто років тому талановито втілений на фронтоні Чернівецької філії австрійського «Ерсте Банку» – алегоричні фігури римських богів уособлювали поліетнічні території імперії. Зауважу, що Буковині вже тоді було відведено одну з центральних, ключових позицій» [29]; «Ми відчуваємо себе частиною Європи не лише географічно, а й ментально», засвідчуємо «спільність європейських цінностей» [30]; «Чернівецька область – екологічно чиста область, Європа в мініатюрі» [31]. По-друге, вказується, що саме Чернівецька область як регіон України «відновлює історичну роль Буковини (і Південної, і Північної) як регіонального інтегратора ідей та реальних механізмів продуктивної транскордонної співпраці на користь наших громад» [29]. У промовах офіційних осіб наголошується, що Буковина є надзвичайно важливим регіоном промислового, транскордонного і туристичного потенціалу, що «має свою

школу із транскордонного співробітництва, тому заслуговує на те, щоб її проблеми були почутими» [32]. По-третє, обґрунтовується, що Чернівецька область – це регіон з особливим статусом, що актуалізується та посилюється євроінтеграційними процесами. Геополітичне значення Чернівецької області для України визначається тим, що Чернівці і Буковина завжди були місцем діалогу між українським та європейськими народами, «тут творилася європейська політика, творилася нова Європа», Буковині «час повернути колишній статус. У цьому я бачу історичну місію нашого краю» [33]. Саме така інтерпретація змісту історичної місії краю дозволяла офіційно заявляти, що Буковина «сьогодні має всі підстави знову стати своєрідним взірцем розбудови регіональної складової європейської інтеграції» [29]. По-четверте, Чернівецький регіон на рівні офіційного дискурсу позиціонується як «більш проєвропейський», ніж інші регіони України, адже «нині тільки Буковина за рівнем свідомості, толерантності здатна очолити європейську ходу регіонів України до Європи, демонструючи приклад міжконфесійної злагоди та міжнаціонального спокою і терпимості» [33].

Отже, аналіз офіційного дискурсу засвідчує, що символи євроінтеграційного шерегу зорієнтовані на внутрішні особливості регіону з одночасним стимулюванням обговорення «хто ми в Європі?». Офіційний дискурс чернівецької регіональної влади достатньо чітко визначає найважливіші для регіонального політичного режиму маркери, які активно засвоюються і відтворюються масовою свідомістю. Отже, *Ми* (Чернівецька область) в Європі – це *раціоналісти* («Буковина намагається використати всі переваги, які надає сьогодні транскордонне співробітництво» [34]); *об'єкт для інвестицій* («Чернівецька область планує залучити кошти Єврокомісії для розвитку прикордонної інфраструктури» [34]); *потерпаємо від ...* («українські експортери мають не вигідні умови експорту на зовнішні ринки, особливо у країни ЄС», але «крайова влада знає проблеми експортерів, пропонує звертатися до нас. Ми вживатимемо усіх заходів для оптимізації вашої роботи» [35]); *зорієнтовані на співпрацю з країнами-сусідами, членами ЄС* («Наші спільні (між Україною та Румунією – *Н.Р.*) першочергові завдання – це викори-

стання потенціалу співпраці в економічній площині, соціальній та освітньо-культурній» [29])

Для позиціонування *Ми в Європі* в офіційному регіональному медійному дискурсі використовується багатофакторна модель, для якої характерними є актуалізація подієвих маркерів, пов'язаних з процесами реалізації великих регіональних проєктів та акцентування на стратегічному та геополітичному статусах Чернівецького регіону. Варто вказати на те, що в офіційному регіональному євроінтеграційному дискурсі у Чернівецькій області образ Європейського Союзу конкретизується насамперед через можливості економічного характеру: «відкриваються нові можливості для залучення коштів на розвиток найрізноманітніших галузей» [34], тоді як усі інші характеристики ЄС як нового типу соціальності для України взагалі не згадуються.

Отже, символічні ресурси активно використовуються чернівецьким регіональним політичним режимом з метою його ідентифікації у внутрішньополітичному та зовнішньополітичному просторі. Тією чи іншою мірою усі три проаналізовані символічні ресурси – Буковина як історична назва регіону, концепт «міжетнічна толерантність» та європейськість – виконували функції консолідації регіональної спільноти та легітимації режиму. Особливістю символічних ресурсів чернівецького регіонального політичного режиму є те, що за їх допомогою регіональна влада здатна апелювати до минулого і майбутнього і стверджуватися в теперішній політичній площині. Найбільше суперечностей закладено в рамках такого символічного ресурсу, як «міжетнічна толерантність», що пов'язано з обранням владою стратегії невтручання (стороннього спостерігача) в процеси управління етнонаціональними відносинами на території Чернівецької області.

---

1. Political as Text and Talk: Approaches to political discourse / Ed. by P. Chilton, C. Schaffner. – Philadelphia: John Benjamins North America, 2002. – 498 p.

2. Rosamond B. The comparative study of European politics: a distinctively European field of political science? / B. Rosamond // Perspectives on Europe. – 2013. – Vol. 43(1). – P. 72–78.

3. Checkel J.T. Social construction and integration / J. Checkel // *Journal of Europe and Public Policy*. – 1999. – Vol, 6 (4), special issue. – P. 545–560.
4. Stone C. N. Urban regimes and the capacity to govern: A political economy approach / C. N. Stone // *Journal of Urban Affairs*. – 1993. – Vol. 15. – P. 1–28.
5. Stone C.N. The politics of urban development / C.N. Stone, H.T. Sanders. – Lawrence: University Press of Kansas, 1987. – 292 p.
6. Stone C.N. Regime politics: Governing Atlanta, 1946–1988 / C.N. Stone. – Lawrence: University Press of Kansas, 19897 – 328 p.
7. O'Donnell G. Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy / G. O'Donnell, Ph. Schmitter, L. Whitehead. – Baltimore, L: Johns Hopkins University Press, 1986. – 710 p.
8. Sarcinelli U. Symbolische Politik. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1987. – 301 S.
9. Паспорт Чернівецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bukoda.gov.ua/sites/default/files/P/Pasport2015/Oblast/Pasport_new.pdf
10. Офіційний сайт Хотинської державної районної адміністрацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khotyn.bukoda.gov.ua/>
11. Паспорт Хотинського району [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukoda.gov.ua/page/chernivetska-oblast-0>
12. Регіональна угода між Чернівецькою обласною державною адміністрацією, Чернівецькою обласною радою, Федерацією роботодавців Чернівецької області та Чернівецькою обласною радою профспілок на 2011–2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukoda.gov.ua/page/regionalna-ugoda>
13. Чернівецька область та Румунія розробляють спільні плани у туристичній галузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukoda.gov.ua/news/chernivetska-oblast-ta-rumuniya-rozroblyayut-spilni-plani-u-turistichnii-galuzi>
14. Представники крайової та міської влади провели робочу зустріч з міністром-делегатом з питань румунів звідусіль Міністерства закордонних справ Румунії Даном Стоенеску [1.04.2016] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukoda.gov.ua/news/predstavniki-kraiovoi-ta-miskoi-vladi-proveli-robochu-zustrich-z-ministrom-delegatom-z-pitan-rumuniv-zvidusil-Ministerstva-zakordonnih-sprav-Rumunii-Danom-Stoenesku>
15. Привітання голови Обласної державної адміністрації Олександра Фищука з нагоди відзначення 97-ї річниці Буковинського віча [03.11.2015] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukoda.gov.ua/news/privitannya-golovi-oblasnoi-derzhavnoi-administratsii-oleksandra-fishchuka-z-nagodi-vidznachenn>
16. Звернення голови Обласної державної адміністрації Олександра Фищука з нагоди 75-річчя утворення Чернівецької області [07.08.2015] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukoda.gov.ua/news/zvernennya-golovi-oblasnoi-derzhavnoi-administratsii-oleksandra-fishchuka-z-nagodi-75-richchya>
17. Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині / Еріх Прокопович; / [пер. з нім.]. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – 80 с.

18. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

19. Перепис населення. Національний склад населення, мовні ознаки, громадянство. Національність та мовні ознаки. 19A050501_02_073. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (1, 2, 3, 4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp

20. Довідка про Герцаївський район [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hertza.oda.cv.ua/page/dovidka-pro-gertsiaivskii-raion>

21. Про утворення Герцаївського району Чернівецької області. Постанова Верховної Ради України від 06.12.1991 №1942/12 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 113.

22. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (у % до загальної чисельності населення) – Регіон, Рік, Вказали у якості рідної мову «румунська» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp

23. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (у % до загальної чисельності населення) – Регіон, Рік, Вказали у якості рідної мову «молдовська» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp

24. Протести: Дорогу до митного посту в Порубному таки перекрили [2 лютого 2016] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fakty.cv.ua/protesty-dorohu-do-mytneho-postu-v-porubnomu-taky-perekryly/>

25. Про управління. Структура підрозділу / Управління культури Чернівецької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buktour.com.ua/about.php?id=1>

26. Програма підтримки національно-культурних товариств Чернівецької області та української діаспори на 2013–2015 роки. Затверджено Рішенням Чернівецької обласної ради від 14 березня 2013 р. № 16-14-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oblrada.cv.ua/document/regional_program/

27. Положення про регіональну раду з питань етнонаціональної політики / Чернівецька обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/regionalna-rada-z-pitanetnonatsionalnoi-politiki-0>

28. Загальноосвітні навчальні заклади, десять або більше випускників яких не подолали поріг «склав/не склав» зовнішнього незалежного оцінювання з української мови і літератури в 2015 році (станом на 10 липня 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://testportal.gov.ua/analytyka/>

29. Тези виступу Голови Чернівецької обласної державної адміністрації М. Папієва на засіданні круглого столу «Буковинський діалог – 2011» [Елек-

тронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11320&Itemid=145

30. Михайло Папів ініціюватиме патрунування регіонів України країнами Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=17511&Itemid=145

31. Якщо б євроінтеграція відбувалася за регіональним принципом, то Буковина була б першою серед інших регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=18280&Itemid=145

32. Політика транскордонної співпраці має будуватися, виходячи з інтересів регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11564&Itemid=145

33. Буковина здатна очолити європейську ходу регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=12603&Itemid=145

34. Михайло Гайнічеру: враховуючи значний потенціал Буковини, можна розраховувати на залучення коштів Європейського Союзу для розвитку інфраструктури області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=9373&Itemid=145

35. Михайло Гайнічеру взяв участь у відкритті семінару «експортна підтримка українських підприємств на ринках ЄС та третіх країнах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=9058&Itemid=145

Тетяна Бевз

МІСЦЕВІ ВИБОРИ ЯК ЗАСІБ ЛЕГІТИМАЦІЇ ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ (НА ПРИКЛАДІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2010 ТА 2015 рр. У ДНІПРОПЕТРОВСЬКУ)

У статті аналізуються місцеві вибори 2010 р. та 2015 р. у Дніпропетровську, участь у них представників органів влади, партійно-бізнесових корпорацій та політичних партій. Здійснено порівняльний аналіз партійного складу обласної та міської рад.

Показано вплив наслідків виборів на трансформацію локального політичного режиму.

Ключові слова: вибори, партії, локальний політичний режим, влада.

Tatiana Bevz. Local elections as a means of legitimizing the local political regime (For example, the local elections of 2010 and 2015 in Dnepropetrovsk).

This article analyzes the local elections in 2010 and 2015 in Dnepropetrovsk, participate in the election of the authorities, party-business corporations and political parties. The comparative analysis of the party of regional and city councils was conducted. Showing the influence of the effects of elections on the local transformation of the political regime.

Key words: election, political parties, local political regime power.

Важливою складовою політичного режиму є вибори, за допомогою яких визначаються правила формування органів влади, здійснюється вплив на електоральний процес, формуються конфігурації політичних партій на рівні районних, міських, обласних та Верховної Ради України, відбувається неформальне партнерство між міським урядом і бізнес-елітою, укладаються «формальні і неформальні угоди, на основі яких громадські органи і приватні інтереси діють разом для прийняття і виконання рішень» [1, с.7,11]. Знаковими у цьому сенсі стали для України місцеві вибори 2010 р. та 2015 р., які відбувалися окремо від парламентських і характеризувалися, насамперед, новим виборчим законодавством, значною політичною конкуренцією, політичним розрахунком та особливим впливом на формування регіональних еліт. Виборчим законом запроваджувалася вперше змішана система до проведення місцевих виборів, новий принцип формування виборчих комісій і можливість кандидатам балотуватися без передвиборчих програм.

Для аналізу місцевих виборів візьмемо м. Дніпропетровськ. Провладна партія – ПАРТІЯ РЕГІОНІВ забезпечила собі керівне представництво в усіх територіальних та дільничних комісіях – перший номер у списках і більшість у дільничних комісіях. Під час виборчої кампанії спостерігалася непропорційне представництво та нечіткі критерії призначення керівних органів у територіальних та

дільничних виборчих комісіях. На місцевих виборах 2010 р. у місті Дніпропетровську працювало 8 територіальних виборчих комісій.

Виваженими і продуманими були списки першої п'ятірки провладної партії в усіх регіонах України, щоправда, увесь список відкритим не був, однак передбачав забезпечення майбутнього складу депутатських корпусів максимально членами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Показовим з цього погляду був список кандидатів від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ до Дніпропетровської обласної ради: 50% від складу обласної ради нового скликання, тобто усього 70 осіб*. До складу першої п'ятірки увійшли: О. Вілкул (голова Дніпропетровської обласної державної адміністрації і голова обласної організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ), Є. Удод (голова Дніпропетровської обласної ради й керівник передвиборчого штабу ПАРТІЇ РЕГІОНІВ), З. Пікалова (у 2006 р. балотувалася до Дніпропетровської обласної ради від Блоку Юлії Тимошенко), С. Шевченко (голова Дніпропетровської обласної ради Співки ветеранів України), а також В. Яцуба (з березня 2010 р. – міністр регіонального розвитку та будівництва).

Список кандидатів до Дніпропетровської міської ради містив 64 з 60 можливих місць. Особливістю списку була присутність у ньому представників інтелігенції – робітничої, медичної, освітянської: першим номером був С. Ус (машинобудівник, головний конструктор напрямку КБ «Південне»), другий – І. Македонський (почесний лікар України), третій – І. Зайцева (заступник голови Дніпропетровської міської організації ПР та заступник голови міської ради з питань виконавчих органів), четвертий – Є. Морозенко (депутат, голова правління ОАО «Дніпропетровський агрегатний завод») і п'ятий – С. Остренко (директор обласного комунального закладу «Дніпропетровський центр соціально-психологічної допомоги») та інші. Зазначимо, що у списках не було О. Царьова – колишнього керівника обласної організації ПР. Замість того у списку до міської ради було прізвище – Іван Царьов (під номером вісім), а у списках до обласної ради – Михайло Царьов. Відсутнє було у списках ПАРТІЇ РЕГІОНІВ й прізвище І. Циркіна, керівника Фонду «Наш Дім – Дніпропетровськ», а також

---

*Показово, що у серпні 2010 р. Дніпропетровська обласна рада ухвалила рішення збільшити кількість своїх депутатів зі 100 до 140.

чинного міського голови І. Куліченка (незважаючи на те, що напередодні виборів він став членом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ)*.

Список ВО «Батьківщина» очолила кандидат на посаду міського голови Г. Булавка. Номер два дістався М. Курячому (колишній чиновник Красногвардійського виконкому, керівник міської організації ВО «Батьківщина»). Під номером три йшла О. Бочарнікова (чинний на той час депутат від ВО «Батьківщина»). На «четвертому місці» у списку – О. Дегтяренко (директор з прокату ТОВ «Піар Компанія Вавілон»). П'ятий номер – Т. Жуков (один з найбільших пасажирських автоперевізників). Виборча кампанія ВО «Батьківщина» у Дніпропетровську була малоефективною, простежувалася невідповідність окремих провідних членів обласної та міської організації партії високим вимогам, які висувалися [2].

Отримавши певну підтримку на президентських виборах 2010 р., до Дніпропетровської обласної ради балотувався і чинний на той час віце-прем'єр-міністр України, дніпропетровець С. Тігіпко на чолі Політичної партії «Сильна Україна», акцентуючи увагу на тому, що «реформи на місцях необхідні більше, ніж у центрі» [2]. Вибір Дніпропетровської області для реалізації задумів мав далеко йдучі плани – «змінити сутність місцевого самоврядування й провести необхідні зміни» і мотив, оскільки Дніпропетровщина підтримала С. Тігіпка під час президентської кампанії 2010 р., тому й була впевненість, що й на місцевих виборах буде один з найкращих результатів [2].

У списки Політичної партії «Сильна Україна» до Дніпропетровської міської ради увійшли: № 1 – Є. Жадан (голова Дніпропетровської парторганізації «Сильна Україна», виконавчий директор компанії «Алеф»); № 2 – Б. Васильєв (медійний магнат, у попередньому скликанні обирався за списком Політичної партії «Віче»); №3 – А. Петровська (20-річна студентка ДНУ ім. О. Гончара). Зазначимо, останні 11 прізвищ у списку кандидатів до міської ради від Політичної партії «Сильна Україна» належали 19- і 20-річним студентам. Така сама картина – і у списку до обласної ради.

---

*Завдяки належності до ПАРТІЇ РЕГІОНІВ обрали мера Нікополя С. Старуна, мера Марганцю С. Кузнецова, мера Орджонікідзе І. Цупров (Див. детальн.: Славіна О. Місцеві вибори–2010: зворотний відлік. Ніхто не ошасливить народ без його участі. 29.10.2010 / О. Славіна, В. Непомнящий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/4121>

Підприємці займали домінуючі позиції у списку Політичної партії «Фронт Змін»: О. Кільова (комерційний директор ТОВ ТД «Нью лайн»), О. Млинарич (директор ТОВ «Київська Русь»), В. Зельдис (генеральний директор ТОВ «Сілта-колог»), Л. Кузьменко (заступник голови правління ПрАТ «ТСД»), К. Примаков (фінансовий директор ТОВ «Компанія паливні ресурси»), В. Строменко (директор ТОВ «ДСК-Пром»), Д. Грищев (директор ПП «Укррибснаб»), А. Шоріна (голова департаменту ПіАр «Приватбанку»). Занесений до списку партії був і колишній голова Дніпропетровської районної державної адміністрації О. Шикуненко*.

Юридичною елітою була представлена Політична партія «Україна Майбутнього»: С. Олійник (кандидат на посаду міського голови, №1), А. Запара (голова міської організації партії, директор компанії «Дніпроклінер»), К. Веремійчук (юрист, близький до команди І. Коломойського) та Ю. Ткаченко (керівник молодіжного крила партії). До списку Народної партії увійшли начальники районних та міського відділень соціального забезпечення, пенсійних фондів, а також генеральний директор ТОВ «СПАР-Центр» І. Ушаков. Виборчий список до міської ради від КПУ очолював С. Воробйов (приватний підприємець), а до складу входили: директори ТОВ та менеджери ВАТ (№9 – А. Сідельников, №11 – В. Джумар, №13 – С. Кузьменко) та І. Потак (№16, директор ТОВ «Правове агентство КГБ»), а також народний депутат України С. Храпов. У списках Політичної партії «Наша Україна» – партійні функціонери, приватні підприємці і навіть безробітні.

За партійними списками до Дніпропетровської обласної ради на місцевих виборах 2010 р. зареєстровано було 530 кандидатів у депутати, у 70 мажоритарних виборчих округах – 300 кандидатів. Найбільша кількість кандидатів (50% від складу) зареєстровано від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і ВО «Батьківщина» [3]. У мажоритарних округах на одне місце претендували 4–5 кандидатів.

Напередодні виборів політичні сили Дніпропетровщини: ВО «Батьківщина», Політична партія «Сильна Україна», Соціалістична партія України, Комуністична партія України, Політична партія

---

*О. Шикуненка звинувачували у спробі незаконного продажу землі у селі Волоське і навіть завели кримінальну справу.

«Наша Україна», ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, Політична партія «Фронт Змін», ВО «Громада», Народна партія та Політична партія «Україна Майбутнього» підписали Меморандум про проведення демократичних, чесних і прозорих виборів. Меморандум був покликаний забезпечити верховенство права і дотримання демократичних принципів під час проведення виборчої кампанії, забезпечити їх спокійний і прозорий хід [4].

Відсутність підпису Політичної партії «Громадська сила» пояснюється зняттям її списку з реєстрації. Голова Дніпропетровської міської організації Політичної партії «Громадська сила» А. Баско під час прес-конференції «Спроба узурпації влади чиновниками одного з обласних центрів України» 21 вересня 2010 р. повідомив, що Політична партія «Громадська сила» просить Президента України гарантувати чесне проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 31 жовтня. Він зазначив, що для всіх політичних сил під час місцевих виборів повинні бути створені рівні умови. Приводом для звернення стало ігнорування закону місцевою владою і перешкоджання з її боку проведенню виборів. Місцева влада незаконно знищувала рекламні плакати Політичної партії «Громадська сила» і перешкоджала її реєстрації для участі у виборах до органів місцевого самоврядування. У свою чергу, начальник юридичного відділу Дніпропетровського міськвиконкому заявив, що незаконні дії влади змушують чиновників, які не погоджуються з цим, йти у відставку. Напередодні він написав заяву про звільнення з займаної посади, мотивуючи свій крок тим, що міською владою, всупереч рішення міської ради, був підготовлений наказ про реорганізацію юридичного відділу в юридичне управління, з подальшим скороченням посади, яку він обіймав. Колишній заступник міського голови Дніпропетровська з питань будівництва та архітектури повідомив, що за ініціативи міської влади ведуться необґрунтовані перевірки бізнес-структур. Відомі були й факти тиску влади міста на директорів муніципальних підприємств, керівників місцевих ЗМІ, директорів шкіл. Територіальна виборча комісія Дніпропетровська ініціювала перевірку партій, проведення яких було незаконним напередодні виборів [5].

Міська виборча комісія зареєструвала 15 кандидатів на посаду міського голови Дніпропетровська: Г. Булавка (ВО «Батьківщина»), А. Денисенко (Політична партія «За Україну»), З. Краснов (Політич-

на партія «Наша Україна»), С. Краснопольський (Союз лівих сил), І. Куліченко (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ), С. Олійник (Політична партія «Україна Майбутнього»), О. Орлов (Політична партія «Собор»), О. Семченко (Політична партія «Українська партія»), С. Севриков (Політична партія «Партія Захисників Вітчизни»), А. Павелко (Політична партія «Фронт Змін»), К. Писаревський (Народно-трудовий союз України), П. Хазан («Партія Зелених України»), С. Феоктистова (Політична партія «Нова демократія»), С. Шапран (Політична партія «Всеукраїнське об'єднання Громада»), Р. Швець (Ліберальна партія України).

За підсумками підрахунку голосів мером міста був переобраний І. Куліченко, який представляв інтереси ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. За І. Куліченка віддали свої голоси 113,5 тисяч виборців з 300245 тисяч, які взяли участь у голосуванні. У списку лідируючих кандидатів також були А. Павелко (37313 голосів), який висувався від Політичної партії «Фронт Змін» і С. Олійник, який очолював на той час Політичну партію «Україна Майбутнього».

Четверте місце посів З. Краснов (очолював Політичну партію «Громадська сила»), який за два місяці до виборів перетворився з «чудотворця і творця» у «войовничого опозиціонера». Оскільки партії було відмовлено у реєстрації, активісти Політичної партії «Громадська сила» були занесені до списку Політичної партії «Народний порядок», яка не пройшла до міської ради. Таким чином, З. Краснов не отримав жодної посади в органах місцевого самоврядування.

У п'ятірку лідерів увійшла і Г. Булавка, яка на той час представляла інтереси ВО «Батьківщина». Варто зазначити, що Г. Булавка очолювала Дніпропетровську ОДА з 16 травня 2002 р. до 13 грудня 2004 р., а також була в.о. мера міста.

Активність виборців у Дніпропетровську в 2010 р. – 43,5% [7]. Характерною особливістю результатів виборчої кампанії до Дніпропетровської міської ради було протестне голосування. Найбільша кількість виборців, які проголосували проти всіх кандидатів, була в одномандатному виборчому окрузі №50 – 24,8% з 5 667 виборців, які взяли участь у голосуванні. Переможцем виборів у цьому окрузі став представник Політичної партії «Сильна Україна», який набрав 9,92% голосів (по Україні на виборах у районні та міські ради проти всіх проголосувало 8,91% виборців) [6].

За результатами виборів до Дніпропетровської міської ради увійшли шість політичних партій: ПАРТІЯ РЕГІОНІВ (65%), Політична партія «Сильна Україна» (10,8%), ВО «Батьківщина» (6,7%), Політична партія «Фронт Змін» (6,7%), Комуністична партія України (5%), а також Політична партія «Україна Майбутнього» (3,3) [8].

Табл. 1.

**Склад Дніпропетровської міської ради
за результатами місцевих виборів 2010 р.**

Політичні партії	Кількість обраних депутатів	З них в одно- мандатному окрузі	%
ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	78	50	65%
Політична партія «Сильна Україна»	13	5	10,8%
ВО «Батьківщина»	8	8	6,7%
Політична партія «Фронт Змін»	8	8	6,7%
Комуністична партія України	6	1	5%
Політична партія «Україна Майбутнього»	4	1	3,3%
Народна Партія	3	3	2,5%
Всього	120	76	100%

Таблицю складено самостійно за джерелами: Місцеві вибори – 2010. Дніпропетровська область. Дніпропетровська міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

Із 140 членів Дніпропетровської обласної ради на місцевих виборах 2010 р. було обрано 135 депутатів, оскільки вибори в одномандатних мажоритарних округах №5 і № 36 не відбулися. До складу ради за партійними списками пройшли: від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – 37 осіб (55,2%), Політичної партії «Сильна Україна» – 9 (13,4%), ВО «Батьківщина» – 8 (11,3%), Комуністичної партії України – 7 (10,4%), Політичної партії «Фронт Змін» – 6 (9,0%) [8]. Дещо інша ситуація з мажоритарними округами, за їхніми результатами до обласної ради пройшли 53 депутати від «ПАРТІЇ РЕГІ-

ОНІВ», 4 від Комуністичної партії України, 4 від Політичної партії «Україна Майбутнього», 3 від Політичної партії «Сильна Україна», 3 від Народної партії, 2 від Політичної партії ВО «Громада», 1 від Політичної партії «Фронт Змін». Загалом до обласної ради увійшли: 92 депутати від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, 12 від Політичної партії «Сильна Україна», 11 від КПУ, 9 від ВО «Батьківщина», 4 від Політичної партії «Україна Майбутнього», 3 від Народної партії, 2 від Політичної партії ВО «Громада», 7 від Політичної партії «Фронт Змін» [9].

Табл. 2.

**Склад Дніпропетровської міської ради
за результатами місцевих виборів 2010 р.**

Політичні партії	Обрано у багатомандатному виборчому окрузі	Обрано у одномандатному виборчому окрузі	Обрано депутатів	%
ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	37	51	88	65,2
Комуністична партія України	7	5	12	8,9
Політична партія «Сильна Україна»	9	3	12	8,9
ВО «Батьківщина»	8	0	8	5,9
Політична партія «Фронт Змін»	6	1	7	5,2
Народна партія	0	3	3	2,2
Політична партія «Україна Майбутнього»	0	3	3	2,2
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Громада»	0	2	2	1,5
Всього	57	68	135	100

Таблицю складено самостійно за джерелами: Місцеві вибори – 2010. Дніпропетровська область. Дніпропетровська обласна рада

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

Аналізуючи підсумки виборів і результат ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, політологи відзначали, що це було досягнуто завдяки голові Дніпропетровської обласної державної адміністрації О. Вілкулу, який зарекомендував себе як «здібний менеджер і зумів змусити працювати синхронно адмінресурс і ПАРТІЮ РЕГІОНІВ, залагодити конфлікти між групами регіоналів, домовитися з місцевими елітами» [10]. Його також називали «головним політтехнологом», завдяки якому «партійна машина ПАРТІЇ РЕГІОНІВ працювала досить потужно» [10]. Тенденція збільшення впливу провладної партії продовжувалася і в наступні роки.

З початком Революції Гідності станом на початок 2014 р. в області понад 90% керівного складу були членами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. У Дніпропетровській обласній раді зі 140 депутатів 89 (65,4%) – члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, по 12 – від Комуністичної партії України та Політичної партії «Сильна Україна», 8 – ВО «Батьківщина», 7 – Політичної партії «Фронт Змін», по три від Народної партії та Політичної партії «Україна майбутнього» і 2 – від Політичної партії Всеукраїнського об'єднання «Громада». У Дніпропетровській міській раді зі 120 депутатів, 78 (65%) – члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, 13 – Політичної партії «Сильна Україна», по 8 від ВО «Батьківщина» та Політичної партії «Фронту Змін», 6 від Кмуністичної партії України, 4 – Політичної партії «Україна Майбутнього», 3 від Народної партії.

Такий розклад політичних сил у регіоні був використаний та дозволив 87 голосами «за» прийняти Дніпропетровською міською радою 24.01.2014 р. рішення №2/46 «Звернення депутатів Дніпропетровської міської ради VI скликання до Президента України, Кабінету Міністрів України та громадян», яким повністю схвалили дії В. Януковича та закликали до ще більшого придушення протестів у Києві під час збройного протистояння влади і народу.

Під час парламентської кампанії –2014 на Дніпропетровщині Політична партія «Опозиційний блок» виграла у 13 із 17 округів із майже 25% [11]. Понад 5% на Дніпропетровщині здобули комуністи. Такий вибір був зроблений після Іловайського котла та кривавого

літа–2014, коли Дніпропетровщина та Запоріжжя мали найбільшу кількість втрат по країні. За результатами позачергових виборів народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. від Дніпропетровської області було обрано: 7 депутатів від «Блоку Петра Порошенка», 9 самовисуванців та одного депутата від Політичної партії «ПРАВИЙ СЕКТОР» (Д. Ярош). З 9 самовисуванців, яких було обрано в 2014 р., 5 голосували за диктаторські закони 16 січня 2014 р., зокрема: Я. Безбах, А. Мартовицький, К. Павлов, А. Шипко, Д. Шпенюв [12]. У Дніпропетровську було обрано 3 депутати від Блоку Петра Порошенка (М. Курячий (ОВО №25), А. Денисенко (ОВО №26), І. Куліченко (ОВО №28) та два самовисуванці: Я. Безбах (ОВО №24) та Б. Філатов (ОВО №27). Власне, вибори продемонстрували, що зміна партії давала можливість залишитися у владі. Це яскраво продемонструвала виборча кампанія 2015 р.

У 2015 р. на виборах міського голови Дніпропетровська зареєстрований 31 кандидат. 9 з претендентів безробітні, студент і пенсіонерка. Серед них жителі Київської, Сумської та Дніпропетровської областей. Велика частина кандидатів – самовисуванці. Дев'ятеро – представляють політичні сили: Політична партія «Опозиційний блок», Політична партія «Громадська сила», «Блок Петра Порошенка «Солідарність», Партія «Відродження», ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – «УКРОП» (далі – Політична партія «УКРОП»), ВО «Батьківщина», Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Свобода» [13]. У виборах брали участь і учасники попередніх перегонів. Зокрема, серед кандидатів у мери Дніпропетровська були С. Олійник, А. Павелко, З. Краснов.

Основними конкурентами на посаду мера Дніпропетровська на місцевих виборах 2015 р. були О. Вілкул (Політичної партії «Опозиційний блок»), Б. Філатов (Політична партія «УКРОП») і экс-мер І. Куліченко (Блок Петра Порошенка). О. Вілкул був головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації з 18 березня 2010 р. до 24 грудня 2012 р. Крім того, з 24 грудня 2012 р. до 27 лютого 2014 р. обіймав пост віце-прем'єр-міністра України. Б. Філатов був заступником голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації під час перебування на посаді голови І. Коломойського. Б. Філатов, «маючи за спиною фінансові ресурси групи «Приват» і який був лідером популярності в соціальних мережах і має неабияку харизму

журналіста, правника, революціонера і просто «принципового хлопця» [14], і О. Вілкул, якого підтримували «прихильники «радянщини» і пенсіонери і головним козирем якого у передвиборчій програмі було саботування закону про декомунізацію і збереження наркома Петровського у назві міста, пам'ятниках та інших топонімах [14]. О. Вілкул та Б. Філатов балотувалися на посаду міського голови, будучи при цьому першими кандидатами в обласному і міському партійних списках від своїх політичних сил.

Напередодні місцевих виборів представники промисловості, середнього і малого бізнесу висловили підтримку О. Вілкулу. Свою підтримку О. Вілкулу висловив і В. Пінчук [15]. З іншого боку, важливою була позиція дніпропетровців.

Згідно з соціологічним опитуванням* жителі Дніпропетровська хотіли бачити головою міста Б. Філатова. Його кандидатуру підтримали 28% опитаних громадян. За О. Вілкула віддали б свої голоси 23,2%, а З. Краснова – 18%, А. Крупського – 7,2%, а за М. Курячого – 5% респондентів [16]. Крім того, Б. Філатова підтримали б 15,9% виборців О. Вілкула, 14,1% виборців З. Краснова і 12,8% виборців А. Крупського, якщо б цих кандидатів не було в списку [16].

Центр досліджень і комунікацій «Active Group»** прогнозував, що на виборах міського голови в місті Дніпропетровську у другий тур

---

* Дослідження було проведено Центром «Всеукраїнський соціологічний союзу» на замовлення громадської організації «Новий вибір» у період з 7 по 18 вересня 2015 р. на території міста Дніпропетровська. Соціологічна вибірка здійснена шляхом систематичного (механічного) відбору серед 1380 осіб. Дослідження проводилося методом поквартирного опитування «face - to - face» за місцем постійного проживання респондентів. У ході опитування дніпропетровцям ставилися питання «Якби вибори проводилися найближчої неділі, то за кого з перерахованих кандидатів ви б проголосували», а також «За кого б ви проголосували, якби ваш кандидат не брав участь у виборах?». Статистична похибка дослідження становить +/- 2,3%. (Див. детально: Боротьба за крісло мера Дніпропетровська: лідирує Філатов. 28.09.2015[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/borotba-za-krislo-mera-dnipropetrovska-lidiruye-filatov-502144.html>)

** Центр досліджень і комунікацій «Active Group» з 12 по 17 жовтня 2015 р. провів дослідження на тему: «Битва за столиці: електоральні настрої жителів Києва і Дніпропетровська». Методом особистого інтерв'ю було опитано 1200 респондентів. Похибка репрезентативності дослідження не перевищує 2,7%. (Див. детально: Результати виборів у Дніпропетровську [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/result-region/dnepropetrosk>)

вийдуть Б. Філатов 30,8% і О. Вілкул 28,5%. У другому турі Б. Філатов набрав 36%, тоді як О. Вілкул – 29% [17]. Електоральні симпатії серед партій мала Політична партія «Опозиційний блок». За неї готові були проголосувати 26,8% виборців. На другому місці партія «УКРОП» – 24,4%, Політична партія «Громадянська сила» – 11,2%, Блок Петра Порошенка «Солідарність» – 6,4% [17]. За ВО «Батьківщина» мали намір проголосувати 6,3% виборців, за Партію «Відродження» – 5,1%, Політичну партію «Об'єднання «САМОПОМІЧ» – 4,8% [17]. Інші партії разом набирали 5,5% [17].

Певний вплив на електорат і його вибір мала й передвиборча реклама, яку активно використовували команди кандидатів на посаду міського голови, застосовуючи метод взаємної «мімікрії». З. Краснов «просував» Політичну партію «Громадська сила» на тлі власного портрета. Щоправда, зелена емблема «Громадської сили» надто схожа на рекламу «УКРОПу». Біло-червоні білборди «БПП-Солідарність» нерідко «перегукувалися» з червоними «вставками» на рекламі З. Краснова. До того ж блакитні літери на білому тлі робили впізнаваними й інших його політичних конкурентів. Партія «Відродження» з самого початку використовувала кольори біло-голубих і «мімікувала» під партійні кольори ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і її спадкоємиці Політичної партії «Опозиційний блок» [18]. Під час виборчої кампанії 2015 р. до місцевих органів влади серед тих, хто хотів потрапити до міської ради Дніпропетровська, було 115 екс-«регіоналів» [19]. Практично, усі партії включили до своїх лав колишніх членів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Навіть ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРОП», яка йшла з гаслами «боротьби з реваншем», занесла у свої списки майже десять недавніх регіоналів. Найбільше колишніх прихильників Януковича (не враховуючи Політичну партію «Опозиційний блок», виявилось у Партії «Відродження», яка активно виступала проти «реставрації режиму» – 24 з 64 кандидатів до міської ради, або майже 40% [20].

Неодноразово наголошувалося, що «вибори у Дніпропетровську насправді є боротьбою олігархічних кланів» [21]. У середині жовтня 2015 р. тисячі жителів Дніпропетровська отримали повідомлення через месенджер Viber з пропозицією продати свій голос на виборах. Тим, хто погодився, пропонувалося вислати через Viber підтвердження своєї згоди і натомість отримати поповнення свого теле-

фонного номера на 50 гривень. Бажаючих продати свій голос знайшлося понад 10 тисяч осіб. При цьому від виборця не вимагали голосувати за будь-якого конкретного кандидата на виборах у мери Дніпропетровська. Фахівці департаменту кібербезпеки поліції розпочали перше в історії України кримінальне провадження за фактом підкупу виборців з використанням електронних технологій і встановили людей, які організували підкуп [22]. Представники Фондації за демократію та управління відзначали, що виборча кампанія у Дніпропетровську пройшла з великим застосуванням чорних технологій і відсутності програм кандидатів [23].

Технології, застосовані під час виборчої кампанії 2015 р., вражали своєю ціннічністю. Зокрема, С. Епіфанцева запустила дві безкоштовні маршрутки, а проїзд в «іменному» громадському транспорті як Б. Філатова, так і З. Краснова коштував 1 гривню. У спекотні дні на вулицях міста всім бажаючим наливали склянку води або пригощали безкоштовною солодкою ватою від благодійного фонду Б. Філатова. Агітатори роздавали яскраво-малинові пакетики з прізвищем І. Ступака, які містили агітацію. Щоправда, ім'я екс-голови Дніпропетровської організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і екс-заступника голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації городяни звикли бачити на біло-голубому фоні, а їх «привчали» до інших кольорів. О. Вілкул від імені свого фонду «Українська перспектива» роздавав речі і продукти переселенцям і навіть влаштовував паломництво по святих місцях. Використовував і адмінресурс, перефарбовуючи встановлені за бюджетні кошти дитячі майданчики, залишаючи напис: «Мира и добра. Александр Вилкул». Натомість, громадські активісти «відновили» справедливість, змінивши напис на: «Детям от городского совета» [18]. Отже, у Дніпропетровську застосовувався широкий спектр виборчих технологій та спостерігалися найбільші масштаби підкупу виборців [21].

Правоохоронці виявили злочинну схему розкрадання бюджетних коштів у сфері житлово-комунального господарства. Посадові особи управління ЖКГ Дніпропетровської міської ради, будучи в змові з керівниками комерційних структур, в 2015 р. незаконно вивели з міського бюджету 18 мільйонів гривень [24]. Громадські активісти неодноразово викривали змову дніпропетровських чиновників і деяких політиків. Це дозволяло одним – утримувати висо-

копоставлених покровителів, а іншим – піаритися на бюджетних програмах [24]. Дороги ремонтував «комунгосп», а на цьому піарився Б. Філатов. Те ж саме відбувалося з ремонтом на проспекті Миру і з заміною освітлення на Набережній. Апофеозом тісної співпраці чиновників і народного депутата України Б. Філатова стала оплата бігбордів політика ... за кошти «Дніпроводоканалу». Гроші, зібрані з жителів Дніпропетровська завдяки підвищенню тарифів, використовувалися на соціальну рекламу комунального підприємства (щоправда, на 50 орендованих для цього рекламних конструкціях було обличчя Б. Філатова) [24].

Фіксувалися прорахунки і у діяльності територіальної виборчої комісії. Незважаючи на те, що згідно із законом територіальна виборча комісія повинна працювати у будівлі міської ради*, напередодні створення нової територіальної комісії колишня голова міської ТВК В. Панкулич підписала договір з головою Дніпропетровської обласної ради Є. Удодом про те, що міська територіальна комісія працюватиме в будівлі обласної ради. Обласна виконавча влада в особі представників правлячої партії виявляла максимальне сприяння «Опозиційному блоку» для проведення фальсифікацій і фактично «зливала» місто [25]. Практично у цей час відбулося голосування в парламенті щодо змін до Конституції України, під час якого представники «Блоку Петра Порошенка» і «Опозиційного блоку» голосували разом, наслідком чого стали трагічні події біля Верховної Ради України, внаслідок яких загинули люди. У Дніпропетровську спостерігалось об'єднання зусиль БПП та «Опозиційного блоку» у боротьбі проти І. Коломойського та його команди [26].

Диверсифікація влади та політичних і бізнесових інтересів була характерною рисою на місцевих виборах 2015 р. За даними сайту <http://gorod.dp.ua/> ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРОП», Партія «Відродження» та Радикальна партія Олега Ляшка – це бізнес-партійні корпорації (Г. Корбан і І. Коломойський, афілійовані з ними проекти) [20]. Йшлося на сайті й про те, що Політична партія «Опозиційний блок» – проект Р. Ахметова, Політична партія «Об'єд-

---

* Виконком Дніпропетровської міськради на установчо-організаційному зібранні міської ТВК 7 вересня 2015 р. надав комісії приміщення.

нання «САМОПОМІЧ» – теж частково Р. Ахметова, однак через О. Вілкула та його постійного спонсора В. Єрмолаєва [20].

За результатами виборів ПОЛІТИЧНУ ПАРТІЮ «УКРОП» підтримали 25% виборців [27]. Партія «Відродження», яку позиціонували як партію, яка «змогла утримати лінію компромісного спілкування та об'єднати здорові, творчі сили суспільства», відзначаючи, що у «Відродженні» – управлінська та політична еліта Дніпропетровщини, тут – інтелектуальний та творчий потенціал області – перші серед аграріїв, промисловців, вчителів» [28], не здобувала такого результату, а ледь здолала прохідний бар'єр. З іншого боку, Партія «Відродження» складалася переважно з колишніх членів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і повинна була завоювати електорат Південного Сходу. Цей партійний проект домогся феноменального успіху в Харкові під керівництвом Г. Кернеса. Поспіхом створена партія за кілька місяців перед виборами здобула 54% голосів жителів міста, оскільки виборці акцент робили на персоналії чинного мера, а не на партійну символіку, принципи й програму, які не мали для більшості жителів Харкова жодного значення [27].

Напередодні місцевих виборів 16 громадських організацій Дніпропетровська підписали меморандум про співпрацю з одним з кандидатів на посаду міського голови – Б. Філатовим, яким передбачена підтримка його діяльності громадськими організаціями, та відповідальність політика за реалізацію своєї програми – «Стратегія розвитку Дніпропетровська» [29].

У переддень виборів відбулася спроба замінити системних адміністраторів у Ленінському районі Дніпропетровська. Голова міської виборчої комісії вирішила поміняти людей, які мали б вносити дані щодо результатів голосування на сервери. Втім, завдяки активним діям кандидатів у місцеві депутати такі спроби не увінчалися успіхом [30]. Не вистачало протоколів, у середньому на кожну дільницю виписали по 25 примірників. Комісії мали обмежену кількість урн і кабінків для голосування. Спостерігалось зникнення печаток, заповнення протоколів раніше терміну і спроби влаштувати «каруселі» і підвезення виборців до дільниць, спроби незаконної агітації самими кандидатами [30].

Табл. 3.

Партійний склад Дніпропетровської обласної ради 2015 р.

Партії	Кількість голосів	% від усіх депутатів	Усього місць	Зміна % 2015 до 2010
Політична Партія «Опозиційний блок»	359 004	38,33	46	– 6,71*
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – «УКРОП»	194 347	20,83	25	–
ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРІСТЬ»	108 996	11,67	14	+9,42%**
Партія «ВІДРОДЖЕННЯ»	83 021	8,33	10	–
ВО «Батьківщина»	70 499	7,5	9	– 2,91
Радикальна партія Олега Ляшка	64 322	6,67	8	–
Політична партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ»	60 436	6,67	8	–
Разом			120	

Джерело: Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015. Україна, Дніпропетровська обласна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=4018&PF7691=4018&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100; Постанови обласної виборчої комісії. Про реєстрацію обраних депутатів Дніпропетровської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblrada.dp.ua/elections/decisions/118>

* У порівнянні з результатом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

** У порівнянні з результатом Політичної партії «УДАР».

В «УКРОПі» практично всі обрані депутати (19 з 21) представляли безпосередньо обласний центр. Серед них – керівники, пов’язані з тандемом Г. Корбан – Б. Філатов, підприємств: О. Гугнина, В. Горб, С. Солопов, В. Тимошенко, адвокати О. Томчук, В. Погосян, А. Смирнов, компаньйон В. Єрмолаєва по «Золота Амфора» – О. Андрейченко. Не отримали депутатських мандатів – топ-менеджер «Привату», директор Запорізького заводу феросплавів П. Кравченко*.

Табл. 4.

Партійний склад міської ради Дніпропетровська 2015 р.

Партії	Кількість депутатів	% від усіх депутатів
Політична Партія «Опозиційний блок»	25	39,06
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ’ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – «УКРОП»	21	32,81
Партія «Громадська сила»	7	10,94
ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРІСТЬ»	6	9,38
Політична партія «Об’єднання «САМОПОМІЧ»	5	7,81

***Джерело:** Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015. Дніпропетровська обл., Дніпропетровська міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=30&PID102=4364&PF7691=4364&PT001F01=100&rej=0&pt00_1001f01=100*

---

* П. Кравченко балотувався у 2015 р. у парламент від Політичної партії «Сильна Україна», був у прохідній її частини, але не пройшов разом з партією.

З 78 осіб, обраних до міської ради у 2010 р. за списками ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, депутатами за списками Політичної партії «Опозиційний блок» стали лише 8 – Н. Луценко, В. Рублевський, Н. Демидова, О. Турчин, Д. Безуглий, А. Пилипенко, Н. Начар'ян і Я. Гівель. Крім них, досвід депутатської роботи мали С. Пустовий і В. Сергєєв (депутати обласної ради минулого скликання) і М. Царенко, депутат міської ради упродовж 2002–2010 рр. Депутатський мандат отримали також: экс-начальник Головного управління юстиції в Дніпропетровській області і одночасно чинний очільник Політичної партії «Українська перспектива»^{*} Л. Селіванова, топ-менеджери О. Сирота і С. Нікітін, фейсбучний троль С. Суханов.

Серед обраних депутатів ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «УКРОП» лише двоє колишніх депутатів міської ради (Є. Кривошеєв і директор театру КВН ДДУ Г. Гельфер). Інші депутати – це, з одного боку, давно відомі в місті особистості, а з іншого – ті, хто здобув популярність упродовж останніх півтора року. Зокрема, це телевізійниця А. Староскольцева, ресторатор Д. Льохів (господар «Репортера», «Артиста» і співвласник «Берег»), голова профкому ДНУ О. Тупиця, колишній заступник міністра економіки В. Панченко і головний міський алерголог Є. Дитятковська, а також нові обличчя – О. Санжара, А. Павлов і К. Буря (усі вони юристи Б. Філатова), широко розрекламований в соціальних мережах боєць батальйону «Дніпро-1» О. Черкаський («Ашер») і начальник міського житлового управління М. Лисенко [31].

На виборах до Дніпропетровської міської ради Політична партія «Громадянська сила», яку повністю контролював політик З. Краснов, здобула близько 12%. За межами Дніпропетровської області вона підтримки не мала [27]. У новій міській раді була представлена, насамперед, її очільником З. Красновим, його сином – Русланом, помічницею К. Збарською, підприємцями І. Лаппо і А. Ельдаровим. Однак більшість членів команди політичної сили не отримала депутатських мандатів. Натомість її отримали від цієї партії – спортивний функціонер В. Яцука і депутат від Політичної партії «Сильна Україна», який змінив її на ПАРТІЮ РЕГІОНІВ, С. Кушнір.

---

^{*} Цю партію асоціюють з О. Вікулом.

З двох з половиною десятків депутатів, які становили фракцію БПП у міській раді шостого скликання, знову отримати мандат вдалося лише трьом – керівнику міської парторганізації К. Примакову, юристу О. Шикуненку і колишньому члену Політичної партії «Сильна Україна» (згодом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) М. Кучугурі.

Серед уперше обраних – підприємець і племінник очільника місцевої облспоживспілки М. Горохівський, який показав найвищий серед однопартійців результат, а також молоді бізнесмени Д. Хозин і С. Маринчук. Депутатам С. Жукову і Д. Гріщеву мандатів не дісталось. Зате можна припустити, що їх напрацьований за останні роки досвід, з великою ймовірністю, буде затребуваний у структурах виконавчої влади того самого муніципального рівня.

Під час голосування на питання про те, за кого віддав свій голос, О. Вілкул відповів: «За мирний, що динамічно розвивається, український Дніпропетровськ – за місто, в якому немає радикалізму і терактів» [32]. За словами Б. Філатова, він і його родина прийшли «зробити вибір між минулим і майбутнім, між Росією і Україною» [32]. За підсумками голосування О. Вілкул у першому турі набрав 37,52%, Б. Філатов – 35,34%. Розрив виявився мінімальним. На перший погляд, розв'язалася боротьба світоглядів: колишні регіонали проти войовничих патріотів, які недавно прийшли в політику. Вибори у Дніпропетровську – це ще й змагання між першим і другим номерами списку найбагатших українців: власника СКМ Р. Ахметова, якого представляє кандидат О. Вілкул, і власника групи «Приват» І. Коломойського в особі кандидата Б. Філатова [32]. У другому турі виборів міського голови Дніпропетровська перемогу здобув кандидат від партії «УКРОП», народний депутат України Б. Філатов. За Б. Філатова проголосували 184 874 виборця (52,3% голосів). Його опонент, колишній голова Дніпропетровської ОДА та віце-прем'єр в уряді М. Азарова О. Вілкул («Опозиційний блок») набрав 158 752 голосів (44,9%).

Склад міської ради Дніпропетровська змінився, і до неї ввійшло п'ять фракцій: фракція «УКРОП», фракція «Опозиційного блоку», фракція «Громадська сила», Фракція «Об'єднання «САМОПОМІЧ», фракція «Солідарність». Однак упродовж трьох місяців тривали депутатські протистояння і лише 29 лютого 2016 р. була створена нова ко-

аліція у повному складі фракцій «УКРОП» та «САМОПОМІЧ», 8 депутатів, обраних від «Опозиційного блоку», та одного представника «Солідарності»; обрані заступники, серед них опонент чинного мера на виборах до парламенту та колишній член ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і уже колишній член Політичної партії «Опозиційний блок» – С. Епіфанцева [33]. Чи матиме довіру ця коаліція – покаже час.

Підсумовуючи, зазначимо, що спільним для виборчих кампаній 2010 р. та 2015 р. були політичні можливості злиття влади і власності, а також партійна належність і особиста лояльність. Для виборчої кампанії 2010 р. характерними рисами були деідеологізація місцевої політики; домінування ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, розпорошеність опозиції, часткове переформатування дніпропетровського політичного поля, а також спроба монополізувати владний регіональний (як і загальноукраїнський) простір представниками однієї політичної сили та запровадити механізм електорального клієнтелізму через вимогу до мажоритарних кандидатів наявності підтримки від певної політичної партії або членство у ній.

Виборча кампанія 2015 р. відзначалася появою певної кількості регіональних партійних проєктів, змагальністю виборів, відсутністю сплеску реваншистських ідей, з одного боку, а з іншого – низькою явкою та апатією виборців, засиллям реклами, високою вартістю виборчої кампаній, непрозорими джерела фінансування партій, низькою обізнаністю громадян із виборчим законодавством. Особливістю обох виборчих кампаній було те, що кандидати на посаду міського голови, не отримавши статусу очільника міста, і надалі залишилися впливовими політичними гравцями у дніпропетровському політикумі.

---

1. Stone C.N. Urban Regimes and the Capacity to Govern: A Political Economy Approach / C.N. Stone // Journal of Urban Affairs. – 1993. – Vol. 15. – № 1. – Р. 1–28.

2. Славіна О. Місцеві вибори –2010: зворотний відлік. Ніхто не ошаслижить народ без його участі. 29.10.2010 / О. Славіна, В. Непомнящий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/4121>

3. В Днепропетровский облсовет зарегистрированы кандидаты от 39 политических партий. 10.10.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/57844>

4. Политические силы Днепропетровщины подписали Меморандум о проведении демократических, честных и прозрачных выборов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 25.10.2010. <http://gorod.dp.ua/news/58214>

5. Андрей Баско [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://photo.unian.net/rus/detail/305864.html>

6. На одном из участков Днепропетровска победил «против всех». 09.11.2010 [Електронний ресурс – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/58594>

7. В ОПОРі порівняли явку на місцевих виборах у 2010 та 2015 роках – інфографіка. 26.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/149749>

8. Місцеві вибори – 2010. Дніпропетровська область. Дніпропетровська міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

9. Выхристенко К. Из 140 мест в облсовете 92 займут «регионалы». 05.11.2010 /К. Выхристенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/58548>

10. Тищенко Е. Большинство горожан проигнорировали выборы из-за разочарования в политиках / Е. Тищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/58455>

11. Буткевич Б. Контр-Донбас. Чим пояснити різні електоральні симпатії в межах одного макрорегіону. 10.10.2015 / Б. Буткевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/147670>

12. Хто голосував за диктаторські закони і досі сидить у владі (СПИСОК). 17.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidbubny.com/hto-holosuvav-za-dyktatorski-zakony-i-dosi-sydyt-u-vladi-spysok/>

13. Бутенко О. Вибори-2015: Битва за Дніпропетровськ / О. Бутенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/statji/vyborgy-2015-bytva-za-dnipropetrovsk-266013.html>

14. Желдак Т. Дніпропетровськ: вибори міського голови, як танці навколо порожнього крісла. 05.08.2015 / Т. Желдак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/2015/08/05/stattja/polityka/dnipropetrovsk-vybory-miskoho-holovy-yak-tanczi-navkolo-porozhnoho-krisla>

15. Виктор Пинчук поддержал Александра Вилкула на выборах мэра Днепропетровска. 23.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/109979>

16. Боротьба за крісло мера Дніпропетровська: лідирує Філатов. 28.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/borotba-za-krislo-mera-dnipropetrovska-lidiruye-filatov-502144.html>

17. Результати виборів у Дніпропетровську [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/result-region/dnepropetrosk>
18. Вибори-2015: У Дніпропетровську Партія Коломойського косить під біло-блакитних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.com.ua/Peredovitsa/vibori-2015-v-dnipropetrovsku-partiya-kolomoyskogo-kosit-pid-bilo-blakitnih>
19. Валах О. Соратники Наливайченка під міськрадою закликали не дати обдурити виборця 23.10.2015 / О. Валах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dniprograd.org/2015/10/23/soratniki-nalivaychenka-pid-miskrado-yu-zaklikali-ne-dati-obduriti-vibortsya_33538#sthash.j7h4GZpp.dpuf
20. Между каплями сине-зелёного дождя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/109984>
21. Вибори у Дніпропетровську: глінтвейн за фото [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8-%D1%83-%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%83-%D0%B3%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%B9%D0%BD-%D0%B7%D0%B0-%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE/a-18852018>
22. Геращенко: В Днепропетровске подкупили 10 тысяч избирателей. 13.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/110793>
23. От демократичности проведения выборов в Днепропетровске будет зависеть возможность привлечения инвестиций в город, – европейские наблюдатели. 24.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/110031>
24. Общественники заявили о многомиллионных махинациях днепропетровских чиновников. 09.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorod.dp.ua/news/108173>
25. Влада зливає вибори у Дніпропетровську Опозиційному блоку? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antikor.com.ua/articles/62153-vlada_zlivaje_vibori_u_dnipropetrovsjku_opozitsijnomu_bloku
26. Боротьба за Дніпропетровськ, Одесу і Харків // Inside Ukraine. – 2015. – 10 липня. – № 49. – С.10.
27. Олігархи знову поділили Україну. Вибори як перерозподіл сфер впливу та війна за вотчини. 29.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/150013>
28. Екс-заступник губернатора Коломойського йде на вибори від «Відродження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dnipro.depo.ua/ukr/dnipro/eks-zastupnik-gubernatora-kolomoyskogo-yde-na-vibori-22092015181400>
29. «Укроп» у Дніпропетровську підписав Меморандум про співпрацю із громадськими активістами. 09.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://www.informator.news/ukrop-u-dnipropetrovsku-pidpysav-memorandum-pro-spivpratsyu-iz-hromadskymu-aktyvistamy/>

30. Козлюк С. День «В» у Дніпропетровську: без великих сюрпризів. 27.10.2015 / С. Козлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/149806>

31. Богатырёв А. Днепропетровский горсовет: ПОБЕДИТЕЛЬ ПОЛУЧИТ... ЧТО? / А. Богатырёв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zabeba.li/news/dnepropetrovskij-gorsovet-pobeditel-poluchit-cto>

32. Нікітін М. Вілкул проти Філатова. День виборів мера Дніпропетровська. 16.11.2015 / М. Нікітін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/11/16/7088989/>

33. У Дніпропетровській міськраді запрацювала нова коаліція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1278581-u-dnipropetrovskiy-miskradi-zapratsyuvala-nova-koalitsiya.html>

II. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Тетяна Бевз

ІДЕНТИФІКАЦІЙНА МАТРИЦЯ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ ОДЕСИ

У статті розглядається політична ідентичність міської громади Одеси, акцентується увага на ідентифікаційній матриці міської громади. Розглянуто способи причетності до міста: емоційне входження в простір міста, діяльність на благо міста, осмислення міста як простору самореалізації, наявність стійких соціальних відносин зі «значущими іншими» жителями міста.

Ключові слова: політична ідентичність, ідентифікаційна матриця, міська громада, Одеса.

Tetiana Bevz. The identity matrix urban communities of Odessa

In the article the political identity of the community of Odessa, focuses on the identification matrix of the community. The methods of involvement in the city's emotional use of space in the city, the activities for the benefit of the city, understanding the city as a space of self-presence of stable social relations with «significant others» residents.

Key words: political identity, the identity matrix, urban community, Odessa.

Політична ідентичність визначається завдяки процесам та механізмам ідентифікації. «Ідентифікація – (від лат. *Identicare* – отожднювати, встановлювати збіг) – процес отожднення однієї людини (суб'єкта) із іншим (об'єктом)» [1, с. 342]. З іншого боку, «ідентифікація є одним із елементів захисту свого внутрішнього Я» [1, с. 342]. Таким чином, визначення поняття ідентифікації допомагає нам зрозуміти, чому ще з давніх часів люди розмежовували спільноти на «своїх» і «ворогів», «чужих» або на «ми» та «вони». У

соціальних науках під ідентифікацією, перш за все, розуміють механізм соціалізації особистості, завдяки якому індивід набуває або засвоює норми, ідеали, цінності, ролі та моральні якості представників тих соціальних груп, до яких належить ця особа [2, с.8]. У процесі успішної ідентифікації особистості важливу роль відіграють процеси соціалізації, які, в свою чергу, передбачають процеси інтерналізації, тобто процеси засвоєння особистістю або групою людей соціальних цінностей, норм, установок, стереотипів, що належать тим, з ким ця особистість або група людей взаємодіють [3]. Отже, можна вважати, що успішна ідентифікація особистості формує її «соціальний характер», який поділяють усі члени тієї чи іншої групи [4].

Серед механізмів формування політичної ідентичності виокремлюють такі: 1) механізми політичної соціалізації, які допомагають знайти місце індивіду у політичному просторі, ототожнити себе з певними політичними групами; 2) механізми політичної інституціоналізації, які виробляють моделі поведінки, що є звичними для індивідів, які займають одне і те саме місце у політичному просторі; 3) механізми політичної комунікації, які допомагають формувати загальну картину світу, виправляти уявлення про групи, що існують та з'являються у політичному просторі [5, с.113]. За допомогою цих механізмів у особистості виробляється ідейно-політична самоідентифікація – «прийняття індивідом або групою комплексу уявлень, цінностей, установок і переконань» [6, с.100].

Регіонально-культурний чинник є одним із вагомих факторів політичної соціалізації, який відіграє важливу роль у формуванні політичних поглядів та орієнтацій особистості, адже «суттєвий вплив на характер політичної ідентифікації визначає місце проживання індивіда (тип *поселення та регіон*)» [7, с.15]. У цьому контексті цінним для дослідження є місто як спільнота громадян, як складний, системний багаторівневий об'єкт, який розкривається в соціокультурній перспективі, і як складне політичне та соціокультурне утворення, в якому інтерес викликають ідентичності громадян, а також колективна ідентичність міської громади. Місто включає різні форми життєдіяльності людей, має історично сформований культурний, економічний, соціальний і політичний потенціал, а також має свою ідентичність, яка є аутентичною.

На нашу думку, важливим для дослідження політичних ідентичностей є культурний вік міста, а також детермінанти його утворення – географічні, економічні, демографічні, технологічні – і фіксація історично сформованого культурно-господарського образу міста, яке заповнене різними формами життєдіяльності людей, що визначає його культурний, економічний, соціальний потенціал. Адже «форма, призначення, розмір, внутрішнє планування чи зовнішній дизайн – усе це є свідченням природи, особливостей розподілу та боротьби за владу, властивих даному суспільству. Боротьба за владу в своїй основі спирається на значення, які репрезентував чи міг би репрезентувати міський простір» [8, с. 390].

Місто – це соціальний простір і об'єднання співтовариств. Місто виникає як спільнота індивідів, однак з часом починає впливати на своїх членів як зовнішня сила, формуючи їх відповідно до своїх цілей і інтересів [9, с. 29]. Характеризуючи місто як соціальну систему, маємо усі підстави стверджувати, що воно впливає на особливості міської спільноти. Історичні умови, суспільний поділ праці, соціальні структури, що сформувалися, являють собою відносно цілісну соціальну спільноту. Важливо враховувати специфічні характеристики міста як домінант, що визначають особливості світогляду, установок і поведінки, соціальної ідентичності його жителів. Свідомість людини будується як «ідентифікаційна матриця» (С. Московічі), в основі якої – різні групові ідентичності. Щоб створити загальну картину міста, її ідентичність, варто зібрати всі елементи міста: географічне положення, історичне минуле, соціальну структуру, локальні особливості, будівлі, пам'ятники, вулиці, людей, дворики, запахи, говірки, повсякденні і святкові події, свята, колорит, традиції, видатних одеситів, ресурсний потенціал громади, етнонаціональний склад мешканців, структуру релігійного середовища, особливості інформаційного простору, економічну ситуацію, специфіку функціонування локальних влад та їхню політику, політику центральної влади, орієнтири й позиції місцевих лідерів та інші.

Міський простір забезпечує рівні можливості для всіх членів міської громади, незалежно від їх віку, статі, сімейного, майнового

стану. У соціальному просторі міста «виробляється» людський досвід, місто стає місцем мобільності і повсякденних практик. Спосіб розміщення городян у соціальному просторі міста пов'язаний з ідентичністю і соціальною активністю: визначенням соціальної ролі «городянина» і здатністю до вияву ініціативи та реалізації колективної соціальної дії, спрямованої на підвищення добробуту міського середовища.

Перебування людини в соціальному просторі безпосередньо пов'язане з його соціальним самовизначенням, його ідентичністю, а також з «ідентичністю, яка пов'язана з містом» (urban-related identity) [10]. Міська (локальна) ідентичність, пов'язана з причетністю людини до місця її проживання, являє собою одну з найбільш значущих соціальних ідентичностей поряд з професійною, етнічної, релігійної та ін.

Мотивуючи, чому для дослідження політичних ідентичностей обрана Одеса та її міська громада, дамо відповідь на питання «Навіщо Одеса світу?», «Яка її місія? Одесити відповідають таким чином: місто, що породжує геніїв; місто – виробник смислів (генератор контенту, яким користується світ); «медіатор» / посередник / перекладач (вміння знизити градус конфлікту); місто для тих, кому цікаво жити; Одеса: місто, що розсуває межі; Одеса змінює світ (завдяки чому?); Одеса – джерело радості; Одеса – простір радості (територія радості); Одеса – джерело / простір радості життя (і добра) [11]. Тоді в чому полягає політична ідентичність такого багатогранного міста?

Процес встановлення та маркування причетності до міста виступає одним з механізмів соціалізації, визначає характер залучення людини до культурно-історичної спадщини міста. Одесі швидше, ніж іншим містам України, вдалося скинути «одноколірне покриття» радянських часів і показати свою справжню багатоетнічну ідентичність. Структурування історичних подій і періодів в історії країни і міста з погляду альтернатив – «ними можна пишатися», «їх можна соромитися» у дихотомії минулого – сьогодення розкривають значимість факторів громадянської історії, а також пояснюють стан політичної ідентичності в місті та регіоні (Табл. 1.).

Табл. 1.

**Співвідношення видів ідентичності
в розрізі етнічних груп Південний регіон**

Види Самоіденти- фікацій	Українці	Росіяни	Болгари	Євреї	Німці	«Кавказці»	Молдавани	Разом у масиві
Громадянська (громадянин України)	0,72	0,05	0,57	0,40	0,10	0,47	0,49	0,37
Радянська (радянська людина)	-0,78	0,06	-0,10	-0,16	-0,66	0,08	-0,47	-0,29
Етногрупова (представник певної етнічної групи)	0,44	0,46	0,40	0,53	0,61	0,78	0,74	0,57
Локально- територіальна (представник території та місця проживання)	0,56	0,20	0,78	0,77	-0,43	0,57	0,58	0,73
Регіонально- територіальна («європеєць»)	0,05	-0,52	-0,64	-0,43	0,10	-0,18	-0,10	-0,24
Транснаціо- нальна («громадянин світу», «представник людства»)	-0,24	-0,43	-0,04	-0,25	-0,21	-0,09	-0,07	-0,16

***Джерело:** Победа Н. Моделі української ідентичності //Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США / Н. Победа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kennan.kiev.ua/Library/Books/Identity.pdf>*

Більшість мешканців Одеси вважають, що їхнє місто має багату історію (73%), красиву архітектуру і пам'ятники [12]. Воно є привабливим для туристів, оскільки тут дотримуються традицій (40%), найцікавіше культурне життя (37%), а також гарно годують [12]. Крім того, в Одесі найбільше серед інших міст вважають, що тут живуть доброзичливі і приємні люди, які вміють відпочивати. Менш за все мешканці Одеси відзначають якість доріг і медицини (3%), невисоку вартість життя (1%) [12]. Порівняно з іншими містами, Одеса не є політично-активним містом (8%) [12]. Жителі Одеси впевнені, що справи у їхньому місті розвиваються у правильному напрямі. Водночас, справи в Україні – переважно у неправильному напрямі.

Табл. 2.

Фактори загальнонаціональної згуртованості на підставі базисних та інструментальних цінностей (на прикладі Одеської обл.)*

Традиційної ціннісної орієнтації	Пізнавальної і діяльній орієнтації	Цілераціональної орієнтації	Прагматичної орієнтації
Мирна обстановка в країні – 0,763	Активне діяльне життя – 0,782	Свобода – 0,821	Задоволення – 0,684
Наявність хороших і вірних друзів – 0,666	Суспільна активність – 0,737	Самостійність – 0,802	Матеріальна забезпеченість – 0,652
Щасливе сімейне життя – 0,638	Творчість – 0,702	Впевненість у собі – 0,591	Прагнення до влади – 0,597
	Пізнання – 0,583		

*Визначені фактори «покривали» систему ціннісних координат у масиві опитуваних респондентів на 60%.

***Джерело:** Победа Н. Моделі української ідентичності //Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США / Н. Победа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kennan.kiev.ua/Library/Books/Identity.pdf>*

Одеський міф про толерантність передбачає певний рівень «приємому» або «розчинення іншого / чужого» у міському середовищі. Адже «Одеса за своєю генетикою – будинок толерантності в світі ортодоксії. Так склалася її історія, і геній міста, як і раніше, благоволила мутаціям. Одеський міф сконструйований з оксюморонів: прагматизм та авантюризм, героїзм та гумор, столиця і провінція. Це слушний простір для поєднання несумісного – особистості й порозуміння» [13]. «Корінні» одесити висловлюють стурбованість щодо того, що внаслідок міграційних процесів «розчиняється» сама Одеса. Це занепокоєння простежується на звичайних і повсякденних зв'язках, а іноді у практиці спілкування. Власне, тут уже складно говорити про толерантність, якою так пишаються «корінні» жителі міста.

З іншого боку, молоде покоління іммігрантів, яке виховане уже на ідеології національної держави і прибуло до Одеси з більш моноетнічних районів України, не має або достатніх навичок багатонаціонального співіснування, або особливого ентузіазму з його приводу. Це добре помітно на одеських чатах і форумах, де розбіжності з різних питань переходять у конфронтацію між двома, за їхньою *самоідентифікацією*, групами, – приїжджими українськими патріотами, з одного боку, і колишніми і нинішніми «корінними» одеситами, з іншого.

Місто – складна система, яку неможливо зробити успішною без внутрішньої згоди городян щодо найважливішого: ролі міста у світі, його образу, розуміння основ міської культури, стратегії, стилю [14]. Одеса не мала тривалий час повноцінного бренду з впізнаваною і улюбленою її жителями системою візуальної ідентифікації (логотип і все, що до нього належить). Бренд – це образ міста, комплекс цінностей, притаманних городянам, і елементи його унікальності, які виявляються в культурі, візуальній ідентифікації, архітектурі, подіях, в особливостях ділової практики і сервісу.

Ідентичність Одеси, її образ (може бути символом, персонажем, процесом; не плутати з логотипом, картинками): єдність у різноманітті; Одеса-мама; вічно молода; місто-сім'я; перлина біля моря; європейське місто; Одеса – це ми (Одеса – це я); столиця гумору [11]. Цінності (чим керуються одесити, приймаючи рішення, що важливо для одесита?): гостинність; сім'я; патріотизм + кос-

мополітизм; віра в краще; емоційна щедрість; унікальність / винятковість; самоіронія; прагнення до внутрішньої свободи; добробут, особистий інтерес; гумор [11]. Як діють одесити? (стиль): культ їжі; претензія на геніальність; вияв свого «єго» (мати свою думку з будь-якого питання); самобутність / нестандартність мислення, креативність; природна підприємливість / гешефт; оптимізм /, здоровий «пофігізм»; толерантність; висока самооцінка поряд з самоіронією; талант будувати і підтримувати велику кількість зв'язків, створювати співтовариства; артистичність (+панти, манси); здоровий авантюризм; глибокий контекст (тонкі нюанси) [11]. Таким є бренд Одеси.

Маркування міського політичного простору. Одеса упродовж усієї своєї історії була особливим містом. Вона була «Іншою» і у період перебування її у складі Російської імперії, а згодом і Радянського Союзу. Її ідентифікували досить часто як аполітичне місто. Розпад Радянського Союзу і проголошення незалежності України одесити сприйняли досить спокійно і швидко звикли до жовто-блакитних прапорів і до незалежності від Москви. Про відмінності у ідентичностях одеситів нагадувала хіба що так звана «заборна дискусія» у першій половині 1990-х р. На різних поверхнях, у різних місцях з'являлися написи великими літерами різних спрямувань: перші – «СССР – жив!», другі повідомляли: «Одесситы помнят – наша родина Украина!», треті виступали за створення незалежної Новоросії. Цю ідею висували проросійські політичні сили на Півдні України, користуючись тим, що в регіоні більшість населення у повсякденному спілкуванні використовувало російську мову. Була навіть здійснена спроба утворити територіальне об'єднання під назвою «Українське Причорномор'я», яке б охоплювало Одеську, Миколаївську і Херсонську області, а також Автономну Республіку Крим. Майже одночасно, у 1993 р., ці політичні сили висунули нову ідею: заявили, що існує окрема національність – «одесити»^{*}. А коли так, то на теренах Одещини слід утворити автономію.

---

^{*} У першій половині 1990-х на головній вулиці міста – Дерибасівській висів транспарант: «Моя национальность – одессит». Ймовірно, це було свідченням того, що національно-культурна свідомість мешканців міста була змінена на «місцеву», «локальну», «регіональну».

Спроба проголосити відділення Одеської області в самостійний Новоросійський край була і під час президентської кампанії 2004 р. одеськими прихильниками кандидата в Президенти В. Януковича у разі визнання В. Ющенка Президентом. Такі заяви робилися від імені територіальної громади, щоправда, про кількість учасників не йшлося. А справжнім рупором таких заяв був міський голова Р. Боделан. З резолюції міської ради Одеси випливало, що «ми вимагаємо оголошення міста Одеси та всієї Одеської області вільною самокерованою територією, на якій діють розпорядження органів місцевого самоврядування (Новоросійський край)» та вважалося за доцільне негайно створити в місті «загони самооборони і самозахисту з робітників, інтелігенції, студентів, забезпечити охорону всіх життєво важливих об'єктів та органів місцевого самоврядування» [15]. Р. Боделан тоді заявив: «Я обіцяю зробити все для того, щоб Одеса могла користуватися всіма демократичними правами. Я буду захищати інтереси міста аж до прийняття рішення про його самостійність» [16]. Гасла політиків йшли в розріз з діяльністю громади. Мешканці міста організовували мітинги, різноманітні зібрання з символікою «помаранчевої революції». Позиція громади була діаметрально протилежною, ніж позиція керівників міста. Потреби у створенні самостійної республіки відпали самі собою.

Водночас, варто зазначити, що електорат Одеси на всіх виборчих кампаніях підтримував провладні сили. Однак ніколи міська громада не сприймала дії центральної влади як дороговказ. Так, наприклад, у серпні 2012 р. після прийняття сумнозвісного Закону «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI, так званого закону Ківалова-Колісниченка, і надання російській мові статусу регіональної в Одесі 52% батьків першокласників міста написали заяви, щоб їхні діти навчалися в школі українською [17].

Одеса – це регіон, який на виборах завжди підтримував чинну владу. Однак 26 жовтня 2012 р. у наметовому містечку підприємців ринків Одеси біля будівлі Одеської обласної державної адміністрації відбулася акція «Прощання з ПАРТІЄЮ РЕГІОНІВ в Одеській області». Захід пройшов під гаслом «Жодного голосу регіоналам!». Запрошувалися всі розсудливі патріоти, які бажали врятувати Україну від ворогів народу України! «Всі політичні сили, громадські організації, об'єднуйтеся для порятунку України, Одеси, свого майбутнього!» [18]

22 листопада 2013 р. Одеса приєдналася до протесту проти згортання курсу євроінтеграції, яке оголосило керівництво країни. (Доречно зауважити, що Одеса була базовим регіоном ПАРТІЇ РЕГІОНІВ). Упродовж 2014 р. Одесу намагалися зробити одним із ключових форпостів антиукраїнських сил на Півдні України. Лобістами «руського міра» були колишній мер О. Костусєв, лідер Політичної партії «Родина» І. Марков, митрополит Агафангел Саввін. Незважаючи на спроби ззовні розхитати ситуацію та події травня 2014 р., одесити бачили своє майбутнє в Україні, а не Росії чи міфічній «Новоросії»^{*}. Спроби створити міфічну «Новоросію» чи Одеську Народну республіку не вдалися. Одеса залишалася українською, виступаючи за територіальну цілісність України, наголошуючи, що «ми, активісти Євромайдану, прислухаємося до думки мешканців міста», виступаємо «за єдність, цілісність та соборність України».

26 січня 2014 р. на Євромайдані біля пам'ятника Дюку від імені членів територіальних громад Одеської області одесити висловилися за створення Одеської Народної Ради як представницького органу мешканців Одеської області із захисту Конституції України [19]. Було запропоновано її склад, а 28 січня відбулося засідання Одеської Народної Ради. На засіданні були присутні 54 депутати, список депутатів постійно поповнювався. Був обраний виконавчий комітет Ради, до якого увійшли: А. Юсов; С. Веселов; О. Остапенко; О. Чорний; А. Маляс; В. Владимірова; В. Оплачко. Одеська Народна Рада схвалила Декларацію про проголошення Одеської Народної Ради і звернулася до територіальних громад Одеської області. Одеська Народна Рада – це об'єднання депутатів місцевих рад від опозиційних партій (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», «УДАР Віталія Кличка», ПП «Фронт Змін») та позафракційних, громадських та політичних активістів, які стоять на засадах захисту Конституції України, дер-

---

^{*} За даними соціологічного опитування, проведеного у жовтні 2014 р. російським Фондом боротьби з корупцією (структури російського опозиціонера Олексія Навального) серед мешканців Харківщини та Одещини, 87% респондентів прагнуть залишитися у складі України. Своє майбутнє у складі Росії бачать лише 3% опитаних і тільки 2% підтримують створення так званої «Новоросії». (Одесити бачать своє майбутнє лише в Україні, а не в Росії чи «Новоросії» – експерти. «Одещина не є підходящим полігоном для сепаратистського заклоту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/content/article/-2585960.html>)

жавного ладу, демократії та виступають проти узурпації влади режимом В. Януковича [19].

Основні нові громадські ініціативи переважно формуються в двох паралельних площинах. З одного боку, середовище Євромайдану – народні ради, «Автомайдани», «Самооборона», люстраційні різноманітні комітети. З іншого – організації, що представляють інтерес Російської Федерації – «Молодіжна єдність», «Народна Альтернатива», «Спротив» [20], які локалізовані переважно в місті Одесі, на відміну від середовищ Євромайдану, які діють і в районах області. Крім цього, їхня чисельність та готовність до активної дії, не пов'язаної безпосередньо із боротьбою за «руський мір» дуже обмежена.

На першому Форумі одеської інтелігенції 14 травня 2014 р. найвідоміші і найповажніші люди міста шукали спосіб примирення одеситів, намагалися об'єднати різні погляди навколо спільних цінностей, і така цінність – благополуччя Одеси. Наголошували на тому, що «виною всьому не стільки відмінність у політичних поглядах, скільки відсутність культури», та ділилися думками щодо діючих спеціальних комісій з розслідування трагічних подій 2 травня [21]. Основні ідентифікаційні маркери, які висловлювала інтелігенція міста: «Ми налаштовані на співпрацю, на те, щоб влада почула голос інтелігенції»; «Ми відкриті і готові до співпраці з іншими знаковими фігурами одеської інтелігенції, з політиками»; *«Ми бачимо найкраще майбутнє Одеси тільки в складі України»* (О. Ботвінов, піаніст, заслужений артист України); *«Згуртувати інтелігенцію, а потім і всіх інших жителів міста в розумінні того, що ми всі живемо в Україні, що ми любимо її. Так, вона «хвора», вона бідна. І все ж ми її любимо і хочемо, щоб вона стала кращою...»* (В. Оплачко, підприємець, фотограф, мореплавець, меценат); *«Ми всі любимо нашу країну і бажаємо їй всього найкращого»*; *«Ми дуже багато говоримо про єдність і мовчимо про множинність, про протиріччя, які є»*; *«Росія повісила на Одесу новий ярлик, кажучи, що це «нова Хатинь». І цей ярлик – пляма на нашому місті»* (Б. Херсонський, поет, есеїст, перекладач); *«Ми перебуваємо у стані системної кризи: економічної, соціальної, особистісної»* (І. Коваль, ректор ОНУ ім. І. І. Мечникова) [21].

Таким чином, можемо стверджувати, що політична ідентичність міської громади Одеси упродовж незалежності поступово утверджувалася як українська, громадянська та регіональна.

«Міська конституція» та народне віче як маркери ідентичності міської громади. З метою виявлення особливостей теоретичного конструювання одеської ідентичності, пов'язаного з формуванням уявлень про специфіку культурного простору міста на рівні законодавства, здійснено аналіз Статуту міста. Згідно зі Статутом міста «міська громада – жителі, об'єднані постійним проживанням в межах міста Одеси» [22], члени міської громади – жителі, які постійно проживають та зареєстровані в м. Одесі [22]. Також констатувалося, що міська громада складається з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно проживають та зареєстровані на території міста Одеси [22], і наголошувалося, що міська громада – первинний суб'єкт місцевого самоврядування на території міста, основний носій його функцій і повноважень [22].

Підготовка і формулювання концептуальних положень проекту статуту територіальної громади міста Одеси, тобто створення «міської конституції», розпочалася ще до прийняття Конституції України і Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» у 1995 р. Ініціаторами підготовки Статуту міста виступила постійна комісія Одеської міської ради із законності і правопорядку. Проект концепції пройшов обговорення у міській раді і знайшов підтримку серед депутатів. Однак протистояння серед міського політикуму не сприяло затвердженню документа.

Упродовж 1998–1999 рр. на розгляд було запропоновано три проекти Статуту: від фахівців Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України (розробники – С. Саханенко, О. Якубовський, М. Свіріна), проект «Хартія» (був схвалений постійною комісією міської ради Одеси з питань удосконалення структури управління містом (О. Мучник)), проект М. Орзіха. Жоден з проектів не набрав чинності. І лише у 2006 р. був підготовлений черговий проект Одеською міською громадською організацією «Лицем до лица» (за участі фонду «Відродження») – «Статут територіальної громади як основа для демократичного розвитку

міста Одеси». Була створена робоча група на чолі з О. Орловським з розробки проекту Статуту, планувалося затвердити його на початку 2007 р. Проект Статуту був оцінений як позитивний і винесений на сесію міської ради. 11 травня 2007 р. відбулися громадські слухання проекту Статуту. Перешкодою стала відсутність кворуму. Тодішній міський голова, Е. Гурвіц відправив проект Статуту на доопрацювання. Робоча група була розпущена. Черговою спробою обговорити Статут був круглий стіл «Статут територіальної громади міста Одеси: проблеми і перспективи прийняття», проведений у червні 2008 р. У жовтні 2008 р. управління інформації міської ради організувало обговорення статуту у ЗМІ.

Під час чергових виборів до місцевої ради політичні партії внесли в свою передвиборчу програму питання про прийняття Статуту міста. Кандидат на посаду міського голови від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ О. Костусев, підписуючи різні меморандуми стосовно підтримки його кандидатури на виборах, обіцяв при цьому прийняття Статуту. Одеська громадськість, навчена досвідом минулих років, вирішила проконтролювати процес доопрацювання та прийняття Статуту. Була створена громадська робоча група, яка взяла за основу проект, розроблений в 2007 р., у саму ж групу увійшли: керівник попередньої і нової робочої групи з розробки проекту Статуту – О. Орловський, а також керівники громадських організацій: А. Сидоренко та С. Муранов.

На першій сесії міськради прийнято розпорядження про створення робочої групи з доопрацювання Статуту упродовж року і, нарешті, прийняття його в грудні 2011 р. Громадська робоча група відразу ж запропонувала включити своїх кандидатів. Тут і виявився перший підступ влади – жоден кандидат від громадськості за весь період розробки так і не був внесений до робочої групи при міськраді, створеної за розпорядженням О. Костусева.

Доопрацювання Статуту здійснювалося двома групами паралельно. Коли ж справа дійшла до громадських обговорень у районах міста, одесити були шоковані: одеська влада в особі своєї робочої групи так «доопрацювала» Статут, що самоврядування в Одесі де-факто ставало неможливим. Наприклад, щоб ініціювати громадські слухання з будь-яких питань самоврядування (наприклад, вимога громадськості припинити незаконну забудову), необхідно б було

зібрати 1000 підписів, а щоб подати місцеву ініціативу на розгляд сесії міськради, необхідно 10 тисяч підписів!

Громадськість зрозуміла, що після прийняття такого Статуту їх права будуть існувати тільки на папері. Тому, не бажаючи здаватися, небайдужі до своїх прав одесити підтримали громадський проект «Прийми Статут, який зробить нас громадою!». Крім цього, проект робочої групи міськради не передбачав виборну посаду уповноваженого з прав людини, а також уповноваженого з прав дітей. Понад те, секретар міськради і депутати доводили одеситам, що введення цієї посади суперечить Конституції України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, який здійснював юридичну експертну оцінку проекту, у висновках рекомендував ввести посаду уповноваженого громади щодо захисту її прав. Громадськість міста звернулася з вимогою винести обидва проекти Статуту на загальноміський референдум, щоб одесити самі вибрали, що для них краще.

Рішенням Одеської міської ради був затверджений Статут територіальної громади Одеси. Однак під час його доопрацювання була порушена процедура прийняття Статуту. Прийнятий Статут значно скоротив права громадян і громади в цілому, тим самим порушивши принципи Європейської хартії місцевого самоврядування, Конституцію України, Закони України «Про місцеве самоврядування України», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Представниками громадського проекту «Прийми Статут, який зробить нас громадою!» звернулися до суду [23].

Пройшовши шлях майже у шістнадцять років, територіальна громада Одеси 25 серпня 2011 р. отримала Статут, який був зареєстрований Одеським міським управлінням юстиції [24]. Про практику застосування Статуту територіальної громади м. Одеси за період з 01 жовтня 2012 по 30 червня 2013 р. був підготовлений звіт*.

---

* За допомогою форм безпосередньої демократії, закріплених у Статуті (місцеві ініціативи, громадські слухання, загальні збори громадян за місцем проживання), члени міської громади внесли 4 місцеві ініціативи. 3 з них Одеська міська рада прийняла з позитивним рішенням. Громадськість міста ініціювала громадські слухання з питання обговорення проекту Генерального плану м. Одеси. За підсумками слухань створено погоджувальну раду з доопрацювання проекту Генерального плану м. Одеси. Крім того, 9 червня 2013 р. по вул. 1-ша Лінія

Статут міста – місцевий нормативно-правовий акт, який групує в одному документі основні правові норми, що регулюють життєдіяльність Одеси та її територіальної громади, здійснення нею місцевого самоврядування. Статут систематизував правовідносини, які стосуються виключно одеської громади – визначає символіку, гімн, святкові та пам'ятні дати, міські відзнаки та нагороди [25]. Статут дав можливість членам міської громади, застосовуючи закріплені форми безпосередньої демократії, брати участь у роботі місцевого самоврядування, вносити свої пропозиції та зауваження щодо діяльності виконавчих органів, ініціювати вирішення питань місцевого значення шляхом скликання громадських слухань або шляхом внесення місцевої ініціативи. Завдяки прийняттю Статуту діяльність депутатів міської ради та виконавчих органів міської ради стала більш прозорою. Виконавчі органи міської ради публічно звітують перед міською громадою про свою роботу, а також розміщують відповідні звіти в місцевих друкованих та електронних ЗМІ [25].

Від часу прийняття Статуту міста не пройшло ще й п'яти років, однак бурхливі події Революції Гідності, окупація Криму, російсько-українська війна на Сході України внесли певні корективи в самоорганізацію одеситів. У травні 2014 р. після трагічних подій 2 травня в Одесі було сформоване НАРОДНЕ ВІЧЕ територіальної громади міста Одеси як форма безпосередньої участі громадян у здійсненні влади з питань місцевого самоврядування, оскільки Одеська міська територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування в місті Одесі, носієм його функцій і повноважень, а також первинним суб'єктом публічних прав на території міста Одеси, джерелом публічної влади органів місцевого самоврядування Одеси [26]. Програмовий документ НАРОДНОГО ВІЧА мі-

---

проведено загальні збори громадян за місцем проживання з питань присвоєння вулиці 1-ша лінія (ж/м Дружний с. Мізікевича) назви Бузкова і введення цієї вулиці до реєстру топонімів м. Одеси. На думку членів робочої групи, аналіз практики застосування Статуту дає підстави стверджувати, що прийнята два роки тому «міська конституція» показала свою необхідність і ефективність (В Одесі представили звіт про практику застосування Статуту. 29.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibi.com.ua/ua/news/v-odesse-predstavili-otchet-o-praktike-primeneniya-ustava.html>)

стив нове визначення одеської міської територіальної громади – територіальний колектив, до складу якого входять громадяни України, що постійно проживають на законних підставах у місті Одесі, які безпосередньо вирішують питання місцевого самоврядування в місті відповідно до чинного законодавства, мають право брати участь у місцевих виборах та місцевому референдумі в місті Одесі [26].

Органи самоорганізації населення Одеси. Досить успішно співпрацюють громадські організації Одеси із місцевою владою щодо підготовки локальних нормативно-правових актів та залучення коштів на розв’язання місцевих проблем. У 1999 р. місцевою радою було затверджено «Положення про органи самоорганізації населення». Упродовж значного часу тривала спільна робота Одеської міської громадської організації «Лицем до лица», Одеської міської ради, Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України та Одеського суспільного інституту соціальних технологій над підготовкою проектів «Положення про місцеві ініціативи у м. Одесі» та «Статуту територіальної громади м. Одеси». За ініціативи зазначених організацій проекти локальних нормативно-правових актів були предметом обговорення міських громадських слухань.

Одеська міська рада виробила власну нормативу базу для створення, реєстрації і діяльності органів ОСН, ухваливши 14 січня 2002 р. рішення № 3374-XXIII «Про органи самоорганізації населення в місті Одесі». З часом міська рада та її органи ухвалили цілу низку локальних актів, спрямованих на практичне вирішення питань самоорганізації населення [27].

Одеська міська рада 21 грудня 2007 р. затвердила «Програму розвитку органів самоорганізації населення (ОСН) в м. Одесі на 2008–2011 рр.», яка народилася за «ініціативою знизу» і значною мірою виконується силами самих органів ОСН. Ця програма дозволила Одесі зробити серйозний крок вперед на шляху подальшого реального розвитку самоорганізації населення як найважливішої складової громадянського суспільства і гармонійного вбудовування цієї форми локальної демократії в загальну систему місцевого самоврядування [27]. Однак слабка ресурсна й матеріально-технічна база органів самоорганізації населення, відсутність належним

чином підготовлених кадрів та стимулів для їхньої роботи, у тому числі оплати праці, а також координації дій між органами самоорганізації населення між собою та з міською радою створювали низку проблем і стримували розвиток цих органів (Див. табл. 3).

Табл. 3.

Динаміка оцінок респондентами ступеня застосування різних форм локальної демократії (1998–2007 рр.) (у відсотках)

Форма локальної демократії	1998 – 2002			2002 – 2006			2006 – 2007		
	Активно	Рідко	Не вик.	Активно	Рідко	Не вик.	Активно	Рідко	Не вик.
Місцеві ініціативи	5,3	26,3	8,4	10,5	3,7	5,8	42,1	3,7	4,2
Загальні збори	10,5	23,7	5,8	28,9	8,9	2,1	36,8	9,5	3,7
Місцеві референдуми	21,1	10,5	8,4	7,9	5,8	6,3	13,2	1,1	5,8
Громадські слухання	10,5	2,6	6,8	39,5	,3	5,3	23,7	1,1	5,3
Діяльність органів ОСН	63,2	18,4	8,4	57,9	3,7	0,5	57,9	8,9	3,2

Джерело: Одеса. Стан місцевої нормативної бази локальної демократії у м. Одесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: samoorg.com.ua/wp-content/.../08/stan-lokalnoi-demokratii-odesa.doc

Формою локальної демократії виступають місцеві референдуми. Щоправда, одеська громада жодного разу не реалізувала це право, хоча спроби були. Представники громадських організацій Одеси мали намір розглянути на референдумі такі питання: про вибори всіх рівнів виключно на мажоритарній основі в одномандатних округах; право визначати форму державного правління народу; повне скасування депутатської недоторканності; ввести місцеві референдуми, аби громадяни у кожній області могли достроково і законно знімати з посад керівників облдержадміністрацій та органів місцевого самоврядування всіх рівнів; дати право людям на референдумі висловлювати недовіру Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України [28].

Спроба провести місцевий референдум з питання «Чи згодні Ви з тим, щоб повноваження Одеської міської ради V скликання та Одеського міського голови були припинені достроково?» була у територіальній громаді м. Одеси і у 2007 р., однак відхилена через недостатню кількість підписів, зібраних ініціативною групою Одеської міської ради з місцевого референдуму № 1/07 для підтримання вимоги про проведення місцевого референдуму*.

Одеська організація Політичної партії «Фронт Змін» у квітні 2011 р. розпочала підготовку до проведення референдуму про відставку мера Одеси О. Костусєва. На думку організації, міська влада на чолі з О. Костусєвим не виконувала передвиборчі обіцянки і не могла впоратися зі своїми завданнями. Мер Одеси О. Костусєв своїм розпорядженням відмовив ініціативній групі одеситів у проведенні референдуму щодо своєї відставки у зв'язку з порушенням вимог чинного законодавства [29].

Не часто вдавалася міська громада Одеси до розв'язання своїх проблем через соціальне замовлення. Хоча ця форма уперше в Україні була започаткована в місті Одесі понад п'ятнадцять років тому. Одним з ініціаторів та організаторів розробки і впровадження механізму соціального замовлення був Одеський суспільний інсти-

---

* Розпорядження Одеського міського голови № 1589-01 р від 28.12.2007 «Про відхилення пропозиції про проведення місцевого референдуму з питання «Чи згодні Ви з тим, щоб повноваження Одеської міської ради V скликання та Одеського міського голови були припинені достроково?»» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/mayor/11903/>

тут соціальних технологій, який уже упродовж 10 років здійснює науково-методичний супровід цього механізму. Механізм соціального замовлення – одна з найефективніших соціальних технологій, за допомогою якої органи місцевої влади у тісній співпраці з громадськими об'єднаннями розв'язують життєво важливі проблеми населення [30].

Територіальні громади України на сьогодні витрачають на енергоносії від 20% та більше місцевих бюджетів, що зумовлено відсутністю місцевої енергетичної політики. Енергозбереження стає дедалі актуальнішим у зв'язку з підняттям тарифів на послуги. Сучасна місцева політика має бути спрямована на управління господарством з використанням енергоресурсозберігаючих технологій та за участю громади [31]. В Одесі була доопрацьована та погоджена Концепція муніципального енергозбереження територіальної громади, спрямована на розвиток системи енергозбереження на рівні міста, визначена схема управління нею з боку органів міської влади за участю територіальної громади та ін. [32].

В Одесі пройшло громадське обговорення проекту рішення Одеської міської ради «Про забезпечення участі членів територіальної громади м. Одеси в здійсненні громадського контролю за наданням послуг з утримання будинків, споруд та прибудинкових територій» [33].

Правління Одеської міської організації Всеукраїнської асоціації сприяння самоорганізації населення (ВУАССОН) провело круглий стіл за участю керівників ОСН міста, лідерів громадських організацій та представників Управління з питань взаємодії з органами самоорганізації населення Одеської міськради [34].

В Одесі щороку проходить Міжнародна науково-практична конференція з нових соціальних технологій. Ідея общинних фондів надзвичайно вдала і сьогодні є однією з найбільш ефективних. Окрім того, важливим є і психологічний момент: внески у розвиток місцевої громади роблять її членів відповідальнішими і суспільно зрілими. Рішуче налаштовані одесити вирішили будувати власну модель общинного фонду, не чекаючи теоретичної бази. Перший в Україні community foundation утворено в Одесі 23 січня 2010 р. [35]. Фонди громад – це неурядові благодійні структури, призначення яких полягає в підвищенні якості життя громад, на території яких поширюється їхня діяльність. Фонди громад визначають потреби місцевої

громади, заохочують благодійні пожертви і накопичують кошти, з яких надають гранти на впровадження ініціатив з вирішення соціально важливих місцевих проблем. Метою діяльності фонду громади є покращення якості життя мешканців чітко географічно визначеної території (немає прив'язки до певної теми, групи громади тощо). Фонд громади одночасно виконує у громаді три основні ролі: є лідером громади, двигуном розвитку філантропії та інструментом перерозподілу ресурсів задля розв'язання найважливіших проблем та потреб громади [36].

Осмислення міста як простору самореалізації. Комунальні ринки були власністю територіальних громад і приносили мільярдні доходи в бюджет, а підприємці працювали в правовому полі. Однак величезний рівень корупції та системного знищення державної та комунальної власності призвели до того, що ринки були вкрадені, при цьому використовувалися різні корупційні і тіньові схеми приватизації власності. Комунальні ринки були виведені з власності громад і передані для збагачення новим «власникам», які живуть сьогодні за кордоном. Бюджет втратив мільярди гривень доходу.

Цікавого досвіду набула міська громада Одеси під час проведення інвентаризації ринків і повернення ринків, «незаконно» виведених з комунальної власності, а за фактом – просто вкрадених у територіальній громаді. Це питання всієї територіальної громади, тому так бурхливо одесити підтримали ініціативу підприємців. Понад те, депутати не змогли проігнорувати цього питання і підприємці Одеси стали авангардом у захисті інтересів усіх одеситів [37].

24 липня 2012 р. під час обговорення порядку денного 15-ї сесії Одеської міської ради до трибуни президії вийшли підприємці Одеських ринків з вимогами про наведення правопорядку і законності роботи на ринках Одеси та області, а також виконання постанови Кабінету Міністрів України про створення комунальних ринків на місці стихійних, які працюють понад три роки без правових документів.

Ініціативу підприємців одеських ринків щодо об'єднання дій в напрямі розбудови місцевого самоуправління та самоврядування в рамках Конституції України висловили в Меморандумі від 1 жовтня 2012 р.: «Нас об'єднує відповідальність за минуле, сьогодення і майбутнє Одеси та України!» [38]. Асамблея громадських органі-

зацій малого і середнього бізнесу України, громадського руху «Вільний простір», Демократичного альянсу затвердила заяву щодо підтримки Меморандуму про співробітництво підприємців ринків міста Одеси. Комунальні ринки як власність територіальних громад, замість потужного джерела для дохідної частини місцевих бюджетів, стали корупційною інституційною пасткою як для працюючих на них підприємців, так і громадян України в цілому [39].

Унаслідок незаконної приватизації комунальних ринків Одеси та Одеської області, за повного потурання і бездіяльності органів державної та судової влади, місцевого самоврядування територіальні громади втратили свою економічну базу. Підприємці, які здійснювали свою діяльність на ринках, жителі міста та області відчували на собі наслідки цих подій. Підприємців обклали корупційним «податком» і вивели їхню діяльність за рамки правового поля українського законодавства. Покупці відчували стрімкий стрибок цін на продукти і товари першої необхідності, почався процес зубожіння народу України. Було запропоновано єдиний законний вихід з цієї складної ситуації, який допоможе встановити справедливість щодо всіх жителів міста та області і може стати прикладом для всієї України. Для вирішення цих питань було створено громадський проект «Штаб підприємців ринків Одеської області». Яскравим прикладом беззаконня проти територіальної громади міста Одеси стало рішення Приморського районного суду м. Одеси, яке скасувало постанову прокуратури Одеської області про порушення кримінальної справи щодо незаконної приватизації ринку «Привоз» [40].

Усі ринки Одеси та Одеської області, що раніше перебували в комунальній власності і незаконно виведені з неї і передані приватним структурам, мають бути повернуті законному власнику – територіальним громадам. Чинний на той час Одеський міський голова О. Костусев не виконав свої передвиборчі обіцянки 2010 р. щодо повернення ринків міста Одеси в комунальну власність. І вже в 2011 р. Одеська міська рада VI скликання під керівництвом О. Костусева приймала рішення про затвердження Мірової угоди щодо ринку «Привоз». Тим самим узаконивши незаконну приватизацію, яку здійснив колишній мер Е. Гурвіц і Одеська міська рада V скликання [40].

Основною першопричиною акції протесту одеситів стала корупція і розгул організованої злочинності в органах державної влади Одеського регіону. Особливо в органах слідства та суду. Це найбільш яскраво проявилось на прикладі грабіжницької політики і практиці рейдерських захоплень майна на ринках Одеської області. Назріла гостра потреба вимагати від Президента України і секретаря РНБО провести виїзне засідання в Одесі, зважаючи на поглиблення криміналізації судової влади в Одеській області [40]. Це була не перша спроба апеляції громади Одеси до центрального керівництва держави.

24 жовтня 2012 р. в Одесі відбувся мітинг на підтримку вимоги одеситів з повернення комунальних ринків у власність територіальних громад. Для участі у мітингу були запрошені всі небайдужі *одесити і громадяни України*, громадські організації з метою домогтися вирішення питань у різних напрямках життя. Політичні партії взяли на себе зобов'язання і готові були захищати права одеситів як до виборів 2012 р., так і після них [41]. Серед гасел, які звучали на мітингу, були: «Ми закликаємо всіх небайдужих і тих, хто *вболіває за долю своїх родин, свого міста і країни, громадян, незалежно від своїх політичних і громадських уподобань і поглядів, приєднатися до нас!*»; «*МИ добиваємося повернення вкрадених ринків у комунальну власність!*»; «*Ми за відставку губернатора!*»; «*Ми висловлюємо недовіру Одеській міській раді та міському голові Олексію Костусеву!*» [42].

Під гаслом «*Ми втомилися від правового свавілля!*» пройшов мітинг перед будівлею Одеської обласної прокуратури, організований у рамках громадського проекту «Штаб підприємців ринків Одеської області». Учасники заходу, що приїхали в центр міста практично з усіх основних ринків, підготували обласному прокурору А. Галкіну колективну заяву, в якій вимагали дати оцінку бездіяльності та корумпованості правоохоронних, державних органів області та місцевого самоврядування Одеси [43]. Внаслідок незаконної приватизації комунальної власності одеситів, підприємств, ринків, земельних ділянок, узбережжя Одеси, за повного потурання і бездіяльності органів державної та судової влади, місцевого самоврядування територіальна громада втратила свою економічну базу [44].

Діяльність підприємців вивели за рамки правового поля українського законодавства [44].

Порушення прав і свобод, визначених Конституцією України та нормами Законів України, стали візитною карткою Одеської обласної державної адміністрації та Одеської міської ради, судової влади та правоохоронних органів в Одеській області. Представники підприємців, громадських, профспілкових, правозахисних організацій проводили різні відкриті публічні заходи, акції протесту, мітинги, запрошуючи на них усіх зацікавлених осіб і громадсько-політичні організації [44]. Однак політичні партії не брали участі у відстоюванні інтересів територіальної громади Одеси. Складалося враження, що в міських і обласних партійних структурах відсутні члени партій [44]. Поставало питання, а чи є партія, якщо відсутні члени партії на місцях? І що це за партії, якщо їх не цікавлять питання розвитку регіону, проблеми та потреби громадян? Тоді навіщо потрібні такі партії? 21 грудня 2012 р. в Одесі відбувся мітинг-протест, який організували громадські організації і запросили приєднатися до них опозиційні партії.

Судова влада в Україні є однією з найбільш корумпованих. Громадська організація «Громадська ініціатива Південного регіону» розпочинала громадський проект «Судовій владі – Народну реформу», який мав допомогти одеситам у боротьбі з судовим свавіллям! Будучи джерелом влади в державі, Народ України втратив саму владу. І яскравим негативним прикладом цьому може служити Одеська судова влада [45].

Збори громадян України в м. Одесі ухвалили кардинальне рішення: *«Ми, одесити, громадяни України, представники територіальної громади Одеси, керуючись нормами ст. ст. 5, 7, 8, 9, 22, 21, 36, 39, 140 Конституції України, ст. ст. 2, 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», нормами чинних міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства України, ґрунтуючись на принципах народовладдя, законності, гласності, колегіальності, прийняли рішення реалізувати своє конституційне право на участь у місцевому самоврядуванні і здійснювати місцеве самоврядування в м. Одесі безпосередньо, самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції України та Законів України»* [46].

За результатами злочинної, антинародної діяльності керівництва та депутатів більшості Одеської міської ради VI скликання Збори громадян України в м. Одесі висловили недовіру: керівництву Одеської міської ради VI скликання; депутатам більшості Одеської міської ради VI скликання; керівництву і членам виконавчого комітету Одеської міської ради VI скликання; керівництву всіх структурних підрозділів Одеської міської ради VI скликання [46] і оголосили Мораторій на всі раніше прийняті і нові операції з комунальною власністю, власниками якої є одесити, та на всі раніше прийняті і нові рішення щодо незаконної забудови історичної частини міста Одеси [46].

Наприкінці серпня 2014 р. громадська організація «Європейський інститут соціальних комунікацій» провела опитування на тему «Сучасна ідентичність одеситів та ставлення мешканців Одеси до актуальних політичних проблем в Україні» (статистична похибка – 2,5%). 73,3% одеситів вважають себе українцями, 16,6% – росіянами* [47]. Простежується тенденція (і значна) збільшення тих, хто усвідомлює себе українцем, передусім за рахунок групи тих, хто вважає себе росіянином (у 1989 р. росіянами назвали себе 39,4%, а в 2001 р. – 29% одеситів) [47]. Згідно з результатами опитування вперше відсутній конфлікт між локальною та національною ідентичністю, тобто твердження «я – одесит» і «я – українець» переважно є тотожними. Власне, відбулася позитивна динаміка зростання українськості в Одесі. Завжди інертне місто, де всі конфлікти на комунальній кухні переводять у жарти, прокидається перед лицем ворога, і величезна кількість городян готова зі зброєю в руках відстоювати територіальну цілісність України [47].

Згідно з опитування 2014 р. 27% респондентів вважали себе парафіянами УПЦ Київського патріархату і тільки 17,5% відповіли, що належать до УПЦ Московського патріархату [47]. І це тоді, коли для мільйонного міста лише п'ять храмів належало УПЦ КП, а Московський патріархат отримував різні преференції з боку влади, земельні ділянки під забудову, пряму бюджетну підтримку [47]. Такі результати – привід для влади замислитися і змінити, врешті,

---

*За даними перепису населення в 1989 р. українцями назвали себе 48,9% мешканців міста, а в 2001 р. – 61,6%.

своє ставлення до питань релігії. Люди хочуть бачити Київський патріархат належно представленим у місті. Новим явищем можна вважати зростання кількості атеїстів – зі звичних 10% до 18,8%, і це також, зазначають експерти, ознака нинішнього непростого часу [47].

Рейтинг довіри практично до всіх гілок влади дуже низький. Особливо це стосується СБУ (15%), міліції (17%), Верховної Ради України (20%), органів обласної і міської адміністрації (приблизно по 16,5%). Більше одесити довіряють українській армії (33%), Президентові України (35%) і меру Одеси (36%) [48]. Одесити розділені на групи і кучкуються за принципом: «давайте дружити разом проти когось». Рівень довіри до влади, до ЗМІ – вкрай низький. Опитування показало розділення міста, й необхідно думати про те, як налагоджувати містки між людьми [47].

Таким чином, ми спробували частково торкнутися тих проблем, чинників, факторів, особливостей, завдяки яким формується політична ідентичність міської громади. Насамперед, проаналізували, що сприяє становленню особливого соціально-психологічного типу городянина – одесита, його поглядів, прихильностей, переживань, уподобань під впливом міського середовища Одеси. Одеса є простором взаємодії представників різних культур, різних релігій, соціальних груп, різних ідентичностей.

Визнаними способами встановлення причетності до міста виступають: емоційне входження в простір міста, діяльність на благо міста, осмислення міста як простору самореалізації, примордіальна прихильність, наявність стійких соціальних відносин зі «значущими іншими» жителями міста. У зв'язку з цим ми намагалися показати політичне поле Одеси у період незалежності, спроби і заклики до федералізації, які за двадцятип'ятирічну історію відбувалися декілька разів, однак не змогли зруйнувати українську ідентичність Одеси і одеситів і спростували міф, що Одеса – російське місто. Ідеологія «руського міра» не знайшла благодатного ґрунту серед одеської міської громади.

Беручи активну участь в організації самоуправління містом, одесити активно демонстрували свою міську, локальну чи то регіональну ідентичність. Вирішуючи питання міської громади, які стосувалися різноманітних проблем життя міста: чи то комунальної власності, чи

то енергозбереження, чи багатьох інших, члени міської громади позиціювали себе: «ми – громадяни України», «ми – одесити».

Новим учасником конструювання одеської ідентичності став Статут міста, який затвердив історичні та культурні традиції міста, міську символіку, а також визначив правила входження в спільність міста та шляхи здобуття визнання. Інституційно було закріплено *індивідуальний шлях* входження в культурно-історичну спільність міської громади Одеси через здобуття особистого визнання і *колективний* – через участь у прийнятті політичних рішень.

Осмислення Одеси як батьківщини виступає показником включеності в культурно-історичну спільність міста. Патріотичні почуття, як складові афективного компонента одеської ідентичності, мають двоїстий характер, що виявляється, з одного боку, в причетності до міста через почуття гордості, з іншого боку – через співпереживання, що сприяє формуванню позитивної одеської ідентичності і приводить до конструювання образу майбутнього, а також визначає принципи зведення кордонів культурно-історичної спільності міста.

---

1. Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу / В. Лейбин. – М.: АСТ, 2010. – 960 с.

2. Попова О.В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / О.В. Попова. – СПб.: Изд-во С. Петерб. ун-та, 2002. – 258 с.

3. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.

4. Фромм Э. Человеческий характер и социальный процесс / Э. Фромм // Бегство от свободы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avtonom.org/old/lib/theory/fromm/begstvo/pril.html>. – Назва з екрана.

5. Пушкарева Г.В. Механизмы формирования политических идентичностей в политическом пространстве современного общества / Г.В. Пушкарева // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.2 Идентичность и социально-политические изменения в XXI веке / [отв. ред. И.С. Семененко]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012 – С. 99–114.

6. Холодковский К.Г. Идеино-политическая, партийная самоидентификация / К.Г. Холодковский // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т. 1 Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и

понятий / [отв. ред. И.С. Семенов]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 100–102.

7. Стегній О. Геополітичні пріоритети України: моніторинг громадської думки / О. Стегній // Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – С. 11–19.

8. Short J. Citi as Text / J. Short // Short John Rennie. The Urban Order: An Sntroduction to Cities, Culture, and Power. – Cambridge: Blackwell, 1996. – P. 390–413.

9. Сенюра О.В. Специфіка та тенденції розвитку сучасного міста в соціологічному дискурсі / О.В. Сенюра // Український соціум: науковий журнал. – 2009. – 3 (30). – С. 25–36.

10. Lalli M. Urban-related Identity: Theory, Measurement and Empirical Findings. URL / M. Lalli [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/78116044/Place-Identity>.

11. Открытое письмо одесситам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wikicitynomica.org/gorod/otkryitoe-pismo-odessitam.html>

12. Дослідження найбільших міст України. Якими бачать свої міста українці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Cities_Ukraine_022014.pdf

13. Одеська бієнале сучасного мистецтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2015.odessa-biennale.org.ua/ua/component/content/article/48.html>

14. Бренд Одессы. Открытая бренд-сессия. 5 сентября 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wikicitynomica.org/gorod/brend-odessyi-otkryita-ya-brend-sessiya-5-sentyabrya-2010.html#more-166>

15. Одесские сторонники Януковича хотят отделиться от Украины в Новороссию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/events/107883-odesskie-storonniki-yanukovicha-hotyat-otdelitsya-ot-ukrainy-v-novorossiyyu>

16. Перстнева Н. Одесса собирает деньги на валер'янку / Н. Перстнева // Зеркало недели. – 2004. – 3 декабря.

17. Одещина: Нема життя без України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/120938>

18. Приглашение на акцию «Прощание с партией регионов в Одесском регионе». 26.10.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/priglasenie_na_akciju_proshhanie_s_partiej_regionov_v_odesskom_regione/2012-10-26-85

19. ОНР: Декларация о провозглашении Одесской Народной Рады и обращение к территориальным громадам Одесской области [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/onr-deklaraciya-o-provo-zglashenii-i-obraschenie-k-territorialnym-gromadam-odesskoj-oblasti-id61680.html>

20. Політична карта Одеської області. Інформація станом на 10 березня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opora.ua.org/en/>

vybory/politychni-karty-oblastej-2014/article/4440-politychna-karta-odeskoji-oblasti

21. Об'єднатися навколо цінностей. Форум одеської інтелігенції // Чорноморські новини. – 2014. – 17 травня.

22. Статут територіальної громади міста Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/36244/>

23. Чергове судове засідання 23.02.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/cherbove_sudove_zasidannja/2012-02-23-28

24. Устав Одесси зареєстрован органами юстиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/ru/announcements/33063/>

25. В Одесі представили звіт про практику застосування Статуту. 29.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibi.com.ua/ua/news/v-odesse-predstavili-otchet-o-praktike-primeneniya-ustava.html>

26. Народне віче територіальної громади міста Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/narodne_viche_teritorijnoji_gromadi_mista_odesi/2014-05-07-176

27. Концепція місцевого самоврядування м. Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/municipalno-pravo-ukraieni/konceptcia-miscevogo-samovraduvanna-m-odesi>

28. Місцеві референдуми: інструмент виходу з кризи чи недоречна вигадка опозиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newsradio.com.ua/2014_02_18/M-scev-referendumi-nstrument-vihodu-z-krizi-chi-nedorechna-vigadka-opozic/

29. Костусєв відмовив у проведенні референдуму за свою відставку. 14.10.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1272256-kostusev-vidmoviv-u-provedenni-referendumu-za-svoyu-vidstavku>

30. Прес-конференція «Вирішення проблем місцевих громад через соціальне замовлення» 28 квітня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/blog/2011/04/29/mart-aprel-2011-g/>

31. Енергозбереження з доставкою додому 09.03.2011. Одеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/blog/2011/04/29/mart-aprel-2011-g/>

32. Енергозбереження стає все більш необхідним, але держава не поспішає. 21.03.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/blog/2011/04/29/mart-aprel-2011-g/>

33. Одесситы хотят контролировать оказание услуг по содержанию дома и придомовой территории [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/blog/2011/04/29/mart-aprel-2011-g/>

34. Обсудили планы на 2011 год 27. 03.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/blog/2011/04/29/mart-aprel-2011-g/>

35. Общинні фонди (фонди місцевої громади) нагальна проблема чи закордонна екзотика [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lacenter.org.ua/2013-09-10-08-52-50/66-2013-09-10-09-07-39/190-2010-06-29-08-23-59.html>

36. Що таке фонд громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isar.net.ua/chto-my-delaem/lokal-filantropy/chto-takoe-fond-obshhiny>

37. Рыночники Одессы взяли трибуну горсовета 26.07.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/rynochniki_odessy_vzjali_tribunu_gorsoveta/2012-07-26-49

38. Меморандум о сотрудничестве по реализации Резолюции от 1 октября 2012 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/memorandum_o_sotrudnichestve_po_realizacii_rezoljucii_ot_1_oktjabrja_2012g/2012-10-03-73

39. Заявление общественных организаций 06.10.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/zajavlenie_obshhestvennykh_organizacij/2012-10-06-77

40. Резолюция 01 октября 2012 р. Одесса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/rezoljucija_01_oktjabrja_2012g_odessa/2012-10-03-72

41. «Приглашение на митинг 24 октября 2012 г». 22.10. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/priglasenie_na_miting_24_oktjabrja_2012g/2012-10-22-84

42. Обращение Предпринимателей к Одесситам! 06.10.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/obrashhenie_predprinimatelej_k_odessitam/2012-10-06-78

43. «Мы устали от правового беспредела!» 20.11.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ami-odessa.at.ua/news/?page8>

44. «Есть ли оппозиция в Одессе?» Обращение одесситов! 16.12. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/est_li_oppozicija_v_odesse/2012-12-16-113

45. «Судебная власть под контролем народа!» 04.12. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/sudebnaja_vlast_pod_kontrolem_naroda/2012-12-04-103

46. Резолюция Собрания граждан Украины в г. Одессе. 30.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/rezoljucija_sobranija_grazhdan_ukrainy_v_g_odesse/2013-12-30-162

47. Філіппова О. Одеса визначилася з національністю і готова себе захистити / О. Філіппова // Чорноморські новини. – 2014. – 13 вересня.

48. 80% одеситів вважає введення російських військ окупацією, – опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/kozhen_chetvertyu_odesyt_gotovyy_zahyshchaty_misto_vid_rosiyskoi_okupatsii_opytuvannya_83563.html

Микола Рябчук

«ХОХЛИ», «МАЛОРОСИ», «БАНДЕРИ»: СТЕРЕОТИП УКРАЇНЦЯ У РОСІЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ ТА ЙОГО ПОЛІТИЧНА ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ

Стаття з'ясовує історію формування етнічного стереотипу українця в російській культурі як похідну від процесу колонізації України та встановлення між росіянами та українцями взаємин домінування/підлеглості. У статті проаналізовано, зокрема, семантику й функціональне призначення двох основних стереотипів – «хохла» і «бандерівця» і показано, як ці стереотипи експлуатуються сьогодишньою російською пропагандою і як українське суспільство відповідає по-різному на цю дискурсивну агресію.

Ключові слова: колоніалізм, етнічні стереотипи, пропаганда, російсько-українська війна.

Mykola Riabchuk. «Khokhols», «Little Russians» and «Banderites»: Russian Stereotypes of Ukrainians and Their Political Instrumentalization. The paper contends that the Russian stereotypes of Ukrainians reflect unequal relations between the two nations determined by the imperial status of one of them and subaltern status of the other. Two major stereotypes are singled out and analyzed as ideological and discursive tools of imperial dominance – those of backward, uneducated «khokhols» and of more literate but ideologically subversive «banderites». Political instrumentalization of these stereotypes during the ongoing Russo-Ukrainian war and Ukrainian response it are examined in the last part of the paper.

Key words: colonialism, ethnic stereotypes, political propaganda, Russo-Ukrainian war.

Усяка війна, зокрема й російсько-українська, яка все ще – попри формальне припинення бойових дій на Донбасі – триває, має вагомий пропагандистський вимір. Ідеться про комплекс зусиль, спрямованих насамперед на (а) деморалізацію супротивника, (б) його всебічну дискредитацію перед власними громадянами та міжнародною спільнотою й (в) його цілковиту дегуманізацію, яка повинна полег-

шити й легітимізувати фізичне знищення людиноподібних істот по другий бік фронту.

Про російську пропаганду часів війни написано вже чимало – як зарубіжними, так і українськими дослідниками. В цій статті обговорюється лиш один, недостатньо висвітлений її аспект – використання традиційних етнічних стереотипів, витворених імперською культурою, у політичних цілях: для приниження й упокорення підлеглої групи та вивищення панівної і для відповідного дискурсивного узаконення саме такої етнокультурної та політичної ієрархії. Розуміння колоніального характеру цих стереотипів видається надзвичайно важливим для їх деконструкції та ефективної дискурсивної протидії.

Формування стереотипів

Усупереч популярним уявленням про українців і росіян як про «кровно споріднені», історично й культурно близькі народи їхні реальні контакти і взаємопізнання починаються допіру з XVIII століття – з поступового поглинання новонародженою імперією українських і білоруських («руських») земель Речі Посполитої [1]. До середини XVII століття – часу так званого «возз'єднання» – українці посідали у свідомості московитів цілком маргінальне місце, що підтверджує, зокрема, і відносно невелика кількість згадок про них у російському фольклорі, зібраному й опублікованому понад століттями пізніше. Найчастіше в російських приказках згадуються татари, на другому місці – німці. А далі за частотою згадувань ідуть євреї й цигани, і допіру на п'ятому місці – українці, поряд з іще одними новоприбульцями до російських теренів (та свідомості) – французами [2; 3, с. 19].

Протягом цілого XVIII століття росіяни відкривали українців, а українці – росіян із двох різних перспектив – імперської/панівної та периферійної/підлеглої. Це, власне, й був той час, коли росіяни розвинули й чітко усталили офіційний погляд на українців як «майже один народ» і коли українці великою мірою інтерналізували цей погляд, хоча загальний зміст і засяг прислівника «майже» ніколи не був достеменно узгоджений і окреслений. Така розмитість означника, парадоксальним чином, не тільки сприяла асиміляції освічених українців у російську культуру та російський імперський суперетнос, а й до певної міри легітимізувала їхню окремішність і забез-

печувала її відносно вільне вираження на рівні місцевої (регіональної) ідентичності [1, с. 28–34].

Росіяни зіткнулися з двома соціальними типами українців і розвинули, відповідно, два підставові стереотипи – освіченого, лояльного й назагал інтегрованого в імперську культуру «малороса» та неписьменного місцевого селянина – «хохла», з мальовничою, на свій лад привабливою тубільною культурою та кумедною говіркою. «Малороси» вважалися «майже тим самим народом», тож їхня стереотипізація була порівняно м'якою. Їх описували як хитрих і спритних – тою мірою, якою вони конкурували з росіянами при дворі та в імперській адміністрації. Їх змальовували також як підступних і ненадійних – тою мірою, якою вони плекали ностальгійні спогади про славне козацьке минуле та «золоті вольності». І, зрештою, їх представляли як обмежених і відсталих – тою мірою, якою зростала прірва між дедалі модернішою столицею і дедалі провінційнішою Малоросією [4, с. 41–64].

Стереотипізація «хохла» була жорсткішою, тому що тут застосовувалося не лише етнічне, а й соціальне іншування. Характерний взірєць – розповідь князя Долгорукого про свою подорож 1818 року до Малоросії: «Хохол, здається, створений для того, щоб орати землю, пріти, смажитися на сонці і жити увесь вік із бронзовим обличчям... Він не нарікає на своє підневільне становище, бо не знає нічого кращого... Він знає плуг, вола, скирту, горілку, ось увесь його лексикон... Хохол охоче приймає усяку долю й усяку працю, треба лиш безупинно його підганяти, тому що він дуже ледачий: разом зі своїм волом він засинає й прокидається п'ять разів за хвилину... Коли б увесь цей народ не завдячував добродішним поміщикам за їхню до себе зичливість та повагу до його людяності, хохла було б важко хоч як-небудь відрізнити від негра: один пріє над цукром, другий над збіжжям» [5, с. 242–243].

Екзотичний, орієнтальний образ «хохла» набув значного поширення у російському імперському дискурсі початку ХІХ століття – цілком відповідно до Просвітницького погляду на Східну Європу як «меншу», підлеглу, напіворієнтальну частину континенту [6] й у повній згоді з нашим сьогодишнім розумінням орієнталізму як «західного способу домінування, реструктуризації та керування Сходом» [7, с. 9]. Істотна різниця, однак, полягала в тому,

що роль «цивілізованого Заходу» тут прибрала собі напіворієнтальна Росія чи, точніше, її вестернізована столиця, – стосовно «орієнтальних» периферій, серед яких Україна була не зовсім орієнтальною, а отже, мусила бути дискурсивно достосована до належної моделі.

«Своєю зовнішністю, рисами обличчя, поставою, статурою, лінощами й безтурботністю малороси подібні до розкішних жителів Азії, а проте не мають тих бурхливих, неприборканих пристрастей, властивих вірним ісламу; флегматичне недбальство, здається, править їм за захист і перепону від неспокійних турбот, і часто з-під їхніх густих брів спалахує полум'я, проблискує сміливий європейський розум, гаряча любов до вітчизни й палкі почуття, вбрані в первісну простоту, виповнюють їхні груди» [8, с. 31–32].

Есей Павла Свіньїна з'явився друком 1830 року – у час, коли український культурний рух, хоча й досить уже помітний, не сприймався ще росіянами як загрозливий для імперії. Він був радше регіональним курйозом, вартим підбадьорливої або й глузливої усмішки, але аж ніяк не виразної ворожості, спричиненої згодом політичними конотаціями. Ситуація кардинально змінилася десятиліттям пізніше, коли ідеї новочасного націоналізму сягнули імперії, драматично змінюючи і російський, і український культурні дискурси. Один із найвпливовіших російських інтелектуалів тієї доби Віссаріон Белінський доволі проникливо розпізнав ту смертельну загрозу, яку новонароджений український рух ніс для російської імперської ідентичності та її основоположних міфів. Він завзято заатакував перші паростки новочасної української літератури й історіографії, застосовуючи перевірений орієнталізаційний дискурс – у його максимально агресивній, супрематистській формі: «Історія Малоросії – це побічна ріка, що впадає у велику ріку російської історії. Малороси завжди були плем'ям і ніколи не були народом, а тим менше – державою... І так звана Гетьманщина, і Запоріжжя анітрохи не були ні республікою, ні державою, а були якоюсь дивною общиною на азійський манір.... Це була пародія на республіку чи – інакше кажучи – слов'янська республіка, котра, за всього свого неладу, мала видимість певного ладу. Полягав цей лад не в правах, які б вільно розвинулися з історичного руху, а у звичаях – наріжному камені всіх азійських народів... Така республіка могла

бути чудовим знаряддям для якоїсь сильної держави, але сама з себе була вельми карикатурною державою, котра тільки й уміла битися та пити *горілку*» [9, с. 60–62].

Приблизно з середини ХІХ століття соціальна межа між освіченими «малоросами» та неписьменними «хохлами» потроху розмивалася – почасти через дедалі інтенсивнішу соціальну динаміку, яка порушує традиційні суспільні ієрархії, а почасти й через дедалі наполегливіші зусилля деяких «малоросів» прищепити «хохлам» окрему – «українську» – національну свідомість засобами освіти й письменства. Цей перверсивний різновид «малоросів» дістав назву «мазепинців» – за ім'ям українського гетьмана, офіційно проклятого російською церквою як «зрадника». Тим часом прізвисько «хохол» розширило своє значення, ставши пейоративним означенням усіх українців через перенесення на них первісних конотацій – неписьменного, напівдикого члена клану чи племені, але аж ніяк не нації [10, с. 162–181].

На відміну від образу «малороса», що сформувався як продукт певної (імперської) ідеології, образ «хохла» виник великою мірою спонтанно, «знизу», через безпосередні контакти між московитами-росіянами та малоросами-українцями. В обох випадках ці контакти мали безумовно колоніальний характер, відбиваючи на різні лади домінуючу/зверхню позицію однієї групи і підлеглу/принижену позицію другої. Якщо дискурсивне підпорядкування й упокорення «малороса» здійснювалося насамперед засобами орієнтації, то подібне приборкання й упослідження «хохла» реалізовувалося – як це унаочнює, зокрема, й цитата з князя Долгорукого – через його анімалізацію. Російські приказки відбивають цю недолюдськість, неповноцінність «хохла», коли підкреслюють його тупість і лінощі та, як наслідок, цілковиту безужитечність: «Индейка из одного яйца семерых хохлов высидела», «Продали с хохла пояс за три деньги, а хохол нипочем в придачу пошел» [11].

Якщо згадати, однак, що більшість «хохлів» була селянами, себто кріпаками, їхні гадані «лінощі» і приписувану їм «тупість» можна витлумачити як цілком раціональну стратегію саботажу та ухиляння від надмірної експлуатації. Власне, і легендарна впертість «хохлів» («И по воду хохол, и по мякину хохол»), хоч яка дразлива для панівної групи, може бути для підлеглих елементом цілком раціональної поведінки [11].

Назагал, стереотипізація та іншування в колоніальному контексті слугують насамперед меті применшення, приниження та упокорення підлеглої групи дискурсивними засобами, тобто через застосування символічного насильства замість фізичного. Головна функція стереотипів – створити й посилити у підлеглої групи комплекс неповноцінності, змусити її інтерналізувати, тобто перейняти й засвоїти зневажливий погляд на саму себе від панівної групи. Стереотипи допомагають легітимізувати імперський статус-кво, утвердити «нормальність» фактично расистських ієрархій, накладаючи суспільні санкції на кожного порушника сконструйованих «норм». Стереотипи стають частиною імперського «знання», утіленого в підручниках і наукових трактатах, високій і популярній культурі, мас-медіях і політичних заявах, а також, не в останню чергу, у фольклорі – цій гаданій квінтесенції «народної мудрості», незаперечного й неproblemатизованого «здорового глузду», що його в нашому контексті можна окреслити парафразою класичної формули Майкла Біліга «банальний колоніалізм» [12].

Українці як «майже той самий народ» легко вписувалися в імперську «норму» – принаймні доти й тією мірою, якою приймали приписану їм роль «малоросів» і не ставили формулу «майже той самий народ» під сумнів, ані не намагались інтерпретувати прислівник «майже» занадто широко (наприклад, вживаючи свій діалект поза низькими жанрами чи певними конвенційними ситуаціями або ж наполягаючи не просто на якихось особливостях своєї культури, а й на її унікальності та онтологічній рівності з панівною російською). Будь-яке відхилення від встановленої «норми» мусило каратися – або проголошенням порушника «мазепинцем» (згодом – «петлюрівцем» чи «бандерівцем»), що було рівноцінне кримінальному звинуваченню, або ж м'якшим (зате постійним) нагадуванням йому про сумнівне «хохлацьке», себто напівдикунське походження [13]. Всі малороси – і в досовєтські, і в совєтські часи – мусили пам'ятати про обидві форми санкціонування, що застосовувалися до кожного, хто порушував сакральну формулу «майже один народ».

«Хохли» і «бандери»

У політико-ідеологічному плані «хохлацький» стереотип запобігає можливій українізації сільських мігрантів – набуттю ними в процесі урбанізації української, а не малоросійської ідентичності. Ук-

раїнська мова й культура стигматизуються в цьому дискурсі як символи примітивізму, відсталості й недорозвиненості. Українці повинні під цим дискурсивним натиском або облишити свою мовно-культурну obsesію і прийняти соціально сконструйовану колонізаторами «нормальність», або ж наважитися на перманентне обстоювання своєї ідентичності – всупереч панівному «здоровому глузду», який автоматично перекаваліфіковує їхню мовно-культурну девіацію у політичну [14, с. 100–101].

Для найупертіших малоросів, на яких «хохлацька» стереотипізація не діяла, застосовувалося зловісніше ярликування, спрямоване не так на соціальне приниження й осміювання, як на політичне, а фактично донощицьке, іншування та виключення. Історично стереотипізовані як «мазепинці», за советів вони набули ім'я «петлюрівців», а від середини 40-х років – «бандерівців», за прізвищем Степана Бандери, провідника ОУН, послідовники якого вели партизанську боротьбу проти советської окупації в повоєнній Західній Україні. Його ім'я виявилось для політичної стереотипізації оптимальним – почасти через його суто фонетичну асоціацію з «бандитизмом», а почасти і через праворадикальні погляди самого Бандери, – завдяки чому совети могли тотально демонізувати його як «фашиста» і «нацистського колаборанта». Додаткової вартості стереотипові надавало західноукраїнське походження Бандери та його руху, бо ж таким чином він не лише втілював найгірші риси людської істоти – і політичні, й моральні, а й імплікував ці риси на весь неблагонадійний західноукраїнський регіон.

Хоча «хохлацький» і «бандерівський» стереотипи є елементами того самого колонізаторського дискурсу, їхні культурні підстави та потенційні об'єкти впливу принципово різняться. Один, можна сказати, «м'який», другий – «твердий», один заснований на соціальному приниженні, другий – на політичному залякуванні, один спрямовується насамперед на «тутешніх» селян, щоб відохотити їх від набуття української ідентичності («українізації»), другий – насамперед на вже українізовану інтелігенцію, щоб відохотити її від українізування селян. «Хохлацький» стереотип ефективно підтримує віру, що українці і росіяни – це «майже той самий народ» і що вся різниця між ними – лише в рівні культури й освіченості. Але він не діє на тих, хто таку віру вже втратив або й ніколи (як більшість західних українців) не набув. Тут уже доводиться застосову-

вати важчу зброю – стереотип націоналіста-бандерівця, котрий полює на душі безневинних «хохлів», щоб перетворити їх на подібних до себе хтонічних ворогів людства.

Розпад СРСР та поява незалежної України істотно не вплинули на іншування та стереотипізацію українців у російському публічному дискурсі, оскільки погляд на українців як на «майже один народ» виявився глибоко притаманний більшості росіян, а не лише їхнім комуністичним чи посткомуністичним елітам. І все ж стереотипізація українців протягом 1990-х років була відносно помірною – в тому сенсі, що не мала виразного й цілеспрямованого ідеологічного характеру. Її можна назвати «вернакулярною» – оскільки функціонувала переважно на рівні повсякденного побуту, анекдотів і дотепів, журналістських кліше та дедалі агресивнішої масової культури [15; 16; 17, с. 26–27]. Ситуація помітно змінилася на початку 2000-х – з приходом до влади в Москві Володимира Путіна та поступовим сходженням на київські владні вершини Віктора Януковича. Саме його президентська кампанія, за підказкою московських «політтехнологів», була великою мірою побудована на «антинаціоналістичній», «антибандерівській» та «антизападенській» риториці, а творення фейкових націонал-радикалів та ярликування всієї опозиції як «фашистів» стало важливим елементом подальшої політичної боротьби.

Кремлівський проект оплатився сторицею під час та особливо після Євромайдану, коли пропутінські медії дістали змогу змальовувати події у Києві як «неонацистський путч», а окупацію Криму та інтервенцію на Донбасі – як захист «російськомовних співвітчизників» від «фашистської хунти». Уся мова російських мас-медій була пристосована до потреб воєнної пропаганди. Російські найманці на Донбасі отримали ім'я «ополченці», українські війська дістали назву «карателі», а вся боротьба між ними представлена як своєрідний локальний рімейк «Великої Вічизняної війни». Москва, як проникливо зауважили Метью Купфер і Томас де Вааль, «моделює російсько-український конфлікт як відтворення ідеологічного поділу часів Другої світової війни, де Росії та Україні відведено роль, відповідно, «антифашистської» та «профашистської» сили. Ці ярлики – справжня зброя в дискурсивному протистоянні, що підживлює протиборство на полі бою... Усі ці терміни – результат майже сімдесятилітнього процесу, що перетворив концепт у політизоване звинувачення зі щонайширшим застосуванням» [18].

Несамовита пропагандистська демонізація України не дала все ж Кремлю сподіваних результатів на міжнародній арені. «Бандерівський фашизм» в Україні був досить блідим, а більш ніж скромні результати праворадикальних партій та кандидатів на президентських і парламентських виборах 2014 року документально підтвердили його фейковий характер. Тим часом антибандерівська пропаганда в самій Росії відсвяткувала повний тріумф. Майже всі росіяни, за невеликими винятками, повірили у кремлівські байки про «бандерівську хунту», про «геноцид російськомовного населення на Донбасі» та про всевітню антиросійську змову, керовану з Вашингтона.

Пітер Померанцев, автор блискучої книжки «Нічого правдивого й усе можливе. Сюрреальне серце нової Росії» (2014), стверджує, що путінські медії набагато грізніші від советських, тому що не просто перебріхують правду, а роблять саму її ідею неістотною. Ця нова пропаганда, пише він, не переймається фактами, доказами, вірогідністю, зв'язністю оповіді та можливими внутрішніми суперечностями. Вона прагне не так «переконати глядача в тій або тій версії подій, як радше зробити його пасивним, розгубленим і параноїдальним – поселити в контрольованій Кремлем віртуальній реальності, яку неможливо верифікувати й підважити жодною апеляцією до «правди»» [19].

Чимало дослідників переконані, що цензура в російських мас-медіа істотно обмежує доступ людей до альтернативних джерел інформації і тим самим полегшує проурядовим медіа пропагандистське промивання мізків. Лев Гудков, знаний російський соціолог, стверджує, однак, що цензура – це не єдина і навіть не головна причина підпорядкування людей офіційному наративу. Куди важливішим є їхнє «вперте небажання чути те, чого не хочеться чути, свідоме відкидання й вибіркове прийняття отримуваної інформації» [20].

Лев Гудков пов'язує це з тоталітарною спадщиною, зі специфічною політичною культурою «гомо советікуса», натомість, як видається, недооцінює впливу давніх антиукраїнських стереотипів на сьогодишню дивовижну піддатливість росіян офіційній антиукраїнській пропаганді. Хоч би якою вона була могутньою, в основі проблеми – історично сформована неспроможність більшості росіян визнати істотну відмінність між обома народами і прийняти державний суверенітет України як легітимну і незалежну від них ре-

альність. Так довго, скільки росіяни вважатимуть українців «майже тим самим народом» і трактуватимуть будь-який скепсис щодо цієї формули як політичну ересь та ідеологічне блюзнірство, російська політика щодо України визначатиметься й житиметься глибоким культурним і політичним ресентиментом.

Прощання з «прекрасним слов'янським народом»

Актуальна російсько-українська війна і російське пропагандистське шаленство, яке її супроводжує, – це всього лише крайній вияв ресентименту, істерична реакція російського політичного класу і всього суспільства на дедалі виразнішу українську інакшість, що кидає болісний і фактично руйнівний виклик імперській ідентичності росіян. Дедалі глибша розбіжність між фіктивною, стереотипною Україною, що її витворила російська уява, та реальною Україною, що розвинулась як зухвале заперечення стереотипу «майже одного народу», спричиняє когнітивний дисонанс у багатьох росіян. Найпоказовіший під цим оглядом – істеричний запис фашизоїдного філософа Александра Дугіна на фейсбуку: «Україну треба очистити від ідіотів. Геноцид кретинів напрошується сам собою... Я не вірю, що це українці. Українці – прекрасний слов'янський народ. А це – якась раса виродків, що з'явилася з каналізаційних люків» [21].

Ця заява прикметна не тільки тим, що належить професорові МГУ, офіційному радникові генштабу РФ та авторові популярних вузівських підручників з геополітики, а й тим, що досконало ілюструє нездатність російського імперського мислення сприйняти дискомфортну для нього реальність – існування реальних українців, замість їхнього віртуального образу, вигаданого імперською культурою й пропагандою протягом століть.

Куди поміркованіший від Дугіна Нікіта Міхалков, знаний кінорежисер і голова російської Спілки кінематографістів, виступив у травні 2014 року з не менш істеричною заявою – телевізійним зверненням до одеситів. Головний його пафос – докір гаданим «співвітчизникам» за пасивність, за небажання, попри всі мобілізаційні зусилля московської пропаганди, піти шляхом донбаських «повстанців»: «Куди і навіщо вводити російську армію? Кого рятувати і захищати?... В місто, де мільйон мешканців живе звичайним життям [і лише] тисяча добивається визволення невинних поранених? Що російська армія забула в бандерівському місті, де з бандерівцями

воює мізерна меншість? Росіяни ніколи не прийдуть у місто, де можна пройти бандерівським маршем! Росіяни приходять лише тоді і туди, де їх зустрічатимуть триколорами і квітами, як визволителів. А щодо вас, одесити, росіяни мають серйозні підстави сумніватися. Ви росіяни чи ні? Доведіть!» [22].

Стереотип «бандерівців» застосовано тут настільки широко і віддалено від первісного значення, що поняття фактично втрачає сенс і логіку. Воно тут уже метонімія не просто українських націоналістів, чи західних українців, чи україномовців, а й усіх жителів України, які не рвуться вітати російську армію квітами і триколорами. А що абсолютна більшість громадян України справді не палає таким бажанням, то всі вони – незалежно від етнічного походження – автоматично зараховуються до касти «бандерівців» чи, у відвертіших дугінських термінах, «кретинів і виродків із каналізаційних люків».

Надмірне пропагандистське вживання «бандерівського» стереотипу під час війни – фактично до всіх патріотично наставлених громадян України і навіть просто до тих, хто належно не відгукнувся на провокативні заклики Кремля, – закономірно дало ефект передозування. Термін в очах більшості українців перестав бути пейоративним. Вони навчилися сприймати його з іронією чи навіть із гордістю. Як зазначив із цього приводу Пітер Померанцев, «Майдан надав словам нових значень. Термін «бандерівець», що традиційно асоціювався з антисемітизмом, винищенням поляків, українськими крайніми правими та незалежністю від Росії, був позитивно сприйнятий російськомовними київськими євреями, для яких Польща – це бажана політична модель, і які, проте, виключно називали себе «жидобандерівцями». «Хохол», образливе для українців прізвисько, вимовляється тепер із гордістю... Євромайдан, схоже, проклав дорогу для нової України» [23, с. 38–39].

Ілья Герасімов, знаний російський історик і редактор поважного наукового квартальника «Ab imperio», зазначає, що постреволюційна Україна «в основному ігнорує або ж креативно переосмислює потенційно готові до використання історичні прецеденти і символи». Зокрема, «вільна суб'єктність Євромайдану виявила себе у спонтанному привласненні знаменитого привітання УПА «Слава Україні – героям слава!» – з одночасним ігноруванням зв'язаного зі

спадщиною УПА комплексу зацикленого на ідентичностях націоналізму ХХ ст.... Коли російська пропаганда спробувала була «за-тролити» нових українців як «бандерівців» за повторення старого «фашистського» гасла, ті відповіли креативно – не реактивно (тобто не поясненнями, запереченнями, виправданнями та іншими відомими способами «годування тролів»). Українські євреї відразу ж створили мем «жидобандерівці» і розвинули його в реальну соціальну ідентичність, яку багато хто сприйняв з гордістю. Це лиш один приклад креативної відповіді на російську пропаганду, який засвідчує не просто добре почуття гумору: байдужа до ідентичностей, зорієнтована на цінності, уявлена спільнота нової України здатна впоратися з будь-яким ярликом – на своїх власних умовах, залишаючи супротивника в цілковитій розгубленості» [24, с. 29–30].

Герасімов убачає в цьому спонтанну, проте цілком усвідомлену реакцію українців на спроби Росії захопити ініціативу через нав'язування опонентові всіляких абсурдних тем – на кшталт розповіді про розп'ятого хлопчика чи повідомлення в теленовинах на державному каналі про обіцяну буцімто українською владою для всіх добровольців винагороду – ділянку землі й двох рабів до неї [25]. Спростування таких «новин» було б не меншим ідіотизмом, як їхнє продукування. Українці, як правило, уникають цієї пастки, реагуючи на російську брехню іронією й пародіями, а не серйозною «контрпропагандою». Як приклад вдалої української відповіді на вигадане для них росіянами прізвисько «укроп», що, за задумом, мало б бути образливим, Герасімов згадує появу Петра Порошенка у парамілітарній формі з нашивками «укроп» та відповідними емблемами, а також цитує жартівливу президентову інтерпретацію цього символу: «укроп» розшифровується, мовляв, як «український опір» [26]. Тут би можна згадати й популярну пісню «Укроп» гурту «Гайдамаки» і навіть цілу політичну партію під такою назвою, створену українсько-єврейським олігархом Ігорем Коломойським. Цей останній прославився також дотепною фотографією в чорній футболці з червоним написом «жидобандера» та українським тризубом, трансформованим у юдейську менору на грудях [27].

«Нові українці можуть називати себе «жидобандерівцями», «укропами» чи «хохлами», тому що вони вільні від якихось примордіальних фіксованих ідентичностей і національних ролей – замість цього

вони домовляються про нові цінності і прийнятні форми соціальної взаємодії. Тому їх не може «затролити» зациклена на ідентичностях російська пропаганда, і це відрізняє їх не лише від субалтернів (людей без артикульованої суб'єктності), а й від найнепримиренніших антиколоніальних повстанців. Українці не визначають себе через заперечення всього «колоніального» (тим самим цілком залишаючись у межах сформованих колоніальною владою ментальних рамок). Вони творчо займаються власними справами, винаходячи для себе нову країну, а в разі потреби відповісти на зовнішній тиск структурують відповідь на своїх умовах» [24, с. 31–32].

Російська агресія, схоже, справді консолідувала громадянську ідентичність українців, засновану не так не етнічних чи мовних маркерах, як на спільних цінностях. Для російської пропаганди це створило поважну проблему, адже весь її пафос ґрунтується на промоції «русского мира», на апеляції до (буцімто) спільної історії та релігії, мови й культури, крові і ґрунту та на сутнісно нацистській ідеї «захисту співвітчизників» по всіх усядах. Ця пропаганда, заснована на імперських фікціях, не дає собі ради з реальністю, де русофони вважають Україну своєю батьківщиною так само, як і українофони, і де етнічні росіяни, завдяки спільним цінностям, почувуються куди ближчими до своїх співгромадян-українців, ніж до гаданих «співвітчизників» десь у далекій Росії.

Драматична розбіжність між реальністю й пропагандистською фікцією змушує путінських ідеологів хаотично коливатися між протилежними й часто несумісними тезами: що українська влада антисемітська і що вона належить єврейським олігархам [28]; що української нації не існує і що всі українці – націоналісти; що українська держава – це диктатура і водночас в Україні держави нема взагалі, а є лиш анархія [29]; що української мови нема, а проте відбувається «українізація» – і то настільки успішна, що деякі русофони заперечують навіть той очевидний, здавалося б, факт, що їх примусово зукраїнізовано [30].

Насправді Україна ще далеко не така «постколоніальна», як це надміру ентузіастично стверджує Ілья Герасімов. Її реальність набагато складніша й заплутаніша і постколоніальні риси у ній доволі примхливо поєднуються з нео- та антиколоніальними. А все ж, як слушно зауважує інший російський дослідник, «фундаментальне зна-

чення теперішніх політичних подій в Україні полягає саме у спробі вийти за межі поділів, зумовлених регіоналізмом та сконфлітованими історичними пам'яттями, витворити новий політичний світогляд і збудувати нову українську ідентичність на якісно нових засадах. Євромайдан означає насамперед ціннісно обумовлену візію України як частини ширшої Європи. Прихильність до цінностей, укшталтованих на самому світанку європейської новочасності, може і мусить стати основою об'єднавчої української національної ідентичності. Власне, все, що найважливіше в тих цінностях, – верховенство права, чітке розрізнення публічної і приватної сфер, людські права і свободи – є не так європейським, як універсальним, хоча й походить історично з Європи... Ось чому утвердження української європейської, ціннісно обумовленої ідентичності є чи не найбільшим викликом для кремлівського керівництва в українських подіях [31, с. 202–203].

Якщо українці продовжать побудову модерної нації саме на цих засадах, сумнозвісна формула «майже той самий народ» остаточно втратить будь-який сенс, оскільки відбиває старосвітське уявлення про народ як спільноту ґрунту і крові, мови й культури, історії та релігії. Сучасний народ – це, крім усього й передусім, спільнота цінностей. І в цьому сенсі українці мають шанс стати «майже одним народом» з громадянами Євросоюзу, а не з затруєними українофобською пропагандою підданими Кремля.

---

1. Kohut Z. Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760's–1830's. / Z. Kohut – Edmonton, 1988.

2. Шевченко И. Этностереотипные образы иностранцев в русских паремиях // IV Международная конференция «Студенческий научный форум». – 2012. – 15 февраля [Электронный ресурс] / И. Шевченко, М. Зубков. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/forum2012/274/1619>.

3. Белова О. Динамика изменений этнических стереотипов в российском обществе / О. Белова – М., 2011.

4. Saunders D. The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750–1850 / D. Saunders. – Edmonton, 1985.

5. Долгорукий И. Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 года / И. Долгорукий. – М., 1870.

6. Wolff L. Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment / L. Wolff. – Stanford, 1994.

7. Said E. *Orientalism* / E. Said. – London, 1988.
8. Свињин П. Полтава/ П. Свињин// Отечественные записки.– 1830. – № 120.
9. Белинский В. История Малороссии Николая Маркевича / В.Белинский // Белинский В.Г. Полн. собр. соч. в 13 т., т. VII. – М., 1955.
10. Kappeler A. Mazepintsy, Malorossy, Khokhly: Ukrainians in the Ethnic Hierarchy of the Russian Empire / A. Kappeler // Kappeler A. et al. (eds.). *Culture, Nation, and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter, 1600–1945*. – Edmonton, 2003.
11. Даль В. Пословицы русского народа. – М., 1862 [Електронний ресурс] / В. Даль. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/dal/index.php
12. Billig M. *Banal Nationalism* / M. Billig. – London: Sage, 1995.
13. Odesa Policeman Calls Ukrainian ‘Cow’ Language // RFE/RL Headlines. – 2011. – 26 January [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rferl.org/content/ukrainian_language_cow/2288383.html
14. Motyl A. Will the Non-Russians Rebel? State, Ethnicity and Stability in the USSR / A. Motyl. – Ithaca, 1987.
15. Сергиенко А. Стереотип українца в новому руському кінно [Електронний ресурс] / А. Сергиенко. – Режим доступу: <http://www.proza.ru/2011/11/11/1859>
16. Як фільми маніпулюють свідомістю: українці очима росіян. – 2013. – 3 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://galinfo.com.ua/news/139182.html>
17. Назаренко М. Втеча з утопії / М. Назаренко // Критика. – 2014. – № 3–4.
18. Kupffer M., de Waal Th. Crying Genocide: Use and Abuse of Political Rhetoric in Russia and Ukraine // Carnegie Endowment for International Peace. – 2014. – 28 July [Електронний ресурс] / M. Kupffer, de Waal Th.. – Режим доступу: <http://carnegieendowment.org/2014/07/28/crying-genocide-use-and-abuse-of-political-rhetoric-in-russia-and-ukraine/his9>
19. Pomerantsev P. Russia and the Menace of Unreality // The Atlantic. – 2014. – 9 September [Електронний ресурс] / P. Pomerantsev. – Режим доступу: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/09/russia-putin-revolutionizing-information-warfare/379880/>
20. Gudkov L. The technology of negative mobilization. Russian public opinion and Vladimir Putin's ‘Ukrainian policy’ // Eurozine. – 2014. – 1 October [Електронний ресурс] / L. Gudkov. – Режим доступу: <http://www.eurozine.com/articles/2014-10-01-gudkov-en.html>
21. Дугин А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pbs.twimg.com/media/Bv0ImZyIAAASEX6.png>
22. Михалков Н. Русские не придут // Бесогон TV. – 2014. – 28 мая [Електронний ресурс] / Н. Михалков. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=hPhB2nCGM14
23. Pomerantsev P. Diary / P. Pomerantsev // London Review of Books. – 2015. – 19 February.
24. Gerasimov I. Ukraine 2014: The First Postcolonial Revolution / I. Gerasimov // Ab Imperio. – 2014. – No. 3.

25. 70 лет назад Советские войска освободили Украину от фашистов // Первый канал. – 2014. – 2 ноября [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/world/271048>

26. Порошенко у Маріуполі продемонстрував шеврони УКРОП // Українська правда. – 2014. – 8 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/8/7037102>

27. Игорь Коломойский в майке Жидобендера стал хитом Facebook // Киев еврейский. – 2014. – 3 апреля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evreiskiy.kiev.ua/igor-kolomojjskijj-v-majjke-12981.html>

28. Coynash H. G20 Putin Pack: Russia's Fascist "Anti-Fascist" Crusade // Права людини в Україні. – 2014. – 14 листопада [Електронний ресурс] / H. Coynash. – Режим доступа: <http://khp.org/index.php?id=1415930855>

29. Snyder T. To Understand Putin, Read Orwell. Ukraine, Russia and the Big Lie // Politico. – 2014. – 3 September [Електронний ресурс] / T. Snyder. – Режим доступа: <http://www.politico.com/magazine/story/2014/09/to-understand-putin-read-orwell-110551.html>

30. Просвирнин Е. За что мы стоим, чего мы хотим, что будет и чего не будет // Спутник и погром. – 2015. – 4 января [Электронный ресурс] / Е. Просвирнин. – Режим доступа: <http://sputnikipogrom.com/russia/27267/homeworld/>

31. Torbakov I. «This Is a Strife of Slavs among Themselves»: Understanding Russian-Ukrainian Relations as the Conflict of Contested Identities / I. Torbakov // Bachmann K., Lyubashenko I. (eds.). The Maidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention: Ukraine's Complex Transition. – Frankfurt, 2014.

Тетяна Василевська

ЦІННІСНІ ВИМІРИ ВИРОБЛЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті аналізується роль ціннісної й, зокрема, моральної складової у формуванні публічної політики.

Ключові слова: цінності, моральні цінності, публічна політика, етичні виміри публічної політики, конфлікт цінностей, результативність, ефективність, справедливість, політична здійсненність.

Tetiana Vasylevska. The role of values in public policy-making: Ethical Dimensions.

In the article the analysis of the role of the value component, and in particular – moral component, in the formulation of public policy.

Key words: *values, moral values, public policy, ethical dimensions of public policy, conflict of values, effectiveness, efficiency, fairness, political feasibility.*

Визначення, формування й поділяння цінностей для поширення і посилення демократизації залишається центральним і життєво важливим завданням теорії й практики публічної політики [1, с. 519]. Державна політика є, по суті, офіційним розподілом цінностей (Д. Істон), конкретним втіленням цінностей, яке включає розподіл ресурсів і повноважень (Х. Леунг), і громади формууючи політику мають визначитися зі значенням, а не із сутністю (Д. Стоун).

Цінності, що формують ціннісну систему суспільства, кардинально впливають на становлення, функціонування та розвиток держави та її інститутів. Публічна (державна) політика буде підтримуватися й позитивно сприйматися лише в тому разі, коли цінності, закладені в її основу, збігаються з суспільними та індивідуальними цінностями дійових осіб і цільових груп політики. Часом політика сама закладає нові цінності, що будуть утверджені в ході її впровадження [2, с. 9–11]. Отже, під час формування політики дуже важливою постає необхідність виявити аксіологічні засади, на яких вона має базуватися.

Політичні рішення та їхнє втілення в життя мають суттєві етичні виміри. Етика акцентує увагу на цінностях, що мають бути присутніми в політичних рішеннях, дає моральне обґрунтування як напрямам політики, так і окремим (включаючи альтернативні) політичним рішенням; допомагає розв'язати ціннісні конфлікти, які спроможні загальмувати творення політики.

Натомість, вітчизняна практика розробки та здійснення публічних (державних) політик зазвичай не дуже прискіпливо ставиться до ціннісних та етичних їх вимірів. Важко не погодитися з тим, що «міркування моральності, наочності й прозорості процесу поступаються місцем міркуванням сьогоденної доцільності й державної вигоди, що не завжди збігається з вигодою суспільною» [2, с. 16].

Аналіз останніх досліджень та виділення нерозв'язаних раніше частин проблеми. Проблема вироблення політики фокусує підвищений науковий інтерес ще з 1960-х років. Праці М. Брауна, Е. Ведунга, К. Вайс, Д. Веймера та Е. Вайнінга, Б. Гогвуда та Л. Гана, В. Данна, Д. Істона, Г. Кньопфеля, К. Ларю та Ф. Варона, К. Кол-

беча, Л. Пала, В. Парсонса, Р. Патнама, Р. Леонарді та Р. Нанетті, Г. Райта, Г. Саймона, Д. Стоун та багатьох інших сформували широке дослідницьке поле для подальших наукових розвідок з цієї проблеми. В Україні ідеї вироблення та аналізу політики ґрунтовно розробляли В. Бакуменко, Т. Брус, О. Валецький, О. Дем'янчук, Р. Кобець, В. Романов, О. Кілієвич, В. Саламатов, В. Тертичка та ін. Однак аналізу ціннісної складової творення політики й особливо – моральної, етичної її складових присвячується набагато менше дослідницької уваги вітчизняних науковців. Дослідники зосереджуються переважно на вивченні етичних засад здійснення самого політичного аналізу, етиці політичних аналітиків, що, безумовно, звужує розуміння цієї проблеми.

Метою статті є виявлення ролі ціннісної й, зокрема, моральної складової у творенні публічної політики.

Як зазначають Б. Гогвуд та Л. Ган, під *цінностями* в контексті проблем творення політики розуміють переконання, мораль, стандарти та більш специфічні норми, які впливають на процес вироблення політики на всіх рівнях (індивідуальному, груповому, організаційному та суспільному) через спрямування та стримування поведінки і дій учасників процесу творення політики, впливаючи на їхнє сприйняття бажаного кінцевого стану (кінцевих цінностей) та прийнятних засобів (інструментальних цінностей) для його досягнення. ...Більш об'єктивні, аналітичні або побудовані на фактах чинники процесу творення політики підпорядковуються значною мірою суб'єктивним та нормативним факторам [3, с. 160–161].

У тому разі, коли мова заходить про етичні виміри творення політики, слід уточнити: моральні цінності постають як одна із основних підсистем моралі і є одним із сегментів цілого спектра цінностей, що включає й економічні, політичні, естетичні, екологічні, релігійні та інші цінності. При цьому моральні цінності відбивають мотивацію та спрямованість поведінки особистості, соціальних груп, суспільства і оцінюють їх з погляду добра і зла. Постійне зосередження уваги на ціннісному виборі, включення етичних питань в процеси формування та реалізації рішень є насущним питанням творення політики.

«Екстраординальні» компоненти, до яких відносять ціннісні орієнтири, морально-психологічні мотиви, форми емоційного сприй-

няття, уяву тощо, спричиняють вирішальний вплив на зміст процесу прийняття рішень (І. Дрор). У процесі прийняття політичних рішень ціннісні аспекти займають вагоме місце поряд із цілепокладанням та інструментальними чинниками. В процесі цілепокладання обґрунтовується існування проблемної ситуації та окреслюються цілі; інструментальні чинники визначають інституціональні рамки, організаційні процедури та механізми; ціннісні аспекти окреслюють цінності, моральні засади, домінуючі уявлення, переконання, формують критерії оцінки.

Як зазначають дослідники, «поведінка дійової особи ніколи не може бути зведена до її чисто інструментальної площини, тобто до досягнення попередньо визначеної мети завдяки усвідомленому вибору та прекрасному втіленню найкращої альтернативи можливої дії». Є дві дієві мотивації для визначення поведінки дійових осіб публічної політики – мотивація, що пов'язана з телеологічною чи утилітарною раціональністю (зацікавленістю в задоволенні особистих потреб), та мотивація, зумовлена аксіологічною раціональністю (орієнтованістю на захист та просування соціальних цінностей) [4, с. 63].

Цінності є формою морально-етичної орієнтації та мотивації людей; визначають коридор альтернатив державного розвитку в плані співвідношення цілей та засобів, тим самим виступаючи фундаментом конституційно-правового регулювання; обумовлюють можливості формування тієї чи іншої комунікації між елітарними та неелітарними прошарками і, як наслідок, внутрішньої інтеграції/дезінтеграції держави та суспільства; здатні здійснювати соціалізуючий вплив на різні прошарки населення та бути основою та каналом передачі досвіду в сфері державного регулювання, оскільки втілюються в традиціях та звичаях суспільства, стереотипах та стандартах управлінської діяльності; виступають інструментом організації професійної діяльності в критичних, форс-мажорних умовах завдяки своїй орієнтуючій, позаситуаційній природі [5, с. 243].

Процес прийняття рішень, зазначає Г. Саймон, повинен починатися з певної *етичної передумови*, яку прийнято вважати задалегідь «заданою». Ця етична передумова описує цілі певної організації. Щоб етична передумова могла стати у пригоді в процесі раціонального прийняття рішень: (а) цінності, що вважаються

організаційними цілями, мають бути сформульовані точно, щоб у будь-якій ситуації можна було оцінити ступінь їх досягнення; (б) має існувати можливість сформулювати судження про досягнення згаданих цілей за допомогою тих або інших заходів [6, с. 60–61].

Під час творення політики й оцінювання її розрізняють важливі *реалістичні* або *фактові* елементи (судження) та *ціннісні* або *етичні* елементи (судження). При цьому реалістичні або фактові елементи містять інформацію про факти, «стан системи»; а ціннісні або етичні елементи – про значущість фактів для суспільства, окремих груп, організацій, оцінювачів тощо. Так звані «судження дії» є наслідком взаємодії суджень про реальність і ціннісних суджень.

(1) Відповідальність перед демократичними інститутами за визначення цінностей може бути посилена шляхом запровадження процедурних механізмів, які б дозволили більш ефективно відокремити фактові та етичні елементи рішень.

(2) Віднесення вирішення того чи іншого питання до компетенції законодавчого органу чи органу управління має залежати від співвідношення у ньому фактових та етичних елементів та ступеня суперечливості перших. Правильному розподілу компетенцій без надмірного навантаження на законодавчий орган значною мірою сприяє успішна реалізація пункту (1).

(3) Оскільки законодавчому органу неминуче доводиться формувати чимало фактових суджень, він повинен мати вільний доступ до всієї інформації та консультацій. Однак цей доступ не просто повинен мати характер рекомендацій стосовно конкретних дій, а й містити фактову інформацію про об'єктивні наслідки доступних законодавчому органу альтернативних рішень.

(4) Оскільки адміністративному агентству у будь-якому разі доводиться формувати велику кількість ціннісних суджень, воно повинно чутливо реагувати на цінності громадян, а не лише на ті, що в явному вигляді представлені в законах. Крім того, хоча формування ціннісних суджень у багатьох випадках, особливо, якщо питання не містить суперечливих моментів, може бути делеговано адміністративним працівникам, усе ж необхідно зберігати їх повну підзвітність у питаннях цінностей законодавчому органу на випадок відсутності єдиної думки [6, с. 67].

Щодо системи цінностей, то вона передбачає цілісний зразок структури цінностей, що має місце на будь-якому рівні (індивідуальному, груповому, організаційному або суспільному), де цінності ідеально ранжуються за *ієрархічним* порядком значущості або за приблизним показником певних цінностей, що мають більшу вагу, ніж інші; така система звичайно буває порівняно стабільною або ж повільно змінюється – і здатна впливати на загальний процес творення політики та на конкретні варіанти вибору рішень [3, с. 161].

Однак останнім часом у ситуації ускладнення та урізноманітнення способів здійснення політики, за допомогою яких надаються суспільні блага та управлінські послуги, дослідники почали говорити про так звані «суміші» впровадження, маючи на увазі те, що галузі політики складаються з множини акторів, інституцій та організацій, способів виконання і цінностей. Зокрема, виділяють «суміш цінностей».

Ціннісна суміш робить менш визначеними чіткі набори цінностей. Ця суміш містить у собі вибір і пріоритети щодо розподілу ресурсів між галузями політики і проблем, а також між різними програмами, спрямованими на різні проблеми й публічні політики. Те, як політика здійснюється, відображатиме пріоритети та цінності творців політики. Система здійснення містить пакет цінностей, а вибір суміші є результатом того, як творці політики розробили чи обрали суміш для реалізації одного набору цінностей порівняно з іншим. У контексті проблеми побудови системи здійснення існує неминучий конфлікт цінностей між різними агенціями, задіяними в організаційній матриці, а також між цінностями творців політики вищого рівня та цінностями впроваджувальників найнижчого рівня, які цілком можуть не погоджуватися з сумішшю здійснення, в рамках якої вони мусять робити свою справу [1, с.441–445].

Цінності в більшості випадків є предметами інтерпретацій. Конфлікт цінностей призводить до невизначеностей, що можуть провокувати розрив, а звідси й утруднення пошуку консенсусу між суспільними цінностями та етичними принципами та ускладнення вироблення адекватної й справедливої політики.

Етичний елемент рішення містить усвідомлення та оцінювання всіх ціннісних елементів, що містяться в альтернативних можливостях.

Серед критеріїв оцінки/порівняння варіантів публічної політики часто виділяють результативність, ефективність, справедливість, політичну здійсненність (соціальну прийнятність, доречність або відповідність прагненням суспільства), адміністративну та технічну здійсненність. При цьому навіть результативність та ефективність прямо залежать від політичних обговорень цілей та цінностей політики. Д. Стоун звертає увагу на те, що політична логіка є передусім обґрунтуванням однаковості та відмінності, доброго та поганого, правильного та хибного. А обґрунтування більшого й меншого є вже вторинним [7, с. 294–295].

Значне етичне навантаження мають такі критерії оцінки політики, як *політична здійсненність* та *справедливість*.

У дослідницькому колі точиться дискусія щодо того, які саме критерії слід застосовувати для оцінки *політичної здійсненності*. Найчастіше називають *прийнятність*, *доречність* або *відповідність прагненням суспільства*. Всі вони пов'язані з ціннісними аспектами публічної політики.

Під *соціальною прийнятністю* розуміють узгодженість основних положень та завдань політики з основними суспільними цінностями, ступінь сприйняття і згоди громадян зі здійсненням конкретного варіанта політики; рівень задоволення потреб та інтересів цільових суспільних груп цієї політики. Серед критеріїв прийнятності виділяють легітимність і підтримку.

Легітимність можливо перевірити завдяки відповідям на питання:

- Чи вважатимуться легітимною роллю чи діяльністю дії, потрібні для даного варіанта курсу?
- Чи відповідає цей курс загальній ідеології, політиці і пріоритетам уряду?
- Чи вважатимуть зацікавлені сторони цей варіант легітимним?

Підтримка виявляється у можливості забезпечити той чи інший варіант політики об'єктивними стандартами та експертними висновками.

Доречність передбачає визначення, що не суперечать цілі політики уявленням суспільства про цінності. Тобто, в процесі формування та реалізації політики постає питання про її мету й оцінювання цієї

мети. Вибір цілей політики постає як етичне питання, пов'язане з людськими уявленнями про цінності, права, перерозподіл тощо.

Відповідність прагненням суспільства як один із виразів політичної здійсненності політики передбачає необхідність відображати інтереси, потреби, переваги та уявлення про цінності конкретних груп. Адже часом політика може бути ефективною та дієвою, але не відповідати потребам і бажанням суспільних груп, на які вона спрямована [8, с. 155–156].

Критерій *справедливості* передбачає відкритість, чесність і справедливість розподілу результатів та зусиль, витрачених ресурсів і здобутих суспільних благ стосовно суспільних груп.

Справедливість – це постійна та вічна воля віддати кожному належне (Юстиніан). Як категорія морально-правової та соціально-політичної свідомості, справедливість являє собою широкий спектр значень, що утримують вимогу відповідності між значимістю індивідів або соціальних груп та їхнім соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками, працею та винагородою, проступком та покаранням тощо. В раках етичної думки поняття справедливості зазвичай визначається як поняття моральної свідомості, що виражає не ту чи іншу цінність, а їх загальне співвідношення між собою, конкретний розподіл між індивідами. Поставши унаслідок пошуку міри людських вчинків, справедливість базується на явищі «зворотного зв'язку», тобто сумірності, співвіднесеності наданого та отриманого, здійсненого та його наслідків, намірів та їх втілення.

Формуючи державну політику, виокремлюють 3 види справедливості:

- горизонтальна справедливість – однакове ставлення до тих, хто перебуває в рівнозначних умовах;
- вертикальна справедливість – розподіл товарів і послуг між тими, хто перебуває в нерівнозначних умовах;
- справедливість між поколіннями – витрати і вигоди пропонує варіантів стратегії або програм для майбутніх поколінь.

Складності із впровадженням принципу справедливості полягають у тому, що бракує чіткої відповіді на запитання про те, яким має бути справедливий розподіл суспільних благ між членами суспільства й чи існує небезпека «надто вільного трактування варіантів політики і вибору найкращого з них з використанням ідеологічних

перекручень, маніпуляцій, впливу неполітичних лобістських груп тощо» [9, с. 67].

Інтереси, які розглядаються як рівні в моральному плані, можуть бути нерівними в політичному плані. Справедливі, законні чи добродійні інтереси не обов'язково є міцними; часто вони виявляються слабкими. І роль держави полягає в тому, щоб захистити слабкі, але законні інтереси від міцніших, але менш добродійних інтересів [7, с. 181].

Варто звернути увагу на те, що іноді певні дії є правильними з морального погляду й тому мають бути реалізованими, хоча у вузькому сенсі вони постають неефективними (тут витрати перевищують здобутки).

Оскільки держава є загальнонародною організацією, яка покликана представляти й захищати інтереси кожного свого громадянина, справедливість у ієрархії цінностей державного управління має посідати вищий щабель, порівняно з ефективністю. «У деяких моментах державні організації мусять здійснювати функції, які не виконувалися б, якби ефективність була критерієм оцінки. Однак доконечність надання послуг усім громадянам вимагає від державної організації здійснення цієї функції» [10, с. 49].

Цінності, на яких має базуватися творення політики – це, перш за все, цінності суспільства, окремих його груп, на які спрямована політика, так звані «цінності пайовиків» (стейкхолдерів).

Розрізняють такі підходи у впровадженні політики: «згори вниз» – тут превалює цінність контролю, та «знизу вгору» – домінують цінності відкритості, децентралізації, участі. Відповідно, є 2 різні підходи втілення суспільних цінностей та цінностей стейкхолдерів у політиці:

1. Аналіз та врахування політичними аналітиками поглядів особистостей та груп, що беруть участь у формуванні та впровадженні політики і спрямовування уваги на державні інтереси.

2. Активне залучення до розробки політики груп та осіб, що зазнають впливу цієї політики, що робить цей процес більш відкритим, прозорим та очевидним [8, с. 84–85].

Другий підхід якраз демонструє риси саме публічної (а не «державної») політики, при якій, на думку аналітиків, сукупність цілей,

цінностей, підходів і дій легалізується народом відповідно до основних принципів демократії й яка формується представницьким органом, який залучає до її ініціювання, розробки та впровадження значне коло інших органів державного управління різного рівня, експертні організації, недержавні агенції, громадські і міжнародні організації та окремих громадян [7, с. 12].

Колективні зусилля у формуванні політики мають ціннісне, етичне підґрунтя. Г. К. Колбеч звертає увагу на те, що у тому разі, коли участь у творенні політики беруть «порівняно стабільні колективи людей з широкого діапазону організацій, що зводяться разом на постійній основі для розв'язання проблем політики», «...найчастішим уявленням про колективність політики стало уявлення про неї як про громаду. Це вказує на тісний зв'язок і довіру: політика здійснюється людьми, які знають і довіряють одне одному. Це не означає, що тут не може бути невігластва, непорозумінь і конфліктів. Проте це уявлення підкреслює ступінь взаємопов'язаності колективних дій для досягнення взаєморозуміння: певне взаєморозуміння необхідне для реалізації будь-яких колективних заходів, а практика спільної роботи зміцнює його» [11, с. 37].

Цінності водночас і спрощують, і ускладнюють процес творення політики. Цінності спрощують процес вироблення політики, оскільки забезпечують готову «модель світу», кілька стандартів, за допомогою чого значну кількість рішень можна приймати більш-менш автоматично і навіть нові різновиди проблем можна піддати «негайному розгляду». Цінності ускладнюють творення політики, оскільки індивідуальний творець рішення може відчувати вплив кількох ціннісних міркувань, які іноді складно узгодити (якщо вони конфліктують між собою) або ранжувати їх (якщо вони збігаються, але конкурують між собою). Цінності можуть бути значною мірою прихованими, розпорошеними та переплутаними. Ухвалення рішень звичайно торкається не однієї, а багатьох осіб, організацій, соціальних груп, що ставить питання: «чий цінності?», тобто залишається актуальною проблема конфлікту або конкуренції цінностей [3, с. 162–163].

Практичне просування цінностей до управлінських цілей передбачає:

- ідентифікацію цінностей, що базується на відборі ідеалів та принципів, що забезпечують виконання державою загальносоціальних

функцій та відповідають основоположним традиціям суспільства та позитивним стереотипам масової свідомості;

- «вибраковку» конфліктогенних для даного соціуму цінностей, що мають руйнівний соціально-політичний потенціал;
- зниження рівня абстрактності цінностей через операціоналізацію ідейного змісту, надання їм цільових оболонок у вигляді розрахункових параметрів;
- врахування функціонально-рольових параметрів цінностей, відмінностей їх функціонування на різних рівнях та сферах управління (наприклад, політичної та адміністративної підсистем державного управління);
- визначення рівня та характеру носіїв ціннісних мотивацій (лідерів, груп управлінців, широкої соціальної аудиторії та інших акторів, кожен із яких передбачає власну систему закріплення та інтерпретації ціннісних орієнтирів) [5, с. 249–250].

При цьому важливо виявляти та впроваджувати цінності «різних рівнів». Наприклад, приймаючи рішення, уряд Канади враховує чотири типи цінностей: конституційні цінності (міністерська відповідальність, бюрократична відповідальність, конфіденційність Кабінету та правові обмеження); консультативні цінності (визнають важливість урахування впливу пропозицій щодо політики на зацікавлених осіб, наголошують на необхідності внутрішніх і горизонтальних консультацій); стратегічні цінності (відображають стратегічні пріоритети уряду та бачення політики і соціальних змін у довгостроковій перспективі); політичні цінності (враховують політичні обмеження, наприклад, стратегію оприлюднення тощо) [8, с. 220–224].

За класичною моделлю вироблення публічної політики має такі етапи: ідентифікація проблеми, контекстуалізація політики, формулювання політики (вибір цілей політики на основі вияву можливих альтернатив та аналізу їх можливих наслідків), затвердження політики, впровадження заходів політики, моніторинг та оцінювання політики. Якщо сфокусувати увагу на *цінностях*, то етапами в розробці та здійсненні публічної політики будуть: формування проблем і виявлення цінностей, перетворення цінностей у політичні цілі, розроблення стратегії реалізації цих «ціннісно навантажених» цілей та мобілізація ресурсів, оцінювання результатів політики

щодо досягнення поставлених цілей (у тому числі щодо ступеня реалізованості передбачених цінностей, виникнення нових цінностей). Г. Саймон звертає увагу на функціонування так званих цінностей-індикаторів, за допомогою яких оцінюються альтернативи, не вдаючись до дослідження повністю кінцевих цілей або закладених в них цінностей [6, с. 88; 262].

Усе зазначене яскраво виявляє роль цінностей й етичних принципів у формуванні та впровадженні державної (публічної) політики.

Як зазначає К. Вайс, програми та політики бувають різних видів. Їхньою метою може бути зміна знань, позицій, цінностей, поведінки людей, організацій, в яких вони працюють. Спільною для всіх цих програм та напрямів є мета – поліпшення життя та добробуту людей, на яких вони спрямовані [12].

У свою чергу, Д. Стоун відмічає, що рівність, ефективність, свобода, безпека, демократія, справедливість та інші цілі є тільки прагненнями для якогось суспільства, яким люди надають суперечливих тлумачень. «Та якщо тлумачення розділяють людей, то прагнення об'єднують їх. При цьому доцентровою силою є намагання уявити значення суспільної мети та узгодити це уявлення зі своїм власним тлумаченням» [7, с. 297].

Таким чином, цінності, що формують аксіологічну систему суспільства, кардинально впливають на становлення, функціонування та розвиток держави та її інститутів. Постійне зосередження уваги на ціннісному виборі, включення етичних питань в процеси формування та реалізації рішень є насущним завданням вироблення публічної політики. В ситуації ускладнення та урізноманітнення способів упровадження політики, за допомогою яких надаються суспільні блага та управлінські послуги, виникають «ціннісні суміші», які роблять менш визначеними чіткі набори цінностей та можуть призводити до конфлікту цінностей. Конфлікт цінностей здатен провокувати розрив, ускладнювати й пошук консенсусу між суспільними цінностями та етичними принципами й вироблення адекватної та справедливої політики. Етичне навантаження несуть й критерії оцінки публічної політики (результативність, ефективність, й особливо – справедливість, політична здійсненність). Публічна політика підтримується й позитивно сприймається тоді, коли цінності, закладені в її основу, збігаються з суспільними та індиві-

дуальними цінностями дійових осіб і цільових груп політики. Тому перспективним постає активне залучення до вироблення політики значного кола органів державного управління різного рівня, експертів, громадських організацій, окремих громадян.

Детальний аналіз суміші цінностей, що визначає творення вітчизняної політики, вияв впливу моральних цінностей на процес формування та реалізації публічної політики потребують подальшої дослідницької уваги.

---

1. Парсонс В. Публічна політика : Вступ до теорії й практики аналізу політики / Вейн Парсонс; [пер з англ. О. Дем'янчука]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 520 с.

2. Система розробки і здійснення публічних політик в Україні / за заг. ред. О.П. Дем'янчука. – К. : Факт, 2004. – 224 с.

3. Гогвуд Б. Аналіз політики для реального світу / Б. Гогвуд, Л. Ган ; [пер. з англ. А. Олійник; наук. ред. пер. В. Тертичка]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 396 с.

4. Кньопфель П. Аналіз і пілотаж публічної політики / П. Кньопфель, К. Ларю, Ф. Варон, Н. Малишева. – К. : Алерта, 2010. – 424 с.

5. Управление государством: Проблемы и тенденции развития // Полит. наука : Ежегодник 2007 / Рос. ассоциация полит. науки ; гл. ред. А.И. Соловйов. – М. : РОССПЭН, 2008. – 510 с.

6. Саймон Г.А. Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / Г.А. Саймон ; [пер. з англ. Р. Ткачука]. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

7. Стоун Д. Парадокс політики : Мистецтво ухвалення політичних рішень / Дебора Стоун. – К. : Вид-чий дім «Альтернативи», 2000. – 304 с.

8. Браун П. Посібник з аналізу державної політики / Пол Браун ; [пер. з англ.]. – К. : Основи, 2000. – 243 с.

9. Дем'янчук О. Державна політика і державне управління: політологічні аспекти : монографія / О. Дем'янчук. – К. : Факт, 2008. – 272 с.

10. Райт Г. Державне управління / Г. Райт ; [пер. з англ. В. Івашко, О. Коваленко, С. Соколик]. – К. : Основи, 1994. – 191 с.

11. Колбеч Г.К. Політика: Основні концепції в суспільних науках / Г.К. Колбеч; [пер. з англ. О. Дем'янчука]. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 127 с.

12. Вайс К.Г. Оцінювання: методи дослідження програм та політики / К.Г. Вайс ; [пер. з англ. Р. Ткачука та М. Корчинської; наук. ред. пер. О. Кілієвич]. – К. : Основи, 2000. – 671 с.

ФЕНОМЕН ДОВІРИ У СОЦІОГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена реконструкції рецепції та рефлексії знання про феномен довіри, об'єктивованого в соціогуманітарному дискурсі сучасної України.

Ключові слова: феномен довіри, соціальні практики, простір довіри, соціогуманітарний дискурс сучасної України.

Постановка проблеми. Потреба теоретичного осмислення феномену довіри зумовлена відчуттям її кризи не лише в локальних осередках окремого соціуму, а й загальною тенденцією до пониження (або підвищеного запиту) рівня довіри, характерною також для суспільств з достатніми політичними та економічними підставами для утвердження так званої «культури довіри». Як зазначає П. Штомпка, зниження суспільної довіри (від споживання продуктів до політичних партій та державних інституцій) відзначається численними соціологічними дослідженнями в різних спільнотах на усіх рівнях [1, с. 409].

Україна не є винятком із загальних світових тенденцій. Згідно з останніми даними Європейського соціального дослідження серед усіх країн Європи Україна є країною з найнижчим рівнем інституціональної довіри [2]. Ілюстративним уточненням (національного виробництва) цих даних є соціологічні опитування, які демонструють тенденцію зниження рівня довіри українського соціуму, передусім, до владних інститутів [3].

Безумовно, що такий стан викликає інтерес наукової спільноти не тільки до діагностики рівня довіри в кількісних вимірах та суб'єктно-об'єктних констатаціях, а й зумовлює потребу рефлексії знання про феномен довіри в сучасному соціокультурному дискурсі України. На наш погляд, таке завдання можна вважати виправданим з таких причин. По-перше – це дає нам уявлення про час та міру вкоріненості/усвідомлення цієї проблеми у нашому соціокультурному

просторі, що, в свою чергу, може стати аргументом на користь діагностики початку змін ціннісної парадигми української спільноти, а також спонукати до розмислу над їхніми причинами, вектором спрямування та механізмами здійснення. По-друге, ілюструє динаміку та інтенсивність аналізу феномену довіри в певних галузях наукового знання, що є свідченням нагальності запиту довіри у корелюючих з ними соціальних практиках. По-третє, такий аналіз розкриває тематичну палітру в дослідженні феномену довіри, специфіку його рецепції в національному інтелектуальному просторі та відкриває лакуни в його теоретичному осмисленні. По-четверте, сприяє систематизації приросту нового знання стосовно поглиблення розуміння довіри як такої. Таке дослідження, на наше переконання, буде не зайвим, оскільки є спробою відтворення бачення феномену довіри в інтелектуально-ідейному вимірі національного культурного простору, який, в свою чергу, є проекцією актуальних суспільних запитів та характеру наявних соціальних практик.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен довіри перебуває в тематичному авангарді західноєвропейських наукових досліджень з початку 80-х років минулого століття. Економісти, політологи, соціальні психологи, соціологи з погляду різних теоретичних спрямувань та методологічних забезпечень утверджували думку про те, що довіра є ключовою категорією для розуміння та конструювання моделей суспільного життя, що зумовлено її всеприсутністю у міжлюдських відносинах, тривалість яких не може існувати без певної «дози довіри та відчуття загального смислу» (П. Штомпка).

У соціогуманітарному дискурсі України останнього десятиліття найбільш активну участь (у кількісному вимірі порівняно з іншими сегментами наукового знання) в опануванні феномену довіри продемонстрували представники економічної науки (О. Александров, Є. Алімпієв, Т. Артьомова, О. Батістова, В. Гладунський, В. Гесць, Т. Дідківська, В. Корнівська, Т. Кричевська, І. Малий, В. Мандибура, Ю. Мішин, В. Яременко) [4–17]. Спеціальним предметом розгляду він став для знавців державного та корпоративного управління (О. Кучабський, І. Лопушинський, С. Погорілий, Н. Супрун та ін.) [18–22]. Зацікавленість феноменом довіри виявили

представники політичної науки (С. Білошицький, А. Міщенко, В. Сукачов, М. Чабанна) [23–26], соціології (Є. Головаха, Р. Гоч, Н. Костенко, С. Макеєв, І. Мартинюк, Н. Паніна, Н. Соболева) [27–30], філософії (О. Кожем'якіна, В. Міхеєва, Н. М'ясникова) [31–33], психології (Н. Василюк, О. Фельдман, О. Штуца) [34–36], правничих наук (Т. Гаврилюк, Л. Москвич, О. Проневич, Ю. Торкайло) [37–40].

Кожна галузь наукового знання розглядає феномен довіри згідно зі своєю специфікою та практичною значимістю у сфері своєї компетенції, що зумовлює наявність різних оптик візії феномену довіри. Зважаючи на це, на нашу думку, не буде зайвим узагальнюючий погляд на процес рефлексії довіри та його специфіку в національному науковому просторі.

Метою статті є систематизація, аналіз та виявлення специфіки розгляду феномену довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз рефлексії довіри у сучасному соціогуманітарному дискурсі України здійснено на підставі моніторингу публікацій у провідних вітчизняних наукових часописах за останнє десятиліття, які, на наш погляд, є найвагомішими репрезентантами тематичного кола проблем, на яких зосереджений пошук науковців сучасної України. До моніторингового переліку було залучено періодичні видання провідних наукових центрів нашої держави: «Філософська думка», «Мультиверсум» (Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України), «Стратегічні пріоритети» (Національний інститут стратегічних досліджень), «Економіка і прогнозування», «Економічна теорія» (Інститут економіки та прогнозування НАН України), «Наукові записки», «Політичний менеджмент» (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України), «Сучасні проблеми психології», «Психологія і особистість» (Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України), «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» (Інститут соціології НАН України), «Держава і право» (Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України); періодичні наукові видання окремих навчальних закладів: «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: філософія, політологія», «Гуманітарні студії» (Київський національний університет імені

Тараса Шевченка), «Наукові записки НаУКМА», «Магістеріум. Політичні студії» (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), «Актуальні проблеми економіки» (Національна академія управління), «Гілея: науковий вісник» (Всеукраїнська громадська організація Українська академія наук, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова), а також низка періодичних видань інших навчальних закладів України*.

Спроби ввести в національний науковий дискурс проблему довіри було здійснено ще наприкінці 90-х років минулого та на початку XXI ст. У 1997 р. була проведена українсько-канадська конференції на тему: «Громадська довіра: неупереджене правосуддя та юстиція» [41]. Впродовж 2000–2003 рр. вийшли друком кілька статей, у яких довіра розглядалася як соціопсихічний феномен [42], як механізм інтеграції українського суспільства [43], аналізувалися константи довіри [44]. Ці публікації, судячи з тематичного поля в тогочасних наукових часописах, не справили стимулюючої дії стосовно зацікавленості національної наукової спільноти феноменом довіри. Хоч інституційний рівень довіри в українському суспільстві на той час не перебував у стані ренесансу, але, напевно, традиційне сприйняття лексеми «довіра» як мови моралі, що надавало їй моралізаторського присмаку, виводило цю проблему на маргінеси, або й поза межі, раціонального дискурсу (окрім соціологів, науковий інтерес яких до феномену довіри зумовлювався залученістю у процес моніторингу та аналізу ціннісних трансформацій українського суспільства) [45, 25, 8]. Це свідчить про те, що довіра у суспільній свідомості не сприймалася як дієвий інструмент/засіб розв'язання нагальних проблем передусім економічного та політичного порядку.

Наступна актуалізація теми довіри була здійснена в контексті політичної та економічної науки [46–49]. Варто зазначити, що 2007 р. в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України було презентовано представникам вітчизняної наукової спільноти роботу Ф. Фукуями «Довіра: соціальні чесноти та шлях до процвітання» (вийшла у США 1995) за

---

*Незважаючи на вагомий перелік видань авторитетних наукових інституцій, цілком зрозуміло, що ми не можемо претендувати на вичерпність охоплення усіх публікацій, присвячених феномену довіри.

участю самого автора. (Незважаючи на появу згодом цілої низки авторитетних робіт – Б. Міштал (1996), А. Селігмен (1997), П. Штомпка (1999), Р. Хардін (2002) – в яких розглядається феномен довіри, це дослідження до сьогодні посідає чільне місце з означеної проблеми). Однак ця подія не знайшла широкого тематичного відгуку у проблемному полі національного соціогуманітарного дискурсу, про що свідчить відсутність відповідних публікацій у провідних наукових часописах протягом наступних кількох років. Логічно постає питання: «Чому безпосередня тематична «ін'єкція» у наш науковий дискурс не дала відвідної оперативної інтелектуальної реакції наукового загалу?».

Чергові намагання включити феномен довіри до актуального наукового дискурсу припадають на 2009–2011 рр. З'являється число журналу «Економічна теорія» (2010 р.), наскрізною темою якого стає проблема довіри, кілька дисертаційних досліджень у різних наукових галузях – психології, політології, державному управлінні – де феномен довіри стає предметом спеціального розгляду в конотаціях з відповідними соціальними практиками, фіксується початок інтересу до феномену довіри у представників філософської спільноти.

Варто зазначити, що Інститут соціології НАН України реалізує багаторічний проект «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» (автори програми Є. Головаха, Н. Паніна, керівник – В. Ворона), який передбачає дослідження, зокрема, і рівня суспільної довіри/недовіри. Результатом тривалих напрацювань, систематизації, узагальнення та теоретичної інтерпретації емпіричного масиву інформації про рівень довіри в українському соціумі стала колективна монографія фахівців названої установи «Суспільство без довіри» (2014), окрім уже згадуваних окремих авторських публікацій упродовж останнього десятиліття. Цьогорічна хвиля уваги наукового товариства України до феномену довіри започаткована міжнародною науково-практичною конференцією «Творення простору суспільної довіри в Україні XXI сторіччя» (17–19 лютого, м. Львів) з ініціативи громадських, професійних та навчальних інституцій з банківської справи за участю провідних фахівців з різних галузей соціогуманітарних наук [50].

Дивлячись з кількісно-темпорального кута зору на феномен довіри у сучасному соціокультурному дискурсі в Україні, можемо

стверджувати, що, зважаючи на суттєвий доробок в імplementації та інтерпретації провідних теоретичних концепцій феномену довіри в національному науковому просторі, а також постійний моніторинг його практичного функціоналу в українському соціумі, тема довіри не перебуває в національному поліфонічному науковому мейнстрімі (як, приміром, тема ідентичностей), презентованому у провідних наукових виданнях України. Основна тематика авторитетних наукових часописів зосереджена, як правило, на вузько фахових проблемах інструментального типу. Що стосується розгляду питань загальносуспільної значимості у ціннісній оптиці візії, то це переважно проблема громадянського суспільства, механізмів його формування, утвердження владних інститутів нового стилю/типу, національної ідентичності у різноманітності суспільних конотацій та інтерпретацій, проблем, пов'язаних з економічними трансформаціями, модернізацією, глобалізацією і т.п. Місця генералізованому обговоренню довіри у такому контексті тривалий час не знаходиться. Довіра не має нагального попиту на науковий «промоушен», це може бути свідченням того, що вона не користується довірою у суспільній свідомості як дієвий і, відповідно, запитуваний спосіб утвердження нової ціннісної підвалини інституційної архітектури суспільства.

Поліаспектність феномену довіри зумовлює тематичну номенклатуру його дослідницького поля. Як ми вже зазначали, розгляд теми довіри в національному науковому дискурсі представлений у різноманітних фахових спрямуваннях. Найбільша (у кількісному вираженні) зацікавленість проявляється у сферах, що корелюють з такими практиками, як економіка, політика та державне управління. Досліджуючи феномен довіри, науковці розглядають 1) причини її кризи, 2) обґрунтовують потреби відновлення простору довіри в українському соціумі, 3) пропонують механізми підвищення рівня довіри до владних інституцій та суб'єктів економічної діяльності.

У перелік найбільш артикульованих потрапили причини різного масштабу – як-то «неефективність традиційних організаційно-управлінських засобів і заходів» [17, с. 103]; ціннісно-інституційна деградація важливих сегментів фінансового ринку, яка спричинила глобальну фінансову кризу [23, с. 15]; зміна логіки функціонування представницьких політичних інститутів провідних країн світу

(парламентів, урядів, партійних систем, партій), яка зумовлювалася нормативною моделлю ліберальної демократії, натомість, відбувається її еволюція в антиліберальному та антидемократичному напрямі [26, с. 64].; відсутність видимих результатів діяльності політичних інститутів та прозорості у прийнятті ними рішень, корупція, яка зумовлює неефективну діяльність уряду, знижує рівень легітимності влади, стає причиною порушення прав та свобод громадян, зумовлює надлишкові видатки в економіці, неефективність використання ресурсів і, як наслідок, зменшення рівня економічного розвитку країни [18, с. 14].

Потреба відновлення/творення простору довіри аргументується тим, що вона може стати новим шляхом «вирішення питань управління і форм урядування, що відповідають складності сучасних проблем», оскільки саме «довіра (а не примус) стає визначальною умовою ефективності влади, її здатності консолідувати суспільство у розв'язанні проблем його розвитку» [17, с. 108]. В економічному сегменті довіра розглядається як компонента ціннісної основи раціонального вибору, як важливий чинник прийняття рішень в умовах інформаційного дефіциту чи суперечливої інформації, як інструмент оптимізації фінансових результатів господарської діяльності, оскільки довіра зменшує трансакційні витрати за рахунок можливості відмови від певної кількості контрольно-перевірочних процедур [16, с. 11]. Таким чином суспільна довіра формує відчутні економічні переваги, на відміну від її дефіциту, що «створює ситуацію, в якій розвиток багатьох демократичних і ринкових інститутів виявляється неможливим» [51, с. 50]. Наголошується, що такі обставини є особливо актуальними для сучасного українського суспільства, оскільки «подолання тривалих соціально-економічних негараздів, як свідчить світова практика, неможливе без пробудження національної свідомості і гідності, узгодження економічних інтересів усіх суб'єктів господарського життя на основі відродження довіри у суспільстві – запоруки поглиблення демократизації, запровадження і сприйняття демократичних засад у політиці як норми співжиття, що позитивно впливає на рівень ділової активності, зростання зайнятості, обсягів виробництва та споживання загалом» [51, с. 50].

У соціологічних роботах особливий акцент робиться на тому, що довіра сприяє соціальній інтеграції, соціальному та економіч-

ному морфогенезу, підтримує легітимацію суспільних інститутів та інноваційний економічний розвиток [18].

У колі фахівців з державного управління, політичної та економічної наук механізмами збереження довіри, як позикового капіталу, вважаються «відкритий, чесний, толерантний діалог держави з громадянами» та електронна демократія як форма сучасної політичної комунікації [26, с. 105]. Реанімуванню рівня довіри до політичних інститутів як суб'єктів реалізації суспільних інтересів в українських реаліях також сприятиме, на думку дослідників, «мінімізація рівня корупції в суспільстві, створення умов для прозорості та відкритості функціонування органів державної влади, надання можливості громадянам бути учасниками процесу ухвалення рішень у сфері державної політики» [31, с.14].

Специфікою розгляду феномену довіри у такому «державно-управлінському-політико-економічному» контексті є домінування прагматичного підходу до розуміння його сутності, що зумовлює трактування довіри переважно як вічно тривалого кредиту, наданого громадянами представникам владних інституцій/споживачам – суб'єктам економічної діяльності. Така артикуляція перетворює довіру на **віру** у надійність, компетентність, чесність, сумлінність, справедливість, відповідальність та інші чесноти репрезентантів об'єктів суспільної довіри, а **дієве** підтвердження цих чеснот, засвідчуване практикою здійснення владних повноважень чи різновидів економічної діяльності, які б мали стати факторами формування/творення простору довіри у горизонтально-вертикальних зв'язках суспільної взаємодії, за невеликими винятками у формі пунктирних зауважень, залишається поза увагою дослідників [52].

Аналіз причин відсутності запиту на довіру, що є результатом практичної дії і може бути потужним ресурсом модернізації суспільства, не є предметом нашого розгляду у цій статті. Але зауважимо, що суспільство, де традиція здійснення владних повноважень глибоко вкорінена у силових структурах, апriorі не потребує довіри як результату критичної раціональної діяльності. Такий тип/стиль здійснення владних повноважень може корелюватися лише з вірою як ірраціональним феноменом, на формування якої і спрямовані владні зусилля та відповідний інформаційний контент.

На наш погляд, є потреба у зміні функціонально-інструментального підходу до аналізу довіри, що вимагає застосування інших методологічних інструментів для її опанування, які б дали змогу осмислити її не лише з погляду прагматичної потреби і, відповідно, підпорядкування економічній ефективності, політичній надійності, соціальному впорядкуванню і т.п., а й зрозуміти її каузальні зв'язки в ціннісній системі загалом. Такий аналіз можливий у філософсько-етичному вимірі.

Філософський аналіз довіри у сучасному соціогуманітарному дискурсі України не має розлого кількісного та тематично різнобарвного представлення. Кілька статей останніх років аж ніяк не свідчать про пильну зацікавленість філософської спільноти феноменом довіри. Варто зазначити, що такий стан не є специфічною особливістю національного наукового дискурсу. Це, так би мовити, відлуння трендів більш широкого масштабу (хоч сучасні дослідники знаходять у творчому доробку знакових для філософії персоналій факти оперування терміном «довіра»). Звертаючись до спеціалізованих енциклопедичних видань, які вміщують актуальний понятійно-категоріальний апарат філософії, етики, фіксуємо відсутність статей про довіру [53, 54]. На перший погляд, такий факт є досить несподіваним у зв'язку з тим, що поняття «довіра» належить до мови моралі. Зрозуміло, що такий стан речей є не випадковість чи своєрідне ігнорування життєво доведеними очевидностями, не вартими осмислення на рівні вищих закономірностей. Дозволимо собі висловити припущення, що це спричинено, так би мовити, етичними «очевидностями» про природу довіри. Засадничими цінностями, наявністю яких довіра підтверджує, конкретизує, є передусім свобода, справедливість та відповідальність. Довіра не початкова ланка у ціннісному ланцюгу суспільного життя, вона є наслідком проголошення, утвердження, культивування основоположних цінностей у житті соціуму. Безумовно, що така етична «очевидність» не виключає потребу етико-філософської розробки феномену довіри, більш того, актуалізація проблеми довіри в етико-філософському контексті може стати принагідною у пошуку глибинних причин кризи довіри чи підвищеного рівня запиту сучасного суспільства на довіру, а відтак і умов та засобів творення простору суспільної довіри.

Висновок. Масштабні соціологічні дослідження ціннісної складової суспільного життя, започатковані в останній чверті ХХ ст. дали фактичне підтвердження теоретичним обґрунтуванням провідної і всепроникної значимості цінностей у суспільній архітектурі та їхній визначальній ролі в модернізаційних процесах соціуму як такого, що і зумовило пильний науковий інтерес до феномену довіри як одного із провідних солідаризуючих чинників суспільного життя, спроможного внормувувати суспільні відносини на мало-затратних (з економічного погляду) та надійних і прогнозованих (з політичного) засадах. Узагальнюючи проведені дослідження, можемо стверджувати, що тема довіри, як одна із топових тем наукового світу новітнього західноєвропейського простору, була імплементована в соціогуманітарний дискурс сучасної України наприкінці 90-х років минулого століття, що спричинено як логікою розвитку та наукового опрацювання певних ідей, так і специфічними запитами соціальних практик на зміну ціннісної парадигми, що визначає їхній зміст та мету.

Моніторинг часописів провідних наукових установ та навчальних закладів України за останні десять років свідчить про доволі уповільнену інтеграцію теми довіри в науково-дослідницький контент таких напрямів наукового знання, як соціологія, економіка, політологія, державне управління, юриспруденція, психологія, філософія. Посеред названих напрямів найбільша зацікавленість феноменом довіри спостерігається в соціології, економічній та політичній науці, а також у державному управлінні. Це можна розуміти як відлуння гострої кризи та практичний запит відповідних сегментів українського соціуму на нетрадиційні/нетипові засади реформаційних заходів. Цікавим є той факт, що в межах юридичної науки ціннісна проблематика в цілому (значною мірою ідея справедливості, рівності та відповідальності) є досить актуальною для теперішніх наукових студій, але одиничними є публікації, спеціально сфокусовані на темі довіри, попри те, що органи судової влади та різноманітні силові структури, які у практичному житті є втіленням наявної правової думки, мають найменший рівень довіри суспільства (за даними соціопитувань) з-поміж усіх суспільних інститутів.

Науковий загал, долучений до аналізу феномену довіри, рефлексії та імплементації у соціогуманітарний дискурс сучасної України

існуючих теоретичних концепцій його обґрунтувань, переважно зосереджувався на розгляді причин кризи довіри, актуальності, практичній значимості та виправданості формування простору довіри, а також пошуках механізмів його втілення. Незважаючи на поліфонічність розгляду феномену довіри різними науковими акторами вітчизняного соціогуманітарного дискурсу, провідною його ознакою є функціонально-інструментальний ракурс у розгляді феномену довіри. Отож, є потреба в цілісному, етико-філософському аналізі феномену довіри, що дасть змогу прояснити його сутнісне наповнення, місце та каузальні зв'язки в ієрархії ціннісної системи суспільства як такого і, особливо, сучасного, зокрема, причин кризи чи підвищеного суспільного запиту, розуміння яких зумовлюватиме пошук засобів та шляхів творення простору довіри відповідно до соціокультурних особливостей національного суспільного ландшафту.

---

1. Штомпка П. Доверие – основа общества / Петер Штомпка; [пер. с пол. Н.В. Морозовой]. – М.: Логос, 2012. – 440 с.

2. Головаха Є. Почніть з себе [Електронний ресурс] / Є. Головаха – Режим доступу: <http://www.alter-idea.org.ua/yevgen-golovaha-pochnit-z-sebe/>

3. Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/komu-bilshe-dovirjayut-ukrainci—vladi_-gromadskosti_-zmi_.htm; Якою мірою Ви довіряєте політичним партіям? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1086

4. Александров О.В. Довіра як економічний актив бізнесу Private Banking [Електронний ресурс] / О.В. Александров // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 3. – С. 135–140. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2013_3_29

5. Алімпієв Є. Інституційна довіра як чинник ефективності фінансово-монетарної трансмісії в післякризовій економіці [Електронний ресурс] / Є. Алімпієв // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 4. – С. 96–103. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2012_4_16

6. Артьомова Т.І. Економіка довіри як прообраз інституційної архітектури [Електронний ресурс] / Т.І. Артьомова // Економічна теорія. – 2010. – №3. – С.60–68. – Режим доступу: http://etet.org.ua/?page_id=189&mode=view&lang=uk&year=2010&issueno=3

7. Батістова О.І. Довіра як основоположний чинник господарського розвитку та її вплив на реалізацію фінансово-інтелектуальної влади [Електронний ресурс] / О.І. Батістова // Соціальна економіка. – 2013. – №2–3. – С.84–93. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/se_2013_2-3_11

8. Геєць В.М. Взаємодія довіри та розвитку [Електронний ресурс] / В.М. Геєць // Економічна теорія. – 2005. – №2. – С.3–16. – Режим доступу: http://etet.org.ua/?page_id=189&mode=view&lang=uk&year=2010&issueno=3

9. Геєць В.М. Довіра як елемент соціального капіталу [Електронний ресурс] / В.М. Геєць // Економічна теорія. – 2010. – №3. – С.7–19. – Режим доступу: http://etet.org.ua/?page_id=189&mode=view&lang=uk&year=2010&issueno=3

10. Гладунський В.Н. Довіра населення до комерційних банків як один із чинників їх стійкості [Електронний ресурс] / В.Н. Гладунський, К.В. Буяр // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія: Економіка. – 2011. – Вип. 18. – С. 377–384. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2011_18_51

11. Дідківська Т.В. Довіра як інституційна складова стратегії грошово-кредитної політики [Електронний ресурс] / Т.В. Дідківська // Економіка та держава. – 2012. – № 4. – С. 38–41. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2012_4_13

12. Корнівська В.О. Криза цінностей – криза професіоналізму – криза довіри [Електронний ресурс] / В.О. Корнівська // Економічна теорія. – 2010. – №3. – С.68–73. – Режим доступу: http://etet.org.ua/?page_id=189&mode=view&lang=uk&year=2010&issueno=3

13. Кричевська Т.О. Глобалізація й еволюція макроекономічної складової довіри державі [Електронний ресурс] / Т.О. Кричевська // Економічна теорія. – 2010. – №3. – С.80–88. – Режим доступу: http://etet.org.ua/?page_id=189&mode=view&lang=uk&year=2010&issueno=3

14. Малий І.Й. Еволюція довіри в тріаді відносин: держава – фірми – домашні господарства [Електронний ресурс] / І.Й. Малий // Економічна теорія. – 2010. – №3. – С.73–79. – Режим доступу: http://etet.org.ua/?page_id=189&mode=view&lang=uk&year=2010&issueno=3

15. Мандибура В.О. Напрями довіри суб'єктів кінцевого споживання як складова подолання наслідків економічної кризи в Україні [Електронний ресурс] / В.О. Мандибура // Економічна теорія. – 2010. – №3. – С. 94–102. – Режим доступу: http://etet.org.ua/?page_id=189&mode=view&lang=uk&year=2010&issueno=3

16. Мішин Ю.Р. Довіра в структурі соціальної взаємодії / Ю.Р. Мішин // Економіка та держава. – 2015. – № 1. – С. 47–50.

17. Яременко В.Г. Інститут довіри в координатах мікроекономічної моделі раціонального вибору [Електронний ресурс] / В.Г. Яременко // Наукові праці Дон НТУ. Серія : економічна. – Вип. 37–3. – С.11–16. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npdntu_ekon/2009_37_3/11.pdf

18. Кучабський О.Г. Довіра до органів публічної влади як ключовий фактор ефективності системи державного управління [Електронний ресурс] / О.Г. Кучабський, С.С. Погорілий // Публічне управління: теорія і практика. – 2013. – Вип. 1. – С. 103–108. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_1_19

19. Лопушинський І.П. Довіра до влади як державотворчий чинник в Україні [Електронний ресурс] / І.П. Лопушинський // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2013. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2013_2_23

20. Погорілий С.С. Довіра до державної влади як категорія політичного управління [Електронний ресурс] / С.С. Погорілий // Державне будівництво. – 2010. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_1_40

21. Супрун Н.А. Довіра як необхідна умова ефективного розвитку корпоративного бізнесу [Електронний ресурс] / Н.А. Супрун // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2011. – С. 54–57. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vier_2011_1

22. Береза В.О. Довіра до влади як показник політичної соціалізації особистості [Електронний ресурс] / В.О. Береза // Гілея. – 2015. – Вип. 98. – С. 265–268. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_98_72

23. Білошицький С. Криза довіри громадськості до представницьких політичних інститутів [Електронний ресурс] / С. Білошицький // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2. – С.56–66. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59780/06-Biloshytskiy.pdf?sequence=1>

24. Міщенко А.Б. Вплив довіри на легітимацію влади в сучасній Україні [Електронний ресурс] / А.Б. Міщенко // Гілея. – 2010. – Вип. 30. – С.440–447. – Режим доступу: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=46>

25. Сукачов В.В. Політична довіра як складова соціального капіталу громадянського суспільства: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / В. В. Сукачов; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 17 с.

26. Чабанна М.В. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки демократії [Електронний ресурс] / М.В. Чабанна // Магістеріум. Політичні студії. – 2014. – Вип.58. – С.8–14. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_p_2014_58_4.

27. Головаха Е.И. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе / Е.И. Головаха, Н.В. Панина // Избранные труды по социологии: в 3 т. Т.1: Вопросы теории, методологии, технологии социологического исследования и профессиональной этики/ сост., ред., вступ. статья Е.И. Головахи. – К.: Факт, 2008. – С. 63–86.

28. Гоч Р.М. Чинник довіри в економічних відносинах сучасного українського суспільства: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.03 / Р.М. Гоч; ІС НАН України. – К., 2013. – 16 с.

29. Мартинюк І. Соціологія довіри в українських реаліях / І. Мартинюк, Н. Соболева// Соціальні виміри суспільства.: зб. наук. праць. – К.: ІС НАН України, 2012. – Вип. 4 (15). – С. 78–122.

30. Панина Н.В. Отношение к политике, властным структурам и политическим лидерам / Е.И. Головаха, Н.В. Панина // Избранные труды по социологии: в 3 т. Т.3: Социология политики, национальных отношений, общественного мнения и социальная психиатрия / сост., ред., вступ. статья Е.И. Головахи. – К.: Факт, 2012. – С. 7–20.

31. Кожем'якіна О.М. Феномен інституціональної та генералізованої довіри: спроба категоріального аналізу [Електронний ресурс] / О.М. Кожем'якіна // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Вип. 40–2. – Режим доступу: <http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/23744/1/114.pdf>

32. Міхєєва В.В. Довіра як феномен соціальної реальності [Електронний ресурс] / В.В. Міхєєва // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2014. – № 1. – С. 76–83. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2014_1_11

33. М'ясникова Н.О. Довіра як віра у відповідальність та орієнтир у сучасному соціальному світі [Електронний ресурс] / Н.О. М'ясникова // Гілея. – 2015. – Вип. 95. – С.201–205. – Режим доступу: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=115>.

34. Василюк Н.М. Довіра як підґрунтя толерантності у психолого-педагогічній взаємодії [Електронний ресурс] / Н.М. Василюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2012. – Вип. 1. – С. 114–121. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_1_13

35. Фельдман О.Б. Довіра та щирість як передумови зовнішньої та внутрішньої відкритості людини [Електронний ресурс] / О.Б. Фельдман// Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2015. – Вип. 61. – С.110–119. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2015_61_12

36. Штуца О.В. Довіра як аспект соціально-психологічного благополуччя особистості [Електронний ресурс] / О.В. Штуца // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Психологічні науки. – 2013. – Вип. 1. – С. 71–73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhk_2013_1_22.

37. Гаврилюк Т. Довіра до міліції як передумова та результат її ефективної діяльності [Електронний ресурс] / Т. Гаврилюк// Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 2(14). – С.66–73. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_2\(14\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_2(14)_8)

38. Москвич Л.М. Суспільна довіра до суду як показник ефективності судової влади [Електронний ресурс] / Л.М. Москвич // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 2. – С. 25–30. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2011_2_7

39. Проневич О.С. Довіра до населення як критерій оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів [Електронний ресурс] / О.С. Проневич // Форум права. – 2015. – № 4. – С.225–231. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

40. Торкайло Ю.С. Довіра як основоположний принцип взаємодії органів внутрішніх справ із структурами громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Ю.С. Торкайло // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 891–895. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>

41. Громадська довіра: неупереджене правосуддя та юстиція [Текст]: матеріали укр.-канад. конф., 1–3 жовтня 1997 р./ Українська правнича фундація. – К.: Право, 1999. – 115 с.

42. Мартинюк І.І. Довіра як соціопсихічний феномен/ І. Мартинюк // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 181–184.

43. Макеев С.А. Институционализация доверия как механизм интеграции украинского общества / С.А. Макеев// Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія і політичні науки. – 2003. – Т.8. – Вип.9. – С.31–41.

44. Корженко В. Константи довіри / В.В. Корженко, О.В. Лапко // Актуальні проблеми державного управління. – 2001. – № 3 (11). – С. 53–63.

45. Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін. – К.: ІС НАН України, 2004. – С.602–604.

46. Братковський М.Л. Формування механізмів реалізації публічної влади на підставі довіри: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.- ня : 25.00.02 / М.Л. Братковський; Донец. держ. ун-т упр. - ня. – Донецьк, 2011. – 34 с.

47. Кравченко В.Ю. Довіра як прояв афіліативної потреби особистості в юнацькому віці: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / В.Ю. Кравченко; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К., 2009. – 20 с.

48. Міщенко А.Б. Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / А.Б. Міщенко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 20 с.

49. Погорілий С.С. Довіра громадян до органів публічної влади як суспільно-політичний феномен: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / С.С. Погорілий; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін-т держ. упр.- ня. – Одеса, 2011. – 19 с.

50. Міжнародна науково-практична конференція «Творення простору суспільної довіри в Україні XXI сторіччя (17–19 лютого 2016 р. м. Львів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UCAT2yUHRLpvrZZjD0lQ0cwv/videos?sort=dd&view=0&flow=grid>

51. Гоч Р. Функции доверия в экономических отношениях общества [Електронний ресурс] / Р. Гоч // Социология, теория, методы, маркетинг. – 2013. – №1. – С.58–70. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/journal/ j2013_1_r.php

52. Джонсон Дж. Экзистенциальные аспекты доверия. Електронний ресурс / Дж. Джонсон, А. Мельников // Социология: теория, методы, марке-

тинг. – 2009. – № 1. – С. 92. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/journal/-j2009_1_r.php

53. Новая философская энциклопедия. – 2-е изд. испр. и допол. – М.: Мысль, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://platonanet.org.ua/board/novaja_filosofskaja_ehnciklopedija/3

54. Этика. Энциклопедический словарь / под. ред. Р.Г. Апресяна и А.А. Гусейнова. – М.: Гардарики, 2001. – 671 с.

Ірина Андрощук

СОЦІОПОЛІТИЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В ЧЕХІЇ: ВІД «ОКСАМИТОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ» ДО СЬОГОДЕННЯ

Окреслено соціополітичну зумовленість політичної структуризації партій і партійної системи Чехії в період після «Оксамитової революції» і до сьогодні. Виокремлено ключові соціополітичні дихотомії, які є властиві чи раніше були властиві для чеського суспільства, зокрема, дихотомії «комунізм – антикомунізм» («старий» режим – «новий» режим), «Чехословаччина – Чехія», «місто – село», «церква – держава», «центр – периферія», «титільна нація – меншина», «ліві – праві». Обґрунтовано, що ключовою дихотомією чеської партійної політики є матеріалістична, яка обертається довкола соціополітичного поділу «ліві – праві». Натомість, спростовано впливовість постматеріалістичних соціополітичних поділів у Чехії.

Ключові слова: *партія, партійна система, соціополітичний поділ, дихотомія, «ліві», «праві», Чехія.*

Iryna Androshchuk. Socio-political predetermining of parties and party system political structuring in the Czech Republic: from the «Velvet Revolution» to the present

The article is devoted to outlining the socio-political conditionality of the Czech political parties and party system structuring in the period

after the «Velvet Revolution» till today. The author singled out key socio-political dichotomies that are inherent or have been previously inherent for the Czech society, including the dichotomy of «communism – anti-communism» («old» regime – «new» regime), «Czechoslovakia – the Czech Republic», «city – village», «church – state», «center – periphery», «titular nation – minority», «left – right». The researcher proved that the key dichotomy of the Czech party politics is materialist one, which revolves around the socio-political cleavage «left – right». Instead, post-materialistic nature of socio-political cleavages in the Czech Republic is refuted.

Key words: party, party system, sociopolitical cleavage, dichotomy, «left», «right», the Czech Republic.

Політична історія Чехословаччини та Чехії 1989–2015 рр. свідчить про те, що розвиток сучасної Чехії значною мірою був детермінований наслідками «Оксамитової революції», виборів 1990 і 1992 рр., а також окреслюючими їх особливостями міжпартійної конкуренції, коли ще у межах Чехословаччини дедалі сильнішими ставали відцентрові тенденції її чеської та словацької частин. Як результат, 17 липня 1992 р. Національна рада Словаччини схвалила декларацію про незалежність Словацької Республіки. Дещо згодом, а точніше 1 січня 1993 р., Чехія та Словаччина уклали остаточну політичну угоду, яка передбачала мирну дезінтеграцію Чехословаччини. Від цього періоду розвиток партій та партійних систем новосформованих країн став формально і фактично незалежним, однак він значною мірою був детермінований особливостями впливу політичних партій на дезінтеграцію колишньої федерації. Одночасно з цим дослідження причин та особливостей формування політичних партій Чехословаччини і Чехії демонструє, що структуризація партійної системи в останній здебільшого зумовлена соціополітично. Так, А. Іннес [27] зауважує, що регіональні, релігійні, етнічні та соціально-економічні поділи тощо стали фундаментом диверсифікації партій Чехії – як наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст., так і надалі.

Про це також свідчать й інші науковці, які проблематику соціополітичних поділів у Чехії в сучасній політичній науці підняли на

доволі високий рівень. Це можемо бачити у розвідках таких учених, як К. Влахова [53–55], К. Влахова та П. Матею [38], Дж. Гленн [19], Дж. Еванс та С. Вайтфілд [11–14; 56], С. Кеттл [29], Г. Кітчелт [31; 32], Л. Копечек та Я. Шедо [33], Т. Костелецькі [34], П. Махонін [37], Ш. Рівера [44], М. Роскін [45], Н. Сіттер [47], Л. Стефан-Скалат [48], М. Стрміска [49; 50], Г. Тока [52], В. Хлоушек [21; 22], В. Хлоушек і Л. Копечек [20; 24], В. Хлоушек та Я. Шедо [23], П. Фіала та П. Мареш [15–18] тощо.

Але у їхніх наукових доробках виразно аргументовано, що Чехія – доволі специфічний випадок, оскільки, застосовуючи щодо неї класичну методологію і класифікацію соціополітичних поділів С. Роккана, С. Ліпсета [36] і Р. Інглхарта [25; 26], особливо в період демократичного транзиту, в ній складно детермінувати виникнення перших політичних партій, апелюючи винятково до їхньої соціо-політичної зумовленості. Річ у тім, що в період демократичного транзиту чеське суспільство переживало фундаментальні політичні зміни, які характеризувалися передусім розмиванням інтересів та позицій окремих соціальних груп і їхньою орієнтацією на боротьбу проти «старого» (комуністичного) режиму.

З огляду на це і як причину цього деякі дослідники соціополітичних поділів зауважують щодо специфічності значного занепаду соціальної структури чеського суспільства у період режиму «реального соціалізму», внаслідок чого наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. стосовно нього практично неможливо було застосовувати класичну теорію соціополітичних поділів. Паралельно М. Роскін зазначає, що можливість апробації теорії соціополітичних поділів для Чехії у перший період її транзиту від комунізму до демократії була різко обмеженою, бо сам процес транзиту в країні відбувся настільки швидко, що не вистачало часу для формування глибоких соціополітичних зв'язків між партіями і потенційно генеруючими їх групами виборців [45]. Це особливо актуально в ракурсі розуміння того, що на першому етапі демократичного транзиту вирішальними часто були не безпосередньо партії, а їхні формотворчі попередники, зокрема, організації суспільно-політичних рухів.

З іншого боку, деякі вчені, приміром, М. Новак [39], аргументують, що вплив комуністичного періоду розвитку Чехії не був настільки руйнівним та деструктивним для соціальної структури

суспільства, щоб соціополітичні поділи, які традиційно властиві для країн Західної Європи, не були апробованими у формі політичних партій у Чехії. Такі науковці апелюють до теоретичного зауваження Р. Арона [4] про те, що комуністичний режим у Чехії був формою індустріального суспільства, в якому (за аналогією зі світом демократії та ринкової економіки) відбувалися схожі соціальні процеси. Різниця лише в тому, що в комуністичному режимі реальні соціальні інтереси громадян були значною мірою придушеними. Саме тому реальне існування різних соціальних інтересів, а отже, і соціального розшарування в комуністичній Чехії (як Чехословаччині), доводить аргумент М. Новака і Т. Лебеде [40, с. 258] про те, що після листопада 1989 р. («Оксамитової революції») у Чехії/Чехословаччині були відповідні умови задля формування класичних соціополітичних поділів, однак вони доволі часто реалізовувалися «некласичним» чином. Такої самої думки дотримуються А. Антошевський і Р. Хербут [3], Дж. Белашак [8], Г. Кітчелт [30–32], Н. Сіттер [47] і В. Хлоушек [21; 22], які доводять наявність специфічних соціополітичних поділів у країнах Центрально-Східної Європи, зокрема і Чехії, однак водночас погоджуються, що для їх аналізу потрібні відповідні інструменти й методи.

Натомість, ще більшу контраверсію доводять К. фон Бейме [6; 7], Дж. Еванс та С. Вайтфілд [12–14; 56], які аргументують, що щодо країн Центрально-Східної Європи, зокрема Чехословаччини, а згодом і Чехії, взагалі повною мірою доцільно й актуально застосовувати класичну західноєвропейську логіку соціополітичних поділів.

Передусім, зокрема в контексті оформлення суспільно-політичних рухів і/чи формування/відновлення політичних партій у Чехословаччині/Чехії, очевидно, що проблематика соціополітичних поділів кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. була здебільшого зосереджена довкола протистояння, з одного боку, Комуністичної партії Чехословаччини (KSČS) і її історичного спадкоємця Комуністичної партії Чехії та Моравії (KSČM), та, з другого, їхньої опозиції – а особливо так званого «Громадянського форуму» (OF). Це був соціополітичний поділ і конфлікт між «старим» і «новим режимом» [28], що до виборів 1990 р. фактично був якщо не єдиною функціонуючим, то домінуючим у контексті перспектив поляризації «зачатків» партійної системи Чехії [17, с. 16; 21, с. 380; 23]. Тому

конфлікт і соціополітичний поділ щодо характеру/форми політичного режиму став ініціальною матрицею [15, с. 107; 20] політичного життя Чехії, що становила вісь, довкола якої формувалося «сузір'я» партійного спектра країни. Більшою мірою, хоча неповністю, цей соціополітичний поділ був подоланий або перестав бути домінуючим за наслідками перемоги на парламентських виборах 1990 р. саме «Громадянського форуму» (OF). Але в латентній формі соціополітичний поділ знайшов своє залишкове/часткове віддзеркалення у вигляді конфлікту між колишніми комуністичними, згодом або сьогодні посткомуністичними партіями, особливо Комуністичною партією Чехії і Моравії (KSČM), і утвореннями, які «пролонгували» спадщину колишніх широких громадських (суспільних) форумів кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. Зокрема, щодо дискусій про перевірку і ставлення до спадщини комуністичного минулого, що відображено в явищі неформальної угоди всіх релевантних партій Чехії про політичну ізоляцію чи остракізм (техніку «санітарного кордону» [1]) Комуністичної партії Чехії і Моравії (KSČM). Як наслідок, і досі не виключено, що суперечка про характер політичного режиму не маніфестується повторно, хоч і в модифіковано-оновленій формі. Це, як вказують В. Хлоушек і Л. Копечек [20], а також зважаючи на перманентну виборчу успішність KSČM у 1992–2015 рр., може статись у ситуації, коли будь-який релевантний політичний актор почне заперечувати «правила гри», які встановлені у чеській політичній системі під час і після транзиту до демократії.

Більш важливо те, що окреслена політична самоідентифікація членів різних соціальних груп чеського суспільства, як під час подолання соціо-політичного поділу з приводу дихотомії «комунізм – антикомунізм», так і згодом, значною мірою була зумовлена ідеологічною природою структуризації політичних еліт та членства й симпатії населення спочатку Чехословаччини, а згодом і Чехії до партій. Як зауважують Дж. Еванс і С. Вайтфілд [14], розпад Чехословаччини для еліт і населення федеративної держави зразу після «Оксамитової революції» насправді не був широкоочікуваним наслідком. Про це, наприклад, свідчив той факт, що за результатами федеративних парламентських виборів 1990 р. кожна з політичних сил у кожній з частин федерації – відповідно, «Громадян-

ський форум» (OF) і «Громадськість проти насильства» (VPN), – були електорально дуже тісно взаємопов’язаними. Крім того, з огляду на мирний характер народного протесту проти «старого» (комуністичного) режиму і міжвоєнну спадщину демократичних інститутів перспективи стабільних відносин поміж елітами та населенням двох частин Чехословаччини видавалися доволі реальними [5]. І лише зникнення чи перетворення окреслених «революційних» політсил у партії, які за результатами виборів у 1992 р. отримали депутатські мандати насамперед не у федеративному, а національних парламентах, поставило на порядок денний питання «розлучення» Чехії і Словаччини. Цьому сприяли відмінності соціально-економічного характеру у двох частинах федеративної Чехословаччини, які ідеологічно значною мірою віддалили еліти та населення Чехії і Словаччини від ідеї чехословакізму [59].

Замість того, щоб шукати *modus vivendi*, керівництво Чехії та Словаччини пішло шляхом поділу. Зокрема, достеменно відома чеська позиція, яка зводилася до визнання того факту, що соціально-економічні реформи легше проводити без необхідності мати справу з суплементарними складнощами, з якими асоціювалася Словаччина. Відповідно, мав рацію Г. Вайтмен, який наголосив, що «оксамитове розлучення» Чехії і Словаччини, яке частково було вирішенням дихотомії між комунізмом та антикомунізмом, стало «практично неминучим, оскільки вибори сформували більшості у двох республіканських парламентах і федеральних Зборах через партії з дивергентними і непримиренними програмами, ставши досягненням консенсусу з приводу угоди про розлучення» [58]. Більш вагомо, що після розколу Чехословаччини відмінності між чеськими і словацькими політичними елітами почали поглиблюватись. Але для Чехії це було позитивним моментом, оскільки її партії вирішили конкурувати переважно з приводу соціально-економічних питань. Це виявилось у тому, що керівництво сформованих з антикомуністичного полюсу Громадянської демократичної партії (ODS) та Громадянського демократичного альянсу (ODA) апелювало до пропринкової ліберальної (ліберально-консервативної) позиції, а керівництво сформованих з комуністичного полюсу Чеської соціал-демократичної партії (ČSSD) та Комуністичної партії Чехії і Моравії (KSCM) – до просоціальної антиліберальної (соціалістичної і

комуністичної) позиції. Тому базове протистояння партійно-політичних і державних еліт ранніх років новітньої Чехії оберталось довкола питань приватизації, боротьби із корупцією та загальної ролі держави в економічному й соціальному житті [14; 41; 42].

Натомість, проблемою, як вказує Ш. Волчік, було те, що ідеологічні пошуки політичної еліти Чехії не повністю рефлектували ідеологічні орієнтації виборців. Навпаки, адже партійна система Чехії в 1990/1992–1996 рр. значною мірою не була надійною функцією трансляції преференцій громадян політичним елітам [59, с. 422] (зокрема, й у класичному ліво-правому ідеологічному зрізі). Річ у тому, що ідеологічне позиціонування населення Чехії під час і після виборів 1990 і 1992 рр. хоч і було більш проєвропейським (через близькість з Німеччиною) та відкритим принципам економічного лібералізму (ніж у Словаччині) і самоідентифікувало себе в ліво-правому спектрі [11; 34, с. 81], але зберігалися й інші, зокрема, і дихотомічні, питання, які, як довів час, стали соціополітичними поділами. Крім того, виборчі успіхи деяких партій, зокрема в 1992 р., були не стільки наслідком того, що виборці голосували за ідеологічні питання, скільки результатом відмінностей між партіями в їхній організаційній структурі. Але за умови, що ці партії програмно були ідеологічно близькими (як у випадку ODS та ODA), а не дивергентними (як у випадку ODS та KSČM).

Узагалі було зрозуміло, що після подолання соціополітичного поділу довкола комунізму й антикомунізму чеське суспільство почало характеризуватися такими атрибутивними ознаками, як: незначний рівень соціальної стратифікації виборців у перші роки транзиту та перші роки після транзиту; несумісність, мінливість інтересів і нестабільність політичних преференцій окремих груп населення й окремих соціальних класів; формування важливіших соціополітичних поділів не як рефлексії природної соціальної стратифікації населення, а як штучного ідеологічного та політичного конфлікту, зумовленого передусім в середовищі партій у межах організовуваної ними виборчої конкуренції, і лише згодом – у середовищі виборців цих партій [21].

Як наслідок, починаючи з 1990 р. проблематика соціополітичних поділів у Чехії почала диференціюватись і поступово посилюватись, значно наближаючись до класичної схеми С. Роккана і С. Ліпсета [36]. У цьому зрізі доволі актуальним питанням соціальної структуризації

населення, як вказано вище, стала проблема дихотомії між чеською і словацькою партійними системами. Але ця проблематика була релевантною на момент підготовки та самого колапсу Чехословаччини й у перші роки формування і функціонування політичних партій у нових країнах. Що ж стосується Чехії, то в ній соціополітичні поділи почали, хоча і різною мірою, зосереджуватися довкола таких дихотомій, як «церква – держава», «центр – периферія», «місто – село», «титulyна нація – національна меншина», а також довкола сприйняття регіональних відмінностей. Лиш згодом єдиним/магістральним соціополітичним поділом став соціально-економічний. Паралельно з цим, соціополітична риторика початку 90-х рр. XX ст. і досі зводилася до проблеми співвідношення комунізму, антикомунізму і посткомунізму, а точніше – до шляхів подальшого соціально-економічного розвитку Чехії.

Дихотомія «церква – держава» початку 90-х рр. XX ст., а згодом упродовж майже всієї історії Чехії виявилась у відносних виборчих успіхах Християнсько-демократичного союзу (KDU), а згодом партії «Християнсько-демократичний союз» – Чехословацька народна партія (KDU-ČSL) [29]. Електоральна підтримка KDU-ČSL ґрунтується або ж раніше ґрунтувалася на голосах обмеженого кола симпатиків, яких становить група римо-католиків зі специфічною позицією щодо потреби секуляризації чеського суспільства. Однак примітно і те, що інші групи чеського електорату виявляють дуже незначний інтерес стосовно «культивації» антикатолицького порядку денного. Виняток становили лише виборчо-релігійні вподобання, зокрема, до середини 90-х рр. XX ст., котрі стосувалися боротьби керівників церков з В. Клаусом з приводу реституції церковного майна, конфіскованого державою в період комуністичного режиму. Відповідно, дихотомія «церква – держава» залишається незмінною детермінантою чеської політики, однак її вагомість є досить обмеженою [20].

Дихотомія «центр – периферія» оберталася довкола сприйняття регіональних відмінностей, особливо на початку 90-х рр. XX ст., та виявилась у доволі значних електоральних успіхах на національному рівні проморавської партії «Рух за автономну демократію» – Партія для Моравії та Силезії (HSD-SMS), яка була детермінована саме проблематикою моравсько-силезької автономії. Партія звично

задавалась орієнтаційним питанням домогтися республіканського статусу, а також збільшити вагомість елементів самоврядування окресленого регіону у межах конституційної організації спочатку Чехословаччини, а згодом Чехії. Значною мірою цей соціо-політичний поділ за своєю суттю нагадував дихотомію між словацькою і чеською частинами Чехословаччини та їхніми елітами [41; 42; 58, с. 321], а тому був короткотривалим. Його ознакою було те, що він вибудувався на підставі етнічної та націоналістичної конфігурацій, меншою мірою залежав від рівня ідеологічної специфікації партій і їхніх виборців. Натомість, йшлося про соціо-політичний поділ, скомпонований на підставі ідентичності, зокрема, особливостей націй, етнічних груп, релігійних конфесій, а також лінгвістичних відмінностей [10, с. 249]. Як наслідок, дихотомія, принаймні на початку 90-х рр. XX ст., була дуже поляризованою й непримиренною, що значно зумовлювалося деякими історичними сентиментами та міжнаціональною боротьбою. Але навіть попри це питання співвідношення чеського/богемського і німецького/моравського компонентів суспільства не кристалізувалось як міжнаціональна практика формату «друг – ворог». Річ у тім, що «хвиля моравської свідомості» почала послаблюватися уже на початку 90-х рр. XX ст., оскільки «громадяни» Моравії поступово відмовилися від ідентифікації себе із вказаною ідеєю. Зазвичай це проявлялось у факті, що етнічно та регіонально мотивований моравізм ніколи не мав підтримки більшості населення Моравії. Ще одним фактором занепаду дихотомії «центр – периферія» були внутрішні конфлікти в моравському політичному керівництві, які призвели до маргіналізації окресленого соціополітичного поділу, а згодом (зокрема, до 1996 р.) і його зникнення як релевантного з порядку денного [49; 50].

А тому сьогодні окреслена дихотомія і співвідношення «титульна нація – національна меншина» зазвичай обмеженим чином інкорпорується у явищах транскордонних суперечок між радикальними позиціями чеського, німецького і австрійського націоналістичних рухів, у збільшенні полеміки між прихильниками просвіропейських (інколи ідеалістичних) і євроскептичних (інколи песимістичних) позицій, а також у превалюванні настроїв більшості населення Чехії, спрямованих проти будь-якої можливості емансипації ром-

ського населення країни [37]. Крім того, як вказано вище, соціополітична дихотомія «титульна нація – національна меншіна» значно раніше була інкорпорована в етнічній ворожості чехів до словаків (на відміну від конфлікту про домовленості у межах Чехословаччини). Однак й вона здебільшого була притаманна Чехії ще на початку 90-х рр. XX ст., коли «Громадянсько-демократичний альянс» (ODA) – єдина партія, яка в той період «грала» на етнічних настроях населення, – часто цю проблематику порушував. Але, як свідчить досвід, для партії це обернулося невдачею, оскільки вона не змогла увійти у ще функціонуючі на той час Федеральні Законодавчі збори, а згодом свою популярність втратила і в Чехії.

Дихотомія «місто – село» передусім виявилася в електоральних успіхах спочатку Комуністичної партії Чехословаччини (KSČS), а згодом і її чеського спадкоємця – Комуністичної партії Чехії та Моравії (KSČM), – за які переважно голосували чи і досі голосують виборці з сільської місцевості, а не міщани. Також у 1990 р. окреслена дихотомія проявлялась у діяльності «Союзу фермерів і селян» (SZV), який спромігся здобути трохи більше 4 відсотків голосів електорату на виборах чеської Національної Ради, на підставі чого не увійшов до національної легіслатури та незабаром дезінтегрувався. Більш важливо те, що на початку 90-х рр. XX ст. спостерігалася різна поведінка міського та сільського електорату в процесі підтримки ними різних політичних партій. Таке явище стало тенденцією, хоча сьогодні воно має значно меншу причинну вагомість.

Завершуючи розгляд особливостей формування соціополітичних поділів у Чехії в процесі і після дезінтеграції Чехословаччини, помічаємо незначну вагомість дихотомії «матеріалізм – постматеріалізм». До прикладу, попри те, що на початку 90-х рр. XX ст. було сформовано Партію зелених (SZ), вона отримувала дуже незначні електоральні результати й була репрезентованою в парламенті тільки одного разу – в 2006–2010 рр. Попри те, що політична позиція партії була маргіналізованою, екологічні й інші постматеріалістичні теми доволі часто лунали і лунають у чеському політичному дискурсі. Проте вони успішніше концентруються не у відповідних постматеріалістичних партіях (хоч у них також), а в програмах релевантних політичних партій матеріалістичного типу [20]. Але навіть попри це постматеріалістичні цінності не стали достатньо репрезентованими, оскільки в закликах і

діяльності класичних релевантних партій здебільшого й досі все ж таки відображаються матеріалістичні аспекти. Це зумовлено тим, що Чехія, як й інші країни Центрально-Східної Європи, усе ще перебуває на шляху корегування суспільних відносин матеріального характеру. Внаслідок цього менш вагомими і менш актуальними є постматеріалістичні цінності [24].

Підсумовуючи, апелюємо до ідеї І. Кунца [35, с. 167], який аргументує, що навіть попри превалювання маргінального характеру впливу деяких класичних історичних соціополітичних поділів на структуру партій та партійних систем в останні роки існування Чехословаччини та перші роки функціонування Чехії у наступний часовий період класичні характеристики цих соціополітичних поділів суттєво розширились.

Після досягнення ключових цілей антикомуністичного та демократичного руху спротиву, тобто колапсу порядків «старого режиму», відбулася диференціація самого руху спротиву, зокрема, через відновлення властивих для Чехословаччини до 1938 р. патернів соціально-економічного розшарування. Вони на підставі чи у формі поділів довкола відносин громадян до радикальної зміни структури власності, що можна інтерпретувати як втілення класичного (матеріалістичного) поділу на лівих і правих чи, зі слів Г. Кітчелта [31; 32], «проринкових лібералів та антиринкових авторитаристів», до 1990–1991 рр. виражалися доволі мляво, але в наступні роки (зокрема, в 1991–1992 і з 1996 рр.) почали набирати обертів та стали домінуючим соціополітичним поділом суспільства [16; 30, с. 226–231, 244–260; 52]. Вагомість інших соціополітичних поділів, особливо дихотомії «держава – церква», у цей період почала суттєво скорочуватися, бо ключовими партіями стали, як свідчать електоральні результати, Громадянська демократична (ODS) і Чеська соціал-демократична (ČSSD). Вони, принаймні до середини/кінця 2000-х рр., позиціонувались як партії «всеохоплюючого типу» [18, с. 284], бо, будучи, відповідно, головними правою і лівою, часто апелювали до «серединного виборця». Це аргументує, що соціально-економічний соціополітичний поділ став найбільш вагомим індикатором ідеологічної дистинкції чеських партій, а партійна система і конкуренція партій, у категоріях Дж. Сарторі, стали одновимірними [46].

Помірний рівень соціально-економічного соціополітичного поділу у перші роки чеського/чехо–словацького транзиту був пов’язаний передусім із фактом, що в чеському суспільстві, зокрема станом на 1989–1990 рр., ще не було міцно закріплених позицій, які можна було проаналізувати з погляду соціологічних опитувань, а також виділити на підставі чітких інтерес-орієнтованих параметрів соціальної стратифікації. Відповідно, не було оформлених майнових відносин, а тому соціально-економічний статус індивіда був недетермінований афіліацією до певного класу. Як наслідок, соціально-економічне розшарування суспільства відбувалося на рівні відносин між «переможцями» і «переможеними» за першими результатами економічної та соціальної трансформації Чехії. Тільки починаючи з 1992 р. стало можливим значне посилення соціально-економічного розшарування суспільства, вираженого в зростаючому значенні класового виміру електорального процесу [9, с. 57]. Становленню соціально-економічного соціополітичного поділу сприяли й суперечки з приводу форми, діапазону і темпів приватизації державної власності й економічної лібералізації. На цій підставі соціально-економічний соціополітичний поділ виявився у поділі чеського суспільства на прихильників лівих та правих ідей. Це в перші роки існування незалежної Чеської Республіки стало позитивним моментом, оскільки події поступово привели до формування проекцій інтересів і цінностей виборців – членів окремих верств суспільства, – а також їхніх уподобань. Як наслідок, консервативні та ліберально-орієнтовані політичні утворення, які підтримували швидку трансформацію в напрямі ринкової економіки, як правило, зайняли одну (праву) сторону соціально-економічного поділу, а соціал-демократичні та соціалістичні політичні утворення, які більшою мірою брали до уваги соціальні наслідки трансформації, – іншу (ліву) сторону соціально-економічного поділу.

Додатковим свідченням консолідації соціально-економічного поділу стали перші, не завжди вдалі, наслідки реформування чеського соціально-економічного сектору, здійснювані за рекомендацією міжнародних економічних інститутів. Зокрема, відомо, що первинним економічним наслідком реформ було значне та раптове зниження рівня життя населення приблизно на 25–30 відсотків – при

чому без будь-якої суттєвої економічної допомоги з-за кордону. Це, на відміну від звичкої для комуністичного періоду «відносної рівності» соціальної структури, запустило процес швидкої поляризації доходів, багатств, політичного впливу та влади [37]. Соціально-економічна поляризація населення і проблеми середнього класу крок за кроком стали магістральною віссю соціально-економічної нерівності і соціополітичного конфлікту між лівими й правими поглядами, установками та партіями.

Загалом розвиток електоральних уподобань у Чехії підтвердив висновок С. Сцелені, І. Сцелені та В. Постера [51], згідно з яким концепти лівих і правих допускають їхнє розуміння, залежно від параметрів інституціоналізації партійних систем. Це обґрунтувало перемогу «політики інтересів» над «політикою символів» й було результатом у зміцненні взаємовідносин між соціальним класом і вибором політичних партій. У цьому зрізі примітно й те, що коли була завершена перша фаза демократичного транзиту (лібералізація), а політична система й економіка розпочали консолідуватися, характер протистояння поміж лівими та правими політичними силами в Чехії почав набувати ознак, які властиві для країн Заходу.

У Чехії окреслений процес (починаючи із 1991 р.) поступово привів до зміцнення дихотомії прихильників лівих та правих політичних партій, тобто до формування таборів лівих і правих виборців. Спершу, за наслідками «Оксамитової революції», сформовано табір правих виборців, який в основному репрезентували партії, що виникли як осколки «Громадянського форуму» (OF), а насамперед Громадянська демократична партія (ODS). Сюди також входили «Громадянсько-демократичний альянс» (ODA), Християнсько-демократична партія (KDS) та «Християнсько-демократичний союз» – Чехословацька народна партія (KDU-ČSL). Згодом було утворено табір лівих виборців, який спочатку був дуже політично фрагментованим та слабким, однак згодом, зокрема починаючи з 1993 р., почав популяризуватися і сьогодні зазвичай представлений Чеською соціал-демократичною партією (ČSSD) та, меншою мірою, Комуністичною партією Чехії та Моравії (KSČM). Окрім того, на початку 90-х рр. XX ст. до лівого табору належали такі політсили, як «Громадянський рух» (OH), «Рух за автономну демократію» – Партія для Моравії і Силезії (HSD-SMS), Ліберально-со-

ціальний союз (LSU) тощо. Цікаво й те, що вже в середині/кінці 90-х рр. XX ст. соціологічні опитування засвідчили високий рівень дисонансу між уподобаннями та орієнтаціями різних таборів виборців [40, с. 261]. Це було наслідком подолання властивого для кінця 80-х – середини 90-х рр. XX ст. одностороннього правого спрямування спектра чеських партій, зумовленого такими явищами, як «проринкова ейфорія», оновлення концепту євроатлантичної цивілізації, а також тим фактом, що ліва частина ідеологічного спектра у цей період позиціонувалась як така, що була пов'язана зі «старим режимом».

Конструкція домінування ліво–правого класового соціально-економічного соціополітичного поділу особливо швидкими темпами почала набирати обертів під час і після виборів 1996 р. [39, с. 136–138]. Це відображалось у факті, що релевантні партії свідомо позиціонували себе частинами ліво–правого ідеологічного спектра, що обертався довкола соціально-економічної проблематики політичного процесу [23]. Соціально-економічний поділ став домінуючим не лише тому, що окреслював параметри міжпартійної конкуренції, але й тому, що він сприймався як постійно важливий чинник ідентифікації партійних уподобань виборців. До прикладу, станом на середину 2000-х рр. виборці Комуністичної партії Чехії та Моравії (KSČM) декларували себе найбільш лівими у ліво–правій одновимірній шкалі партійно-ідеологічного спектра. Виборці лівої Чеської соціал-демократичної партії (ČSSD) здебільшого тяжіли до центру ідеологічного спектра, а натомість виборці центристського «Християнсько-демократичного союзу» – Чехословацької народної партії (KDU-ČSL) – до лівого ідеологічного спектру. Центристським, щоправда раніше, а точніше станом на 2000 р., був електорат Союзу свободи – Демократичного союзу (US-DEU), хоча раніше його виборці позиціонувались як праві. Натомість, правим завжди був і залишається електорат Громадянської демократичної партії (ODS). Це, принаймні станом на початок–середину 2000-х рр., дозволяло висувати, що ідеологічні позиції виборців і їхніх політичних партій зберігались у випадку KSČM, US-DEU і ODS, зате відрізнялися у випадку ČSSD і KDU-ČSL [38; 53, с. 265–266; 55]. Деяка деструкція ідеологічних позицій партій і їхніх виборців відбулася за результатами парламентських виборів 2010 та

2013 рр., коли до легіслатури увійшло кілька нових партій (права політсила «Світанок прямої демократії» (UPD), правоцентристські політсили «Традиція, відповідальність процвітання 09» (TOP09), а також «Громадські справи» (VV), центристська політсила «Дія незадоволених громадян» (ANO) тощо), внаслідок чого ліво-правий спектр значно змістився, причому в напрямі переважання партій правого та центристського ідеологічного спектра. Однак незмінною залишилася дихотомія, спричинена соціально-економічною поляризацією різних прошарків чеського суспільства.

Примітно й інше, зокрема, факт, що в межах усталеного соціально-економічного соціополітичного поділу почав маніфестуватися його новий вимір – аксіологічний. Він диференціює прихильників більше чи менше, з одного боку, ліберальних і, з другого, державо-орієнтованих і авторитарних політичних, культурних та соціальних установок. Аксіологічна орієнтація виборців, як вказує К. Влахова [54, с. 263], здебільшого сумісна з ліво-правим виміром міжпартійної конкуренції, тому про неї говорити як про самостійну у чеському випадку доволі рано. Більше того, аксіологічний вимір міжпартійної конкуренції, найбільшою мірою будучи інкорпорованим у форматі так званої «опозиційної угоди» 1998–2002 рр. між ČSSD та ODS, навіть сьогодні не створює передумов «занепаду» класичної дихотомії «ліві – праві», яка виявляється у формі й досі домінуючого соціально-економічного соціополітичного поділу [20]. Але сама дихотомія «ліві – праві», як свідчить досвід, не завжди є цілісною та коректною системно, що є підставою виділення такого різновиду партійної системи, як напівполяризований плюралізм. Річ, наприклад, у тім, що за результатами парламентських виборів 2002 р. було сформовано урядовий кабінет у складі лівоцентристської ČSSD, центристської KDU-ČSL та правоцентристської US-DEU, що не вписувалося в традиційну для західних демократій логіку чергування при владі лівих чи правих партій. Подібна ситуація повторилася 2007 р., коли було сформовано урядовий кабінет у складі правої ODS, центристської KDU-ČSL та лівоцентристської SZ. Штучний характер окреслених урядових коаліцій доводить, що в першому кейсі US-DEU, а в другому кейсі SZ дуже швидко свій «електоральний запас» втратили, оскільки частина їхніх членів залишили свої партії, через що останні почали маргіна-

лізуватися. Тим не менше, як зауважує В. Хлоушек, можна з впевненістю стверджувати, що соціально-економічний соціополітичний поділ у Чехії значною мірою подібний до дихотомії «власники – сфера послуг – робітничий клас», яка властива для сучасних країн Західної Європи.

Цьому сприяв той факт, що ще наприкінці 90-х рр. XX ст. відбулася стабілізація програм більшості політичних партій Чехії, які були релевантними у той час. Крім того, програми політичних партій стали деталізованими, чіткими й ідеологічними. Натомість структури політичних партій лишалися внутрішньо диференційованими. Відповідно, стало цілком зрозуміло, що, починаючи з 2002 р., жодна релевантна політична партія не є фундаментально залежною від феномену харизматичного лідерства, що було специфікою ранніх років існування чеських політичних партій (наприклад, В. Клаус був харизматичним лідером ODS, а М. Земан – харизматичним лідером ČSSD) [23]. Натомість, партії майже повністю обмежили свою прагматичну риторику і почали апелювати до принципів інтерес-орієнтованої політики [33; 43].

---

1. Романюк А. Техніка «санітарного кордону» до радикальних партій у країнах Центрально-Східної Європи / Анатолій Романюк, Віталій Литвин // *Studia Politologica Ucraino-Polona* («Українсько-польські політологічні студії»). – 2014. – № 4. – С. 130–144.

2. II. kongres českých politologů. – Praha : Česká společnost pro politické vědy, 2003. – 613 s.

3. Antoszewski A. Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej / Andrzej Antoszewski, Ryszard Herbut. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998.

4. Aron R. Demokracie a totalitarismus / Raymond Aron. – Brno : Atlantis, 1993. – 218 s.

5. Batt J. Czechoslovakia / Judy Batt // Whitefield S. The New Institutional Architecture of Eastern Europe / Stephen Whitefield. – London : Macmillan, 1993. – P. 35–55.

6. Beyme K. Parteien im Prozess der demokratischen Konsolidierung / Klaus Von Beyme // Merkel W. Systemwechsel 3. Parteien im Transformationsprozess / Wolfgang Merkel, Eberhard Sandschneider. – Opladen : Leske + Budrich, 1997. – S. 23–56.

7. Beyme K. Systemwechsel in Osteuropa / Klaus Von Beyme. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1994. – 387 S.
8. Bielasiak J. Substance and Process in the Development of Party Systems in East Central Europe Jack Bielasiak // *Communist and Post-Communist Studies*. – 1997. – Vol. 30. – No. 1. – P. 23–44.
9. Bureš J. The Origin of the Czech and Slovak Pluralist Party Systems / Jan Bureš, Petr Just // *Politics in Central Europe*. – 2010. – Vol. 6. – No. 1. – P. 41–82.
10. Elster J. Institutional Design in Post-Communist Societies : Rebuilding the Ship at Sea / Jon Elster, Claus Offe, Ulrich J. Preuss. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 350 p.
11. Evans G. Economic ideology and political success : communist-successor parties in the Czech Republic, Slovakia and Hungary / Geoffrey Evans, Stephen Whitefield // *Party Politics*. – 1995. – Vol. 1. – No. 4. – P. 565–578.
12. Evans G. Identifying the bases of party competition in eastern Europe / Geoffrey Evans, Stephen Whitefield // *British Journal of Political Science*. – 1993. – Vol. 23. – No. 4. – P. 521–548.
13. Evans G. Social and Ideological Cleavage Formation in Post-Communist Hungary / Geoffrey Evans, Stephen Whitefield // *Europe-Asia Studies*. – 1995. – Vol. 47. – No. 7. – P. 1178–1204.
14. Evans G. The Structuring of Political Cleavages in Post-Communist Societies : the Case of the Czech Republic and Slovakia / Geoffrey Evans, Stephen Whitefield // *Political Studies*. – 1998. – Vol. 46. – No. 1. – P. 115–139.
15. Fiala P. Konstituování systému politických stran v České republice (1989–1992) / Petr Fiala, Miroslav Mares // *Politologický časopis*. – 1997. – Vol. 4. – No. 1. – S. 104–126.
16. Fiala P. Programatika politických stran / Petr Fiala, Miroslav Mares // *Politologický časopis*. – 1998. – Vol. 5. – No. 1. – S. 5–20.
17. Fiala P. Středoevropské systémy politických stran / Petr Fiala, Ryszard Herbut. – Brno : MPÚ MU, 2003. – 255 s.
18. Fiala P. Vyvoj politických stran a jejich systému po listopadu 1989 / Petr Fiala, Miroslav Mares, Pavel Pseja // *Vecerník J. Zpráva o vyvoji ceske spolecnosti 1989-1998* / Jin Vecerník. – Praha : Academia, 1998. – S. 269–289.
19. Glenn J. Civil Society Transformed : International Aid to New Political Parties in the Czech Republic and Slovakia / John K. Glenn // *Voluntas : International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. – 2000. – Vol. 11. – No. 2. – P. 161–179.
20. Hlousek V. Cleavages in Contemporary Czech and Slovak Politics : Between Persistence and Change / Vít Hlousek, Lubomír Kopecek // *East European Politics & Societies*. – 2008. – Vol. 22. – No. 3. – P. 518–552.
21. Hlousek V. Konfliktní linie v “postkomunistických” systémech politických stran / Vít Hlousek // *Politologický časopis*. – 2000. – Vol. 7. – No. 4. – S. 373–395.

22. Hlousek V. Koncept konfliktních linií ve střední a jihovýchodní Evropě – tři roviny analýzy / Vít Hlousek // Středoevropské politické studie. – 2002. – Vol. 4. – No. 2-3.

23. Hlousek V. Political parties and party system in the Czech Republic after 1989 / Vít Hlousek, Jakub Sedo // Institute for Comparative Political Research. – 2007. – WP-2007/10. – 20 p.

24. Hlousek V. The Green Parties in the Central and Eastern Europe : Postmaterial Issues and Political Relevance / Vít Hlousek, Lubomír Kopeček. – Cabada L. Contemporary Questions of Central European Politics / Ladislav Cabada. – Dobruška : Ales Cenek, 2002. – P. 221–233.

25. Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Society / Ronald Inglehart. – Princeton : Princeton University Press, 1990. – 484 p.

26. Inglehart R. The Silent Revolution : Changing Values and Political Styles among Western Publics / Ronald Inglehart. – Princeton, Princeton University Press, 1977. – 496 p.

27. Innes A. The Breakup of Czechoslovakia : The Impact of Party Development on the Separation of the State / Abby Innes // East European Politics and Societies. – 1997. – Vol. 11. – No. 3. – P. 393–435.

28. Karklins R. Explaining regime change in the Soviet Union / Rasma Karklins // Europe-Asia Studies. – 1994. – Vol. 46. – No. 1. – P. 29–45.

29. Kettle S. Church-state standoff / Steve Kettle // Transition. – 1995. – Vol. 1. – No. 12. – P. 20–25.

30. Kitschelt H. Post-Communist Party Systems : Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation / Herbert Kitschelt, Zdenka Mansfeldová, Radosław Markowski, Gábor Tóka. – Cambridge, 1999. – 457 p.

31. Kitschelt H. The Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies : Theoretical Propositions / Herbert Kitschelt // Party Politics. – 1995. – Vol. 1. – No. 4. – P. 447–472.

32. Kitschelt H. The Formation of Party Systems in East Central Europe / Herbert Kitschelt // Politics & Society. – 1992. – Vol. 20. – No. 1. – P. 7–51.

33. Kopeček L. Czech and Slovak Political Parties and their Vision of European Integration / Lubomír Kopeček, Jakub Sedo // Středoevropské politické studie. – 2003. – Vol. 1. – No. 1. – S. 1–10.

34. Kostecky T. Changing party allegiances in a changing party system : the 1990 and 1992 parliamentary elections in the Czech Republic / Tomas Kostecky // Wightman G. Party Formation in East-Central Europe / Gordon Wightman. – Edward Elgar Publishing, 1995. – P. 79–105.

35. Kunc J. Straničské systémy v rekonstrukci / Jiří Kunc. – Praha : SLON, 2000. – 262 s.

36. Lipset S. Party Systems and Voter Alignments : Cross-National Perspectives / Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan. – New York–London, 1967. – 554 p.

37. Machonin P. Social cleavages and political conflicts in the contemporary Czech society / Pavel Machonin // WZB Berlin Social Science Center Discussion Paper. – 2001. – No. FS III 01-406. – 14 p.
38. Mateju P. Values and electoral decisions in the Czech Republic / Petr Mateju, Klara Vlachova // *Communist & Post-Communist Studies*. – 1998. – Vol. 31. – No. 3. – P. 249–269.
39. Novák M. Utváření stranického systému v českých zemích / Miroslav Novák // *Politologický časopis*. – 1999. – Vol. 2. – No. 1. – S. 133–145.
40. Novák M. Volební a stranické systémy : ČR v mezinárodním srovnání / Miroslav Novák, Tomáš Lebeda. – Dobrá Voda : Aleš Čeněk, 2004. – 485 s.
41. Obrman J. The Czechoslovak elections : a guide to the parties / Jan Obrman // RFE/RL Research Report. – 1992. – Vol. 22 – P. 1–16.
42. Olson D. Dissolution of the state : political parties and the 1992 election in Czechoslovakia / David Olson // *Communist and Post-Communist Studies*. – 1993. – Vol. 26. – No. 2. – P. 301–314.
43. Plecita-Vlachova K. The Chamber of Deputies election, Czech Republic 2002 / Klara Plecita-Vlachova, Mary Stegmaier // *Electoral Studies*. – 2003. – Vol. 22. – No. 4. – P. 772–778.
44. Rivera S. Historical cleavages or transition mode? Influences on the Emerging Party Systems in Poland, Hungary and Czechoslovakia / Sharon Werning Rivera // *Party Politics*. – 1996. – Vol. 2. – No. 2. – P. 177–208.
45. Roskin M. The Emerging Party Systems Of Central And Eastern Europe / Michael G. Roskin // *Democracy in The 1990s : Global Issues in Transition* : Vol. 6, 1994. – P. 62–76.
46. Sartori G. Parties and Party Systems : A Framework for Analysis / Giovanni Sartori. – Cambridge : Cambridge University Press, 1976. – P. 334–342.
47. Sitter N. Beyond Class vs. Nation? Cleavage Structure and Party Competition in Central Europe / Nick Sitter // *Central European Political Science Review*. – 2001. – Vol. 2. – No. 3. – P. 67–91.
48. Stefan-Scalat L. Pacts and Conflicts in Post-Communist Transformations. In a Search of a New Social Contract / Laurentiu Stefan-Scalat // *Wien: Institut für Wissenschaften vom Menschen*. – IWM Working Paper. – 2000. – Vol. 7.
49. Strmiska M. Rise and Fall of Moravian Regional Parties / Maxmilian Strmiska // *Stredoevropske politicke studie*. – 2000. – Vol. 2. – No. 4.
50. Strmiska M. The Czech Multipartism in the Late 1990s / Maxmilian Strmiska // *Stredoevropske politicke studie*. – 2000. – Vol. 2. – No. 2.
51. Szelényi S. Interests and Symbols in Post-Communist Political Culture: the Case of Hungary / Szonja Szelényi, Iván Szelenyi, Winifred R. Poster // *American Sociological Review*. – 1996. – Vol. 61. – No. 3. – P. 466–477.
52. Töke G. Party Appeals and Voter Loyalty in New Democracies / Gábor Töke // *Political Studies*. – 1998. – Vol. 46. – No. 3. – P. 589–611.
53. Vlachova K. Levice-pravice v Ceske republice v letech 1996-2000 / Klara Vlachova // *Mansfeldova Z. Soucasna ceska spolecnost. Sociologicke studie* /

Zdenka Mansfeldova, Milan Tucek. – Praha : Sociologicky ustav AV, 2002. – S. 254–270.

54. Vlachova K. Nazorova krystalizace a levicove posuny / Klara Vlachova // Vecernik J. Zprava o vyvoji ceske spolecnosti 1989-1998 / Jin Vecernik. – Praha : Academia, 1998. – S. 247–268.

55. Vlachova K. Party identification in the Czech Republic : inter-party hostility and party preference / Klara Vlachova // Communist & Post-Communist Studies. – 2001. – Vol. 34. – No. 4. – P. 479–499.

56. Whitefield S. Political Culture versus Rational Choice : Explaining Responses to Transition in the Czech Republic and Slovakia / Stephen Whitefield, Geoffrey Evans // British Journal of Political Science. – 1999. – Vol. 29. – No. 1. – P. 129–154.

57. White S. Developments in East European Politics / Stephen White. – London : Macmillan, 1993. – 304 p.

58. Wightman G. Czechoslovakia / Gordon Wightman // Electoral Studies. – 1990. – Vol. 9. – P. 319–326.

59. Wolchik S. The repluralization of politics in Czechoslovakia / Sharon L. Wolchik // Communist and Post-Communist Studies. – 1993. – Vol. 26. – No. 2. – P. 412–431.

Надія Панчак-Бялоблоцька

РАЦІОНАЛЬНО-ЛОГІЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ТА ЕМПІРИЧНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ РІЗНИХ ТИПІВ УРЯДІВ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ

Розглянуто різновиди урядових кабінетів у парламентських демократіях, а також окреслено раціонально-логічну зумовленість й емпіричний досвід їхнього формування в країнах Європи. Схематично відображено логічно-раціональну послідовність доцільності формування різних типів урядів у парламентських демократіях. Аргументовано, що більшість конструкцій урядових кабінетів у європейських парламентських демократіях становлять партійні урядові кабінети, а серед них преvalюють коаліційні уряди більшості.

Ключові слова: парламентська демократія, уряд, урядовий кабінет, тип урядового кабінету, формування урядового кабінету.

Nadia Panchak-Byaloblotska. Rational-logical predetermining and empirical experience in forming various types of governments in the European parliamentary democracies.

The article is dedicated to examination the variety of cabinets in parliamentary democracies and to outlining rational logic and characteristics of their formation. The researcher schematically depicted the logical-rational sequence and expediency of different types of cabinets' formation in European parliamentary democracies, argued that most of the structures of cabinets in European parliamentary democracies are party cabinets, and among them – coalition majority cabinets.

Key words: *parliamentary democracy, government, cabinet, type of cabinet, cabinet formation.*

Уряди та урядові кабінети у європейських парламентських демократіях бувають більше чи менше політичними, а іншими словами – більше чи менше партійно детермінованими, тобто такими, що більше чи менше піддаються чи взагалі не піддаються моніторингу з боку парламентів та парламентських партій. Усе безпосередньо залежить від того, хто є членами урядових кабінетів: члени та представники політичних партій, які представлені у парламентах, чи члени та представники політичних партій, які у парламентах не представлені, або взагалі непартійні представники. За окресленою логікою в парламентських демократіях можуть формуватися політичні/партійні і неpolітичні/непартійні уряди й урядові кабінети. Вони, у свою чергу, можуть бути представлені різними інституційними варіаціями, внаслідок чого постає теоретико-методологічна й емпірична проблема з приводу раціонально-логічної зумовленості та досвіду формування різних типів урядів у європейських парламентських демократіях.

Щоб розв'язати окреслену проблему, потрібно деталізувати типологію урядів і урядових кабінетів у парламентських демократіях, а на підставі цього з'ясувати, коли традиційно і за якою логікою формуються всі з них. Для цього ми передусім виходимо з усталеного в політичній науці правила, згідно з яким усі урядові кабінети розподіляються на партійні та непартійні. Це правило і його деталізація відображена в наукових доробках таких українських і зарубіжних науковців, як А. Романюк і В. Литвин [1–4], О. Аморім Нето [5],

Ж. Блондель [6; 7], Я. Бадж, Х. Кеман та Дж. Волдендорп [8; 13; 14; 31; 32], Р. Кац [11; 12], М. Лейвер та К. Шепсл [16], А. Лейпхарт [17], П. Мейр [18], Д. Мак Доннелл і М. Валбруцці [19], Ф. Мюллер-Роммель [21], Р. Роуз [22; 23], М. Шмідт [25; 25], К. Стром [28; 29], Дж. Томассен тощо.

У них зазначено, що партійні урядові кабінети – це колегіальні органи в структурі урядів, які складаються з членів/представників парламентських партій і формуються на підставі партійно-парламентської належності. Базова ознака формування партійного урядового кабінету – використання композиції/складу парламенту (нижньої/провідної палати парламенту) в ході формування уряду. Це показує, що прем'єр-міністерські і міністерські посади в межах урядових кабінетів належать представникам/членам парламентських партій, які домовляються про формування урядів на партійній основі. Парламентським демократіям, незалежно від систем державного правління, іманентно властиві партійно-детерміновані уряди, які структурно укладені партійними/політичними урядовими кабінетами та кабінетами міністрів. А це означає, що партійні уряди стали базовим конструктом органів виконавчої влади у парламентських демократіях, що підтверджено й на практиці (детально див. Табл. 1).

Але концептуально про сутність і доцільність формування в парламентських демократіях саме партійних урядів і урядових кабінетів почали говорити тільки наприкінці 60-х років ХХ ст. Це було результатом впливу Е. Шаттшнайдера, зокрема його наукових праць, присвячених проблемі партійних урядів у демократичних режимах президентського типу [24], а також знайшло відображення у працях більш пізніх «захисників» принципу партійного урядування, зокрема, Е. Кіркпатріка [15] та Г. Даалдера [10].

Що стосується європейської політичної науки, то в ній лише в 70-х рр. ХХ століття ідея про первинну доцільність партійного урядування в парламентських демократіях знайшла відображення в працях Р. Роуза [22], який аргументував, що партійний уряд проявляється у здатності політичних (парламентських) партій «трансформувати володіння найвищими офіційними посадами ... в оперативний контроль за урядом» [23, с. 413].

Табл. 1

Статистика різних типів урядових кабінетів у європейських парламентських демократіях

(станом на квітень 2015 р.)^{*}

Країна	П	ОБ	КБ	ОМ	КМ	МПК	НПК	ВК	УНС	Т/Н	Разом
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ПАРЛАМЕНТСЬКІ ДЕМОКРАТІЇ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ											
Австрія (з листопада 1945 р.)	33 (5)	4 (0)	27 (5)	1 (0)	1 (0)	25 (5)	2 (0)	15 (0)	1 (0)	—	33 (5)
Бельгія (з березня 1946 р.)	46 (7)	3 (0)	36 (5)	2 (0)	5 (2)	18 (2)	18 (3)	4 (0)	—	—	46 (7)
Греція (з листопада 1974 р.)	20 (2)	13 (0)	5 (2)	2 (0)	—	3 (0)	2 (2)	—	2 (2)	3 (3)	23 (5)
Данія (з жовтня 1945 р.)	37 (0)	—	3 (0)	14 (0)	20 (0)	3 (0)	—	—	—	—	37 (0)

^{*} Умовні позначення: П – партійні уряди; ОБ – однопартійні уряди більшості; КБ – коаліційні уряди більшості; ОМ – однопартійні уряди меншості; КМ – коаліційні уряди меншості; МПК – мінімально-переможні коаліції; НПК – надлишково-переможні коаліції; ВК – великі коаліції; УНС – уряди національної єдності; Т/Н – технічно-кратичні/непартійні уряди. Усі типи урядових кабінетів підраховано разом із тимчасово виконувачами обов'язки урядовими кабінетами (де існували, кількість тимчасово виконувачів обов'язки урядів вказано у дужках). Великих коаліцій та урядів (коаліцій) національної єдності дискриміновано до підрахунку кількості урядів не включено, оскільки вони є зразками мінімально-переможних або надлишково-переможних коаліцій. Тому їх підраховано тільки в ракурсі сумарної кількості коаліційних урядів більшості. У кожній країні Західної Європи аналіз урядових кабінетів здійснено від дати проведення перших післявоєнних (після завершення на момент завершення Другої світової війни) і одночасно демократичних парламентських виборів. У кожній країні Центрально-Східної Європи аналіз урядових кабінетів здійснено від дати проведення перших посткомуністичних (після колапу/на момент колапу СРСР) і одночасно демократичних/напівдемократичних парламентських виборів. Дані таблиці підраховано на підставі існуючих статистичних показників кількох баз даних.

Продовження Табл. 1

Країна	П	ОБ	КБ	ОМ	КМ	МПК	НПК	ВК	УНС	Т/Н	Разом
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ПАРЛАМЕНТСЬКІ ДЕМОКРАТІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-Східної Європи											
Болгарія (з жовтня 1990 р.)	9 (2)	1 (0)	3 (0)	3 (1)	2 (1)	1 (0)	2 (0)	1 (0)	–	4 (3)	13 (5)
Естонія (з вересня 1992 р.)	14 (0)	–	10 (0)	2 (0)	2 (0)	10 (0)	–	–	–	–	14 (0)
Латвія (з травня 1990 р.)	23 (0)	1 (0)	13 (0)	–	9 (0)	9 (0)	4 (0)	–	–	–	23 (0)
Литва (з березня 1990 р.)	18 (1)	3 (1)	9 (0)	–	6 (0)	2 (0)	7 (0)	–	2 (0)	–	18 (1)
Польща (з червня 1989 р.)	20 (2)	–	14 (1)	3 (1)	3 (0)	9 (0)	5 (1)	–	1 (0)	–	20 (2)
Румунія (з травня 1990 р.)	21 (1)	1 (0)	6 (1)	4 (0)	10 (0)	1 (0)	5 (1)	1 (0)	–	–	21 (1)
Сербія (з січня 2007 р.)	4 (0)	–	4 (0)	–	–	4 (0)	–	–	–	–	4 (0)
Словаччина (з червня 1990 р.)	15 (1)	1 (0)	9 (0)	1 (0)	4 (1)	6 (0)	3 (0)	–	–	–	15 (1)
Словенія (з квітня 1990 р.)	16 (0)	–	12 (0)	–	4 (0)	10 (0)	2 (0)	–	–	–	16 (0)
Угорщина (з квітня 1990 р.)	11 (0)	–	9 (0)	2 (0)	–	3 (0)	6 (0)	–	–	–	11 (0)
Хорватія (з січня 2000 р.)	9 (0)	–	5 (0)	2 (0)	2 (0)	3 (0)	2 (0)	–	–	–	9 (0)
Чехія (з червня 1990 р.)	14 (1)	–	9 (0)	2 (0)	3 (1)	8 (0)	1 (0)	–	–	2 (2)	16 (3)
Чорногорія (з вересня 2006 р.)	4 (0)	–	4 (0)	–	–	4 (0)	–	–	–	–	4 (0)
Разом, №	178 (8)	7 (1)	107 (2)	19 (2)	45 (3)	70 (0)	37 (2)	2 (0)	3 (0)	6 (5)	184 (13)
У відсотках (не враховуючи тимчасових урядів),%	100	3,9	60,1	10,7	25,3	65,4	34,6	1,9	2,8	3,3	100
	100	100					100	1,1	1,7	3,3	100
	96,7										

Р. Роуз у своїх наукових розвідках детермінував «широкий набір» ознак партійних урядів, із яких: 1) наявність хоча б однієї партії, яка за результатами політичної конкуренції має стати домінуючою в партійній та політичній системі; 2) члени або представники такої партії повинні обіймати важливі державні посади у системі влади; 3) кількість членів чи представників партії на державних посадах має бути достатньою, щоб партія брала участь у розробці і просуванні широкого спектра політичних питань; 4) члени/представники партії з державними посадами повинні мати знання та навички, достатні для контролю великих бюрократичних організацій; 5) члени або представники партії мають сформулювати життєздатні політичні наміри, які обов'язково набувають чинності після здобуття партіями державних посад; 6) члени або представники партії повинні першочергову увагу приділяти реалізації політики партії; 7) партійна політика має бути реалізована персоналом системи державної влади. Р. Роуз, зазначав, що в іншому разі уряд не вважається партійним, а натомість може бути прикладом харизматичного лідерства, традиційного уряду, військового уряду, адміністративного уряду, так званого «уряду за інерцією» тощо. Схожий підхід щодо дефініювання партійного уряду на початку 80-х років ХХ ст. запропонували А. Мінтзел і Г. Шмітт [7]. Вони аргументували, що партійний уряд є формою регулювання соціального конфлікту, за якої безліч демократично організованих партій відіграють відносно домінуючу роль як у сфері соціально-політичної медіації, так і в самому процесі прийняття політичних рішень, тобто в сфері урядування.

Значно спрощений і коректуючий підхід до трактування партійного уряду в парламентських демократіях наприкінці 80-х рр. ХХ ст. запропонував Р. Кац. Дослідник виділив три ключові ознаки партійного уряду: 1) всі головні урядові рішення ухвалюють люди, обрані на підставі електоральної конкуренції за партійною ознакою, або представники, призначені і відповідальні перед ними; 2) політичний процес вирішується та здійснюється в межах урядової партії чи на основі переговорів між урядовими партіями, внаслідок чого політичний процес реалізовується за партійними лініями, за що відповідальними є партії; 3) найвищі посадовці уряду (прем'єр-міністр і міністри) обираються в межах урядових партій і перед ними загалом відповідальні [11, с. 7; 12, с. 43–44]. Коли ознаки партійного уряду не виконуються,

тоді альтернативно, вважає дослідник, може йтися про корпоративне урядування, плюралістичну та пряму модель демократії. Подібно М. Лейвер і К. Шепсл [16] й В. Мюллер [20] виокремили такі альтернативи (однак інколи їх називають і різновидами) партійного уряду, як кабінетний, прем'єр-міністерський, міністерський, законодавчий і бюрократичний.

Дещо модифікований підхід щодо дефініювання партійних урядів у 90-х рр. ХХ ст. запропонував Дж. Томассен [30]. Учений відштовхнувся від позиції, що партійний уряд детермінується особливостями виборчого процесу і параметрами виборчої підзвітності. На цій підставі було визначено ключові ознаки парійного уряду, серед яких такі: 1) наділення електорату вибором у сенсі, що всі виборці можуть вибирати між, щонайменше, двома партіями з різними позиціями; 2) всі партії достатньо згуртовані та дисципліновані, щоби реалізувати свої програми; 3) всі виборці голосують відповідно до своїх преференцій, тобто вибирають ту партію, яка найкраще представляє їхні уподобання; 4) партія або коаліція, яка перемагає на виборах, формує і контролює уряд; 5) політичні програми партій і політичні преференції виборців обмежені одностороннім ідеологічним виміром.

Синтетичний підхід щодо трактування партійних урядів на початку ХХІ ст. запропонував П. Мейр [18], який довів, що про партійний уряд у парламентській демократії йдеться тоді, коли: партія/партії отримують контроль за виконавчою владою як результат перемоги на змагальних парламентських виборах; лідери та керівники у системі виконавчої влади рекрутуються урядовими партіями з їхнього середовища; урядові партії через політичну конкуренцію пропонують виборцям чіткі політичні альтернативи; державна політика детермінована партією/партіями, які обіймають керівні посади в урядовому кабінеті; виконавча влада і її урядовий кабінет відповідальні через урядові партії перед іншими партіями.

Це, з слів Х. Кемана [13] і М. Шмідта [25], аргументує, що в парламентських демократіях партійні уряди є ядром політичної діяльності, яке у формуванні та функціонуванні значною мірою залежить від своєї внутрішньої організації та діяльності уряду загалом і від взаємодії релевантних/істотних акторів (партій) та впливу правил гри (інститутів). Відповідно, формування (склад чи компо-

зиція) і тривалість/стабільність партійних урядів у парламентських демократіях важливі для розуміння стратегічних можливостей урядових кабінетів [14]. Це переконливо свідчить, що партійний уряд є: а) головним актором будь-якої парламентської демократії; б) магістральною потребою і вимогою розробки/здійснення програми політичної діяльності упродовж певного періоду часу; в) стратегічним агентом у ланцюгу демократичного контролю, делегування та відповідальності. Ось чому взаємодія партій та урядових кабінетів з приводу формування та функціонування других формують різні ключові цілі перших, зокрема, у формі пошуку партіями своєї політики та своїх посад. Це виявляється у тому, що партії діють так, щоби змусити урядовий кабінет та уряд функціонувати в їхніх інтересах, відображати їхні ідеї з приводу розуміння суспільного поступу. Натомість, пошук партіями посад виявляється в тім, що вони на підставі конкуренції між собою намагаються отримати доступ до «арени» прийняття парламентських і урядових рішень [6; 28].

Натомість, непартійні урядові кабінети – це такі колегіальні органи у структурі урядів, які застосовують тоді, коли партії і депутати парламенту не можуть чи свідомо не хочуть домовитися про формування партійно-політичного уряду і партійного урядового кабінету, а розпуск парламенту (його нижньої чи провідної палати) вважають небажаним [3; 4, с. 181–189]. Непартійні кабінети часто називають технократичними, чиновницькими, перехідними, технічними чи службовими – залежно від причин та особливостей їхнього формування. Вони складаються із фахівців, які можуть належати або не належати до тієї чи іншої парламентської або непарламентської партії, але їхня партійна належність не має значення [5]. Зі слів Д. МакДоннелла і М. Валбруцці [19], технократичними є урядові кабінети: якими керують прем'єр-міністри-технократи; які складаються з більшості міністрів-технократів; які мають у своєму розпорядженні «мандат на зміну статусу-кво». Навіть попри те, що згідно з позицією Р. Каца і П. Мейра технократичні урядові кабінети можуть складатися з міністрів, які формують політичні цілі, загалом в непартійних урядових кабінетах у політичному процесі не домінують парламентські партії, хоча вони й визначальні у парламентському способі формування цих урядів [11; 18]. У парламентських демократіях непартійні

уряди звично створюють для того, щоб вивести країну із соціально-економічної чи політичної кризи, коли довіра до політичних (парламентських) партій низька і вони не можуть створити партійного урядового кабінету [2, с. 74]. Тому сутність непартійних урядів у парламентських демократіях становить ідея технократичного управління, заснованого на наукових навиках, експертно-галузевому досвіді та технологічних інноваціях у реалізації виконавчої влади. Ключове ж значення в діяльності технократичних урядів має забезпечення не політичних пріоритетів парламентських партій, а технологічно-профільних інтересів, які асоційовані з конкретними міністерствами та відомствами, які очолюють міністри-технократи.

Саме тому в парламентських демократіях тривалість діяльності непартійних урядів і урядових кабінетів зазвичай незначна, адже вони проводять справи, поки не вдається сформувати уряд кабінет на партійній основі. Окрім того, рішення, котрі приймають непартійні кабінети, не повністю відповідають конструкціям легітимності влади у парламентських демократіях. Річ у тому, що в непартійних урядах виконавчу владу в межах урядових кабінетів здійснюють посадовці, які лише відповідальні перед законодавчою владою, проте не вибрані всенародно, не делеговані парламентськими партіями (як це найчастіше відбувається у кейсі партійних урядів). А тому технократичний тип урядів не є широко апробованим у парламентських демократіях. Крім того, його вважають критичним сценарієм (чи «сценарієм крайньої необхідності») розвитку відносин між інститутами влади, який може делегітимізувати сутність парламентської демократії як такої, зокрема у тому разі, коли не вдається сформувати уряд на партійній основі.

З огляду на те, що саме партійні урядові кабінети зазвичай є детермінантою парламентських демократій, додаткове окреслення їхньої сутності й причинності залежить від того, як формується той чи інший партійний урядовий кабінет і з яких структурних компонентів/партій він складається, а також від того, в якому інституційному зрізі той або інший партійний урядовий кабінет функціонує [26]. Це означає, що феномен партійного уряду не є уніфікованим і консолідованим, оскільки за композицією усі партійні уряди потрібно поділяти на однопартійні і коаліційні (чи багатопартійні), а за пар-

ламентським статусом і розміром партій, характером партійного членства й партійної підтримки урядів парламентами – на більшості і меншості [4, с. 189–204]. Саме тому зрозуміло, що партійні уряди бувають однопартійними більшості і коаліційними більшості, однопартійними меншості і коаліційними меншості [17; 21; 31; 32]. Вони детерміновані різними позиціями партій у контексті різних партійних систем та пошуку партіями своєї політики і своїх посад, а тому і різними політичними стратегіями урядування і різними результатами стабільності й ефективності [8]. Ось чому про кожний тип партійного урядового кабінету треба говорити дистинктивно.

Однопартійні уряди більшості в парламентських демократіях формують у випадках, коли за результатами парламентських виборів у тій або іншій країні якась із партій-учасниць виборів отримує понад п'ятдесят відсотків мандатів у парламенті (нижній/провідній палаті) і самостійно створює урядовий кабінет (його склад) та самостійно забезпечує такому урядовому кабінету вотум інвестиції і стабільну парламентську підтримку. Формування однопартійних урядів більшості властиве для двопартійних систем і багатопартійних систем з домінуючою партією.

Коаліційні уряди більшості в парламентських демократіях формуються, коли за результатами парламентських виборів у тій чи іншій країні жодна партія не отримує понад п'ятдесят відсотків мандатів у парламенті (або його нижній чи провідній палаті) і не може самостійно створити урядовий кабінет (чи самостійно забезпечити йому вотум інвестиції й стабільну однопартійну парламентську підтримку), а тому змушена вступати в коаліцію з іншими партіями/блоками у парламенті (його нижній/провідній палаті). Право сформувати урядовий кабінет у такому разі має передусім найбільша парламентська фракція, її лідер чи представник, які мають статус форматора. Коли їм не вдається домовитися про формування коаліційного уряду більшості з іншими парламентськими партіями, право сформувати уряд передають другій за розмірами парламентській партії, її лідеру чи представнику, які мають статус форматора. І так далі доти, доки не буде сформовано уряду більшості. Якщо не вдається сформувати коаліційного уряду більшості, то спочатку розглядають варіанти про формування уряду меншості, а

пізніше – про формування непартійного уряду. Якщо ж не вдається сформувати уряду як такого (жодного його типу), тоді глава держави або інша уповноважена особа може розпустити парламент (чи його нижню/провідну палату), оголосивши дострокові вибори. Буває й так, що передбачено норму про автономний, тобто незалежний від рішень інших інститутів влади та інших посадових осіб, розпуск парламенту у разі неформування ним урядового кабінету.

Однак коаліційні уряди більшості в парламентських демократіях також не уніфіковані, а відрізняються за структурою партійно-парламентської підтримки (на основі підтримки урядів у парламентах або їх нижніх/провідних палатах) та логікою формування. Причому, виділяють мінімально-переможні і надлишково-переможні коаліційні уряди більшості.

Коаліційний уряд більшості є мінімально-переможною коаліцією, коли він сформований з двох і більше парламентських партій, які сумарно за кількістю своїх парламентських мандатів (мандатів у нижній/провідній палаті парламенту) становлять абсолютну більшість, за умови, що вихід хоча би однієї будь-якої партії з парламентсько-урядової більшості веде до дострокового припинення повноважень коаліційного уряду більшості. Формування мінімально-переможних коаліцій відбувається із огляду на те, що основним мотивом діяльності будь-якої політичної партії є намагання здобути максимальну кількість посад в уряді за мінімальних «затрат». Тому зрозуміло, що переможною є урядова коаліція, яка контролює абсолютну більшість мандатів у парламенті (тобто хоч 50 відсотків мандатів парламенту, його нижньої/провідної палати + 1 мандат), а мінімальною є урядова коаліція, у складі якої немає парламентських партій, які не обов'язкові для гарантування уряду сталої підтримки парламентської більшості.

Ось чому коаліційний уряд більшості є надлишково-переможною коаліцією, коли його створено з двох і більше парламентських партій, які разом за кількістю своїх парламентських мандатів (мандатів у нижній/провідній палаті парламенту) становлять абсолютну більшість, за умови, що вихід з уряду та парламентсько-урядової більшості певної парламентської партії/партій, яка/які має/мають статус надлишкової (адитивної), не призводить до втрати урядом

підтримки абсолютної більшості депутатів легіслатури, хоч і спричиняє припинення повноважень уряду більшості через зміну структури його коаліційності – з надлишково-переможної в мінімально-переможну. Причини формування надлишково-переможних коаліцій у парламентських демократіях – це, зазвичай: 1) бажання/намагання гарантувати безпеку статусу «переможних» урядів, коли окремі партії ненадійні; 2) прагнення партій бути в «середині» урядового кабінету й за рахунок урядової сили посилити свою власну політичну позицію; 3) інші специфічні умови (наприклад, вимоги, щоби деякі партії/групи були обов'язково представлені в кабінеті) [4, с. 189–204].

Окреме місце з коаліційних урядів більшості у парламентських демократіях займають уряди/коаліції національної єдності і великі коаліції, які можуть бути як мінімально-переможними, так і надлишково-переможними коаліціями.

Коаліції національної єдності – коаліційні уряди більшості, які складаються з усіх чи майже усіх парламентських партій, що об'єднуються за умов політичних і/чи соціально-економічних змін, воєн та національних катастроф, надзвичайних станів. При формуванні коаліцій національної єдності ідеологічні та політичні уподобання парламентських партій не відіграють жодної «практичної» ролі, внаслідок чого такі коаліції здебільшого формуються у складі та за підтримки парламентських партій, сумарна частка мандатів яких не менша 90 відсотків. Примітно, що коаліції національної єдності не формуються у разі парламентсько-політичних криз, коли традиційні коаліційні партнери не можуть сформувати жодної конструкції коаліційних урядів більшості.

Це властиво для великих коаліцій, якими є коаліційні уряди більшості, які формуються на підставі об'єднання всіх великих та рівних в електоральному розрізі, але ідеологічно, урядово та формотворчо несумісних або протилежних парламентських партій. Це означає, що партії, які є учасниками великих коаліцій, звично є самостійними формотворчими центрами урядів і становлять розбіжні позиції партійно-політичного ідеологічного спектра. Великі коаліції здебільше формуються у парламентських демократіях, де існує дві домінуючі чи провідні партії з різними ідеологічними

позиціями/орієнтаціями і інші дрібні парламентські партії. Причинами творення великих коаліцій є: 1) національна криза, коли існує потреба національної єдності і стабільності, спричинена необхідністю подолання ідеологічних відмінностей поміж великими партіями; 2) усвідомлення великими парламентськими партіями, що вони мають більше спільного в ідеологіях між собою, ніж з дрібними партіями; 3) висока фрагментація дрібних парламентських партій. Разом із цим, великі коаліції формують з огляду на два набори причин.

Перший стосується «добровільного» формування великих коаліцій: коли вони виникають для обмеження негативного впливу радикальних лівих чи правих парламентських партій; коли формування великих коаліцій – традиція політичних систем окремих країн; коли фракціоналізація дрібних парламентських партій є настільки значною, що жодний інший формат урядового кабінету, крім великої коаліції двох найбільших ідеологічно протилежних партій, не є стабільнішим.

Другий стосується їх «недобровільного» формування. А виявляється це у разі неможливості створення інших моделей партійних урядів. Саме тому ще однією причиною формування великих коаліцій у парламентських демократіях є врахування таких «векторів», як парламентський і непарламентський. Річ у тому, що найчастіше великі коаліції є продуктом політичної кризи – державної кризи або парламентської кризи (коли відсутня парламентська більшість, яка потрібна для формування уряду, і внаслідок сильної партійно-парламентської фрагментації країни) [1; 27]. У деяких парламентських демократіях великі коаліції формуються й у післявоєнні чи перехідні/транзитні періоди їхнього політичного розвитку. Але головна причина їх формування – неможливість створення стабільної більшості у парламенті на підставі хоч одного домінуючого партійного/блокового урядово-формотворчого центру/актора.

За сценарію формування коаліцій національної єдності та великих коаліцій особливістю парламентських демократій стає відсутність у парламенті або його нижній/провідній палаті сумірної за силою з урядом/урядовими партіями опозиції та опозиційних партій. У процесі функціонування великих коаліцій та коаліцій національної єдності опозиційні партії можуть діяти і навіть не діяти в легіслатурі,

але в будь-якому разі вони слабкі і не здатні висувати альтернатив урядовим курсам.

Якщо партії/партіям не вдається сформувати чи нема бажання сформувати спочатку однопартійний, а після цього коаліційний уряд більшості (за винятком великих коаліцій, оскільки у них дещо інша логіка формування), то в більшості парламентських демократій (коли цього не заборонено законодавчо) парламентські партії вдаються до формування партійних урядів меншості, які, як зазначено вище, теж можуть бути однопартійними і коаліційними.

Однопартійні уряди меншості формуються тільки однією парламентською партією, яка не має абсолютної більшості мандатів у легіслатурі, а коаліційні уряди меншості, натомість, спираються на підтримку двох і більше парламентських партій, які не мають абсолютної більшості мандатів у легіслатурі. Однак для отримання во-туму довіри/інвеститури і початку функціонування урядовий кабінет меншості повинен здобути підтримку більшості [9] (абсолютної чи відносної – залежно від національного законодавства) депутатів легіслатури. Формуються же уряди меншості в парламентських демократіях з різних причин, які часто не є сумірними та потребують дистинктивного розгляду. Але серед них найчастіше виокремлюють такі: складність чи неможливість узгодження інтересів ймовірних партнерів або відсутність ймовірних партнерів у ході формування коаліційних урядів більшості; розбіжності інтересів партнерів у процесі функціонування коаліційних урядів більшості та інших коаліційних урядів меншості; прагнення розширити розмір іншого урядового кабінету меншості через залучення до нього додаткових учасників й гарантувати собі більш надійні умови функціонування; дострокова відставка прем'єр-міністра або уряду більшості чи меншості, після чого не вдається сформувати уряд більшості; формування урядових кабінетів меншості як тимчасових урядів за умов політичної кризи і до проведення чергових або дострокових парламентських виборів [4, с. 199–204]. Тому, зрозуміло, що у парламентських демократіях уряди/урядові кабінети меншості позиціонуються як закономірний варіант «виходу зі стану» протистояння партій у парламенті чи його нижній/провідній палаті на ідеологічній основі. Це вказує, що уряд меншості треба розгля-

дати як нормальний результат політичної конкуренції, бо візуально він виконує ті самі функції, що і уряд більшості, а інколи буває і менш конфліктним та більш стабільним, ніж уряд більшості. Але уряд меншості завжди повинен зважати на загрози його дострокової відставки (наприклад, вотуму недовіри), а тому має значну увагу приділяти відносинам із неурядовими партіями, які в парламенті є фактично «більшістю» [29].

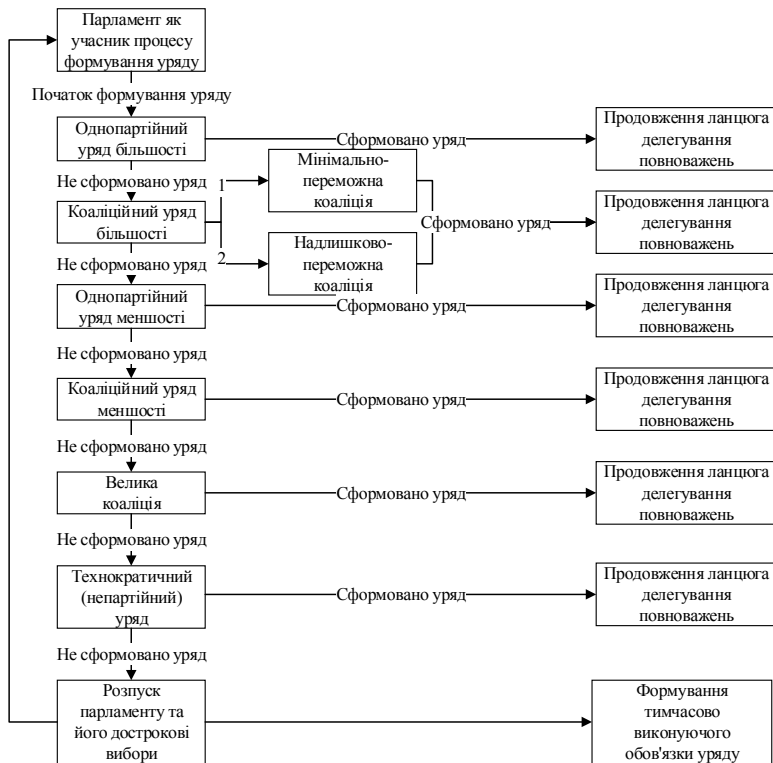

Рис. 1. Логічно-раціональна послідовність доцільності формування різних типів урядів у парламентських демократіях

Підсумовуючи відмінні особливості концептуалізації і типологізації урядів у парламентських демократіях, окреслюємо загальну

логіку і раціональну потребу (чи логічно-порядкову нагальність/причинність) формування різних типів урядів. Парламенти або їхні нижні/провідні палати, які звично складаються із обраних виборцями політичних партій, передусім виходять із такої раціональної позиції партій, як бажання та намагання розширити свій політичний вплив в урядах і урядових кабінетах. Відповідно, парламентські партії цілераціонально виступають передусім за формування партійних урядових кабінетів. Та все ж формування того або іншого типу партійного уряду парламентськими партіями також має свою логічно-раціональну вагомість та вибірккову послідовність. Це зумовлено трактуванням партії як організації, одним із завдань якої є отримання влади у ланцюгу делегування повноважень і відповідальності парламентських демократій.

З огляду на це, теоретико-емпірично беззаперечно і цілком очевидно, що будь-яка партія передусім раціоналізована формуванням однопартійного уряду більшості. Якщо вона наділена абсолютною більшістю мандатів у парламенті чи його нижній/провідній палаті, її раціональна мета зазвичай реалізовується. Якщо жодна парламентська партія не має абсолютної більшості мандатів у легіслатурі, тоді на порядок денний виходить формування коаліційного уряду більшості, що може забезпечити більшість партій парламенту чи абсолютну більшість мандатів різних партій у парламенті (його нижній/провідній палаті) владними позиціями в урядовому кабінеті. Але й тут усе відбувається відповідно до раціонально-логічних пошуків парламентських партій. Оскільки жодна партія не хоче втратити навіть частини своїх гіпотетичних урядових повноважень, на порядок денний передусім виходять ідеї про формування мінімально-переможних коаліцій, а вже пізніше – про формування надлишково-переможних коаліцій. Цікаво, що створення коаліцій національної єдності (які звично є різновидом надлишково-переможних коаліцій) для партій позиціонується як найменш раціональне, бо змушує їх втратити найбільшу частину своїх гіпотетичних урядових повноважень. Якщо партії парламенту не можуть домовитися про формування й коаліційного уряду більшості, перед ними зазвичай постає дилема вибору між урядом меншості чи великою коаліцією (як типами партійних урядів), непартійним урядом або розпуском парламенту та його достроковими виборами. Спо-

чатку із позиції теорії раціонального вибору перевіряється найменш конфліктний та частково доцільний варіант формування уряду меншості (однопартійного/коаліційного), що за структурою ситуативної парламентської підтримки уряду (без отримання партією ситуативної підтримки міністерських портфелів в урядовому кабінеті) дещо нагадує варіант формування мінімально-переможної коаліції. Якщо і цей варіант виявиться неефективним і нерезультативним, найбільші та ідеологічно чи формотворчо протилежні партії парламенту приступлять до перевірки варіанта про формування великої коаліції. Після негативного результату починають розгляд варіанта щодо формування непартійного/технократичного урядового кабінету. І тільки невдача на цьому етапі урядового формотворення буде підставою для розпуску парламенту і проведення його дострокових виборів, а також формування тимчасово виконувача обов'язки урядового кабінету, що з зрозумілих причин вважають «повним фіаско» виборчої і парламентської діяльності будь-якої партії, яка іманентно прагне до влади, сконцентрованої в парламентських демократіях в урядах і урядових кабінетах [1].

Описану логічно-раціональну послідовність і значимість різних типів урядів й урядових кабінетів у парламентських демократіях теоретично окреслено на Рис. 1, а емпірично відображено в Табл. 1. Очевидно, і це може бути використано як висновок, що абсолютну більшість конструкцій урядових кабінетів європейських парламентських демократій становлять партійні урядові кабінети. Поміж них в абсолютній більшості країн превалюють коаліційні уряди більшості. Виняток ж становлять деякі європейські парламентські демократії, де кількісно (абсолютно або відносно) переважають інші типи партійних урядових кабінетів, зокрема: Греція, Мальта та Сполучене Королівство, в яких превалюють однопартійні уряди більшості; Іспанія, Норвегія та Швеція, в яких превалюють однопартійні уряди меншості; Данія і Румунія, в яких превалюють коаліційні уряди меншості. Сумірна або ж майже сумірна кількість різних типів партійних урядових кабінетів властива для Ірландії, Португалії і Болгарії. Коаліційні уряди більшості найчастіше виявляються у форматі мінімально-переможних коаліцій. Але це не властиво для Бельгії, Греції, Іспанії, Італії, Мальти, Нідерландів, Португалії, Фінляндії, Франції, Болгарії, Литви, Румунії, Угорщини,

Хорватії, де мінімально-переможні коаліції не формують, превалюють надлишково-переможні коаліції або кількість мінімально-переможних і надлишково-переможних коаліцій є сумірною чи майже сумірною.

1. Литвин В. Великі коаліції у контексті коаліційних урядів більшості : концептуалізація, політичні причини та наслідки на прикладі парламентських демократій у Європі / Віталій Литвин, Анатолій Романюк // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2013. – № 2 (64). – С. 473–504.

2. Литвин В. Порівняльний аналіз стабільності урядів країн Центральної Європи та України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Віталій Сергійович Литвин. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – 301 с.

3. Литвин В. Типи урядових кабінетів / Віталій Литвин // Політологічний вісник : збірник наукових праць. – 2008. – № 37. – С. 123–138.

4. Романюк А. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи : порівняльний аналіз / Анатолій Романюк, Віталій Литвин, Надія Панчак-Бялоблещка. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – С. 151–218.

5. Amorim Neto O. Breaking the Parliamentary Chain of Delegation : Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies / Octavio Amorim Neto, Kaare Strøm // British Journal of Political Science. – 2006. – Vol. 36. – P. 619–643.

6. Blondel J. Governments, Supporting Parties and Policy-making / Jean Blondel, Jaakko Nousiainen // Blondel J. The nature of party government : a comparative European perspective. – New York : St. Martin's Press, 2000 – P. 188–189.

7. Blondel J. Party Government: Myth or Reality? / Jean Blondel // Institut für Höhere Studien : Reihe Politikwissenschaft. – 1994. – Vol. 20. – 16 p.

8. Budge I. Parties and Democracies : Coalition Formation and Government Functioning in 20 States / Ian Budge, Hans Keman. – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 243 p.

9. Cheibub J. The Investiture Vote and the Formation of Minority Parliamentary Governments / José Antonio Cheibub, Shane Martin, Bjørn Erik Rasch // Paper presented at the workshop on „The Importance of Constitutions : Parliamentarism, Representation, and Voting Rights”. – Istanbul, October 23–25, 2013. – 25 p.

10. Daalder H. Countries in Comparative Politics / Hans Daalder // European Journal of Political Research. – 1987. – Vol. 15. – No. 1. – P. 3–21.

11. Katz R. Party Government and its Alternatives / Richard S. Katz // Katz R. Party Governments : European and American Experiences / Richard S. Katz. – Walter de Gruyter, 1987. – P. 1–26.
12. Katz R. Party Government : A Rationalistic Conception / Richard S. Katz // Castles F. Visions and Realities of Party Government / Francis Geoffrey Castles, Rudolf Wildenmann. – Walter de Gruyter, 1986. – P. 31–71.
13. Keman H. Parties and Government : Features of Governing in Representative Democracies / Hans Keman // Katz R. Handbook on Political Parties / Richard S. Katz, William J. Crotty. – London : Sage, 2006. – P. 160–174.
14. Keman H. Policy-Making Capacities of European Party Government / Hans Keman // Luther K. Political Parties in the New Europe : Political and Analytical Challenges / Kurt Richard Luther, Ferdinand Müller-Rommel. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – P. 207–246.
15. Kirkpatrick E. Towards a More Responsible Two-Party System : Political Science, Policy Science, or Pseudo-Science? / Evron M. Kirkpatrick // American Political Science Review. – 1971. – Vol. 65. – No. 4. – P. 965–990.
16. Laver M. Cabinet Ministers and Government Formation in Parliamentary Democracies / Michael Laver, Kenneth Shepsle // Laver M. Cabinet Ministers and Parliamentary Government / Michael Laver, Kenneth Shepsle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – P. 3–12.
17. Lijphart A. Patterns of Democracy : Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / Arend Lijphart. – New Haven, London : Yale University Press, 1999. – P. 90–115.
18. Mair P. The Challenge to Party Government / Peter Mair // West European Politics. – 2008. – Vol. 31. – No. 1–2. – P. 211–234.
19. McDonnell D. Defining and classifying technocrat-led and technocratic governments / Duncan McDonnell, Marco Valbruzzi // European Journal of Political Research. – 2014. – Vol. 53. – No. 4. – P. 654–671.
20. Müller W. Models of Government and the Austrian Cabinet / Wolfgang C. Müller // Michael Laver, Kenneth Shepsle // Laver M. Cabinet Ministers and Parliamentary Government / Michael Laver, Kenneth Shepsle. – Cambridge, 1994. – P. 15–34.
21. Müller-Rommel F. Party government in Central Eastern European democracies : A data collection (1990–2003) / Ferdinand Müller-Rommel, Katja Fettelschoss, Philipp Harfst // European Journal of Political Research. – 2004. – Vol. 43. – No. 6. – P. 869–894.
22. Rose R. The Problem of Party Government / Richard Rose. – Free Press, 1975. – 502 p. ; Rose R. Do Parties Make a Difference? / Richard Rose. – Chatham: Chatham House, 1980. – 176 p.
23. Rose R. The Variability of Party Government : A Theoretical and Empirical Critique / Richard Rose // Political Studies. – 1996. – Vol. 17. – No. 4. – P. 413–445.

24. Schattschneider E. Party Government and Employment Policy / E.E. Schattschneider // American Political Science Review. – 1945. – Vol. 39. – No. 6. – P. 1147–1157.
25. Schmidt M. The Impact of Parties, Constitutional Structures and Veto Players on Public Policy / Manfred G. Schmidt // Keman H. Comparative Democratic Politics : A Guide to Contemporary Theory and Research / Hans Keman. – London : Sage Publishers, 2002. – P. 166–184.
26. Schmidt M. When parties matter : a review of the possibilities and limits of partisan influence on public policy / Manfred G. Schmidt // European Journal of Political Research. – 1996. – Vol. 30. – No. 2. – P. 155–183.
27. Strohmeier G. Grand Coalitions – Political Reasons and Political Impacts / Gerd Strohmeier // PSA. – 2007. – 5 p.
28. Strøm K. A Behavioral Theory of Competitive Political Parties / Kaare Strøm // American Journal of Political Science. – 1990. – Vol. 34. – No. 2. – P. 565–598.
29. Strom K. Minority Governments in Parliamentary Democracies : The Rationality of Non-winning Cabinet Solutions / Kaare Strom // Comparative political Studies. – 1984. – Vol. 17. – No. 2. – P. 199–226.
30. Thomassen J. Empirical Research into Political Representation : Failing Democracy or Failing Models? / J. J. A. Thomassen // Jennings K. Elections at Home and Abroad : Essays in Honor of Warren Miller / Kent M. Jennings, T. E. Mann. – Ann Arbor : Michigan University Press, 1994. – P. 237–265.
31. Woldendorp J. Party Government in 48 Democracies (1945–1998) : composition, duration, personnel / Jaap Woldendorp, Hans Keman, Ian Budge. – London : Kluwer Academic Publishers, 2000. – 580 p.
32. Woldendorp J. Political data 1945–1990 : party government in 20 democracies / Jaap Woldendorp, Hans Keman, Ian Budge // European Journal of Political Research. – 1993. – Vol. 24. – No. 1. – P. 1–119.

Оксана Зорич

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Стаття присвячена аналізу сучасних тенденцій розвитку політичної науки, серед яких провідними є спеціалізація, фрагментація, гібридизація знання. З'ясовано, що формальні межі політології та інших соціальних дисциплін, зокрема їх інституціоналізованих субполів, є гнучкими та відкритими для крос-дисциплінарної взає-

модії між науковими спільнотами на локальному та глобальному рівнях.

Ключові слова: політична наука, спеціалізація, фрагментація, гібридизація знання.

Oksana Zorych. Current trends of political science development.

The article represents an analysis of current trends of political science, among which the major are specialization, fragmentation, and hybridization of knowledge. It is stressed that formal boundaries of political science and other social sciences, including their institutionalized subfields, are flexible and opened for cross-disciplinary interaction between the scientific communities at local and global levels.

Key words: political science, specialization, fragmentation, hybridization of knowledge.

Серед сучасних тенденцій розвитку політичної науки є спеціалізація, фрагментація, гібридизація знання. Історія спеціалізації політичної науки у сенсі її утвердження як незалежної академічної дисципліни та відпочкування від низки інших соціальних наук бере свій початок у ХІХ столітті у США, коли у 1858 р. у Колумбійському коледжі (пізніше був перетворений на університет) першим професором історії та політичної науки став Ф. Лібер, а пізніше Дж. Берджесом була заснована перша в історії Школа політичної науки при Колумбійському коледжі [1]. Поглиблення спеціалізації політичної науки як форми її емансипації від інших соціальних наук відбулося у ХХ столітті, а саме – у 1903 р., коли розпочала свою діяльність Американська асоціація політичної науки*.

На європейському континенті спеціалізація політичної науки на рівні її інституціоналізації як академічної дисципліни та автономної сфери досліджень розпочалася тільки після Другої світової

---

* Історія появи національних асоціацій політичної науки засвідчує несинхронність інституціоналізації дисципліни у світі. Так, до Другої світової війни у світі діяли тільки 4 політологічні асоціації – у США (1903 р.), Канаді (1913 р.), Фінляндії (1935 р.), Індії (1938 р.). Інші асоціації політичної науки були створені після Другої світової війни, починаючи з Франції та Британії у 1949 р. І цей процес був частково завершений у 1990-х рр. у країнах пострадянського світу.

війни [2; 3; 4], коли були утворені перші кафедри політичної науки в університетах різних країн Європи*. Разом із тим, закріпленню спеціалізації сприяла поява низки національних асоціацій з політичних наук, робота яких сприяла професіоналізації дисципліни та розвитку наукової інфраструктури (періодичних видань, регулярних спеціалізованих наукових конференцій тощо). Ці ключові події – поява перших кафедр політичної науки, а також національних асоціацій – були знаковими для первинної спеціалізації політичної науки, коли вона була ідентифікована як окрема, незалежна царина наукового знання, однак її зв'язок із іншими дисциплінами (у першу чергу з історією та правом) значною мірою залишався актуальним.

Подальша спеціалізація політичної науки відбувалася вже безпосередньо в середині дисципліни. Під спеціалізацією розуміли вже не стільки первинне відпочкування політичної науки від інших царин знання, скільки «індивідуальну і групову концентрацію досліджень в одному з академічних субполів політичної науки» [5]. Спеціалізація в середині дисципліни була значною мірою зумовлена розширенням предметного поля політичних досліджень. Виходячи за рамки аналізу формальних інститутів політичної системи, науковці з політичних наук почали вивчати також низку соціокультурних, релігійних, психологічних чинників, свідомих та несвідомих мотивів у політичній поведінці людей, таким чином відкриваючи для своєї дисципліни нові теми та проблеми, що формально належали до інших наук. Ці фактори провокували поглиблення та

---

* Політична наука на європейському континенті як академічна дисципліна формувалася значною мірою під впливом фундаментального політичного та світоглядного розвороту у світі – від самодержавності до демократії. Цей перехід уможливив становлення політології як академічної дисципліни у таких європейських країнах, як Італія (1946), Західна Німеччина (1949), Австрія (1955), які демократизувалися після нищівної мілітарної поразки. Португалія (1974/76), Іспанія (1975) і Греція (1974) вступили до лав представницьких демократій та утворили перші кафедри політології в середині 1970-х, поваливши авторитарні уряди. Крах комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі також утворив сприятливий ґрунт для розвитку політичної науки. Таким чином, сьогодні політична наука як академічна дисципліна визнана у більшості з 22 країн-учасниць (Центральна та Східна Європа) Ради Європи, хоча на сьогодні ступінь свободи у наукових дослідженнях та професійних контактах у різних країнах істотно відрізняється.

розширення спеціалізації, появу нових, недосліджених полей політичної науки, у межах яких формувалися автономні субдисципліни. Так, зокрема, у межах політичної науки виникли: політична антропологія, політична лінгвістика, політична психологія, політична демографія, політична історія, політична екологія, політична географія тощо. Це сприяло, з одного боку, формуванню більш тісних взаємозв'язків між представниками суспільствознавчих дисциплін (більшість учених «мігрували» в політичну науку з інших царин), а з іншого – спричинило поділ політичної науки як академічної дисципліни на низку спеціалізованих напрямів політичного знання, що швидко розросталися та формували незалежні один від одного професійні кола, атомізуючи політичну науку.

Унаслідок цих процесів утвердилося два погляди на спеціалізацію. З одного боку, її трактували як позитивну тенденцію в розвитку політичного знання, що утворює переходи до «неакадемічних» тем, відкриває можливості для професійного зростання у вузьких галузях, зумовлює появу все нових і нових полів політичної науки як дисципліни [6]. Разом із тим, існувала й інша точка зору на спеціалізацію як на явище, що перешкоджає ефективній комунікації між представниками політичної науки, ускладнює кумуляцію знань, уповільнює дебати в межах дисципліни, що істотно деформує практичну значимість науки, а саме – її можливість вирішувати реальні політичні проблеми. Не заперечуючи конструктивний внесок спеціалізації в становлення та розвиток політичної науки у XX столітті, дедалі поширенішим стало застереження, що спеціалізація стала «надмірною», політичні дослідження спрямовуються на все більш вузькі теми, які «поглинають» усю кар'єру науковців, мінімізуючи можливості для їх зв'язку із представниками інших субполів політичної науки та соціальною реальністю загалом [7; 8]. Дж. Трент наголошував, що «не може бути сумнівів, що спеціалізація є невід'ємною частиною наукового прогресу. Однак відкритим лишається питання, чи спеціалізація приводить до прогресу людства і чи може нейтралізувати його крайнощі? Щоразу, коли ми дізнаємося про новий науковий прорив, ми також чуємо про приклади неконтрольованих технологій, що спустошують навколишнє середовище та спільноти» [9].

Серед інших проблем, спровокованих спеціалізацією політичної науки як академічної дисципліни, Г.-Ф. Клінгеман виокремлював

такі: комунікаційна – фахівці з політичних наук погано спілкуються між собою та в цілому з навколишнім світом, що перешкоджає приросту знань; просвітницька – вузьке, академічне знання не задовільняє спрагу широких кіл громадськості щодо саморефлексії та ведення дебатів про цілі та цінності суспільного розвитку; освітня – студентське середовище стає дедалі менш обізнане із фундаментальними питаннями політичної науки, їм не вистачає цілісного бачення та розуміння дисципліни, крім того, міжнародна спеціалізація часто відволікає студентів і вчених від участі у дебатах свого університету або країни; методологічна – полярні епістемологічні позиції ділять політичних фахівців на два табори, представники одного наголошують на ексклюзивних пізнавальних можливостях аналітичної теорії та кількісних методів, у той час як представники другого віддають першість історичному, філософському підходам та герменевтиці [3].

Спеціалізація політичної науки, таким чином, набула подвійного сенсу. З одного боку, вона надала можливість здобути більш точне та вичерпне знання про конкретну галузь досліджень, бути в контакті з колегами в авангарді політичної науки, фокусувати увагу на нових соціальних феноменах тощо. Тобто, спеціалізація подала як важливий атрибут наукового розвитку в цілому. З іншого боку, спеціалізація мала і протилежний ефект – приріст знання почав бути неконтрольованим та маловпливовим для вирішення практичних суспільних проблем.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століть спеціалізація політичної науки стала настільки різнобічною та багаторівневою, що вона набула значення однієї з форм її фрагментації. Ф. Гаск, зокрема, відзначав, що «прогресуюча тенденція до спеціалізації є неунікненою, пов'язаною із продовженням і зростанням як у наукових дослідженнях, так і в університетській спеціалізації» [10], а Дж. Гуннел та Д. Істон наголошували, що «політичне знання стає все більш спеціалізованим і у зв'язку із цим фрагментованим» [11]. Спеціалізація як форма фрагментації була актуалізована декількома факторами. Так, станом на кінець ХХ століття політична наука як дисципліна остаточно сформувалася як повноцінна професія, із чітко визначеними стандартами навчання та зайнятості, що були інституціоналізовані в національних системах університетської

освіти та науки. Це, своєю чергою, сприяло утвердженню спільної мови, стандартів роботи серед фахівців з політичних наук, утворенню професійних співтовариств, у тому числі науково-дослідних мереж у межах дисципліни. Через численні наукові асоціації, обміни, публікації, дослідницькі проекти відбулася інтернаціоналізація дисципліни, що, своєю чергою, спровокувала покращення професійних стандартів праці, сприяла формуванню міжнародних каналів зв'язку між ученими та одночасно була каталізатором зростання спеціалізації. Однак розширення та поглиблення дисципліни містило свої виклики, що були пов'язані із її фрагментацією – дробленням політичної науки у декількох вимірах.

Базовий вимір фрагментації полягав у тому, що спеціалісти у різних субполях політичної науки започатковували все нові й нові напрями досліджень, тим самим перманентно розширюючи її кордони. Так, наприклад, члени Американської асоціації політичної науки на початку ХХІ століття проводили дослідження щодо генетичних передумов політичної орієнтації, а також вивчалися можливості МРТ щодо сканування активності мозку під час прийняття політичних рішень [12]. Понад те, представники окремих субполів політичної науки прагнули розвивати свої дисципліни самостійно – ці процеси, зокрема, заторкнули такі напрями досліджень, як міжнародні відносини, європейські студії, державне управління тощо. На сьогодні розпорошеність дослідницьких субполів можна проілюструвати кількісними показниками дослідницьких комітетів у Міжнародній асоціації політичних наук (IPSA), де їх налічується 50 [13], у Американській асоціації політичних наук (APSA), де їх 43 [14]. Серед найбільш часто згадуваних субполів політичної науки як дисципліни – компаративні дослідження, демократичні режими, міжнародна політика та локальне урядування. Разом із тим, спостерігаються такі авангардні напрями, як психо-політика, компаративні судові дослідження, біологія та політика, політика і культурна географія, політичні фінанси та корупція, збройні сили та суспільство, багаторівневе урядування тощо. Стале тематичне розширення дисципліни відбувалося паралельно зі зростанням когорти науковців з царини політичного знання. Так, за оцінками дослідників, у сучасному світі налічується понад 40000 політологів, при цьому їх кількість неухильно зростає [15]. Така експансія політич-

ної науки у кількісному вимірі була реалізована як за рахунок нової спеціалізації вчених у пострадянських країнах та країнах третього світу, так і за рахунок «приросту вчених» у царині політичного знання на європейському континенті в цілому. Так, у Британії кількість аспірантів за останні 40 років збільшилася в 100 разів, у Німеччині кількість студентів з політичних наук зросла з 7000 у 1980 р. до 28000 у 2006 р. [9].

Фрагментація політичної науки як дисципліни також була актуалізована за територіальною ознакою. Так, несинхронність розвитку дисципліни у США, Європі, країнах Сходу та пострадянських державах утвердила низку локальних особливостей політичної науки. Б. Рейналда наголошував, що серед великої спільноти науковців у царині політичної науки існує два масштабні наукові співтовариства, що уособлюють різні традиції політичної науки – це «американська» спільнота науковців, що відстоює позиції еволюційного розвитку політичної науки як повноцінної професії, та «європейська», яка являє собою не стільки об'єднання дипломованих професіоналів, скільки особливе інтелектуальне коло, що опікується різноманітними проблемами, спричиненими викликами сучасного світу – від зміни клімату та забруднення навколишнього середовища до фінансових криз та тероризму [15]. Політична наука загалом залишається значною мірою вестернізованою – західні моделі організації досліджень та навчання є найбільш поширеними у сучасному світі.

Разом із тим, є безліч національних варіацій західних моделей політичної науки. Тож ще одним виміром фрагментації стало формування національних систем освіти в царині політичних наук, що істотно відрізнялися одна від одної. Так, наприклад, станом на початок XXI століття лише один французький університет мав кафедру політології як адміністративну одиницю [3]. Однак це зовсім не означало, що політична наука у Франції не була інституціоналізованою. Навпаки, вона була роздроблена між декількома категоріями французьких вищих навчальних закладів, зокрема, політична наука як академічна дисципліна викладалася у вищих школах (*Grandes Ecoles*) або ж спеціалізованих інститутах вищої освіти. На контрасті із державними університетами вони вирізнялися високою селективністю при наборі студентів та були набагато більш неза-

лежними з фінансової та освітньої точок зору, зберігаючи монополію на кадрове забезпечення вищих управлінських посад у органах державного управління та великих бізнес-структурах. Також французька політична наука паралельно розвивалася в університетах та інститутах політичних наук (Instituts d'Etudes Politiques, IEP), а також у Національному центрі наукових досліджень (CNRS), що був автономною від університетів та IEP структурою [16]. Інший показовий приклад фрагментації в царині політичних наук у системі вищої освіти – Бельгія, де основні лінії біфуркації дисципліни були прокладені між католицькими, «вільнодумними», державними університетами, а також за принципом розподілу між фламандською та французькою мовними групами [17].

Тож політична наука як академічна дисципліна по-різному інтерпретувалася в різних національних культурах. Американці вживали термін «політична наука» (political science), британські вчені – «політичні дослідження» (political studies), а французи наголошували на валідності використання множинного поняття політичних наук (political sciences) [18]. Незважаючи на відмінність національних традицій, фрагментація політичної науки на окремі поля та субполя стала універсально визнаною транскордонною характеристикою дисципліни. Так, М. Роскін стверджував, що сучасні факультети з політичних наук у світі найчастіше структуровані за такими полями (кожне з яких має свої субполя) [19]:

- внутрішня політика – найбільш поширене поле досліджень, її субполя включають громадську думку, вибори, національний уряд та державне, регіональне, місцеве управління;
- компаративні дослідження – фокусуються на політиці в середині держав (часто згрупованих за регіональним принципом) та аналізують спільне та відмінне між державами;
- міжнародні відносини – розглядають політичні відносини та інтеракції між державами, включаючи причини війни, формування зовнішньої політики, міжнародної політичної економії, а також структур, які збільшують або зменшують можливості управлінських рішень для урядів;
- політична теорія – включає в себе класичну політичну філософію, а також сучасні теоретичні перспективи (наприклад, конструктивізм, критичну теорію, постмодернізм тощо);

- державне управління (public administration) – вивчає роль бюрократії у державі, це поле найбільш орієнтоване на практичне застосування і часто організоване як окремий структурний підрозділ у навчальних закладах, де готують студентів до кар’єри на державній службі;

- публічне право – вивчає конституції, правові системи, громадянські права і кримінальне правосуддя (на сучасному етапі розвитку політичної науки переростає в окрему дисципліну);

- державна політика (public policy) – аналізує процеси прийняття та впровадження усіх видів державної політики, зокрема тих, які стосуються громадянських прав, оборони, охорони здоров’я, освіти, економічного зростання, оновлення міст, регіонального розвитку та охорони навколишнього середовища.

Фрагментація політичної науки на все більшу кількість полів та субполів на тлі різноманітних національних традицій її інституціоналізації як академічної дисципліни спричинили зворотний рух – до об’єднання та гармонізації системи вищої освіти і наукових досліджень в Європі, що був пов’язаний із Болонським процесом, який розпочався у 1999 р. Основне завдання Болонського процесу полягало у впровадженні уніфікованих ступенів для наукових дисциплін, у тому числі з політичної науки. Як продовження руху від фрагментації до об’єднання спільноти політичних науковців у 2001 р. за участі національних асоціацій з політичних наук було започатковано роботу Європейської конференції національних асоціацій з політичної науки (European Conference of National Political Science Associations). Також у червні 2001 р. була заснована Європейська мережа політичної науки (European Political Science Network epsNet) як асоціація політологів, що спрямована на дискусію, обмін та кооперацію у царині викладання політичної науки як дисципліни. Організація мала свої витоки у Європейській мережі політичної науки (European Thematic Network in Political Science), що була створена у 1997 р. Вона надала можливості для багатьох науковців з країн Центральної та Східної Європи встановити та розширити академічні контакти зі своїми західними колегами. Понад 30 національних асоціацій політологів на початку XXI століття встановили сталі канали кооперації на регіональному (наприклад, NOPSA, CEPSE) та міжнародному (наприклад, IPSA) рівнях. Разом із тим, у Європі

розвивалися науково-дослідні інституції, що започатковували міжнародне наукове партнерство, зокрема такі, як Центр досліджень з соціальних наук у Берліні (Social Science Research Centre Berlin (WZB)), Інститут Хуана Марта у Мадриді (Juan March Institute in Madrid), Шведський інститут соціальних досліджень (Swedish Institute for Social Research) та ін.

Наведені вище організації зі сприяння розвитку політичної науки як єдиної, хоча і фрагментованої дисципліни, стали важливими агентами у налагодженні професійних контактів та становленні дослідницьких мереж у межах політичної науки. Разом із тим, велика кількість міжнародних структур, що координували роботу політологів у світі, у сукупності із процесами глобалізації часто зумовлювали формальний імпорт цих організаційних форм кооперації, які подекуди не відповідали локальним умовам у менш розвинених країнах. Пріоритетність міжнародних дослідницьких мереж посилювала спеціалізацію та фрагментацію в політичній науці та містила небезпеку ігнорування локальних проблем і суперечностей. Намагання в окремих країнах втілити «мініатюрну репліку» політичної науки як дисципліни за її «американською» чи «європейською» моделлю мало половинчастий характер через відсутність достатніх організаційно-кадрових ресурсів, стабільного фінансування, традицій демократичного урядування та неангажованих досліджень тощо. Крім цього, науковці часто стикалися з мовною проблемою, а саме – домінуванням англійської, коли «фахівці з політичних наук у невеликих країнах вимушені публікуватися англійською, якщо вони прагнуть професійного зростання» [20]. Це створювало мовні бар'єри для спеціалістів з політичних наук у різних країнах та регіонах світу. Саме кар'єризм, прагнення до визнання Ж. Паке називав фактором, що посилював спеціалізацію та, як наслідок, – фрагментацію політичної науки як академічної дисципліни [21]. Зокрема, для отримання наукової посади, промоції та академічної респектабельності науковці змушені публікуватися у міжнародних рецензованих виданнях. Публікації мають відповідати нормам дисциплінарних асоціацій, журналів, університетських кафедр. Таким способом національні системи освіти та науки формують пан-англомове середовище «видимих» науковців, решта ж фахівців залишається на маргінесах політичної науки.

Фрагментація академічного середовища у політичній науці була підсилена цифровою революцією на межі XX–XXI ст., що відкрило доступ до величезних масивів даних, які містили десятки ключових змінних, показників, класифікацій, що дозволяли здійснювати порівняння країн на статичній та динамічній основах з локальних та міжнародних питань. Було започатковано роботу також великих архівів статистичних даних, інформаційних банків, ціннісних обстежень, барометрів, індикаторів, аудитів, інформаційних бюлетенів та веб-сайтів, що покликані допомогти вивчити широкий спектр питань, якими опікується сучасна політична наука – громадську думку, голосування, прийняття рішень, демократичні процеси, конфлікти і переговори і т.д. Так, зокрема, нарощування потужності архівів з політичних наук було пов'язане із безпрецедентними комп'ютерними можливостями початку XXI століття та одночасно дало новий поштовх для розвитку політичної науки як емпіричної дисципліни. Різноманітні дані, опитування, що репрезентували картину політичної поведінки у різних країнах світу, стали надзвичайно важливим джерелом поступу політичної науки. У Європі існує 21 великий архів даних, що співпрацюють між собою у межах Ради Європейських архівів даних з соціальних наук (Council of European Social Science Data Archives (CESSDA) [3]. Крім того, ці архіви підтримують роботу загального інтернет-порталу із доступом до їх колекцій. Ця база даних є надзвичайно цінним ресурсом як для малих, так і великих науково-дослідних груп у масштабних порівняльних проектах. Загалом комп'ютеризація знання надала нового поштовху для розвитку кількісного аналізу, де аналітичні інструменти стали практично необмеженими. Активний розвиток програмного забезпечення відкрив технологічно нові платформи для збору, копіювання та обміну даними у великих обсягах. Паралельно із кількісними методами у політичній науці активно розвивався напрям якісних досліджень та визнавалася і необхідність застосування «мульти-методів» («multi-methods») у політичній науці [9]. Ця своєрідна «зміна та диверсифікація» була заявлена представниками американської політичної науки. Так, наприклад, одна з найновіших секцій у Американській асоціації політичної науки (APSA) утворена для вивчення якісних та мульти-методів («qualitative and multi-methods»).

Фрагментація політичної науки наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. була підтверджена стрімким збільшенням кількості політологічних журналів, а також розвитком веб-видань (як, наприклад, *The net Journal of Political Science*), що зробило світ журналів з політичних наук все більш складним та диференційовним. Більшість національних та регіональних асоціацій політичної науки в Європі започаткували власні періодичні видання (наприклад, *NOPSA: Scandinavian Political Studies*; *CEPSA: Politics in Central Europe. The Journal of the Central European Political Science Association*; *IPSA: International Political Science Review*). Для оцінки евристичного внеску періодичних видань та оцінки важливості професійних публікацій Інститут наукової інформації Томпсона (*Thompson Institute of Scientific Information (ISI)*) регулярно публікує звіти про імпаکت-фактор політологічних журналів у *Journal Citation Reports* [22]. Так, за результатами рейтингу у 2015 р. серед понад 160 журналів перше місце посіло оксфордське видання *Political Analysis* (засноване 1991 р.), на інших топових позиціях – *American Political Sciences Review*, *American Journal of Political Science*, *Public Opinion Quarterly*, *Journal of Conflict Resolution*, *Political Geography*. Істотним викликом для розвитку політичної науки в країнах, що розвиваються, залишається потреба у занесенні фахових журналів у міжнародні наукометричні бази, що сприятиме більшій кумуляції знань та налагодженню системи кооперації між представниками політичної науки у всьому світі.

Отже, до основних чинників фрагментації політичної науки належали: багатоманіття історико-культурних традицій, на базі яких формувалось ядро політичної науки (1); різні організаційні структури вивчення політичної науки та проведення наукових досліджень у різних країнах світу (2); диспропорції академічних ресурсів між різними країнами – зокрема, пан-англомовність літератури та фахових періодичних видань (3); гетерогенність спільноти науковців у царині політичного знання, множинні канали комунікації, кооперації, обміну інтелектуальними ресурсами (4).

Розвиток політичної науки був уможливлений, зокрема, завдяки тому, що були розпізнані окремі «зазори», недосліджені галузі між різними дисциплінами. Однак цілком очевидно, що навіть найталановитіший науковець не в змозі опанувати дві та більше дисциплін у всьому розмаїтті їх полів та субполів, тож ідея фрагмен-

тації була лише перехідною для осмислення логіки розвитку політичної науки. Як логічне продовження фрагментації була запропонована ідея гібридизації знання.

Одним із перших дослідників цього питання був М. Доган, який стверджував, що логіка розвитку політичної науки, як і інших соціальних наук, була такою: початкова спеціалізація дисциплін, їх подальша фрагментація та рекомбінація спеціальностей як результат фрагментації спровокували гібридизацію знання та особливим чином «схрестили» соціальні науки. Вперше ця ідея прозвучала у 1990-х роках, коли М. Доган зазначив, що «процес гібридизації полягає, насамперед, у запозиченнях та звууженнях концептів, методів, теорій та практик, коли плідна точка контакту встановлюється між секторами дисциплін, а не вздовж їх кордонів» [23].

Гібридні спеціальності не стільки були формальними «мостами» між двома суверенними дисциплінами, скільки об'єднували у собі дві та більше галузей знання, подекуди утворюючи своєрідні «анклави» у секторах інших дисциплін. Науковці у цих царинах могли відносити свої дослідження однаково як до політичної науки, так і до інших дисциплін. Прикметно, що гібридні спеціальності не залишалися сталими, вони постійно трансформувалися і породжували нові гібридні царини знання: «конфігурація гібридних полів суспільних наук постійно змінюється. Соціальна психологія, політична соціологія, екологія людини, політична економія вже давно визнані, у той час як політична психіатрія все ще бореться за визнання» [23]. Таким чином, специфіка гібридизації політичної науки полягала у тому, що кордони дисциплін втрачали свою очевидність, а наукові дослідження стали все більш універсальними з погляду належності їх до тієї чи іншої предметної сфери знань.

Основними чинниками гібридизації політичного знання були:

- багатозначність термінів у різних дисциплінах, які були «імпортовані» у політичну науку – наприклад, поняття «роль» походило від театрального лексикону, однак після того, як було застосоване М. Вебером для опису соціального світу, воно поступово поширилося та закріпилося серед науковців різних галузей знання;
- запозичення методів – так, наприклад, статистичний аналіз був привнесений з математики та надав політичній науці нових можливостей для більш точних обчислювань і прогнозів, необхідних

для моделювання різних сценаріїв суспільно-політичного розвитку – на цьому, зокрема, була ґрунтована теорія ігор та загалом теорія прийняття політичних рішень;

- розвиток «перехресних теорій» – у різних соціальних науках однаково валідними стали теорії еліт, раціонального вибору, систем тощо. Вони набули універсального значення для різних царин знання та сприяли доланню формальних дисциплінарних кордонів, підсилюючи гібридизацію знання як провідного тренда розвитку науки у XXI столітті;

- розширення тематики досліджень у політичній науці наприкінці XX – початку XXI ст., що однаково стосувалися декількох царин наукового знання (проблеми демократичних транзитів, війни та миру, зміни поколінь, технологічного прогресу, фундаменталізму, екстремізму тощо), спровокувало появу низки гібридних полів та субполів у політичній науці, зокрема таких: масова поведінка, рекрутування еліт, міська політика, ціннісні орієнтири суспільства та ін., що вивчалися представниками різних наук – соціології, історії, права, економіки, філософії, утворюючи своєрідну мозаїку гібридного знання із нечіткими контурами кожної з дисциплін.

Важливими елементами гібридизації політичної науки як академічної дисципліни стали численні запозичення з сусідніх дисциплін, обмін теоріями, методами, концептами. Однак не менш суттєвими стали макровпливи на політичну науку. Так, глобалізація, технологічна еволюція, емансипація жінок, тероризм поставили нові питання перед політичною наукою XXI ст., що охопили такі сфери, як охорона здоров'я, сімейні структури, гендерні відносини, релігійний фундаменталізм, політичні фінанси та корупцію, політичні мережі та цифровий розрив. Одним із наслідків гібридизації політичної науки стало те, що дисципліна стала іррелевантною [24], коли науковці постали перед фактом неповної можливості розуміти політику, з одного боку, і тотального розмивання меж дисципліни – з іншого [25]. У найбільш загальному плані гібридизація політичної науки призвела до того, що у дослідницьке поле науковця потенційно могла потрапити будь-яка тема чи проблема, що мала політичний ефект (наприклад, електронний документообіг). Гібридизація політичної науки значною мірою підживлена технологіями, які, зокрема, змінювали сучасну університетську освіту. Масивні,

відкриті он-лайн курси (Massive, open, online courses, or MOOCs) на початку ХХІ століття охоплювали аудиторію мільйонів студентів із розрахунку один курс на 160000 студентів з 190 країн [26].

Як наголошувала Д. Клейн, гібридизація стала одночасно причиною і наслідком бурхливого розвитку соціальних наук, спровокувавши появу одночасно двох видів наукових гібридів:

- формально інституціоналізованих субполів тієї чи іншої дисципліни, зі сталими крос-дисциплінарними спільнотами та дослідницькими програмами, що упорядковували наукові обміни між ученими з різних дисциплін;
- неформальних гібридних тем, таких, наприклад, як «розвиток», що не могла бути віднесена тільки до однієї інституціоналізованої дисципліни або її конкретного субполя [27].

Гібридизація політичної науки як академічної дисципліни, таким чином, поставила на порядок денний наукового дискурсу тему релевантності та ідентичності політичної науки. Це, зокрема, спророкувало необхідність для сучасних науковців виходити за межі зон комфорту (*think outside the box*) та міркувати над можливостями імплікації множинних теоретичних розробок та досліджень у практичному світі політики.

Для відповіді на цей виклик часу Дж. Трент [6] пропонує об'єднувати вчених у нових крос-дисциплінарних дослідженнях; зміцнювати зв'язки із політиками та урядами; частіше запитувати «чому?», висвітлюючи результати кількісних досліджень, а не зводити їх до чистої статистики; не проводити дослідницьку роботу в академічному «вакуумі», адже розуміння політики має бути доступним для громадськості, медіа, студентів та мати вагомий етичний компонент; необхідно визнати безперспективність вжитку виключно кількісних методів та накопичення даних, адже політика не може бути вільна від цінностей; потрібні «ребалансування» дисципліни та повернення до більш ранньої дефініції дисципліни як «політичних досліджень» (*political studies*), ідентифікування дослідників як «політистів» (*politists*), реабілітація якісних та «мульти-методів» (*multi-methods*), навчання студентів основам управління та бізнесу, акцентування уваги на цінностях, що пояснюють факти соціального світу.

Політична наука на початку ХХІ століття постала перед питанням власної ідентичності. Спеціалізація, фрагментація, гібридизація

знання набули значення провідних трендів розвитку сучасної політичної науки як академічної дисципліни. При цьому, ступінь та міра вияву означених трендів у різних країнах та регіонах світу були неоднорідними та суттєво залежали від інституційних засад, комунікаційного та інформаційного забезпечення політичної науки.

Спеціалізація була зумовлена первинним відпочкуванню та подальшим зростанням політичної науки. Чим об'ємнішою ставала дисципліна, тим важче було здобути знання щодо всього поля політичної науки, тому вчені почали шукати визнання в невеликих субполях, де вони могли отримати перевірку своїх результатів та здобували можливість віднайти наукових колег у спеціалізованих царинах. Результатом цих процесів була фрагментація політичної науки без її інтеграції. Спеціалізація політичної науки значною мірою залежала від (1) політичного та соціального контексту, в якому політична наука розвивалася до і після Другої світової війни; (2) інституціоналізації політичної науки як академічної дисципліни; (3) розвитку організаційної структури та комунікаційних зв'язків політологів у всьому світі.

Експансія політичного знання привела до поглиблення та урізноманітнення окремих субполів політичної науки, вона спровокувала фрагментацію, комунікаційне перевантаження, урізноманітнення методологічних підходів у політичній науці. Фрагментація політичної науки відбулася паралельно за декількома демаркаційними лініями, серед яких: (1) формування національних традицій викладання та досліджень у межах дисципліни, (2) розвиток наукової інфраструктури – мереж міжнародної кооперації науково-дослідних установ, започаткування фахових журналів та цифрових архівів даних, чітко структурованих освітніх програм з вивчення політичної науки. Фрагментація стала важливим чинником для переосмислення значення політичної науки та започаткування інтегративних програм, зокрема, у сфері гармонізації національних систем вищої освіти в галузі політичних наук.

На рубежі ХХ–ХХІ ст. гібридизація політичної науки стала визначальною характеристикою її розвитку як академічної дисципліни. Усталені кордони наук втратили свою очевидність та непорушність, будь-яка тема та проблема може потрапити у фокус уваги сучасного науковця з царини політичного знання, тим самим формуючи новіт-

ний тип «енциклопедиста» – вченого, який у своїй інтелектуальній праці постійно практикує наступальну, а не оборонну стратегію досліджень, долаючи формальні лінії розподілу дисциплін та відкриваючи нескінченно нові теми та проблеми в політичній науці.

1. Farr J. The Historical Science(s) of Politics: the Method, Association, and End of an American Discipline [Електронний ресурс] / James Farr // Modern political science: Anglo-American exchanges since 1880, 2007. – Режим доступу: [https://books.google.com.ua/books?id=isrSK0TBdvEC&pg=PA66&lpg=PA66&dq=Farr,+James+The+Historical+Science\(s\)+of+Politics:+the+Method,+Association,+and+End+of+an+American+Discipline&source=bl&ots=DzHz23fez3&sig=_9gVwPSPpAoElxWVdnQWnbR9IfA&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjqrh7pzLAhXomHIKHxJBwIQ6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=isrSK0TBdvEC&pg=PA66&lpg=PA66&dq=Farr,+James+The+Historical+Science(s)+of+Politics:+the+Method,+Association,+and+End+of+an+American+Discipline&source=bl&ots=DzHz23fez3&sig=_9gVwPSPpAoElxWVdnQWnbR9IfA&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjqrh7pzLAhXomHIKHxJBwIQ6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false)

2. Abbott A. Chaos of Disciplines [Електронний ресурс] / Andrew Abbott. – Chicago: The University of Chicago Press, 2001. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=D41oYmNbYVQC&pg=PA3&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false

3. Klingemann H.-D. Capacities: Political Science in Europe [Електронний ресурс] / Hans-Dieter Klingemann, 2008. – Режим доступу: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_4063.pdf

4. International Encyclopedia of Political Science. Eight volume set. Published by Sage in association with IPSA, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/international-encyclopedia-of-political-science/book231996>

5. Trent J. Seeking a New Political Studies Paradigm. For presentation at the «International Workshop on Study and Research of Political Science in a Comparative Perspective» [Електронний ресурс] / John E. Trent, 2013. – Режим доступу: <http://www.johntrent.ca/published-writings/SeekNewParadigm.html>

6. Political Science in the United States of America [Електронний ресурс] / UNESCO. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0006/000681/068182eo.pdf>

7. Flyvbjerg B. Making Social Sciences Matter [Електронний ресурс] / Bent Flyvbjerg. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – Режим доступу: <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/00023608.pdf>

8. Political Science in the 21 Century, 2011 / APSA Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apsanet.org/portals/54/Files/Task%20Force%20Reports/TF_21st%20Century_AllPgs_webres90.pdf

9. Trent J. Political science 2010: out of step with the world? Empirical evidence and commentary [Електронний ресурс] / John E. Trent. – Режим доступу:

<http://www.johntrent.ca/published-writings/IPSAIsPolSci-0709.html#sthash.AcW5dwCl.dpuf>

10. Hayek F. The Dilemma of Specialization [Електронний ресурс] / Friedrich Hayek. – Режим доступу: <https://direitasja.files.wordpress.com/2012/05/studies-in-philosophy-and-economics-friedrich-a-hayek.pdf>

11. Gunnell J., Easton D. Introduction [Електронний ресурс] / John G. Gunnell, David Easton // The Development of Political Science. A Comparative Survey. – London: Routledge, 1991. – Режим доступу: <http://blog.ub.ac.id/irfan11/files/2013/02/The-Development-of-Political-Science-A-Comparative-Survey-oleh-David-Eston-dkk.pdf>

12. Brintnall M. Political Science in the United States: Notes on the Discipline [Електронний ресурс] / Michael Brintnall, Tony Affigne, Dianne Pinderhughes, 2008. – Режим доступу: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_4055.pdf

13. IPSA Research Committees // International Political Science Association, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipsa.org/research-committees/rclist>

14. APSA's organized sections // American Political Science Association, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apsanet.org/MEMBERSHIP>

15. Reinalda B. Current Performance and Future Strength of Political Science [Електронний ресурс] / Bob Reinalda, 2014. – Режим доступу: http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/39898/ssoar-annunivbuch-2014-1-reinalda-Current_Performance_and_Future_Strength.pdf?sequence=3

16. Déloye Y. French political science at a turning point [Електронний ресурс] / Yves Déloye, Nonna Mayer, 2008. – Режим доступу: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_4059.pdf

17. Rihoux B. The state of the discipline in a small, open country: Belgium [Електронний ресурс] / Benoît Rihoux, 2008. – Режим доступу: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_4056.pdf

18. Berndtson E. Is There Only One Discipline of Political Science? Cultural Differences between American and European Political Science(S) [Електронний ресурс] / Erkki Berndtson, 2006. – Режим доступу: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_5473.pdf

19. Roskin M. Political science [Електронний ресурс] / Michael Roskin // Britannica Online Encyclopedia, 2016. – Режим доступу: <http://www.britannica.com/topic/political-science>

20. Berndtson E. European Study of Politics: Political Science, Political Sciences or Political Studies – Do National Traditions Still Matter? [Електронний ресурс] / Erkki Berndtson [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_14307.pdf

21. Paquet G. Crippling Epistemologies and Governance Failures [Електронний ресурс] / Gilles Paquet, 2009. – Режим доступу: <https://books.google>

com.ua/books?id=r8H2mz27LQwC&pg=PA280&lpg=PA280&dq=Paquet,+Gilles+(2009).+Crippling+Epistemologies+and+Governance+Failures&source=bl&ots=VcUHCjyLMA&sig=kcQpblbkuBHQa7x1UPcD7KMv19w&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwizg6Pbi7TLAhUCQpoKHfk4ABsQ6AEIIZAB#v=onepage&q=Paquet%2C%20Gilles%20(2009).%20Crippling%20Epistemologies%20and%20Governance%20Failures&f=false

22. Journal Impact Factors [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sciencegateway.org/impact

23. Dogan M. The Hybridization of Social Sciences Knowledge [Електронний ресурс] / Mattei Dogan, 1996. – Режим доступу: https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/8090/librarytrendsv45i2l_opt.pdf?sequence=1

24. Trent J. Should political science be more relevant? An empirical and critical analysis of the discipline [Електронний ресурс] / John E. Trent, 2010. – Режим доступу: <http://www.johntrent.ca/published-writings/ShouldPoliSciBeMoreRelevant.html>

25. Trent J. The State of Political Science in the World. For presentation at the «International Workshop on the Study and Research of Political Science in a Comparative Perspective» [Електронний ресурс] / John E. Trent, 2013. – Режим доступу: <http://www.johntrent.ca/published-writings/StateofPoliSciWorld.html>

26. Hennessy J. Online Education – The Coming Tsunami [Електронний ресурс] / John Hennessy, 2012. – Режим доступу: <http://cacm.acm.org/blogs/blog-cacm/153706-john-l-hennessy-on-the-coming-tsunami-in-educational-technology/fulltext>

27. Klein J. Interdisciplinary Needs: The Current Context [Електронний ресурс] / Julie Klein. – Режим доступу: https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/8086/librarytrendsv45i2_opt.pdf?sequence=3

Рецензії

Лариса Кочубей

Рецензія на книгу: Національна безпека України: кримський вектор: збірник документів і матеріалів (1917–2014 рр.): у 5 ч. / Упорядники: Леонід Рябошапко, Ігор Вдовичин, Володимир Гринчак, Андрій Луцький, Ігор Томюк. – Львів: Ліга-Прес, 2015.

У збірнику документів і матеріалів висвітлено низку взаємозв'язаних питань внутрішньої та зовнішньої політики як складових національної безпеки України. Видання містить широке коло джерел, систематизованих у хронологічному та хронологічно-тематичному порядку.

Ключові слова: національна безпека, Крим, державна політика.

Larysa Kochubei. Book Review: National Security Ukraine: Crimean vector: a collection of documents and materials (1917-2014): 5 h. / Compiled by: Leonid Ryaboshapko, Igor Vdovychyn, Vladimir Hrynychak, Andrew Lutsky, Igor Tomyuk. – Lviv: League-Press, 2015. *The collection of documents and materials highlights a number of interrelated issues of domestic and foreign policy as a component of national security of Ukraine. The publication contains a wide range of sources systematized in chronological and thematic-chronological order.*

Key words: national security, Crimea, public policy.

Присвячено пам'яті Івана Луцького – доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри церковно-канонічних і державно-правових дисциплін, ректора Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького.

Фундаментальне видання «Національна безпека України: кримський вектор», яке побачило світ у 2015 р. у м. Львові, є актуальним, на часі, містить надзвичайно широкий комплекс різноматематичних та різножанрових документів, ознайомлення з якими стане у

пригоді не лише науковцям, експертам, політичним діячам, а й пересічним громадянам, яким небайдужою є доля України.

У збірнику документів і матеріалів висвітлено низку взаємозв'язаних питань внутрішньої і зовнішньої політики як складових національної безпеки України: територіальний устрій і територіальна цілісність держави, правовий статус Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, кримськотатарського народу та російської національної меншини, української і російської мов, проблематику інформаційного простору та національної пам'яті, відносини з Російською Федерацією, Європейським Союзом і НАТО. Розкриття напрямів державної політики у сфері національної безпеки здійснено в контексті різних політичних режимів в Україні. Видання містить широке коло джерел, систематизованих у хронологічному та хронологічно-тематичному порядку.

У цьому контексті теоретичне осмислення й переосмислення політико-правових подій в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі є на часі.

Упорядники акцентували увагу на науковий доробок Н. Беліцер, В. Буткевича, Н. Бекірова, О. Бажана, В. Василенка, В. Возгріна, В. Горбуліна, В. Гладуна, Ю. Данилюка, П. Євграфова, В. Євтуха, С. Заулочної, О. Копиленка, О. Кресіна, С. Кульчицького, П.-Р. Мачогія, А. Мальгіна, О. Недельки, О. Палія, М. Панчука, Ю. Римаренка, В. Сергійчука, О. Тимошука, С. Червонної та ін. Також опубліковані збірники документів і матеріалів, присвячені різним аспектам цієї проблеми.

Зазначений збірник документів та матеріалів систематизовано у хронологічному та хронологічно-тематичному порядку із застосуванням порівняльного методу дослідження.

Ч. I. лютий 1917 – серпень 1991 рр. – 904 с.

Ч. II. серпень 1991 – червень 1996 рр. – 732 с.

Ч. III. червень 1996 – грудень 2004 рр. – 828 с.

Ч. IV. листопад 2005 – листопад 2013 рр. – 760 с.

Ч. V. листопад 2013 – грудень 2014 рр. – 772 с.

Для загального розуміння змістовного наповнення матеріалів наведемо стислий огляд документів, які містять частини видання. Так, зокрема:

- перший том видання містить витяг «Із статті Ю. Цифри «Анексовані території: одвічний статус невизначеності?» (стаття

із журналу «Віче» за 2014 р.) (йдеться, зокрема, про опублікований у квітні 1783 р. Імператорський маніфест «О принятии полуострова Крымского, острова Тамана и всей Кубанской стороны под Российскую Державу») (с. 56–59). Автор зауважує, що «тодішня анексія Криму, в принципі, відбулася за давно відпрацьованим сценарієм: підкуп–військове втручання–анексія. І останнє жорстке управління. Його ознаки були вже в тексті маніфесту, де не згадувалося ані Кримське ханство, ані його державність. І цей сценарій надто нагадує сьогодення», – робить висновок автор (т. 1, с. 59); «Из статьи русского поэта М. Волошина «Судьбы Крыма» (т. 1, с. 61–62). Автор зазначає: «Превращение Крымского Ханства в Таврическую губернию для Крыма не было благоприятно: окончательно отделённый от живых водных путей..., он стал русским губернским захолустьем... нет ничего невозможного в том, что в дальнейшем пути Крыма и России разделятся, и это произойдёт вовсе не в силу какой-нибудь самостийности, а под давлением исторических и политических императивов» (т. 1., с. 62).

До першого тому видання упорядники наприкінці занесли також документи, які підтверджують агресивність зовнішньої політики СРСР щодо інших народів. Зокрема, це такі документи: «Інформація Телеграфного агентства Радянського Союзу про військову допомогу Угорській Народній Республіці (витяг) (жовтень 1956 р.)»; «Заява Телеграфного Агентства Радянського Союзу про допомогу збройних сил Варшавського договору Чехословацькій Соціалістичній Республіці (витяг) (серпень 1968 р.)»; «Інформація Телеграфного Агентства Радянського Союзу про військову допомогу Демократичній Республіці Афганістан (грудень 1979 р.)».

Дещо з документів, занесених:

- до другого тому видання. Так, зокрема, документ № 20. «Інформація про ставлення Меджлісу кримськотатарського народу до проголошення незалежності України» [Джемільєв М. *Кримські татари вітають незалежність України. Позачергове засідання кримськотатарського Меджлісу* // *Літературна Україна*. – 1991. – 19 вересня. – С.3.] («Меджліс кримськотатарського народу виходить з того, що Крим ніколи не був і не є власністю Росії чи будь-якої іншої республіки»). Документ № 306. «Інформація про «круглий стіл» в Українській правничій фундації щодо репатріації

кримських татар» [*Нагребецька І. Чи вкорениться в Криму корінна нація? // Урядовий кур'єр. – 1995. – 15 липня. – С. 5*];

- до третього тому: документ № 200. «Из статьи члена Меджлиса крымскотатарского народа Н. Бекирова “Проблемы коренных народов по-прежнему остаются вне поля зрения постсоветских государств”, октябрь 1999 г.» [*Голос Крыма. – 1999. – №47. – 19 ноября. – С. 2*]; № 314. «Лекція державного діяча Д. Павличка» [*Українська національна ідея: статті, виступи, інтерв'ю, документи. – К.: Основи, 2004. – С. 712, 715*];

- до четвертого тому: документ № 26. «Социологическая информация об отношении граждан к государственному устройству Украины. Июнь, 2005 г.» [*Быть ли Украине демократией? // Моя Батьківщина. – 2005. – 21 июня. – С. 1*]; документ № 233. «Интервью. Профессор В. Василенко: “Черноморский флот. Быть или не быть? (извлечение)”, февраль 2010 г.» [*Столичные новости. – 2010. – № 8. – 23 февр. – 1 марта. – С. 11*]; документ № 166. «Стаття професора В. Котигоренка “Зайнято! Вирішити проблему соціальної адаптації депортованих можна лише комплексно”, лютий 2009 р.» [*Укр. тиждень*]; документ № 260. «Коментар експертів О. Сушка, Н. Сад та ін. Про дії виконавчої влади у сфері зовнішньої політики (витяг), червень 2010 р.»; документ № 371. «Закон України “Про заходи запобігання та протидії дискримінації в Україні” (витяг) від 6 вересня 2012 р.»; документ № 422. «Порівняльна статистична інформація про Митний і Європейський Союзи (таблиця), вересень 2013 р.»; документ № 435. «Стенограма лекції російського опозиционного политика Г. Каспарова (извлечение) от 12 мая 2005 г.».

- до п'ятого тому: документ № 65. «Соціологічна інформація про ставлення громадян України до РФ (витяг), березень 2014 р.»; документ № 94. «Повідомлення про прес-конференцію президента РФ В. Путіна (витяг), березень 2014 р.»; документ № 97. «Інтерв'ю. Заступник Голови Меджлісу кримськотатарського народу Н. Джелал: “Присутність у Криму російської військової бази посилює сепаратистський проросійський рух” (витяг), березень 2014 р.»; документ № 101. «Заява ЦВК про незаконність проведення місцевого референдуму на території Кримського півострова,

березень 2014 р.; документ № 381. «Твір В. Рухайла, учня 9-б класу Линовицької загальноосвітньої школи Прилуцького району Чернігівської області про ставлення до Івана Мазепи»; документ № 395. «Стаття професора І.Кресіної “Деякі міркування щодо проекту змін до Конституції”».

Упорядники збірника документів і матеріалів наголошують на необхідності продовження роботи над зазначеною проблемою, оскільки текст збірника не претендує на вичерпність, незважаючи на широкомасштабність видавничого проекту.

Упорядники збірки вважають, що «представлення документів і матеріалів у міжнародному, політичному, правовому, історичному, культурному, соціологічному, психологічному вимірах створює додаткові підстави для продовження змістовного аналізу обраної теми дослідження. Це, своєю чергою, передбачає формування більш дієвого механізму реалізації окремих напрямів державної політики з питань національної безпеки (військового, зовнішньополітичного, гуманітарного, інформаційного, мовного, етнонаціонального), а також визначення збалансованої конституційної моделі територіальної організації влади. Тим самим вдосконалення цих сфер конституційних відносин з паралельним здійсненням усього спектра інших політико-правових реформ слугуватиме вагомим чинником реального зміцнення національної безпеки, дасть поштовх для припинення практики імітації реформ, гальмування демократичного розвитку Української держави (Т. І, с. 10).

Автори акцентують також увагу на необхідності належного наукового обґрунтування державної стратегії повернення тимчасово окупованої території Кримського півострова та ухвалення рішення на рівні Ради національної безпеки і оборони, оскільки на сьогодні національна безпека України – це захист усієї загальноєвропейської системи безпеки.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрощук Ірина Миколаївна – викладач кафедри політології Рівненського державного гуманітарного університету

Бевз Тетяна Анатоліївна – головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, доктор історичних наук

Василевська Тетяна Едуардівна – професор кафедри державної служби та кадрової політики Національної академії державного управління при Президентові України, доктор наук з державного управління, професор

Горбатюк Микола Володимирович – науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, кандидат історичних наук

Зорич Оксана Остапівна – старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, кандидат політичних наук

Кармазіна Марія Степанівна – завідувачка відділу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, доктор політичних наук, професор

Кочубей Лариса Олександрівна – провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, доктор політичних наук, професор

Нападиста Валентина Григорівна – доцент кафедри етики, естетики і культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філософських наук

Панчак-Бялоблоцька Надія Василівна – викладач Вищої школи регіональної економіки в Кутно (Республіка Польща), кандидат політичних наук

Ротар Наталія Юріївна – професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор політичних наук, професор

Рябчук Микола Юрійович – старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, кандидат політичних наук

Яремчук В'ячеслав Дмитрович – провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, доктор політичних наук

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України

2016/1(81) (січень-лютий)

Підписано до друку 08. 03. 2016 р. Формат 60х84/16. Папір офсет.
Гарнітура Times. Ум. др. арк. 16,74 Обл.-вид. арк. 15,4
Тираж 300 прим. Зам. № 1312

Видавець Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України
01011, м. Київ, вул. Генерала Алмазова (Кутузова), 8
Тел. (044) 285-65-61
www.ipiend.gov.ua, e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області,
вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.